

รายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น
ฉบับสมบูรณ์

โครงการ การใช้ประโยชน์และการจัดการป่าชุมชนอย่างมี
ส่วนร่วม ตามหลักภูมิสังคม กรณีศึกษา: บ้านผาแมว
ตำบลหัวเสือ อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง

โดย นายไพเวศ ศรีบุตรตา

กรกฎาคม 2552

รายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นฉบับสมบูรณ์

โครงการ การใช้ประโยชน์และการจัดการป่าชุมชนอย่างมีส่วนร่วม
ตามหลักภูมิสังคม กรณีศึกษา: บ้านผาแมว ตำบลหัวเสือ
อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง

โดย
นายไพเวศ ศรีบุตรตา

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น

ชุดโครงการ “การบริหารจัดการสนับสนุนทุนวิจัยเพื่อท้องถิ่นในการทำวิทยานิพนธ์/
ค้นคว้าอิสระของนักศึกษาปริญญาโท (CBMAG) ปี 2550”

บอกเล่าเพื่อความเข้าใจร่วมกัน

งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นกระบวนการที่คนในชุมชนได้มาร่วมคิดทบทวนสถานการณ์ ตั้งคำถาม วางแผน หาข้อมูล ทดลองทำ วิเคราะห์ สรุปผลการทำงานและหาคำตอบเพื่อปรับปรุงงานต่อไป กล่าวคือ งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นเครื่องมือหนึ่งที่เน้นการให้ “คน” ในชุมชนเข้ามาร่วมในกระบวนการวิจัยตั้งแต่การเริ่มคิด การตั้งคำถาม การวางแผน และค้นหาคำตอบอย่างเป็นระบบเป็นรูปธรรม โดยเรียนรู้จากการปฏิบัติการจริง (Action Research) อันทำให้ชุมชนได้เรียนรู้ สร้างผลงาน มีความเข้มแข็งในการแก้ปัญหาของตนเอง และสามารถใช้กระบวนการนี้ในการแก้ไขปัญห่อthers ในท้องถิ่น โดยมีกระบวนการศึกษาเรียนรู้อย่างเป็นเหตุเป็นผล ดังนั้นจุดเน้นของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จึงอยู่ที่ “กระบวนการ” มากกว่า “ผลลัพธ์” เพื่อให้ชาวบ้านได้ประโยชน์จากงานวิจัยโดยตรง และให้งานวิจัยมีส่วนในการแก้ปัญหของชาวบ้าน รวมทั้งเกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นจริงในชุมชน ซึ่งจะต้องอาศัย “เวที” (การประชุม เสวนา พุดคุยถกเถียง) เป็นวิธีการเพื่อให้คนในชุมชน ทั้งชาวบ้าน ครู นักพัฒนา สมาชิก อบต. กรรมการสหกรณ์ ข้าราชการ หรือกลุ่มคนอื่นๆ เข้ามาร่วมหา ร่วมใช้ “ปัญญา” ในกระบวนการวิจัย

“กระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น” หมายถึง การทำงานอย่างเป็นขั้นตอน เพื่อตอบ “คำถาม” หรือ “ความสงสัย” บางอย่าง ดังนั้นสิ่งสำคัญคือประเด็น “คำถาม” ต้องคมชัด โดยมีการแยกแยะประเด็นว่า ข้อสงสัยอยู่ตรงไหน มีการหา “ข้อมูล” ก่อนทำ มีการวิเคราะห์ความน่าเชื่อถือของข้อมูล มีการ “วางแผน” การทำงานบนฐานข้อมูลที่มีอยู่ และในระหว่างลงมือทำมีการ “บันทึก” มีการ “ทบทวน” ความก้าวหน้า “วิเคราะห์” ความสำเร็จและอุปสรรคอย่างสม่ำเสมอ เพื่อ “ถอด” กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นออกมาให้ชัดเจน ในที่สุดก็จะสามารถ “สรุปบทเรียน” ตอบคำถามที่ตั้งไว้แล้วอาจจะทำให้ดีขึ้น ตลอดจนสามารถนำไปใช้เป็นบทเรียนสำหรับเรื่องอื่นๆ หรือพื้นที่อื่นๆ ต่อไป ซึ่งทั้งหมดนี้กระทำโดย “ผู้ที่สงสัย” ซึ่งเป็นคนในท้องถิ่นนั่นเอง ดังนั้นกระบวนการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจึงเป็นงานวิจัยอีกแบบหนึ่งที่ไม่ยึดติดกับระเบียบแบบแผนทางวิชาการมากนัก แต่เป็นการสร้างความรู้ในตัวคนท้องถิ่น โดยคนท้องถิ่น เพื่อคนท้องถิ่น โดยมุ่งแก้ไขปัญหด้วยการทดลองทำจริง และมีการบันทึกและวิเคราะห์อย่างเป็นระเบียบ การวิจัยแบบนี้จึงไม่ใช่เครื่องมือทางวิชาการ ไม่ใช่ของศักดิ์สิทธิ์ที่ผูกขาดอยู่กับครูบาอาจารย์ แต่เป็นเครื่องมือธรรมดาที่ชาวบ้านก็ใช้เป็น เป็นประโยชน์ในชีวิตประจำวันได้

สกว.สำนักงานภาค ได้ใช้วิธีการสนับสนุนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นตามแนวคิดและหลักการดังกล่าวมาแล้วในระยะเวลาหนึ่ง พบว่า ชาวบ้านหรือทีมวิจัยส่วนใหญ่สามารถสะท้อนการ

ดำเนินงานด้วยการบอกเล่าได้เป็นอย่างดี ในขณะที่เดียวกันก็พบว่า การเขียนรายงาน เป็นปัญหาที่สร้างความหนักใจให้นักวิจัยเป็นอย่างยิ่ง ดังนั้นด้วยความตระหนักถึงสถานการณ์ปัญหาดังกล่าว สกว.สำนักงานภาค จึงได้ปรับรูปแบบการเขียนรายงานวิจัย ให้มีความยืดหยุ่น และมีความง่ายต่อการนำเสนองานออกมาในรูปแบบที่นักวิจัยถนัด โดยไม่ยึดติดในเรื่องของภาษาและรูปแบบที่เป็นวิชาการมากเกินไป ซึ่งเป้าหมายสำคัญของรายงานวิจัยยังคงมุ่งเน้นการนำเสนอให้เห็นภาพของกระบวนการวิจัยมากกว่าผลลัพธ์ที่ได้จากการวิจัย โดยกลไกสำคัญที่จะช่วยให้นักวิจัยให้มีความสามารถเขียนรายงานที่นำเสนอกระบวนการวิจัยได้ชัดเจนยิ่งขึ้น คือ ศูนย์ประสานงานวิจัย (Node) ในพื้นที่ ซึ่งทำหน้าที่เป็นพี่เลี้ยงโครงการวิจัยมาตั้งแต่เริ่มต้นจนกระทั่งจบการทำงานวิจัย ดังนั้น Node จะรับรู้พัฒนาการของโครงการวิจัยมาโดยตลอด บทบาทการวิเคราะห์เนื้อหาหรือกิจกรรมของโครงการจึงเป็นการทำงานร่วมกันระหว่าง Node และนักวิจัย ซึ่งความร่วมมือดังกล่าวได้นำมาซึ่งการถอดบทเรียนโครงการวิจัยสู่การเขียนมาเป็นรายงานวิจัยที่มีคุณค่าในที่สุด

อย่างไรก็ตาม รายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น อาจไม่สมบูรณ์แบบดังเช่นรายงานวิจัยเชิงวิชาการโดยทั่วไป หากแต่ได้คำตอบและเรื่องราวต่างๆ ที่เกิดขึ้นจากกระบวนการวิจัย ซึ่งท่านสามารถเข้าไปค้นหา ศึกษาและเรียนรู้เพิ่มเติมได้จากพื้นที่

สกว.สำนักงานภาค

คำนำ

ในการศึกษาระดับปริญญาโทในสาขาการพัฒนากุมิสังคมอย่างยั่งยืน คณะผลิตกรรมเกษตร มหาวิทยาลัยแม่โจ้ เนื่องจากกระผมได้รับคำแนะนำจากรุ่นพี่ท่านหนึ่ง ที่กล่าวถึงหลักสูตรนี้ว่ามีอาจารย์ผู้สอนเป็นผู้เชี่ยวชาญระดับประเทศมาสอน ไม่ว่าเรื่องดิน น้ำ ป่า คนและการพัฒนา รวมถึงหลักการในการทรงงานขององค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ โดยบุคคลที่เป็นคณาจารย์หลายท่านก็เคยเป็นผู้สนองงานโครงการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ เมื่อได้มีโอกาสเข้ามาศึกษาในรายวิชาการครบถ้วนแล้ว ได้มีข้อคิดเห็นถึงการพัฒนาประเทศนั้นจะต้องพัฒนาจากรากฐานที่มั่นคง นั่นคือคำตอบสุดท้ายอยู่ที่หมู่บ้าน ต้องพัฒนาให้ชาวบ้านพึ่งตนเองให้ได้ก่อน แล้วจึงค่อยพัฒนาอย่างเป็นขั้นตอนบนพื้นฐานของปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ที่อาศัยความมีเหตุผล มีความพอประมาณและมีภูมิคุ้มกัน ภายใต้เงื่อนไขของการมีความรู้คู่คุณธรรม รู้รักสามัคคีทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อมและเทคโนโลยี สำหรับในการวิจัยครั้งนี้ กระผมมองเห็นเครื่องมือหนึ่งที่จะนำมาประกอบการจัดทำวิทยานิพนธ์โดยไม่ให้วิทยานิพนธ์ถูกแขวนไว้บนหิ้งและยังเป็นเครื่องมือหนึ่งที่จะทำให้ชาวบ้านได้มีการตื่นตัว เข้ามามีส่วนร่วมในการทำงานวิจัยคือการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Action Research - PAR) ซึ่งเป็นรูปแบบการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) บางครั้งเรียกว่างานวิจัยท้องถิ่นหรืองานวิจัยชาวบ้าน เพื่อให้ชุมชนได้เรียนรู้อย่างมีกระบวนการสร้างเป็นชุมชนเข้มแข็งและเป็นหมู่บ้านที่พึ่งตนเองได้ในอนาคต ต่อไป

กระผมขออนุญาตหยิบยืมคำของนักเขียนท่านหนึ่งที่ว่า “ไม่ได้หยิบรองเท้าขึ้นมาเขียนให้ผู้อ่านเข้าใจว่าเป็นหมวกและไม่ได้หยิบหมวกขึ้นมาเขียนเพื่อให้อ่านเข้าใจว่าเป็นรองเท้า” มาประยุกต์ใช้สำหรับการเขียนรายงานการวิจัยในครั้งนี้ด้วย เนื่องจากจะได้อธิบายถึงความจริง ความงาม และความดีที่มีอยู่ในชุมชน สำหรับผู้วิจัยซึ่งเป็นข้าราชการภายใต้สังกัดของกรมป่าไม้ มีผู้บังคับบัญชาเป็นระดับชั้นๆ ขึ้นไปและมีผู้ใต้บังคับบัญชาอยู่อีกจำนวนหนึ่ง ในการที่ผู้วิจัยเป็นข้าราชการที่ถูกหล่อหลอมมาจากเบ้าหลอมที่เป็นแบบฉบับของไทย ซึ่งเป็นรับรู้กันทั่วไปว่าในสมัยก่อนมีคนต้องการรับราชการเพราะถือว่าเป็นอาชีพที่รับใช้การงานของพระราชา ส่งผลถึงการมีศักดิ์ศรี เกียรติยศ ทรัพย์สินสูงกว่าอาชีพใด จนถึงมีคำขวัญที่ว่าสิบพ่อค้าไม่เท่าพระยาเลี้ยงหรือเรียนให้เป็นเจ้าคน นายคนหรือการรับราชการเสมือนการได้นั่งอยู่บนหอคอยงาช้าง เป็นต้น สำหรับการรับราชการของผู้วิจัยที่มีอายุราชการเพียง 6 ปีกว่า ซึ่งถือได้ว่าเป็นคนรุ่นใหม่และยังคงเป็นน้องใหม่ในฐานะที่มาอยู่ในแวดวงราชการ ภายใต้กรอบความคิดของคนรับราชการแบบไทยๆ ที่ชอบถ่ายทอดกันมาจากรุ่นสู่รุ่น รุ่นแล้วรุ่นเล่า อาจมีทั้งเรื่องเล่าที่ดีบ้างไม่ดีบ้างคละเคล้ากัน

โดยอาจมีการถ่ายทอดเป็นสุภาษิต คำพังเพย สำนวน โวหาร คำกล่าวต่างๆ เช่น มีคนได้อธิบายถึงคนรับราชการมีคนสามประเภทโดยประเภทแรกเป็นคนดี มีอุดมคติ กล้าคิด กล้าแสดงออก แต่คนประเภทนี้มีน้อย ประเภทที่สองเป็นพวกที่ตรงข้ามประเภทแรกคือเป็นแบบไม่มีอุดมคติ ขี้ขลาด กินสินบน ช่มชู้ราษฎร โดยมีจำนวนมากกว่าประเภทแรก และประเภทที่สามเป็นประเภทอ้อลุ่ม รู้รักษาตัวรอดเป็นยอดดี ซึ่งคนประเภทนี้มีอยู่มากที่สุด มีสำนวน “ถูกต้องครับพี่ ดิครับผม เหมาะสมครับนาย ได้ครับท่าน” ไว้ล้อเล่นกันหรือสำนวน “โง่ไม่เป็น เป็นใหญ่ยาก กับโง่น่ารัก ฉลาดน่านับถือเป็นเสน่ห์ แต่โง่ น่าเกลียด ฉลาดน่าชัง เป็นยาพิษ” หรือสำนวน “ทำได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว แต่ถ้าทำดีแล้วไม่ได้ดีไม่เป็นไร ฟ้ามืดตากอยดู แผ่นดินมีหูคอยฟัง” มีคำพังเพยที่ว่า “เข้าเมืองตาหลิ่วต้องหลิ่วตาตาม” ที่ยังใช้ได้อยู่ทุกยุคทุกสมัย เป็นต้น

การที่กระผมนำเครื่องมืองานวิจัยท้องถิ่นไปสู่ชุมชน เพื่อให้ชุมชนระเบิดจากข้างใน หากผู้วิจัยขาดซึ่งทัศนคติที่ดีต่อชาวบ้านและเครื่องมือดังกล่าวการขับเคลื่อนงานวิจัยคงมีปัญหาอุปสรรคตั้งแต่เริ่มต้น ในการที่ผู้วิจัยได้กล่าวถึงลักษณะส่วนที่เป็นด้านลบของบุคคลที่รับราชการในตอนต้นนั้น เป็นทัศนคติของตนเองในฐานะที่เป็นข้าราชการรุ่นใหม่ ที่มองระบบราชการในอดีตที่ผ่านมา เมื่อเริ่มเข้าสู่การทำงานวิจัยท้องถิ่นแล้วต้องปฏิวัติความคิดของตนเองเพื่อเปลี่ยนทัศนคติจากลักษณะการทำงานในด้านลบของทางระบบราชการเป็นการกลับมาใส่ใจในเรื่องของการอำนวยความสะดวกให้ประชาชน ตลอดจนรวมถึงการเข้าไปพัฒนาชุมชนต้องมุ่งให้พวกเขาพึ่งตนเองได้ ไม่ใช่ไปสร้างอนุสาวรีย์ที่ไม่มีใครต้องการ ในการทำงานกับชาวบ้านต้องเข้าใจและเข้าใจถึงชาวบ้าน เพื่อทำความรู้จักและเห็นใจชาวบ้านว่าพวกเขาถูกคนข้างนอกคิดแทนมานานเกือบครึ่งศตวรรษแล้ว ซึ่งพวกเขาเหล่านั้นยังมีมุมมองและเชื่อว่าภาครัฐเท่านั้นที่มีหน้าที่เข้าไปจัดการในเรื่องต่างๆ ในหมู่บ้าน จนบางครั้งต้องรอความหวังจากโครงการของภาครัฐ ทั้งนี้เนื่องจากพวกเขาขาดความเชื่อมั่น ขาดความมั่นใจในตนเองมานาน จนบางครั้งต้องนั่งรอนโยบาย โครงการพัฒนาต่างๆ จากหน่วยงานภาครัฐแต่เพียงอย่างเดียว แต่โดยในข้อเท็จจริงปัจจุบันได้มีชุมชนหลายๆ แห่งกระจายอยู่ชนบท บริเวณชายขอบของประเทศสามารถลุกขึ้นมาพิสูจน์และสร้างให้เห็นเป็นชุดปรากฏการณ์ของความสำเร็จของชุมชนที่แสดงผลการดำเนินงานในเรื่องต่างๆ ด้วยตัวเองได้ นั่นก็เป็นสิ่งที่ประจักษ์แล้วว่าชุมชนสามารถจัดการภายในชุมชนได้เป็นอย่างดีและได้มากกว่าคนภายนอก ดังนั้น ผู้วิจัยเชื่อว่าข้าราชการ จึงต้องเร่งรีบเข้าไปสร้างความเชื่อมั่น ความมั่นใจของพวกเขาให้กลับคืนมา แล้วจึงค่อยพัฒนาอย่างเป็นขั้นตอน โดยต้องร่วมงานกับหน่วยงานอื่นๆ ทั้งภาครัฐและเอกชนที่เกี่ยวข้องให้เป็นระบบอย่างบูรณาการภายใต้การใช้อำนาจความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นควบคู่ไปกับเทคโนโลยีที่เหมาะสม ต่อไป

ทำยนี้ต้องขอขอบพระคุณบิดา มารดาที่ได้ให้กำเนิดชีวิตและเป็นกำลังใจของ
 กระผม คณาจารย์ทุกท่านที่ได้ผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาให้มาให้อบรมจนถึงทุกวันนี้ โดยเฉพาะ
 คณะอาจารย์ที่ปรึกษา ผศ.ดร.เกรียงศักดิ์ ศรีเงินยวง ดร.สมคิด แก้วทิพย์ อาจารย์คณิต ฐานธรรมเจริญ
 รวมทั้งคณะอาจารย์ประจำสาขาวิชาการพัฒนากุมิสังคมอย่างยั่งยืน คณะผลิตภัณฑ์การเกษตร
 มหาวิทยาลัยแม่โจ้ จังหวัดเชียงใหม่ รวมถึงพี่ น้อง ญาติ มิตรสหาย ผู้บังคับบัญชา คณะเจ้าหน้าที่ใน
 ส่วนจัดการป่าชุมชน สำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ ที่ 3 (ลำปาง) ที่ได้ให้ความช่วยเหลือและให้
 กำลังใจ ตลอดจนสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยโดยชุดโครงการ“การบริหารจัดการ
 สนับสนุนทุนวิจัยเพื่อท้องถิ่น ในการทำวิทยานิพนธ์/ค้นคว้าอิสระของนักศึกษาปริญญาโท
 (CBMAG) ปี 2550” ที่ได้สนับสนุนงบประมาณและทีมพี่เลี้ยงงานวิจัย (ปราชญ์ชาวบ้าน/สถาบัน
 แส่นพะพญา/หนานชาญและคณะ) และบุคคลที่สำคัญคือพ่อแม่พี่น้องชาวบ้านผาแมวทุกคน ผู้ซึ่ง
 เปรียบเสมือนศาสตราจารย์หรือคอกเตอร์ที่ช่วยให้งานวิจัยครั้งนี้เสร็จสิ้นลงตามขั้นตอนของ
 มหาวิทยาลัยแต่สำหรับกระบวนการและขั้นตอนของชาวบ้านแล้วกระผมมีความรู้สึกว่ามันกำลังเพิ่ง
 จะเริ่มต้น

ร้อยอดีต พันเรื่องราว เรียบเรียงร้อย
 ผุดผ่องเรื่อง ผูกให้เห็น ความเป็นไป
 เมื่อทบทวน ปัจจุบัน เป็นฉันทน์นี้
 คิด พุดเป็น มิใช่ฟัง เพียงอย่างเดียว
 จินตนาการ สร้างสรรค์สิ่ง จจริงมีอยู่
 สิ่งที่เกิด กล่าวเกริ่นนำ คำเรียกกัน
 คิดทำไป รู้เรียนไป ได้เรียนรู้
 ทรงคุณค่า ไฉนหลงนัก จักโอบยบิน
 โอม...ธรรมนี้ธา คือ...ธรรมชาติ
 ทอถักคน เรียนรู้มี “ศีล สติ สมาธิและปัญญา”
 ปัจจุบัน บ้านเมือง แส่นวิกฤต
 เมื่อธรรมะ คนอยู่ใกล้ กลับไกลคน
 รังสรรค์คน คู่ป่า เคียงคู่ชาติ
 กุมิสังคม เศรษฐกิจพอเพียง เพื่อเลี้ยงตัว

จาริตรอย ประวัติศาสตร์ กาลสมัย...
 ร้อยจิตใจ หลอมหล่อกัน ปานหนึ่งเดียว
 เกิดจี้ หนึ่งกองไฟ ให้ลุกเจสียว...
 เลาะเกาะเกี่ยว เชื่อมโยงโย ให้สัมพันธ์
 ผิดคือครู บทเรียนรู้ สถาน..สู่ฝัน...
 กระบวนการ วิจัยวิจัย ในท้องถิ่น
 คนคือผู้ รู้เรียนเป็น เช่นทรัพยากรสิน...
 สร้างท้องถิ่น ถักทอ..คน พัน...อวิชา
 ดูสภาพวาด ศิลป์แห่งศาสตร์ ให้ศึกษา.
 ดิน น้ำ ป่า งามล้ำค่า คู่อาริยะ...คน
 หลายชีวิต วายวุ่นทุกข์ ทุกแห่งหน...
 เนื่องจากคน ศึกษาคน โพนั่นตัว
 น้อมเศียรวาท นำหลักคิด พระเจ้าอยู่หัว...
 ฐานรากใหม่ พัฒนาทั่ว ทุกถิ่นไทย

ไพเวศ ศรีบุตรตา

กรกฎาคม 2552

บทคัดย่อ

การศึกษาวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการใช้ประโยชน์และการจัดการป่าชุมชนอย่างมีส่วนร่วมตามหลักภูมิสังคม ของบ้านผาแมว ตำบลหัวเสือ อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง โดยการใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม

ผลการศึกษาพบว่าชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม ทางตรงเพื่อเป็นแหล่งอาหาร ได้แก่ เห็ดป่า พืชผักป่า ผลไม้ป่า สมุนไพร และสัตว์ป่า เป็นจำนวน 29 25 37 47 และ 114 ชนิดตามลำดับ นอกจากนี้ยังพบว่าได้ใช้พื้นที่อยู่อาศัย เครื่องเรือน เครื่องมือเครื่องใช้ทางการเกษตร สารกำจัดแมลง เลี้ยงสัตว์ และสร้างอาชีพขายของป่าทางอ้อมเพื่อเป็นแหล่งสร้างความสมดุลทางธรรมชาติ ดันน้ำลำธาร และ ป้องกันภัยพิบัติจากธรรมชาติ รวมถึงเป็นแหล่งท่องเที่ยวของชุมชน ตลอดจนเป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชนในมิติทางด้านสังคม วัฒนธรรมและจิตวิญญาณ ชุมชนได้ตระหนักร่วมกันที่จะจัดการป่าชุมชน โดยร่วมสร้างเป็นแผนยุทธศาสตร์การจัดการป่าชุมชนขึ้น ประกอบด้วยกิจกรรมที่อยู่ภายใต้ยุทธศาสตร์นี้จำนวน 14 กิจกรรมและมีโครงการนำร่อง 1 โครงการ รวมถึงการคาดหวังในการจัดการป่าให้เป็นห้องเรียนเพื่อศึกษาธรรมชาติ ในรูปแบบการปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์ป่าเพื่อการ ศึกษาและการท่องเที่ยวในชุมชนขึ้นในระยะเวลา 5 ปี ซึ่งการใช้ประโยชน์และการจัดการป่าชุมชนอย่างมีส่วนร่วมตามหลักภูมิสังคมของหมู่บ้านแห่งนี้ สามารถสร้างเป็นรูปแบบภูมิสังคมของบ้าน ผาแมวประกอบไปด้วยลักษณะภูมิศาสตร์ คือ ทรัพยากรดิน น้ำ ป่าและลักษณะภูมิประเทศทางทางด้านสังคมศาสตร์ คือ ชาติพันธุ์ ประวัติศาสตร์ ดำเนิน ประเพณี การตั้งถิ่นฐาน องค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น ความเชื่อ ศาสนา วัฒนธรรมการกินอยู่ เหตุการณ์การต่อสู้ด้านการจัดการป่า ค่านิยมจิตใจ จิตสาธารณะ สภาพทางเศรษฐกิจ รวมถึงการปกครองหมู่บ้านและวิกฤตทางสังคมกับสิ่งแวดล้อม ตลอดจนการสร้างเครือข่ายร่วมกับคนภายนอกชุมชนทั้งภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน และเอกชน เป็นต้น

ในท้ายที่สุดความรู้ที่ได้จากการวิจัย คือ คนที่สามารถอยู่ร่วมกับป่าในรูปแบบป่าชุมชนและลักษณะทางภูมิสังคมในชุมชนแห่งนี้ สามารถเชื่อมโยงถึงการจัดสรรผลประโยชน์อย่างเป็นธรรมเป็นการแสดงออกมาซึ่งการนำระบบคุณธรรมและจริยธรรมมาใช้ในชุมชน สำหรับการเรียนรู้ถึงความสัมพันธ์ของคนกับป่าก็คือการสร้างความรู้ทั้งเชิงกว้างและเชิงลึกให้เกิดขึ้นในชุมชน อย่างไรก็ตามการใช้ประโยชน์จากป่าอย่างมีคุณค่าทั้งทางตรงและทางอ้อมนี้เองคือชุมชนได้รู้จักความพอประมาณ ภายใต้กรอบของกฎ กติกาที่ชุมชนกำหนดขึ้นเองอย่างมีเหตุผล จนนำไปสู่การร่วมจัดการป่าให้มีความสมดุล เปรียบเสมือนการสร้างภูมิคุ้มกันไว้เป็นอย่างดี อีกทั้งยังเป็นการแสดง

ออกถึงการรู้ รัก สามัคคี รวมทั้งสร้างเป็นความเข้มแข็งในหมู่บ้าน ตลอดจนการร่วมรับ
ผลประโยชน์จากป่าก็ยังส่งผลต่อด้านเศรษฐกิจ สังคม เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อมในชุมชน
กระบวนการเหล่านี้ที่เกิดขึ้นจึงมีความสอดคล้องและสนับสนุนตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

สารบัญ

	หน้า
บทที่ 1 บทนำ	1
ความสำคัญของปัญหา	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	5
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	5
สถานที่ดำเนินงานวิจัย	6
ขอบเขตของการวิจัย	7
นิยามศัพท์เชิงปฏิบัติการ	7
บทที่ 2 การทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้อง	11
แนวคิดเกี่ยวกับภูมิสังคม	11
ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับป่า/ป่าไม้	25
การจัดการป่าและสถานการณ์ป่าไม้	35
แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับป่าชุมชน	52
แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม	61
แนวคิดทฤษฎีสถิติน้ำหมุ่และสิทธิชุมชน	62
ทฤษฎีความต้องการของมนุษย์	63
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	65
บทที่ 3 การดำเนินงาน	69
กิจกรรมการสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม	
และการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนตามลักษณะภูมิสังคม	69
กิจกรรมการจัดเวทีเพื่อหารูปแบบการจัดการป่าชุมชนตามหลักภูมิสังคม	71
บทที่ 4 ผลการดำเนินงาน	74
การเรียนรู้เกี่ยวกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม	74
ภูมิสังคมของชุมชน	83
การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน	107
การจัดการป่าชุมชน	111
แผนยุทธศาสตร์การจัดการป่าของชุมชนบ้านผาแมว	116

ผลสำเร็จและความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นระหว่างการดำเนินงานวิจัย	118
การเชื่อมโยงในปัจจัยหรือเงื่อนไขด้านภูมิสังคม การใช้ประโยชน์	
และการจัดการป่าชุมชนที่ทำให้ชุมชนกับป่าอยู่ร่วมกันได้	128
บทที่ 5 สรุปและอภิปรายผล	136
สรุปผลการวิจัย	136
ปัญหาและอุปสรรค	141
ข้อเสนอในการวิจัยครั้งต่อไป	141
บรรณานุกรม	143
ภาคผนวก	146
ภาคผนวก ก	147
กระบวนการวิจัย/เวทีสนทนากลุ่ม	148
เวทีสืบค้นข้อมูล	149
ดำเนินการตามโครงการนำร่อง: เวทีสนทนาเรื่องฝาย	150
สร้างฝายคั่นน้ำลำธารตามโครงการนำร่อง	151
ปิดโครงการวิจัย	152
ภาคผนวก ข รายชื่อแฟนพันธุ์แท้	153
ภาคผนวก ค สภาพป่า	155
ภาคผนวก ง ปฏิทินและข้อมูลด้านอาหารจากป่า	157
ภาคผนวก จ ภาพอาหารจากป่า	165
ภาคผนวก ช โครงการนำร่อง	172
ภาคผนวก ซ ประวัติผู้วิจัย	175

สารบัญตาราง

ตาราง	หน้า
2.1 ประชากรและเนื้อที่ป่าไม้ของประเทศไทยในแต่ละช่วงของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ	49
2.2 ประชากรและเนื้อที่ป่าไม้ของประเทศไทย	50
2.3 สภาพความเปลี่ยนแปลงพื้นที่ป่าไม้ของประเทศไทย	52
4.1 แสดงข้อกำหนดและบทลงโทษของชุมชน	96
4.2 เปรียบเทียบการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนในแต่ละฤดูกาล	110
4.3 การจัดการป่าชุมชนในแต่ละช่วงเวลา	112
4.4 การจัดการป่าชุมชนในด้านการบังคับใช้และกฎระเบียบ	115
4.5 กิจกรรม/โครงการตามแผนยุทธศาสตร์การจัดการป่าชุมชนบ้านผาแมว	117

สารบัญภาพ

ภาพ	หน้า
1.1 กรอบแนวคิดในการวิจัย	9
1.2 กระบวนการศึกษาวิจัย	10
3.1 วงจรกระบวนการวิจัย (PAR)	73
4.1 การเรียนรู้ที่มีกระบวนการและขั้นตอน	83
4.2 ภูมิสังคมบ้านผาแมว	84
4.3 แสดงหินรูปร่างคล้ายแมว	96
4.4 งานทำบุญตักบาตรเช้ารุ่งอรุณ	89
4.5 แสดงศิลปะรูปแมวประดิษฐ์ตั้งอยู่ที่ประตูหน้าวัด	90
4.6 แสดงลักษณะทรัพยากรมนุษย์	97
4.7 แสดงลักษณะทรัพยากรดิน	99
4.8 อุทกภัยที่บ้านผาแมวเมื่อปี พ.ศ. 2548	101
4.9 แสดงลักษณะทรัพยากรน้ำ	103
4.10 สภาพป่าโดยรวม	104
4.11 แสดงลักษณะทรัพยากรป่าไม้	106
4.12 แสดงการเชื่อมโยงการใช้ประโยชน์และการจัดการป่าชุมชนตามหลักภูมิสังคม	128
4.13 โมเดลภูมิสังคมเชื่อมโยงต่อการใช้ประโยชน์และการจัดการป่าชุมชนของบ้านผาแมว	135

สารบัญแผนที่

แผนที่	หน้า
4.1 บ้านพาแมวในลักษณะมองจากด้านบน (top view)	87

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญของปัญหา

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550-2554) ตั้งแต่วันที่ 1 ตุลาคม 2549 จนถึงวันที่ 30 กันยายน 2554 ซึ่งประกาศ ณ วันที่ 19 ตุลาคม พุทธศักราช 2549 เป็นปีที่ 61 ในรัชกาลปัจจุบัน โดยมี ฯพณฯ พลเอกสุรยุทธ์ จุลานนท์ นายกรัฐมนตรี เป็นผู้รับสนองพระบรมราชโองการนั้น ได้น้อมนำเอาปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง พร้อมด้วยหลักการทรงงานของพระองค์มาเป็นแนวทางในการพัฒนาประเทศ ที่ได้เน้นลักษณะทางสายกลางที่สอดคล้องกับสิ่งรอบตัวและสามารถปฏิบัติได้จริง ยึดหลักการเอา “คน” มาเป็นตัวตั้งและยึดหลัก “ผลประโยชน์ของประชาชน” และ “การมีส่วนร่วมตัดสินใจของประชาชน” รวมถึง “ภูมิสังคม” ที่มีความแตกต่างกันในแต่ละภูมิภาคและท้องถิ่น ก็จะต้องมีกระบวนการศึกษาและวางแผนที่สอดคล้องกับ “ภูมิ” หรือลักษณะภูมิประเทศทางภูมิศาสตร์ คือ สภาพแวดล้อมรอบตัวคน และต้องอยู่บนพื้นฐานเดิม “สังคม” หรือ ภูมิประเทศทางสังคมวิทยา ที่คำนึงถึงการดำเนินวิถีชีวิตของคนในสังคมหนึ่งๆ ซึ่งมีลักษณะเฉพาะทางวัฒนธรรม ค่านิยม ความเชื่อและศาสนา ประเพณี เศรษฐกิจและสภาพแวดล้อมในสังคมนั้นๆ ให้ความสำคัญต่อการใช้หลักวิชาการในการ “ศึกษาข้อมูลอย่างเป็นระบบ” และ “พัฒนาคน” โดยสร้างความรู้ความเข้าใจของคนในพื้นที่ต่อหลักการและประโยชน์ของการพัฒนา รวมทั้งให้ข้าราชการยึดหลัก “เข้าใจ เข้าถึง พัฒนา” คือ ต้องมีความรู้ ความเข้าใจในสภาพภูมิสังคมของคนในพื้นที่นั้นๆ ว่ามีปัญหาเช่นใดและมีความต้องการอะไร ทั้งนี้ ก็เพื่อทำให้การวางแผนสามารถแก้ปัญหาให้สอดคล้องกับความต้องการของประชาชนด้วยความรอบคอบระมัดระวังและทำเป็นลำดับขั้นตอน ที่ต้องสร้างพื้นฐานความเป็นอยู่ของประชาชนให้พอมีพอกินและพอใช้ก่อน โดยใช้วิธีการที่ประหยัดและถูกต้องตามหลักวิชาการ เมื่อประชาชนพัฒนาตนเองให้เข้มแข็งและเป็นอิสระแล้วจึงค่อยๆ พัฒนาขึ้นมาเป็นการแลกเปลี่ยน การรวมกลุ่มช่วยเหลือพึ่งพากัน ร่วมกันพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็งและสามารถพึ่งตนเองได้แล้วจึงพัฒนาเครือข่ายเชื่อมสู่สังคมภายนอก เพื่อความเจริญก้าวหน้าในลำดับต่อไป ดังที่ทรงใช้คำว่า “ระเบิดจากข้างใน” (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ [สศช.], 2549: ก-กฏ)

จากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับดังกล่าว ได้มียุทธศาสตร์การพัฒนาบนฐานความหลากหลายทางชีวภาพ และการสร้างความมั่นคงของฐานทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ที่มีกระบวนการสร้างยุทธศาสตร์ เริ่มจากการใช้หลัก “ความมีเหตุผล” ด้วยการสร้างความรู้เกี่ยวกับสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ สังคม วัฒนธรรม คุณค่าฐานทรัพยากรที่มีอยู่ให้เข้าใจถึงเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้องกันระหว่างคนกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การปกป้องภัยคุกคามต่อระบบนิเวศ การสร้างฐานรากที่มั่นคงและเข้มแข็ง การใช้โอกาสและปัจจัยแวดล้อมที่มีอยู่ในสังคม เพื่อให้เกิดการยกระดับและเปลี่ยนแปลงเชิงคุณภาพอย่างเป็นลำดับขั้น เป็นการพัฒนาที่สามารถ “พึ่งตนเอง” ได้ มี “ภูมิปัญญา” และการสร้าง “ภูมิคุ้มกัน” ให้พร้อมที่จะเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงและปัจจัยคุกคามจากภายนอกได้ โดยให้ความสำคัญกับการเข้าถึงข้อมูลและพัฒนาองค์ความรู้เพื่อการบริหารจัดการเชิงป้องกัน ปรับเปลี่ยนแบบแผนการผลิตและการบริโภคให้เกิดความยั่งยืน ควบคู่กับการรื้อฟื้นภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการฐานทรัพยากรของตนเอง และสร้างทางเลือกของการพัฒนาบนความหลากหลายทางชีวภาพและวัฒนธรรมที่สะท้อนถึงความเข้มแข็งของภูมิปัญญาชุมชนท้องถิ่น(สศช., 2549: 97)

แนวทางการพัฒนาหลักการสำคัญที่ใช้ในการกำหนดแนวทางการพัฒนาของยุทธศาสตร์ คือ ต้องให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์ฟื้นฟูฐานทรัพยากรธรรมชาติ และควบคุมดูแลคุณภาพสิ่งแวดล้อมอย่างจริงจังต่อเนื่อง ต้องระมัดระวังการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ การดำรงชีวิตของคนในชุมชน การสร้างกิจกรรมและการผลิตทางเศรษฐกิจให้เป็นไปอย่างรู้คุณค่า เน้นการมีส่วนร่วมของผู้ได้รับผลประโยชน์และผู้ได้รับผลกระทบจากการใช้ทรัพยากร รวมถึงการนำจุดแข็งและโอกาสของประเทศคือทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพมาสร้างกระบวนการพัฒนาประเทศอย่างสมดุล ตลอดจนการบริหารจัดการความขัดแย้งในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและการได้รับผลกระทบจากมลพิษอย่างสันติ ซึ่งอาศัยกระบวนการส่งเสริมสิทธิชุมชน และการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร โดยการกระจายอำนาจการจัดการทรัพยากรให้ชุมชนท้องถิ่นที่มีศักยภาพ สนับสนุนการมีส่วนร่วมการสร้างเสริมความเข้มแข็งของประชาชน ส่งเสริมบทบาทของผู้นำท้องถิ่น องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น ปราชญ์ชาวบ้าน การสร้างเครือข่ายทางสังคม เครือข่ายอนุรักษ์ และจัดการทรัพยากรของชุมชนท้องถิ่นเพื่อเสริมสร้างศักยภาพและบทบาทของชุมชนในการดูแลฟื้นฟูฐานทรัพยากร รวมทั้งการถ่ายทอดยกระดับภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรร่วมกับความรู้สมัยใหม่ เชื่อมโยงการจัดการทรัพยากรกับการผลิตของชุมชนส่งเสริมชุมชนในการจัดตั้งป่าชุมชน (สศช., 2549: 102-103)

แต่อย่างไรก็ดี การประเมินสถานภาพทุนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในประเทศไทยนั้น พบว่าความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมที่เคยเป็นจุดแข็งของประเทศ

มาแต่เดิม ได้รับผลกระทบจากแบบแผนการพัฒนาที่มุ่งใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเพื่อตอบสนองการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นหลัก ทำให้มีการใช้ทรัพยากรสิ้นเปลืองโดยไม่คำนึงถึงข้อจำกัดการขยายตัวของภาคเศรษฐกิจ และการย้ายฐานการผลิตของอุตสาหกรรมที่มีมลพิษสูงจากผลของการเปิดเสรีทางการค้าและการลงทุน รวมทั้งพฤติกรรมบริโภคและกระแสวัตถุนิยมได้เพิ่มปริมาณมลพิษ จนส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและสุขภาพอนามัยของประชาชน รวมทั้งพื้นที่ป่าไม้ถูกทำลายไปถึง 67 ล้านไร่ในช่วง 40 ปี ปัจจุบันเหลือพื้นที่ป่าเพียงร้อยละ 33 ของพื้นที่ประเทศ ซึ่งน้อยกว่าประเทศในแถบเอเชีย เช่น ญี่ปุ่น เกาหลีใต้ เวียดนาม และต่ำกว่าร้อยละ 40 ซึ่งเป็นระดับที่จะรักษาสมดุลของระบบนิเวศไว้ได้ การสูญเสียพื้นที่ป่าอย่างต่อเนื่องทำให้เกิดปัญหาน้ำท่วม น้ำแล้ง ภัยธรรมชาติที่บ่อยครั้งและรุนแรงมากขึ้น (สศช., 2549: 98-99) ซึ่งบริบทการพัฒนาด้านป่าไม้ของประเทศไทยที่ผ่านมานั้น ภายหลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้เน้นทางด้านเศรษฐกิจเพื่อส่งออกโดยการปลูกสร้างสวนป่าและไม้โตเร็ว ที่ได้ยึดไม้ซุงเป็นหลักเพียงอย่างเดียว แต่ต่อมาจึงได้เริ่มมีการเสนอเรื่องความมั่นคงทางอาหารคือการเข้าถึงทางอาหาร (Physical and Economic Access) ได้ทุกคน ได้ทุกเวลา ซึ่งในปี พ.ศ. 2535 องค์การสหประชาชาติได้จัดประชุม Rio Summit ว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาที่ยั่งยืน สำหรับในด้านของป่าไม้ได้เปลี่ยนแนวคิดจาก Sustained Yield ไปเป็น Sustainable Forest Management หรือ SFM ที่ต้องตอบสนองเงื่อนไข 3 มิติ คือ มิติทางด้านสังคม วัฒนธรรมและจิตวิญญาณ มิติทางด้านเศรษฐกิจและมิติทางด้านสิ่งแวดล้อม มาใช้ในการจัดการป่าและหันมาเข้าใจในเรื่องยุทธศาสตร์การดำรงชีวิตของชาวบ้านอย่างยั่งยืน (Sustainable Livelihoods) โดยหากจะให้งานชนบทพัฒนาวิถีชีวิตอย่างยั่งยืน จะต้องช่วยให้เขาพึ่งตนเองได้และสามารถพลิกฟื้นชีวิตได้เมื่อเจอวิกฤตและปัญหา ซึ่งใช้แนวคิดของการพัฒนาที่สามารถขับเคลื่อนได้โดยชุมชนเอง (สมศักดิ์ สุขวงศ์, 2549: 2-8)

จากการอภิปรายเรื่องทิศทางหมู่บ้านไทย นายแพทย์ประเวศ วะสี ได้แสดงปาฐกถาถึงคำพูดที่ว่า “คนไทยครับ...คำตอบอยู่ที่หมู่บ้าน” กล่าวถึงการพัฒนาที่ถูกต้องนั้น ควรจะมาจากความมั่นคงจากรากฐานของสังคมนั่นคือหมู่บ้าน คือ การทำให้หมู่บ้านมีความมั่นคง มีความสงบสุข มีความเจริญและมีอุตสาหกรรมที่เชื่อมต่อกับฐานอันมั่นคง (ศูนย์เอกสารเพื่องานพัฒนาชนบท, 2532: 14-19) ซึ่งในการแก้ปัญหาการทำลายป่าและการอนุรักษ์ป่าด้วยการแก้ปัญหาหลายระดับ ต้องดูที่ประโยชน์ที่เราต้องการแก้ปัญหาในระดับที่หนึ่ง คือ การเอื้อประโยชน์ส่วนตัวของบุคคล เป็นขั้นที่เรายอมรับผลประโยชน์ส่วนตัวของมนุษย์ กล่าวคือ ในตอนแรกมนุษย์จะมองผลประโยชน์ในความหมายหยาบๆก่อน ระดับที่สองคือการแก้ปัญหาเพื่อประโยชน์แก่สังคม ในขั้นนี้จะเริ่มต้นได้ในเมื่อคนมีการศึกษาได้พัฒนาตนเองมากยิ่งขึ้น แล้วจึงมองเห็นประโยชน์แก่สังคมของตนเอง แต่อย่างไรก็ตามในการแก้ปัญหาแบบนี้จะต้องมีการผสมผสานเพื่อประโยชน์ส่วนตัวรวมอยู่ด้วย แล้ว

จึงค่อยๆ ขยายกว้างออกไปถึงการแก้ปัญหาเพื่อประโยชน์แก่สัตว์โลกทั้งหมด ตลอดจนการแก้ไข ปัญหาเพื่อประโยชน์ที่สิ่งมีชีวิตที่มีคุณภาพแห่งความสุขของมนุษย์ โดยมีเงื่อนไขที่สำคัญคือการพัฒนา มนุษย์ เพราะฉะนั้นจึงต้องมีการศึกษาให้รู้และเข้าใจ สามารถแยกได้ตั้งแต่ระดับความหมายของ เรื่องผล ประโยชน์ว่าประโยชน์อะไร อยู่ที่ไหน สรุปคือผลประโยชน์ในเบื้องต้นเป็นประโยชน์ที่ ปรมปรอตา หู จมูก ลิ้น กายของตัวเอง ต่อมาเป็นประโยชน์แก่ชีวิตที่แท้จริง ซึ่งทั้งสองอย่างนี้ยังเป็น ส่วนตัวแล้วจึงค่อยขยายออกไปเป็นประโยชน์ของชุมชนของสังคม แล้วต่อมาจึงเป็นประโยชน์ ของระบบชีวิตทั้งหมดที่มีมนุษย์ สัตว์ พืชรวมอยู่ด้วยกัน แล้วจึงมาถึงประโยชน์ของระบบชีวิตที่สิ่งมีชีวิต ที่เป็นนามธรรมขั้นสุดท้าย ซึ่งเป็นขั้นความสุขที่มีอิสรภาพที่แท้จริง (พระธรรมปิฎก, 2537: 84-91)

การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Action Research หรือ PAR) เป็นกระบวนการที่น่าจะสะท้อนความเป็นจริงที่มีความแตกต่างหลากหลาย ซับซ้อนและมีพล วัตรได้ดีที่สุด โดยไม่มีรูปแบบที่ตายตัว ไม่มีสูตรสำเร็จ แต่ต้องมีวิธีวิทยาที่เปิดกว้าง ยืดหยุ่น และ ความลงตัวอยู่ที่สถานการณ์และการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ซึ่งถ้าหากพิจารณาตามข้อสมมุติฐานใน การวิจัยอย่างมีส่วนร่วมเป็นวิธีการที่ทำร่วมกันโดยนักวิจัย นักพัฒนา และผู้ปฏิบัติ ถึงแม้ดูเหมือน ว่าทั้งสองฝ่ายจะมีบทบาทและแนวทาง ในการพัฒนาที่แตกต่างกันอธิบายได้ว่าความแตกต่าง และ ความหลากหลายที่ผสมผสานกันอย่างลงตัวนั้น เกิดจากการผสมผสานทฤษฎีและแนวคิดที่แตกต่าง กันของนักวิจัยและนักพัฒนาให้สอดคล้องกับเงื่อนไขที่เป็นไปได้ ในการปฏิบัติของผู้ปฏิบัติหรือผู้ ดำเนินงาน(ชาวบ้าน) ที่เริ่มต้นจากผู้คนที่รอบรู้กับวิถีชีวิตของตนเอง เป็นประสบการณ์ที่มีคุณค่าต่อ การพัฒนาความรู้และทักษะในการปฏิบัติซึ่งเป็นวิธีการที่มีอยู่แล้วในมือที่จะนำมาพัฒนาตนเองให้ ก้าวหน้าได้ (สิทธิรัฐ ประพุทธนิติสาร, 2547: 39) สำหรับ ดร. อุทัย ดุลยเกษม ได้ให้ทัศนะต่อการทำ วิจัยแบบ PAR ว่าผู้ที่จะมีส่วนร่วมในการทำวิจัยทุกขั้นตอน ตั้งแต่การตั้งคำถามงานวิจัยจนจบ กระบวน การหาคำตอบทั้งหมด ในกระบวนการนี้ชาวบ้านจะเรียนรู้โดยไม่ต้องเขียนการวิจัย เพราะ ชาวบ้านได้เข้าร่วมวิเคราะห์ปัญหาและได้รับรู้ข้อมูลแล้วว่าเกิดอะไรขึ้น เพราะฉะนั้น การวิจัย แบบนี้ขึ้นอยู่กับจุดยืนของนักวิจัย การทำวิจัยแบบ PAR ก็คือการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับคน ธรรมดาทั่วไป เป็นวิธีการที่เรียกว่า empowerment อย่างหนึ่ง ที่ทำให้ชาวบ้านแข็งแกร่งและเรียนรู้ มากขึ้น เพื่อที่จะมีพลังต่อรองกับคนอื่นได้มากขึ้น มิฉะนั้น พวกเขาจะเป็นพวกถูกเอาเปรียบอยู่ ตลอดเวลา (บัณฑิตวิทยาลัย สถาบันราชภัฏเพชรบุรีวิทยาเขตกรรณิในพระบรมราชูปถัมภ์, 2545: 144-151) ซึ่งการแก้ปัญหาเรื่องป่าชุมชนบนเส้นทางแห่งการเรียนรู้และมีส่วนร่วม สามารถนำการ วิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม มาใช้เป็นเครื่องมือในการพัฒนาชุมชนได้ (สมศักดิ์ สุวงศ์, 2549: 4-5)

จากเหตุผลดังกล่าวข้างต้น จึงเป็นที่น่าเชื่อถือได้ว่าหากนำกระบวนการวิจัยแบบ PAR มาใช้ในการพัฒนาท้องถิ่นในด้านการพัฒนาด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสม กับ “ภูมิสังคม” ให้สอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550 – 2554) โดยอาศัยการใช้แนวทางของลักษณะการได้รับประโยชน์ที่ชุมชนได้รับมาเป็นข้อมูล แล้วนำไปจัดการทรัพยากรของตนเอง ซึ่งชุมชนบ้านผาแมว ตำบลหัวเสือ อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง มีประวัติศาสตร์การก่อตั้งหมู่บ้านมาเป็นระยะเวลานานตั้งแต่สมัยเจ้าพ่อทิพย์ช้างแล้ว อีกทั้งชุมชนยังมีวิถีชีวิตที่ต้องพึ่งพิงอยู่กับป่าที่อาศัยฐานคิด ความเชื่อ ค่านิยม ประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่นที่ สอดคล้องกับฐานทรัพยากรของตนเอง ในขณะที่โลกกำลังพัฒนาภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ยังมีกลุ่ม ชาวบ้านแห่งนี้ได้รวมตัวเพื่อจัดการป่าชุมชนบนวิถีทางของตนเองอย่างมีเอกลักษณ์ ในการนี้ผู้ ศึกษาวิจัยจึงได้ให้ความสำคัญในการนำงานวิจัยแบบ PAR มาดำเนินการในชุมชนนี้ ซึ่งในระยะ ก่อนทำการวิจัยนี้ ผู้ศึกษาได้สร้างสัมพันธภาพที่ดีกับชุมชนดังกล่าวไว้ในส่วนหนึ่งแล้วประมาณ 1 ปี (พ.ศ. 2549) และได้ร่วมกับชาวบ้านเพื่อกำหนดโจทย์ปัญหาการวิจัยเกี่ยวกับเรื่องการใช้ประโยชน์ และการจัดการป่าชุมชนอย่างมีส่วนร่วมตามหลัก “ภูมิสังคม” เพื่อคาดหวังให้ชุมชนเกิดกระบวนการ เรียนรู้กับงานวิจัยอย่างเป็นขั้นตอน มีเหตุผล พอประมาณ และสร้างภูมิคุ้มกันที่ดี โดยอาศัยความรู้ ภูมิปัญญาพร้อมด้วยคุณธรรมและจริยธรรม ที่มุ่งให้ชุมชนเข้มแข็งเพื่อพึ่งตนเองได้ต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน ของชุมชนบ้านผาแมว ตำบลหัวเสือ อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง
2. เพื่อศึกษาการจัดการป่าชุมชนอย่างมีส่วนร่วมตามหลักภูมิสังคมของชุมชนบ้าน ผาแมว ตำบลหัวเสือ อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้รู้ถึงลักษณะการใช้ประโยชน์และการจัดการป่าชุมชนอย่างมีส่วนร่วมตาม หลักภูมิสังคม
2. ชุมชนได้มีการตื่นตัวในการมีส่วนร่วมเรียนรู้ ร่วมคิด ร่วมวิเคราะห์ ร่วม แก้ปัญหา ร่วมปฏิบัติ และ ร่วมสร้างแผนยุทธศาสตร์การจัดการป่าชุมชนของหมู่บ้าน รวมถึงการ

ประยุกต์ใช้ในด้านอื่นๆ เช่น วิสาหกิจชุมชน การสร้างสุขภาวะในชุมชน เป็นต้น เพื่อที่มุ่งสู่ชุมชนเข้มแข็ง ให้เป็นหมู่บ้านพึ่งตนเองได้ ต่อไป

3. สำหรับผู้วิจัยและนักพัฒนาจะได้เรียนรู้จากชุมชน ได้ประสบการณ์จากชุมชน อันก่อให้เกิดความเข้าใจชุมชนได้ดีขึ้น รวมถึงการเกิดแนวคิดในการพัฒนาตนเองได้อย่างแท้จริง

สถานที่ดำเนินการวิจัย

บ้านผาแมว หมู่ที่ 8 ตำบลหัวเสือ อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง

ขอบเขตของการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ใช้วิธีการวิจัยแบบ PAR มาเป็นเครื่องมือวิจัย ได้เน้นขอบเขตของการวิจัยไว้ ดังนี้

ขอบเขตเชิงเนื้อหา

1. ด้านภูมิสังคมของบ้านผาแมว ประกอบด้วย ลักษณะทางภูมิประเทศ ภูมิศาสตร์ ลักษณะภูมิอากาศ ลักษณะภูมิประเทศทางสังคม เช่น ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชุมชน การตั้งถิ่นฐานลักษณะเศรษฐกิจสังคม จิตใจ ความเชื่อ ค่านิยม วัฒนธรรม ประเพณี ดำเนินการ ภูมิปัญญา การเมืองการปกครอง นิทาน และอื่นๆ

2. ด้านการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน ทั้งทางตรงและทางอ้อม เพื่อมีเป้าหมายสู่การทำแผนภูมิด้วยการใช้ฤดูกาล (Seasonality Diagrams) พร้อมทั้งประเมินผลในด้านเศรษฐกิจจากการใช้ประโยชน์ในรอบปีในภาพรวมของชุมชน

3. ด้านการจัดการป่าชุมชน นำข้อมูลจากการใช้ประโยชน์ที่ได้ไปสู่ขั้นการจัดการป่าชุมชนตามหลักภูมิสังคม ประกอบด้วย การจัดการคน เช่น การมีกฎระเบียบ ข้อบังคับต่างๆ บทลงโทษ คณะกรรมการจัดการป่า การพัฒนาความรู้ อื่นๆ และการจัดการป่า เช่น การปลูกป่า บำรุงป่า ป้องกันไฟป่า จัดทำฝายต้นน้ำลำธาร ตลอดจนโครงการพัฒนาพื้นที่อื่นๆ

ขอบเขตเชิงพื้นที่

บ้านผาแมว ตำบลหัวเสือ อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง สภาพของพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 40,000 ไร่ พื้นที่ที่มีความลาดชันบนภูเขาจนถึงเชิงเขามีพืชพรรณปกคลุมประมาณ 33,000 ไร่ ส่วนในพื้นที่ที่เป็นลักษณะคล้ายรูปแอ่งกระทะ ได้ถูกเปลี่ยนแปลงเป็นที่อยู่อาศัยประมาณ 2,000 ไร่ และใช้ประโยชน์เป็นที่ทำกิน หรือ ที่ดินทำการเกษตรประมาณ 5,000 ไร่ มีประชากรทั้งหมด 1,261 คน ใน จำนวน 315 หลังคาเรือน แบ่งเป็นประชากรชาย 561 คนประชากรหญิง 700 คน

ขอบเขตประชากร

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ จะทำการศึกษาจากกลุ่มเป้าหมายคือ ผู้ใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน แกนนำชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้อาวุโสในชุมชน ผู้นำทางธรรมชาติ ผู้นำทางการ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ และชาวบ้านผู้ให้ข้อมูลที่เกี่ยวข้องทุกคน รวมถึงผู้วิจัย เจ้าหน้าที่จากภาครัฐ เอกชน และองค์กรพัฒนาเอกชน

ขอบเขตระยะเวลา

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ใช้เวลาทำการศึกษาดังแต่เดือน กันยายน 2550 – มีนาคม 2552 รวมระยะเวลา 19 เดือน

นิยามศัพท์เชิงปฏิบัติการ

การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม หมายถึง เป็นกระบวนการที่จะสะท้อนความเป็นจริงที่มีความแตกต่างหลากหลาย ซับซ้อนและมีพลวัตร ไม่มีรูปแบบที่ตายตัว ไม่มีสูตรสำเร็จ แต่ต้องมีวิธีวิทยาที่เปิดกว้าง ยืดหยุ่นและความลงตัวอย่างที่สถานการณ์และการเปลี่ยนแปลงทางสังคม โดยมีชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการทำวิจัยทุกขั้นตอน ตั้งแต่การตั้งคำถามงานวิจัยจนจบกระบวนการหาคำตอบทั้งหมด ในกระบวนการนี้ชาวบ้านจะเรียนรู้โดยไม่ต้องเขียนการวิจัย เพราะได้เข้าร่วมวิเคราะห์ปัญหาและได้รับรู้ข้อมูลแล้วว่าเกิดอะไรขึ้น โดยเป็นรูปแบบการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ และเป็นกลวิธีหนึ่งของระเบียบวิธีวิจัยทางสังคมศาสตร์ที่ให้โอกาสชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการศึกษาวิจัยด้วยกับงานวิจัยเชิงปฏิบัติการค้นหาคำตอบด้วยเหตุผลและเป็นความจริงที่พิสูจน์ได้โดยอาศัยการมี

ส่วนร่วมคิดร่วมทำ ระหว่างคนในชุมชนร่วมกับคนนอกชุมชน เมื่องานวิจัยเสร็จสิ้นปัญหาอาจถูกแก้ไขไปพร้อมๆกัน หากมองในแง่วิทยาศาสตร์แล้ว เป็นงานวิจัยที่มีกระบวนการเรียนรู้จากเหตุและผลนั่นเอง ซึ่งอาจเรียกว่า งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น หรือ งานวิจัยชาวบ้าน

การใช้ประโยชน์ หมายถึง การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนทั้งทางตรงและทางอ้อมของชุมชนบ้านผาแมว ตำบลหัวเสือ อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง

การจัดการป่าชุมชน หมายถึง การดำเนินการใดๆ ในพื้นที่ป่าชุมชน ทุกๆ กิจกรรมที่ส่งผลกระทบต่อพื้นที่ป่าชุมชนและชุมชนทั้งในด้านบวกและด้านลบ

ป่าชุมชน หมายถึง ป่าที่ชุมชนบ้านผาแมวได้ใช้ประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อม รวมถึงอาจมีการจัดการหรือยัง ไม่มีการจัดการก็ได้

ภูมิสังคม หมายถึง ลักษณะทางภูมิประเทศ ภูมิศาสตร์ ลักษณะภูมิอากาศ ลักษณะภูมิประเทศทางสังคม เช่น ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชุมชน การตั้งถิ่นฐาน ลักษณะเศรษฐกิจ สังคม จิตใจ ค่านิยม ความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณี ตำนาน ภูมิปัญญา การเมืองการปกครอง นิทาน และอื่นๆ ของชุมชนบ้านผาแมว

การมีส่วนร่วม หมายถึง กระบวนการระหว่างผู้วิจัย นักพัฒนาและชาวบ้าน ที่ได้ร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติ จนถึงร่วมติดตามผลการดำเนินการทั้งทางตรงและทางอ้อม

สิทธิหน้าหมู่บ้าน หมายถึง การใช้ประโยชน์และการจัดการทรัพยากรในชุมชน โดยชุมชน มีกฎระเบียบของชุมชน ไม่มีใครเป็นเจ้าของหรืออาจเป็น “พื้นที่” ที่มีปฏิกิริยาตอบสนอง มีการยึด ขยาย แปลรูป สร้างใหม่ และสามารถอธิบายความเปลี่ยนแปลงในระบบความสัมพันธ์ต่างๆ ทั้งภายใน ภายนอกหรืออาจเป็นเรื่องเกี่ยวกับ“สิทธิ”รูปแบบต่างๆต่อทรัพยากรในสังคมที่มีพลวัตร

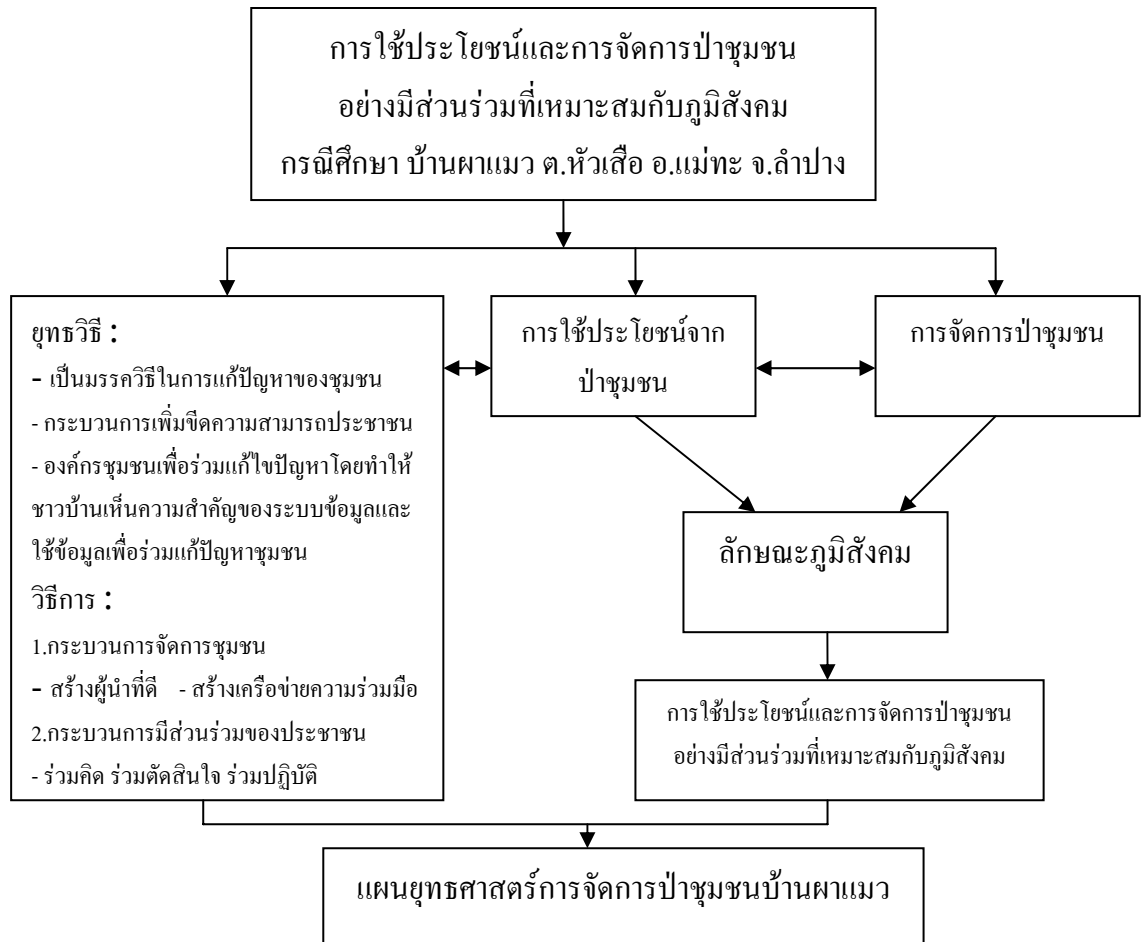
ลักษณะส่วนบุคคล เศรษฐกิจและสังคม หมายถึง ลักษณะต่างๆ ของผู้ให้ข้อมูลทางกายภาพ เศรษฐกิจและสังคม ได้แก่ เพศ อายุ สถานภาพในชุมชน ระดับการศึกษา ระยะเวลาที่ปฏิบัติงานในพื้นที่ กับลักษณะงานที่ปฏิบัติ

ระดับการศึกษา หมายถึง คุณวุฒิทางการศึกษาขั้นสูงสุดของผู้ให้ข้อมูลที่ได้รับในระบบ

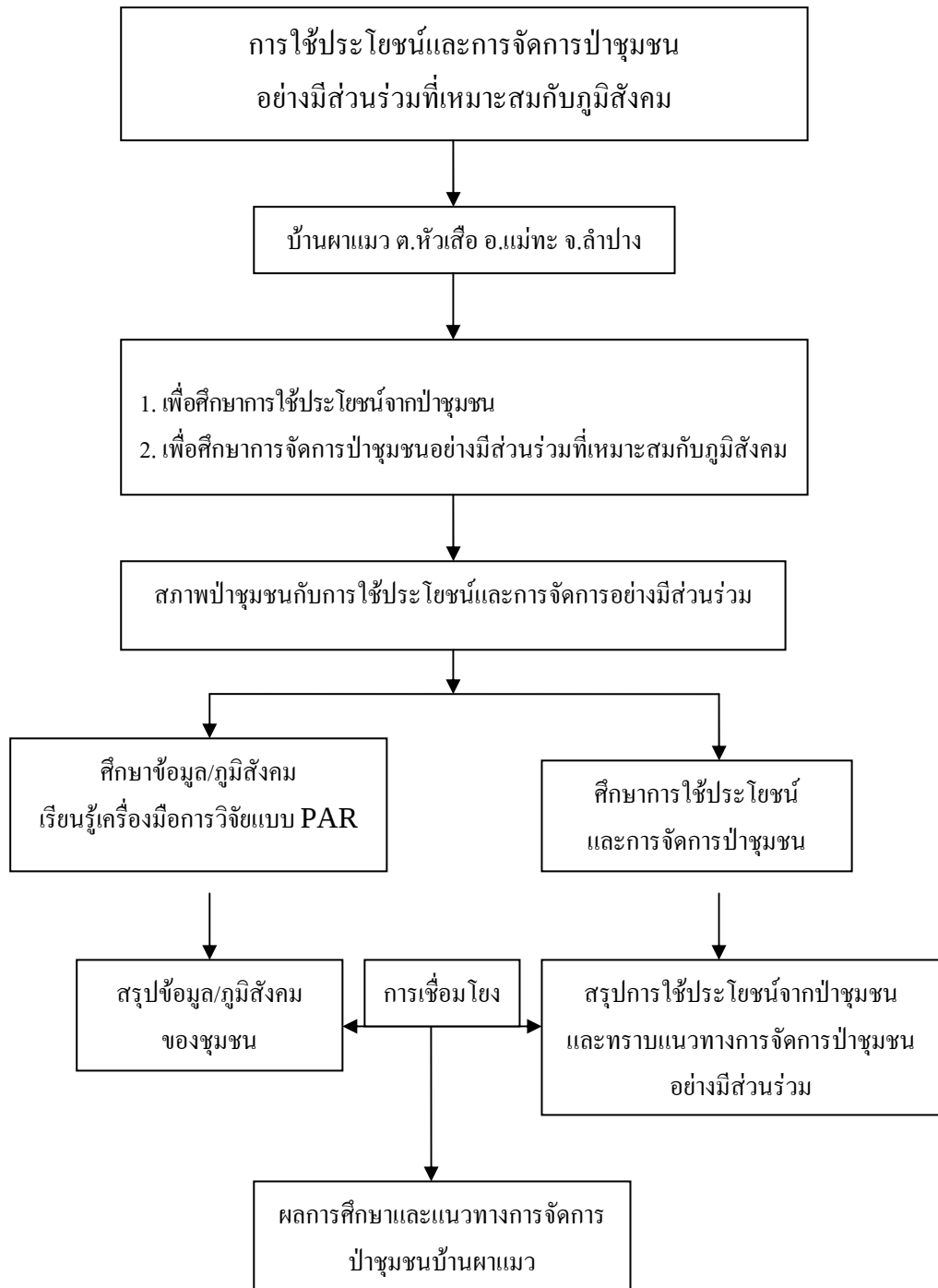
อาชีพ หมายถึง กิจกรรมที่ได้ทำในการเลี้ยงชีพตนเองและครอบครัว

จำนวนสมาชิกในครัวเรือน หมายถึง จำนวนคนทั้งหมดที่อาศัยอยู่ในบ้านของผู้ให้ข้อมูล

ดังนั้น ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้จึงได้มีกรอบแนวคิดในการวิจัย ดังภาพ 1.1 และมีกระบวนการศึกษาวิจัย ดังภาพ 1.2

ภาพ 1.1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

ภาพ 1.2 กระบวนการศึกษาวิจัย

บทที่ 2

การทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยเรื่อง การใช้ประโยชน์และการจัดการป่าชุมชนอย่างมีส่วนร่วมตามหลักภูมิสังคม กรณีศึกษาบ้านผาแมว ตำบลหัวเสือ อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง เป็นการศึกษาลักษณะของการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนในด้านต่างๆ แล้วนำมาจัดรวบรวมเป็นฐานข้อมูลเพื่อที่จะนำไปสู่การจัดการป่าชุมชนอย่างมีส่วนร่วมตามความต้องการของชุมชน ดังนั้น การตรวจเอกสารจึงประกอบด้วยเนื้อหา ดังต่อไปนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับภูมิสังคม
2. ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับป่า/ป่าไม้
3. การจัดการป่าและสถานการณ์ป่าไม้
4. แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับป่าชุมชน
5. แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม
6. แนวคิดทฤษฎีสិทธิหน้าหมู่บ้านและสิทธิชุมชน
7. ทฤษฎีความต้องการของมนุษย์
8. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดเกี่ยวกับภูมิสังคม

สุเมธ ตันติเวชกุล (2549: 6-7) ได้อธิบายว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีแนวทาง และ หลักการบริหารทรัพยากรในท้องถิ่นให้เกิดประโยชน์สูงสุดด้วยวิธีที่เรียบง่าย และเป็นขั้นตอน ตามภูมิประเทศและภูมิสังคม ด้วยทรงมีหลักว่าการดำเนินงานใดก็ตามจะต้องคำนึงถึงประชาชนในท้องถิ่นก่อน เพราะประชาชนเหล่านี้คือผู้ที่ได้รับผลกระทบจากการดำเนินงานเป็นผู้ใช้และดำเนินชีวิต ดังนั้นจึงต้องมีการเรียนรู้ ศึกษาสภาพธรรมชาติในแต่ละพื้นที่ที่แตกต่างกันทั้งในด้านภูมิประเทศ สภาพแวดล้อม วิธีการดำเนินชีวิต วัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่นเพื่อให้เกิดความเข้าใจอย่างถ่องแท้และลึกซึ้งและหากมีสิ่งใดที่ไม่สอดคล้อง เหมาะสม ก็สามารถที่จะปรับให้สามารถเข้ากันได้กับสภาพธรรมชาตินั้นๆ การทำความเข้าใจอย่างลึกซึ้งนี้เป็นหนทางที่ดีที่จะนำไปสู่การวางแผนการดำเนินงานที่สอดคล้องและตอบสนองความต้องการของราษฎรในชุมชนได้อย่างใกล้ชิดและถูกต้อง ซึ่งจะช่วยให้งานพัฒนานั้นประสบผลสำเร็จ จึงเป็นการพัฒนาโดยยึดปัญหาและสภาพแวดล้อมของแต่ละพื้นที่เป็นหลัก โดยมีศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ซึ่งเป็นตัวแทนของทุกภูมิภาคของประเทศไทย ที่มีความแตกต่างด้านภูมิสังคม จำนวน

6 ศูนย์ จึงเป็นตัวอย่างของการพัฒนาที่คำนึงถึงหลักภูมิสังคมที่ชัดเจนที่สุด “...พื้นที่ของศูนย์ศึกษาทุกแห่ง ก็คือ การย่อส่วนภูมิประเทศแต่ละท้องถิ่นซึ่งมีลักษณะแตกต่างกัน แล้วทำการศึกษาการพัฒนาด้านเกษตรกรรมสาขาต่างๆ...” “...จุดประสงค์ของศูนย์ศึกษาก็เป็นสถานที่สำหรับค้นคว้าวิจัยในท้องถิ่น เพราะว่าแต่ละท้องถิ่นที่มีสภาพฝน ฟ้า อากาศ และประชาชนในท้องถิ่นที่ต่างๆ กันก็มีลักษณะแตกต่างกันมากเหมือนกัน...” รวมถึงการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นก็เป็นสิ่งสำคัญ จะต้องนำมาศึกษาให้เข้าใจและนำไปประยุกต์ปรับใช้ให้สอดคล้องและกลมกลืนกับวิชาการแผนใหม่อย่างเป็นระบบและต่อเนื่องเป็นกระบวนการเดียวกันผสมผสานเทคโนโลยีเก่ากับใหม่ให้กลมกลืน โดยชาวบ้านสามารถรับไปและนำไปใช้ได้จริงอย่างเหมาะสม ลงตัว จนเกิดประโยชน์อย่างสูงสุดแก่ชาวบ้านด้วยและที่สำคัญคือจะต้องตระหนักรู้เสมอว่าประชาชนในท้องถิ่นเป็นผู้ใช้ ผู้ที่ได้รับผลกระทบจากสิ่งที่เกิดขึ้นและเป็นผู้ที่ต้องดำเนินชีวิต ตลอดจนทรงตระหนักถึงความสำคัญและความสัมพันธ์ของทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และชีวิตมนุษย์ “ภูมิสังคม” ที่จะต้องดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างยั่งยืน ทรงชี้แนะถึงความสำคัญของการอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อมควบคู่ไปกับการพัฒนาคน

สุเมธ ตันติเวชกุล (2548: 10-18) อธิบายว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงรับสั่งว่า

...การพัฒนาจะต้องเป็นไปตามภูมิประเทศทางภูมิศาสตร์และภูมิประเทศทางสังคมศาสตร์ในสังคมวิทยา คือ นิสัยใจคอของคนเราจะไปบังคับให้คนคิดอย่างอื่นไม่ได้ เราต้องแนะนำ เราเข้าไปช่วยโดยที่จะคิดให้เขาเข้ากับเราไม่ได้ แต่ถ้าเราเข้าไปแล้วเราเข้าไปดูว่าเขาต้องการอะไรจริงๆ แล้วก็อธิบายให้เขาเข้าใจ หลักการของการพัฒนานี้ก็จะเกิดประโยชน์อย่างยิ่ง... (18 กรกฎาคม พ.ศ. 2517) กล่าวคือ การพัฒนานั้นจะต้องยึดถือสภาพความเป็นจริงของ “ภูมิประเทศ” ทั้งในด้านพื้นที่ดิน ด้านสังคมวิทยาที่เกี่ยวข้องกับนิสัยใจคอ อหยาศัยของคนในพื้นที่พัฒนาเป็นหลัก และขอให้ยึดหลักประการสำคัญคือ “ให้สอดคล้องกับภูมิสังคม” ...

โดย ภูมิ หมายถึง ลักษณะของภูมิประเทศ ซึ่งก็คือสภาพแวดล้อมที่อยู่รอบๆ ตัวเรานั้นเอง หรือจะพูดแบบชาวบ้านก็คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ นั้นเอง เพราะสภาพภูมิประเทศของเรานั้นอาจจะมีส่วนคล้ายคลึงกับประเทศเพื่อนบ้านบ้าง แต่ถ้าข้ามไปฝั่งลาว ลักษณะธรณภูมินั้นอาจจะไม่เหมือนกันแล้ว แนวฝนต่างๆ นั้นอาจจะมาในฤดูกาลที่ไม่สอดคล้องกัน หรือแม้แต่ประเทศไทยส่วนต่างๆ ของประเทศ ภาคเหนือ ได้ กลาง อีสาน ก็ยังมี ภูมิ ที่ไม่เหมือนกันเลย เช่นทางเหนือเป็นภูเขา ทางใต้เป็นพรุ ภาคกลางเป็นที่ราบลุ่ม ส่วนทางอีสานเป็นที่ราบสูงแห้งแล้งเป็นต้น

สังคม หมายถึง มนุษย์ที่อยู่ในสภาพแวดล้อมนั้นๆ แม้จะเป็นคนไทยด้วยกันอยู่ในประเทศเดียวกันแล้วก็น่าจะคิดเหมือนกันหมด หรือว่าตัดสินใจในกรณีที่เกิดขึ้นต่อสิ่งที่อยู่ข้างหน้านั้นในลักษณะเหมือนกันหมด แม้แต่คนอยู่ทางเหนือ อยู่ทางใต้ เหตุการณ์หนึ่งที่เผชิญอยู่นั้นก็อาจจะตัดสินใจไม่เหมือนกันก็ได้ เพราะเขาตัดสินใจไปตามวัฒนธรรม ค่านิยมทางสังคม สิ่งแวดล้อมประเพณี การอบรมบ่มฝังมา เขาก็ต้องตัดสินใจไปตามนั้น และหากไปเปรียบกับต่างประเทศแล้วความแตกต่างก็ยิ่งมากขึ้นเป็นทวีคูณ ดังนั้น แนวคิดภูมิสังคมคือหลักการสำคัญในการพัฒนา อย่าไปเปลี่ยนแปลง แปรสภาพ หรือทำให้ความเป็นมนุษย์ตรงนั้นได้เสียไป โดยมีตัวอย่างที่ดำเนินงานตามภูมิสังคมได้แก่ โครงการพัฒนาต่างๆ โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ โครงการตามพระราชประสงค์ โครงการหลวง และการดำเนินงานของมูลนิธิชัยพัฒนา เป็นต้น ทั้งนี้ ภายใต้พระราชดำริด้านการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่สอดคล้องกับภูมิสังคม เช่น ดิน น้ำ ป่า คน เพื่อมุ่งหวังให้มีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่อย่างถูกต้อง ผสมผสานวิทยาการแนวใหม่กับหลักธรรมชาติและวิถีชีวิตของผู้คนอย่างกลมกลืน เกิดประโยชน์สูงสุดต่อชีวิตมนุษย์และสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืนและอาศัยกระบวนการพัฒนาที่เป็นขั้นตอน พื้นฐานของสังคมและความพร้อมของคน ดังที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำรัสว่า

...เราไม่เป็นประเทศร่ำรวย เรามีพอสมควร พออยู่ได้ แต่ไม่เป็นประเทศที่ก้าวหน้าอย่างมาก เราไม่อยากจะเป็นประเทศก้าวหน้าอย่างมาก เพราะถ้าเราเป็นประเทศก้าวหน้าอย่างมากก็จะมีแต่ถอยกลับ ประเทศเหล่านั้นที่เป็นประเทศที่มีอุตสาหกรรมก้าวหน้า จะมีแต่ถอยหลังและถอยหลังอย่างน่ากลัว แต่ถ้าเรามีการบริหารแบบเรียกว่า แบบคนจน แบบที่ไม่ติดกับตำรามากเกินไป ทำอย่างมีสามัญสำนึกนี้แหละ คือเมตตากัน จะอยู่ได้ตลอดไป...(4 ธันวาคม พ.ศ. 2534)

โดยรวมถึงการพัฒนาต้องให้มีความระมัดระวัง ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตกับสภาพสังคม ดังมีพระราชดำรัสเมื่อวันศุกร์ที่ 9 พฤษภาคม พ.ศ. 2529 เนื่องในพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ณ ศาลาดุสิดาลัย ดังนี้

...เศรษฐศาสตร์เป็นวิชาของเศรษฐกิจ การที่ต้องใช้รถไถต้องไปซื้อ เราต้องใช้ต้องหาเงินมาสำหรับซื้อน้ำมันสำหรับรถไถ เวลารถไถเก่าเราต้องยังซ่อมแซม แต่เวลาใช้นั้นเราก็ต้องป้อนน้ำมันให้เป็นอาหาร เสร็จแล้วมันคายควัน ควันเราสูดเข้าไปแล้วก็ปวดหัว ส่วนควายเวลาเราใช้เราก็ต้องป้อนอาหาร ต้องให้หญ้าให้อาหารมันกิน แต่ว่ามันคายออกมา ที่มันคายออกมาก็คือเป็นปุ๋ย แล้วก็ใช้ได้สำหรับให้ที่ดินของเราไม่เสีย...

ทั้งนี้ต้องอาศัยหลักการทำสิ่งง่ายไปหาสิ่งยาก ทำสิ่งเล็กไปหาสิ่งใหญ่ ไม่ก้าวกระโดดเหมือนอย่างคนสมัยนี้ที่ต้องการรวยเร็ว ต้องการขึ้นไปสู่ความเป็นสากลอย่างรวดเร็ว ด้วยการกำหนดกติกาใหม่ๆ ขึ้นมา ออกแบบเครื่องมือไว้มากมายโดยที่ลืมหันมามองดูว่าพื้นฐานของสังคม ความพร้อมของคนนั้นมีหรือไม่ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ทรงมีพระราชกระแสรับสั่งมานานกว่า 50 ปี ดังพระราชกระแสรับสั่งประโยคหนึ่งเกี่ยวกับโครงการพัฒนาพื้นที่หุบกะพง “...ห้ามหน่วยราชการนำเครื่องจักรกลเข้าไปดำเนินการเร็วนัก เพราะว่า ถ้าหากนำเครื่องจักรกลเข้าไปดำเนินการแล้วชาวบ้านจะทิ้งจอบทิงเสียมและจะใช้ไม่เป็น และเขาจะช่วยตัวเองไม่ได้ในระยะยาว...”

อย่างไรก็ดี ทรงพิจารณาว่าควรทำอะไรเร่งด่วน ทรงยกตัวอย่างเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมราษฎรหมู่บ้านหนึ่งที่จังหวัดสุโขทัย มีราษฎรเข้ามากราบบังคมทูลขอให้พัฒนาถนนลูกรังซึ่งสัญจรไปมา มีฝุ่นมาก ให้เป็นถนนลาดยาง พระองค์ท่านมองว่ามีสิ่งที่เร่งด่วนกว่าคือแหล่งน้ำเพื่อที่จะให้มีแหล่งเก็บกักน้ำ สามารถเพาะปลูกได้ตลอดปี ทำนา และปลูกพืชหมุนเวียน ซึ่งจะทำให้ชาวบ้านมีรายได้มากขึ้น 2 ถึง 3 เท่า แล้วการพัฒนาถนนก็จะเป็นเรื่องที่ทำได้ง่ายในลำดับถัดไป ตลอดจนการสร้างเสริมความเข้มแข็งของชุมชนขึ้น เพื่อให้เกิดการพึ่งตนเองตามพระราชกระแสที่ว่า “ระเบิดจากข้างใน” คือการให้ครอบครัว ชุมชน หมู่บ้าน มีความพร้อม มีความเข้มแข็งเสียก่อน เมื่อคนในชุมชนพร้อมแล้วก็จะระเบิดเอาความพร้อมภายในตนเองทั้งความคิด ความร่วมมือ ความสามัคคี ออกมาพัฒนาสร้างความเข้มแข็งของชุมชนได้เอง แล้วจึงค่อยขยายการดำเนินงานออกไปสู่สังคมภายนอก โดยมีแนวทางการรวมตัวของคนในหมู่บ้านในลักษณะต่างๆ เช่น กลุ่ม ชมรม สหกรณ์ บริษัท เครือข่าย หรือองค์กรชาวบ้าน พร้อมทั้งให้มีการเรียนรู้ การจัดการ และการแก้ไขปัญหาาร่วมกันของคนในชุมชน เพื่อส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหรือการพัฒนาในด้านต่างๆ พร้อมเสริมสร้างให้คนในชุมชนมีความเอื้ออาทรต่อกัน

ศรีนิตย์ บุญทอง (2548:22) ในการดำเนินงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ เมื่อมีคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ เกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2524 เพื่อทำหน้าที่ดำเนินการควบคุม กำกับ ดูแล ติดตามผล ประสานการดำเนินงานให้เกิดประสิทธิภาพ โดยมี ดร.สุเมธ ตันติเวชกุล เป็นเลขาธิการคนแรกในการปฏิบัติงานสนองพระราชดำริและปฏิบัติหน้าที่จนเกษียณราชการ เมื่อท่านได้รับเชิญไปบรรยายเรื่อง “พ่อหลวงคิดอะไร” ที่ศาลากลางจังหวัดนครราชสีมา ในวันที่ 4 กันยายน พ.ศ. 2545 มีเนื้อหาตอนหนึ่งว่า

“...พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงรับสั่งบทเรียนบทแรกที่ผมได้รับมาเมื่อ พ.ศ.2524 ซึ่งเพิ่งเข้ารับตำแหน่งใหม่ๆ จำไว้นะ จะทำอะไรต้องทำให้สอดคล้อง กับภูมิสังคม ค้าง่ายๆ แต่มีความหมายลึกซึ้ง หมายความว่าอะไร ภูมิสังคม จะทำอะไรก็ตาม ไม่ว่าเรื่องเศรษฐกิจ ไม่ว่าเรื่องสังคม เรื่อง

การเมือง อะไรก็แล้วแต่นั้น ต้องให้สอดคล้องกับสภาพภูมิประเทศในเบื้องต้นก่อน คือสภาพสิ่งแวดล้อมทั่วไป ดิน น้ำ ลม ไฟ ในเบื้องต้น อย่าไปทำฝืน และสอดคล้องที่สอง ที่จำเป็นอย่างยิ่งเลยเพราะความจริงธรรมชาตินั้น เขาก็อยู่ของเขาย่างนั้นแหละแต่ส่วนที่สองอาจสำคัญกว่าคือต้องสอดคล้องกับสังคม สังคมคืออะไร สังคมคือมนุษย์ ไม่มีมนุษย์ไม่มีสังคม และสังคมแต่ละแห่งนั้น อย่าว่าแต่ต่างประเทศเลย เอาในประเทศของเราในแต่ละ คนทางภาคเหนือ คนทางภาคใต้ คิดแบบคนภาคกลางหรือไม่ หลายสถานการณ์ตัดสินใจไม่เหมือนกัน ฉะนั้นแต่ละแห่ง แต่ละอย่าง เมื่อนำมาใช้แล้วจะต้องสอดคล้องกับสภาพสิ่งแวดล้อมในเบื้องต้น และสอดคล้องกับจารีตประเพณี วัฒนธรรมของคนในท้องถิ่นนั้นๆ...

ภูมิสังคม โดยคำว่า ภูมิ หรือลักษณะภูมิประเทศทางภูมิศาสตร์ คือ สภาพแวดล้อมรอบ ตัวคนและต้องอยู่บนพื้นฐานเดิม “สังคม” หรือภูมิประเทศทางสังคมวิทยา ที่คำนึงถึงการดำเนินวิถีชีวิตของคนในสังคมหนึ่งๆ ซึ่งมีลักษณะเฉพาะทางวัฒนธรรม ค่านิยม ความเชื่อและศาสนา ประเพณี เศรษฐกิจและสภาพแวดล้อมในสังคมนั้นๆ การยึดหลัก “ภูมิสังคม” ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทำให้การดำเนินโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริมีลักษณะเป็น “การพัฒนาแบบองค์รวม” กล่าวคือเป็นการพัฒนาที่ “บูรณาการ” ทุกด้านเข้าด้วยกันภายใต้กระบวนการทำงานที่เชื่อมโยงต่อเนื่องกัน ในการนี้ได้พระราชทาน “ศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ” เพื่อเป็นแนวทางการทำงานแบบองค์รวมตามพระราชดำริ โดยทรงจำลองพื้นที่ซึ่งมีลักษณะเฉพาะทางสภาพภูมิศาสตร์ เศรษฐกิจและสังคมของแต่ละภูมิภาคไว้สำหรับให้ศึกษาค้นคว้า ทดลอง พัฒนา และเป็น “ศูนย์บริการแบบเบ็ดเสร็จสำหรับเกษตรกร” ศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริดังกล่าวยังทำหน้าที่เสมือน “พิพิธภัณฑ์ธรรมชาติที่มีชีวิต” เพื่อเกษตรกร ประชาชน และหน่วยงานที่สนใจได้มีโอกาสเข้าไปศึกษาเรียนรู้อย่างรอบด้าน จากสภาพความเป็นจริงของการดำรงวิถีชีวิต ความรู้ที่รวบรวมสรรพวิชาการศึกษาที่เรียบง่าย ได้ประโยชน์สูงสุด สอดคล้องกับสภาพธรรมชาติแวดล้อมและการประกอบอาชีพของประชาชน ตลอดจนการเรียนรู้วิธีการทำงาน “ร่วมมือ ร่วมแรง และร่วมใจกัน” ของหน่วยราชการหลายฝ่าย ที่ได้ก่อให้เกิดการ “รู้ รัก สามัคคี” ซึ่งสามารถนำไปประยุกต์ใช้เป็นพื้นฐานการพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเองและขยายผลการพัฒนาให้กระจายในวงกว้างสู่ประชาชนและชุมชนในพื้นที่ใกล้เคียงได้

ศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำรินี้ มีจำนวน 6 แห่ง กระจายอยู่ทุกภูมิภาคทั่วประเทศ เพื่อเป็นตัวแทนของแต่ละภูมิภาคที่มีลักษณะภูมิสังคมแตกต่างกัน โดย

การศึกษาค้นคว้าทดลองวิจัยในแต่ละศูนย์ให้ความสำคัญในด้านต่างๆ ที่สอดคล้องกับภูมิสังคมของภูมิภาคนั้น ได้แก่

1. ศูนย์ศึกษาการพัฒนาเขาหินซ้อนฯ จังหวัดฉะเชิงเทรา มีงานหลักคือ ทำการค้นคว้า ทดลอง และสาธิตเกี่ยวกับการพัฒนาที่ดินที่เสื่อมโทรมให้กลับฟื้นคืนสภาพและใช้ทำมาหากินได้
2. ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยทรายฯ จังหวัดเพชรบุรี ทำการศึกษาพัฒนาฟื้นฟูสภาพป่าเสื่อมโทรม
3. ศูนย์ศึกษาการพัฒนาอ่าวคุ้งกระเบนฯ จังหวัดจันทบุรี ทำการศึกษาการพัฒนาและปรับปรุงสภาพแวดล้อม และระบบนิเวศบริเวณชายฝั่งและการประมง
4. ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ฯ จังหวัดเชียงใหม่ ศึกษาพัฒนา ค้นคว้าวิจัยเรื่องป่าไม้เสื่อมโทรมและการพัฒนาพื้นที่ต้นน้ำลำธารเพื่อประโยชน์ทางเกษตรกรรมและการสร้างความชุ่มชื้นให้แก่พื้นผิวดิน
5. ศูนย์ศึกษาการพัฒนาพิกุลทองฯ จังหวัดนราธิวาส ทำการศึกษาวิจัยดินพรวุในภาคใต้ เพื่อให้สามารถนำมาใช้ประโยชน์ทางด้านเกษตรกรรมได้
6. ศูนย์ศึกษาการพัฒนาภูพานฯ จังหวัดสกลนคร ศึกษาพัฒนาการอาชีพทั้งทางเกษตรกรรมอุตสาหกรรมในครัวเรือนและการพัฒนาหมู่บ้านตัวอย่าง

ดังนั้น ในการพัฒนาและจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืนตามแนวพระราชดำริเพื่อมุ่งสู่ประโยชน์ของประชาชนส่วนใหญ่ที่อยู่ในพื้นที่ชนบทและชุมชนท้องถิ่น พระองค์มิได้ทรงให้ความสำคัญแต่การพัฒนาอาชีพและการพัฒนาทางการเกษตรเท่านั้น แต่ยังทรงสนพระราชหฤทัย ในเรื่องการอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างมาก โดยพระองค์ทรงมุ่งเน้นให้ประชาชนอยู่ร่วมกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้อย่างสันติและเกื้อกูลกัน ทั้งนี้ เพราะเป็นฐานการทำมาหากินและการดำรงวิถีชีวิตที่สำคัญที่สุดของประชาชนในชนบท ซึ่งได้เสื่อมโทรมลงมากจากการใช้ประโยชน์ของภาคเศรษฐกิจ แต่ไม่ได้รับการจัดการแก้ไขฟื้นฟูได้เท่าทันสถานการณ์ จึงได้มีพระราชดำริเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างต่อเนื่องมาโดยตลอด ทั้งในเรื่องการจัดการน้ำ การปลูกป่า และการอนุรักษ์ดิน เนื่องด้วยทรัพยากรธรรมชาติทั้งสามด้านนี้คือห่วงโซ่ของทุกชีวิต แนวทางการดำเนินงานจึงต้องมีการอนุรักษ์และพัฒนาควบคู่กับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างถูกต้องและไม่ทำลายธรรมชาติแวดล้อม (สศช., 2549: ข-ค)

สำหรับวัฒนา วชิโรดม (2549: 7) ได้อธิบายว่า ภูมิสังคม (Geosocial) มาจากคำว่า ภูมิ ที่มาจากคำว่า ภูมิศาสตร์ ซึ่งหมายถึง สภาพภูมิพื้นที่ประเทศ รวมกับคำว่า สังคม ที่หมายถึง

กลุ่มคนที่อาศัยอยู่ร่วมกัน โดยมีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ในหลักการทรงงานกล่าวไว้ว่า การพัฒนาใดๆ ต้องคำนึงสภาพภูมิประเทศของบริเวณนั้นว่าเป็นอย่างไร และสังคมวิทยาเกี่ยวกับลักษณะนิสัยใจคอของคน ตลอดจนวัฒนธรรมประเพณีในแต่ละท้องถิ่นที่มีความแตกต่างกัน

แนวพระราชดำริด้านป่าไม้

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเข้าพระราชหฤทัยในความจริงแห่งความสมดุลในธรรมชาติอย่างลึกซึ้งถึงสภาวะของระบบธรรมชาติที่มีสิ่งนำเข้า (input) เท่ากับหรือใกล้เคียงกับสิ่งนำออก (output) ทรงพระปรีชาสามารถในเรื่องกลไกสิ่งแวดล้อมหรือตัวจักรต่างๆ ภายในระบบธรรมชาติ ตัวควบคุมหรือตัวบังคับที่ทำให้สิ่งแวดล้อม ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลาเกิดการเคลื่อนที่จากสถานภาพหนึ่งไปสู่อีกสถานภาพหนึ่ง และสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการวางแผนจัดการระบบสิ่งแวดล้อมที่ชัดเจนเป็นรูปธรรมได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะทรงคัดเลือกใช้วิธีการรักษาฟื้นฟูเสริมสร้างจากภายใน คือ ทรงเริ่มที่การปรับสภาพให้เอื้ออำนวยให้เกิดป่าก่อน ซึ่งจะทำให้การปลูกป่าง่ายมากและเข้ากับสภาพตามความจริงของธรรมชาติที่เป็นอยู่การรักษาป่าที่เหมาะสมกับสภาพของพื้นที่ท้องถิ่นเรียบง่ายและประหยัดที่สุด ซึ่งสรุปได้ดังนี้

1. การปลูกป่า 3 อย่าง ให้ประโยชน์ 4 อย่าง

พระบรมราโชวาทในงานปิดการสัมมนาการเกษตรภาคเหนือ ณ งานเกษตรภาคเหนือ จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 26 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2524 กล่าวว่า

...เรื่องป่า 3 อย่าง คือ ไม้ฟืน ไม้ผล ไม้สร้างบ้าน ประชาชนมีความรู้ทั้งคนที่อยู่บนภูเขาทั้งคนที่อยู่ในที่ราบ เขามีความรู้ เขาทำงานมาตั้งหลายชั่วคนแล้ว เขาทำกันอย่างดี เขามีความเฉลียวฉลาด เขารู้ว่าตรงไหนควรจะทำการกิจกรรม เขารู้ว่าที่ไหนควรจะเก็บไม้ไว้ แต่ว่าที่เสียไปเพราะว่าพวกที่ไม่รู้เรื่อง ไม่ได้ทำมานานแล้ว ทั้งมานานแล้ว ทั้งกสิกรรมมานานแล้วก็ไม่รู้เรื่อง แล้วก็มาอยู่ในที่ที่มีความสะดวก ก็เลยทำให้เชื่อว่าชีวิตมันเป็นไปได้โดยที่ทำการกิจกรรมที่ถูกต้อง...การปลูกป่า 3 อย่างแต่ให้ประโยชน์ 4 อย่าง คือ นอกจากประโยชน์ในตัวเองตามชื่อแล้วยังสามารถให้ประโยชน์อื่นที่ 4 ซึ่งเป็นข้อสำคัญ คือ สามารถช่วยอนุรักษ์ดินและต้นน้ำลำธารด้วย...

ตัวอย่าง โครงการศูนย์ศึกษาการพัฒนาภูพานฯ จังหวัดสกลนคร ที่มีการปลูกไม้ใช้สอย ไม้กินได้และไม่เศรษฐกิจ ซึ่งทำให้ภูเขาที่เคยถูกบุกรุกทำลายจนมีสภาพแห้งแล้งกลับฟื้นคืนสภาพอุดมสมบูรณ์ร่มเย็นและชุ่มชื้นตลอดปี หรือโครงการพัฒนาลุ่มน้ำห้วยฮ่องไคร้ฯ ซึ่งมีการปลูกไม้เพื่อใช้สอยและเศรษฐกิจ เช่น ไม้สัก ไม้แดง ไม้ไผ่ หวาย ไม้พินเชื้อเพลิง เช่น ไม้กระถิน ยักษ์ ไม้กินได้ เช่น สะเดา แคน จี่เหล็ก มะไฟ มะขามป้อม มะเกี๋ยง ซึ่งล้วนแต่ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนและให้ประโยชน์ คือ ช่วยอนุรักษ์ดินและน้ำในพื้นที่ต้นน้ำลำธาร

2. การปลูกป่าทดแทน

การปลูกต้นไม้ตามแนวพระราชดำริ จะต้องศึกษาถึงสภาพพื้นที่เสียก่อนได้แก่ ลักษณะภูมิประเทศ ลักษณะดิน ลักษณะต้นไม้ ของบริเวณพื้นที่นั้น กอปรกับภูมิสังคมวัฒนธรรมของท้องถิ่นนั้นๆ โดยเฉพาะพันธุ์ต้นไม้ที่จะนำมาปลูกทดแทน ต้องเป็นพันธุ์ไม้ดั้งเดิมของภูมิประเทศ ณ ที่นั้น เพื่อสอดคล้องกับท้องถิ่น ทำให้การปลูกป่าตามแนวพระราชดำรินี้มีหลากหลายแนวทางและเป็นวิธีการที่ง่าย ประหยัด สอดคล้องเหมาะสมกับพื้นที่นั้นจริง ดังพระราชดำรัส วันที่ 24 มกราคม พ.ศ. 2520 ณ สถานีหลวงพัฒนาชาวเขา จังหวัดเชียงใหม่ ความว่า

...การปลูกป่าทดแทนจะต้องทำอย่างมีแผนโดยการดำเนินการไปพร้อมกับ การพัฒนาชาวเขาในการนี้เจ้าหน้าที่ป่าไม้ ชลประทานและฝ่ายเกษตรจะต้อง ร่วมกันสำรวจต้นน้ำในบริเวณพื้นที่รับผิดชอบ เพื่อวางแผนปรับปรุงต้นน้ำ และพัฒนาอาชีพราษฎรได้อย่างถูกต้อง สำหรับต้นไม้ที่ปลูกทดแทนป่าไม้ที่ถูกทำลายนั้น ควรใช้ต้นไม้โตเร็ว ที่มีประโยชน์หลายๆ ทางคละกันไป และ ควรปลูกพืชคลุมแนวร่องน้ำต่างๆ เพื่อยึดผิวดินและให้เก็บรักษาความชุ่มชื้น นอกจากนั้นจะต้องสร้างฝายเล็กเพื่อหนูนน้ำส่งไปตามเหมือง ไปใช้ในพื้นที่เพาะปลูก 2 ด้าน ซึ่งจะให้น้ำค่อยๆ แผ่ขยายออกไปทำความชุ่มชื้นในบริเวณนั้นด้วย ในการนี้จะต้องอธิบายให้ราษฎรรู้ว่าการที่ปริมาณน้ำ ตามแหล่งน้ำธรรมชาติลดลงนั้น ก็เพราะมีการทำลายป่าต้นน้ำโดยรู้เท่าไม่ถึง การณ์...

2.1 การปลูกป่าทดแทนตามไหล่เขา

“...การปลูกป่าทดแทนตามไหล่เขา จะต้องปลูกต้นไม้หลายๆ ชนิด เพื่อให้ได้ประโยชน์อเนกประสงค์ คือ มีทั้งไม้ผลสำหรับก่อสร้าง และไม้สำหรับทำฟืนซึ่งราษฎรจำเป็นต้องใช้ประจำ ซึ่งเมื่อตัดไปใช้ไปแล้วก็ปลูกทดแทนเพื่อหมุนเวียนทันที...” พระราชดำรัส วันที่ 26 มกราคม พ.ศ. 2520 ณ โครงการจัดการลุ่มน้ำแม่สา อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่

ตัวอย่าง โครงการพัฒนาอ้อยดง จังหวัดเชียงราย ได้ดำเนินการเชิญชวนให้ราษฎรเข้ามาร่วมกันปลูกเพื่อฟื้นฟูป่าตามไหล่เขาโดยการปลูกไม้สนสามใบ ไม้ประดู่ และหญ้าแฝก เพื่อป้องกันการพังทลายของดิน

2.2 การปลูกป่าทดแทนในพื้นที่ป่าเสื่อมโทรม

พระราชดำรัส วันที่ 10 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2520 ณ โครงการพัฒนาและปรับปรุงพื้นที่เกษตรกรรมชาวเขาบ้านป่าเลา อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่ ความว่า

...ปลูกต้นไม้ชนิดโตเร็วคลุมแนวร่องน้ำเสียก่อนเพื่อให้ความชุ่มชื้นค่อยๆทวีขึ้น และแผ่ขยายกว้างออกไปทั้งสองข้างร่องน้ำอันจะทำให้ดินไม่่งอกงามขึ้น และจะมีส่วนช่วยป้องกันไฟป่าซึ่งจะเกิดขึ้นง่ายหากป่าขาดความชุ่มชื้น ส่วนต้นไม้ที่จะปลูกจะต้องมีทั้งต้นไม้คลุมแหล่งน้ำ ต้นไม้ยึดดิน ไม้ผล ต้นไม้ใช้ทำฟืน ต้นไม้ใช้ในการก่อสร้างตลอดจนต้นไม้ที่มีค่าทางเศรษฐกิจเพื่อให้ประโยชน์ได้อย่างอเนกประสงค์...

ตัวอย่าง โครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยบางทรายตอนบนฯ จังหวัดมุกดาหาร ซึ่งป่าไม้ที่เคยอุดมสมบูรณ์ถูกบุกรุกทำลายกลายเป็นทุ่งราบ จึงได้มีพระราชดำริให้แบ่งเขตป่าไม้ออกจากเขตชุมชน และให้มีการส่งเสริมการปลูกป่าฟื้นฟูธรรมชาติ ได้แก่ ไม้สัก ไม้สะเดา และไม้ผลจำพวกกล้วย และหวาย สำหรับเป็นแหล่งอาหาร (Food Bank) ของชุมชน

หรืออีกโครงการหนึ่งที่เห็นผลชัดเจน คือ สภาพป่าของลุ่มน้ำห้วยฮ่องไคร้ฯ เมื่อ 20 ปีที่ผ่านมาจะมีสภาพเสื่อมโทรม อากาศร้อนฝนไม่ตกตามฤดูกาล ต่อมาได้มีการพัฒนาพื้นที่ป่าด้วยการปลูกป่าในพื้นที่ 8,500 ไร่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณร่องน้ำ ร่องน้ำห้วยสาขาต่างๆ ของห้วยฮ่องไคร้ฯ ได้ดำเนินการปลูกไม้โตเร็วเพื่อเป็นการฟื้นฟูสภาพป่าเสื่อมโทรมได้รวดเร็วเป็นผลให้สภาพป่ามีความสมบูรณ์ และคืนสู่ธรรมชาติต่อไป

2.3 การปลูกป่าต้นน้ำ

พระราชดำรัส วันที่ 14 เมษายน พ.ศ. 2520 ณ พื้นที่อำเภอชัยบาดาล จังหวัดลพบุรี ความว่า

...การที่จะมีต้นน้ำลำธารไปชั่วกาลนานนั้น สำคัญอยู่ที่การรักษาป่าและปลูกป่าบริเวณต้นน้ำซึ่งเป็นยอดเขาและเนินสูงชัน ต้องมีการปลูกป่าโดยไม้ยืนต้นและปลูกไม้พุ่ม ซึ่งไม้พุ่มนั้นราษฎรสามารถตัดไปใช้ได้ แต่ต้องมีการปลูกทดแทนเป็นระยะ ส่วนไม้ยืนต้นนั้นจะช่วยให้อากาศมีความชุ่มชื้น เป็นขั้นตอนหนึ่งของระบบการให้ฝนตกแบบธรรมชาติ ทั้งยังช่วยยึดดินบนเขาไม่ให้พังทลายเมื่อเกิดฝนตกอีกด้วย ซึ่งถ้ารักษาสภาพป่าไม้ไว้ดีแล้วท้องถิ่นก็จะมีน้ำไว้ใช้ชั่วกาลนาน...

ตัวอย่าง โครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำแม่กวัง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเป็นการปลูกป่าหรือพืชพรรณธรรมชาติเดิม ได้แก่ ไม้เต็ง ไม้รัง เพื่อรักษาความชุ่มชื้นให้ป่าค่อยๆฟื้นตัวเองตามธรรมชาติ

2.4 การปลูกป่าบริเวณอ่างเก็บน้ำ

“...ทุกฝ่ายต้องร่วมมือดำเนินการปลูกต้นไม้ตามบริเวณอ่างเก็บน้ำให้เป็นแนวจนจดเขตป่าสงวน โดยปลูกต้นไม้ชนิดโตเร็วและไม้ผล เพื่อช่วยยึดดินและรักษาความชุ่มชื้นตลอดจนจำหน่ายผลไม้ได้...” พระราชดำรัส วันที่ 17 พฤษภาคม พ.ศ. 2520

“...ปลูกต้นไม้ผล ไม้พุ่ม และไม้ไผ่ตามบริเวณอ่างเก็บน้ำโดยเฉพาะตามสันเขา ซึ่งเป็นแหล่งต้นน้ำ เพื่อช่วยยึดดินและรักษาความชุ่มชื้นเพื่อราษฎรมีไม้ประเภทต่างๆ ไว้เก็บผลและใช้สอย...” พระราชดำรัส วันที่ 19 พฤษภาคม พ.ศ. 2520 พระราชทานแก่สมาชิก กลุ่มพัฒนาชาวไร่ บ้านดอนขุนห้วย ตำบลเขาใหญ่ อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดเพชรบุรี

ตัวอย่างเช่น โครงการปลูกป่าสิริเจริญวรรษ จังหวัดชลบุรี ซึ่งมีการปลูกไม้มีค่าประเภทต่างๆ กว่า 40 ชนิด ผสมผสานกัน เพื่อความกลมกลืนตามธรรมชาติ

3. ป่าเปียก (Wet Fire Break)

เป็นกลยุทธ์การพัฒนาป่าไม้โดยใช้ทรัพยากรน้ำเข้ามาช่วยในการสร้างแนวป้องกันไฟเพื่อป้องกันไฟไหม้ป่าในระยะยาว

วิธีการสร้างป่าเปียก หลักสำคัญคือ สร้างความชุ่มชื้นเป็นกำแพงกันไฟ โดยการกักน้ำ...ให้ป่าเปียก...เพื่อกันไฟ

วิธีการแรก ทำระบบป้องกันไฟไหม้ป่า โดยใช้แนวคลองส่งน้ำและแนวพืชชนิดต่างๆ ปลูกตามแนวคลองนั้น

วิธีที่สอง สร้างระบบการควบคุมไฟฟ้าด้วยแนวป้องกันไฟฟ้าเปียก โดยอาศัยน้ำชลประทานและน้ำฝน

วิธีที่สาม โดยการปลูกต้นไม้โตเร็วคลุมร่องน้ำ เพื่อให้ความชุ่มชื้นค่อยๆ ทวีขึ้น และแผ่ขยายออกไปทั้งสองด้านของร่องน้ำ ซึ่งจะทำให้ดินไม่้งอกงาม และมีส่วนช่วยป้องกันไฟฟ้า เพราะไฟฟ้าจะเกิดขึ้นง่ายหากป่าขาดความชุ่มชื้น

วิธีที่สี่ โดยการสร้างฝายชะลอความชุ่มชื้นหรือที่เรียกว่า Check Dam ขึ้น เพื่อปิดกั้นร่องน้ำหรือลำธารขนาดเล็กเป็นระยะๆ เพื่อใช้กักเก็บน้ำและตะกอนดินไว้บางส่วนโดยน้ำที่เก็บไว้ จะซึมเข้าไปสะสมในดิน ทำให้ความชุ่มชื้นแผ่ขยายเข้าไปทั้งสองด้านกลายเป็น ป่าเปียก

วิธีที่ห้า โดยการสูบน้ำเข้าไปในระดับที่สูงที่สุดเท่าที่จะทำได้แล้วปล่อยน้ำลงมา ทีละน้อยให้ค่อยๆ ไหลซึมดิน เพื่อช่วยเสริมการปลูกป่าบนพื้นที่สูงในรูป ภูเขาป่า ให้กลายเป็น ป่าเปียก ซึ่งสามารถป้องกันไฟฟ้าได้อีกด้วย

วิธีที่หก ปลูกต้นไม้กล้วยในพื้นที่ที่กำหนดให้เป็นช่องว่างของป่า ประมาณ 2 เมตร หากเกิดไฟไหม้ป่าก็จะปะทะต้นไม้กล้วยซึ่งอุ้มน้ำไว้ได้มากกว่าพืชอื่นๆ ทำให้ลดการสูญเสียน้ำลงไปได้มาก

แนวพระราชดำริป่าเปียก จึงเป็นทฤษฎีการอนุรักษ์พื้นที่ป่าไม้โดยใช้ความชุ่มชื้นช่วยให้ป่าเขียวชอุ่มตลอดเวลา จึงทำให้ไฟฟ้าเกิดได้ยาก

ตัวอย่าง โครงการปลูกป่าเปียกที่ชัดเจน ก็คือ โครงการศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ฯ ซึ่งพัฒนาป่าโดยการกระจายความชุ่มชื้นไปสู่ผืนป่าด้วยการผันน้ำจากอ่างเก็บน้ำ ส่งน้ำด้วยท่อและเจาะรูให้น้ำหยดเป็นระยะๆ การส่งน้ำด้วยคลองไส้ไก่ และคลองกังปลา ทำให้ผืนป่ามีความชุ่มชื้น ใบไม้ที่ร่วงหล่นลงมาจะผุสลายกลายเป็นปุ๋ยพัฒนาหน้าดิน และเป็นการลดโอกาสในการเป็นเชื้อเพลิงก่อให้เกิดเป็นไฟฟ้าได้ หรืออีกตัวอย่างหนึ่งคือ โครงการศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยทรายฯ จังหวัดเพชรบุรี มีสภาพภูมิประเทศค่อนข้างลาดชัน มีปัญหาชะล้างพังทลายของดิน ทำให้มีความแห้งแล้งอย่างรุนแรงซึ่งได้ดำเนินการแก้ไขโดยใช้วิธีการสร้างฝายชะลอความชุ่มชื้นและทำร่องน้ำตามแนวระดับ contour เพื่อให้ดินอุ้มน้ำไว้และเป็นแนวป้องกันไฟเป็นอย่างดี

4. การปลูกป่าโดยไม่ต้องปลูก

“...ถึงป่านั้นไว้ 5 ปี ตรงนั้น ไม่ต้องไปทำอะไรเลย แต่ป่าเจริญเติบโตเป็นป่าสมบูรณ์ โดยไม่ต้องปลูกสักต้นเดียว...คือการปลูกป่านั้น สำคัญอยู่ที่ปล่อยให้เขาขึ้นเอง...” พระราชดำรัส วันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ. 2537กลยุทธ์การปลูกป่าโดยไม่ต้องปลูกเป็นไปตามหลักการกฎธรรมชาติ (Natural Reforestation) อาศัยระบบวงจรป่าไม้ และการทดแทนตามธรรมชาติ

(Natural Succession) คือ การปรับสภาพแวดล้อมให้เอื้อต่อการเติบโตของต้นไม้ และควบคุมไม่ให้มีคนเข้าไปตัดไม้ไม่มีการรบกวนเหยียบย่ำต้นไม้เล็กๆ เมื่อทิ้งไว้ช่วงระยะเวลาหนึ่ง พืชลูกไม้ พันธุ์ไม้ต่างๆ จะสามารถค่อยๆ เจริญเติบโต แรกหน่อ แรกกอ และขยายพันธุ์ฟื้นตัวขึ้น ทำให้ระบบนิเวศของสิ่งมีชีวิตเริ่มเกิดขึ้นและเกื้อกูลกัน ต้นไม้เล็กๆ สามารถคลุมดินไว้ให้เกิดความชุ่มชื้น ไม้ยืนต้นก็สามารถเติบโตให้ร่มเงาช่วยปกป้องชะลอการระเหยอย่างรวดเร็วของน้ำในดิน พืชเล็กและไม้ใหญ่ก็สามารถเจริญเติบโตควบคู่กันไปได้

กลยุทธ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนี้เป็นวิธีแบบขล ง่าย และประหยัดที่สุด ไม่ต้องเสียอะไรแต่ผลที่ได้กลับมามีคุณค่ามหาศาล

ตัวอย่าง โครงการปลูกป่าโดยไม่ต้องปลูก ที่ดำเนินการมาเป็นเวลานานและเห็นผลชัดเจน คือ โครงการศึกษาวิธีการฟื้นฟูที่ดินเสื่อมโทรมเขาชะงุ้มอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ตำบลเขาชะงุ้ม อำเภอบัวชุม จังหวัดราชบุรี ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริ “...ให้ช่วยดูแลรักษาป่า อย่าไปรังแกป่า ถ้าปล่อยทิ้งไว้ไม่ให้ใครไปรบกวน ระยะเวลา 30-40 ปี ป่าแห่งนี้จะฟื้นคืนสภาพจากป่าเต็งรังเป็นป่าเบญจพรรณ...” พระราชดำริ 15 กรกฎาคม พ.ศ. 2539

การดำเนินงานสนองพระราชดำริ โดยจัดทำโครงการป้องกันรักษาป่าและควบคุมไฟป่าในพื้นที่ป่าเสื่อมโทรม 3,264 ไร่ ซึ่งมีสภาพเป็นภูเขา ลักษณะดินเป็นดินลูกรัง ดินร่วมปนลูกรังและกรวดหิน ไม่มีแหล่งน้ำธรรมชาติ สภาพอากาศแห้งแล้ง ซึ่งป่าเดิมเป็นป่าเต็งรัง แต่ถูกบุกรุกทำลายจนเป็นภูเขาโล้นแห้งแล้งมาก เมื่อดำเนินการควบคุมมิให้มีการบุกรุกและป้องกันมิให้เกิดไฟป่าส่งผลให้พืชพันธุ์ไม้ค่อย ๆ ฟื้นตัวงอกงามขึ้นทีละเล็กละน้อยจนกระทั่งไม้ใหญ่ปกคลุมป่าอุดมสมบูรณ์ยิ่งขึ้นซึ่งจะทำให้มีสัตว์ป่ามาอาศัยจำนวนเพิ่มมากขึ้นด้วย

5. การปลูกป่าในที่สูง

พระองค์ทรงให้ใช้ไม้ประเภทที่มีเมล็ดทั้งหลายขึ้นไปปลูกบนยอดเขาที่สูง เมื่อโตแล้วออกฝักออกเมล็ดก็จะลอยตกลงมาแล้วงอกขึ้นเองในที่ต่ำต่อไป เป็นการขยายพันธุ์โดยธรรมชาติ เป็นการปลูกป่าที่อาศัยหลักธรรมชาติพลังแรงโน้มถ่วงของโลก คือ สิ่งที่อยู่พื้นที่สูงย่อมตกลงสู่ที่ต่ำกว่าเสมอ ซึ่งทำให้ประหยัดพลังงาน และค่าใช้จ่ายในการปลูกป่า

ตัวอย่าง โครงการศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ฯ งานพัฒนาป่าไม้ ซึ่งดำเนินการปลูกป่าในที่สูง โดยการพัฒนาแมกไม้ธรรมชาติที่มีอยู่ให้สามารถเจริญเติบโตกระจายเมล็ดพันธุ์ตามธรรมชาติรวมทั้งการปลูกไม้ในที่สูง เช่น ไม้กระถินยักษ์ ให้โปรยเมล็ดพันธุ์ลงสู่ด้านล่างเพื่อให้เจริญเติบโตได้เองตามธรรมชาติ หรือโครงการพัฒนาพื้นที่ต้นน้ำหนาว อำเภอ...

หนาว จังหวัดเพชรบูรณ์ ซึ่งมีพื้นที่ป่า 147,000 ไร่ และมีการปลูกไม้ยืนต้นคืนสู่ธรรมชาติ ทำให้ป่าบริเวณน้ำหนาวเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ

6. การพัฒนาป่าไม้ด้วยน้ำชลประทานแบบง่ายๆหรือฝายชะลอความชุ่มชื้น (Check Dam)

พระราชดำริ วันที่ 3 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2527 ณ โครงการศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ฯ จังหวัดเชียงใหม่ ความว่า

...การฟื้นฟู และอนุรักษ์บริเวณต้นน้ำ ซึ่งมีสภาพแห้งแล้งโดยเร่งด่วน โดยทดลองใช้วิธีใหม่ เช่น การผันน้ำจากอ่างเก็บน้ำในระดับบนลงไปตามแนวร่องน้ำต่างๆ เพื่อช่วยให้ความชุ่มชื้นค่อยๆ แผ่ขยายออกไป สำหรับน้ำในส่วนที่เหลือก็จะไหลลงอ่างเก็บน้ำในระดับต่ำลงไป เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ทางด้านงานเกษตรกรรม ควรปลูกป่าทดแทนตามแนวร่องน้ำ ซึ่งมีความชุ่มชื้นมากกว่าบริเวณสันเขาจึงจะทำให้เห็นผลเร็ว เป็นการประหยัดกล้าไม้ และปลอดภัยจากไฟป่า เมื่อร่องน้ำมีความชุ่มชื้นขึ้น ลำดับต่อไปก็ควรสร้างฝายต้นน้ำเป็นระยะๆ เพื่อค่อยๆ กักน้ำไว้แล้วค่อยๆ ปล่อยให้ไหลออกทั้งสองฝั่งร่องน้ำอันเป็นการช่วยแผ่ขยายแนวความชุ่มชื้นออกไปตลอดแนวร่องน้ำ...

พระราชดำริ วันที่ 25 พฤศจิกายน พ.ศ. 2527 ณ โครงการศูนย์ศึกษาการพัฒนาภูพานฯ จังหวัดสกลนคร ความว่า

...การค่อน้ำด้วยไม้ไผ่ เพื่อนำน้ำไปสนับสนุนการปลูกป่า การปลูกป่าในบริเวณที่มีฝายกั้นน้ำและการปลูกป่าโดยธรรมชาติ ซึ่งไม่มีฝายกั้นน้ำ แสดงให้เห็นมาดูงานเห็นวิธีการต่างๆ โดยในบริเวณที่ว่างเปล่าและสามารถเข้าไปถึงให้พยายามก่อสร้างฝายกั้นน้ำขนาดเล็กๆ เพื่อรวบรวมน้ำเข้ามาอยู่ร่วมกัน และพยายามกระจายน้ำออกไปให้ทั่วบริเวณ เพื่อเสริมสร้างความชุ่มชื้นให้แก่ดินในบริเวณนั้น อันจะช่วยพัฒนาป่าไม้ได้อย่างรวดเร็ว เมื่อก่อสร้างฝายเล็กๆ ก็ให้ปลูกป่าเสริมให้สามารถปกปิดในบริเวณนั้นได้ทั่วถึง และพยายามส่งเสริมให้มีการสร้างแนวกันไฟด้วย...

ตัวอย่าง โครงการพัฒนาพื้นที่ทุ่งห้วยช้าง จังหวัดลำพูน ซึ่งมีการรวมกลุ่มของชาวบ้านมาร่วมกันสร้างป่า ควบคู่กับการก่อสร้างฝายเล็กๆ แบบเรียงด้วยหินแบบง่ายผสมคอนกรีต ฝายคอกหมูหินทิ้งขนาดบับลูกบรจุดินและฝายแบบคอนกรีตเสริมเหล็ก

นอกจากนี้แล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงให้ความสำคัญของระบบนิเวศทางทะเล อันได้แก่ ป่าพรุ ได้มีพระราชดำริให้มีการอนุรักษ์ป่าพรุ ซึ่งมีระบบนิเวศที่สมดุลและมี

คุณค่าทางธรรมชาติอย่างมหาศาล ตัวอย่างเช่น โครงการป่าพุโตะแดง ที่ทรงให้รักษาป่าพุโตะไว้ไม่ให้ถูกทำลาย รวมทั้ง ป่าเลน ป่าชายเลน หรือป่าชายเลนน้ำเค็ม ซึ่งเป็นหมู่ไม้ที่เกิดขึ้นตามชายฝั่งทะเล ให้หาทางป้องกัน อนุรักษ์ และขยายพันธุ์ เพื่อเป็นแหล่งกำเนิดลูกกุ้ง ลูกหอย ลูกปู ลูกปลา และท้ายที่สุดเพื่อประโยชน์ต่อชีวิตมนุษย์

7. ปลุกป่าในใจ คือ การปลุกป่าลงบนแผ่นดิน

ความต้องการอยู่รอดของมนุษย์ทำให้ประชากรมนุษย์บริโภคและใช้สอยทรัพยากรธรรมชาติอย่างสิ้นเปลือง มนุษย์หรือคนจึงเป็นทรัพยากรเดียวในโลกที่ธรรมชาติที่กอบโกยผลประโยชน์จากทรัพยากรอื่นๆ เพื่อประโยชน์แก่กลุ่มชนของตนเอง และสร้างความเสียหายแก่สิ่งแวดล้อม ดังเช่นพระราชนิพนธ์พระมหากษัตริย์ที่ได้ตรัสว่า “...นับแต่อุปราชจนถึงคนรักษาช้างรักษาม้า และนับแต่คนรักษาม้าจนถึงอุปราช และโดยเฉพาะเหล่าอำมาตย์ ล้วนจารึกในโมหภูมิทั้งนั้น...พวกนี้ขาดทั้งความรู้วิชาการ ทั้งความรู้ทั่วไป คือความสำนึกธรรมดา พวกนี้ไม่รู้แม้แต่ประโยชน์ส่วนตน พวกนี้ชอบผลมะม่วงแต่ก็ทำลายต้นมะม่วง...” (พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชฯ, 2542 อ้างใน สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ [สำนักงาน กปร.], 2549: 60)

ฉะนั้น หากคนอีกนับร้อยนับพันล้าน ยังคงใช้ปัจจัยความจำเป็นขั้นพื้นฐานของชีวิตแบบไม่รู้จักพอ ปัญหาความไร้สมดุลของธรรมชาติจะเกิดขึ้นวนเวียนอย่างไม่สิ้นสุด

“...เจ้าหน้าที่ป่าไม้ควรจะปลุกต้นไม้ลงในใจคนเสียก่อน แล้วคนเหล่านั้นก็จะพากันปลุกต้นไม้ลงบนแผ่นดิน และรักษาต้นไม้ด้วยตนเอง...”

ตัวอย่างโครงการปลุกป่าในใจคนแห่งหนึ่ง ซึ่งทรงเล็งเห็นและรับสั่งไว้เมื่อวันที่ 5 เมษายน พ.ศ. 2526 ว่า “...หากปล่อยทิ้งไว้จะกลายเป็นทะเลทรายในที่สุด...” ก็คือ ที่ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยทรายฯ ทรงมีพระราชประสงค์ให้พัฒนาพื้นที่แห่งนี้ เป็นศูนย์ศึกษาการพัฒนาด้านป่าไม้ อนุกรมประเทศ โดยให้ราษฎรที่เข้าทำกินอยู่เดิมได้มีส่วนร่วมในการดูแลรักษาป่าไม้ ได้ประโยชน์จากป่าไม้และไม่ทำลายป่าไม้อีกต่อไป (สำนักงาน กปร., 2549: 50-61)

ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับป่า/ป่าไม้

ความหมายของป่า/ป่าไม้

ป่าไม้ เป็นระบบสิ่งแวดล้อม(ป่าไม้)ที่ประกอบด้วยกลุ่มย่อยๆที่แสดงบทบาทหน้าที่ต่างกัน คือ กลุ่มผู้ผลิต (producers) กลุ่มผู้บริโภค (consumers) กลุ่มผู้ย่อยสลาย (decomposers) และกลุ่มผู้สนับสนุน/แร่ธาตุ (supporters/nutrient pool) ป่าไม้ที่สมบูรณ์หรือมีความเป็นธรรมชาติแล้ว ต้องประกอบด้วยกลุ่มที่แสดงบทบาทหน้าที่ครบ มีปริมาณ สัดส่วน และการกระจายอย่างเหมาะสมลักษณะเช่นนี้ทำให้ป่าไม้แสดงบทบาทหน้าที่ที่สามารถอยู่ได้ด้วยตัวเอง ควบคุมตัวเองได้ รักษาตัวเองได้และฟื้นฟูตัวเองได้ (เกษม จันทรแก้ว, 2551: 27)

ป่าไม้ คือ ทรัพยากรที่อำนวยการประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อมแก่สิ่งมีชีวิต ถือเป็นหัวหน้ากลุ่มทรัพยากรธรรมชาติที่มีหน้าที่รักษาสมดุล ควบคุมสภาพดินฟ้าอากาศให้อยู่ในสภาพปกติ รักษาต้นน้ำลำธาร ความชุ่มชื้นให้แก่ดิน เป็นแหล่งรวมพืชพันธุ์ พืชยาชาติ แหล่งอาหาร และที่อยู่อาศัยของสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย ซึ่งหากสามารถมีต้นไม้หรือป่าจำนวนมาก ก็จะทำให้ทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ เพิ่มจำนวนหรืออุดมสมบูรณ์มากขึ้น ในทางตรงข้ามถ้าป่าลดจำนวนลงยิ่งน้อยเท่าไรความสามารถในการควบคุมทรัพยากร ธรรมชาติอื่นๆ ก็จะลดลง หรือขาดแคลนตามไปด้วยในที่สุด ดังนั้น จึงทรงมุ่งมั่นที่จะเพิ่มจำนวนของป่าไม้ให้มากขึ้นเพื่อเกื้อกูลแก่ธรรมชาติอื่นๆ ได้แก่ น้ำ ดิน และเอื้อประโยชน์ต่อมนุษย์พร้อมๆ กัน (สำนักงาน กปร., 2549: 49)

โดยนิวัติ เรืองพานิช (2542: 170) ได้ให้คำจำกัดความของคำว่า ป่าไม้ ว่า ป่าไม้คือ สังคมของต้นไม้และสิ่งมีชีวิตอื่นๆ อันมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันและปกคลุมพื้นที่กว้างใหญ่ มีการใช้ประโยชน์จากอากาศ น้ำ และวัตถุธาตุต่างๆ ในดิน เพื่อการเจริญเติบโต ถึงอายุขัยและมีการสืบพันธุ์ของตนเอง ทั้งให้ผลผลิตและบริการที่จำเป็นอันจะขาดเสียไม่ได้แก่มนุษย์ แต่ในทัศนะของนักวิชาการป่าไม้แล้ว ความหมายของป่าไม้ได้รวมถึง ความหมายของหลากหลายทัศนะไว้ด้วยกัน ดังนั้น ป่าไม้ในแนวคิดของนักวิชาการป่าไม้ หมายถึง สังคมของต้นไม้และสิ่งมีชีวิตทั้งหลายตลอดจนทุกสิ่งทุกอย่างในสังคมนั้น ที่มีผลทำให้ป่าสามารถอำนวยการประโยชน์ในทุกๆ ด้าน

สำหรับอุทิศ กุญอินทร์ (2536: 47-48) ได้ให้ความหมายของป่าไม้ของคนไทย ที่ยังมีความเข้าใจแตกต่างกันไป และในบางครั้งยังตีความหมายเพื่อประโยชน์ของตัวเองโดยกฎหมายของประเทศ ป่า หมายถึง พื้นดินที่ไม่มีเอกชนครอบครองโดยถูกต้องตามกฎหมาย และรัฐบาลได้กำหนดพื้นที่ดังกล่าวนี้ ให้เป็นป่าประเภทดังกล่าวตามตัวบทกฎหมาย เช่น ป่าสงวนแห่งชาติ ป่าเตรียมการ อุทยานแห่งชาติ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า วนอุทยาน เขตห้ามล่าสัตว์ป่า สวนป่า และพื้นที่

อนุรักษ์ป่าชายเลน เป็นต้น ซึ่งความหมายต่างๆ ไปแล้ว ป่า คือ พื้นดินที่ปกคลุมด้วยพืชพรรณไม่ว่าจะเป็นต้นไม้ ไม้พุ่ม หญ้า หรือพืชอย่างอื่นที่มีใช้พืชเกษตร บางครั้งอาจหมายถึงพืชเกษตร และบางครั้งอาจหมายถึงสังคมพืชตามธรรมชาติ อาจเป็นสังคมของไม้ใหญ่ หรือ ไม้เล็กผสมกับหญ้าธรรมชาติ ในทางนิเวศวิทยานิยมใช้คำว่าสังคมพืชคลุมดินตามธรรมชาติ ซึ่งคนทั่วไปไปมักเข้าใจคำว่า ป่าไม้ คือ สังคมพืชที่ต้องมีไม้ใหญ่สูงกว่า 20 เมตรขึ้นไป ประกอบกันอยู่หนาแน่น ส่วนสังคมพืชอื่นๆ มักมองไม่เห็นความสำคัญและปล่อยให้ถูกทำลายไป แต่ในด้านการอนุรักษ์แล้ว ไม่ว่าจะ เป็นป่าที่ประกอบด้วยไม้ใหญ่ (ป่าไม้) หรือ ประกอบด้วยไม้เล็ก (ทุ่งหญ้าหรือป่าทุ่ง) ก็ย่อมมีความสำคัญไม่น้อยยิ่งหย่อนกว่ากัน ฉะนั้น เพื่อความพูนสุขของประเทศ ควรที่จะได้อนุรักษ์ไว้ อย่างเหมาะสม ทั้งในด้านปริมาณและสภาพตามความจำเป็น

ป่าไม้ คือ บริเวณที่มีต้นไม้ขึ้นปกคลุมหนาแน่นและมีพื้นที่กว้างขวางพอที่จะมีอิทธิพลต่อสภาพสิ่งแวดล้อมต่างๆ เช่น ลมฟ้าอากาศในบริเวณนั้น ป่าไม้เป็นทรัพยากรที่หมดสิ้นสูญพันธุ์ไปได้ แต่ก็สามารถดำรงไว้หรือปรับปรุงให้อยู่ในสภาพเดิมได้ถ้ายังไม่สูญพันธุ์ไป (เกรียงศักดิ์ ศรีเงินยวง, 2549: 15) ซึ่งป่าในความหมายของคนทั่วไป คือผืนดินที่ปกคลุมด้วยพันธุ์ไม้หลากหลายชนิด มีอายุและขนาดลดหลั่นกัน รวมทั้งมีสัตว์ป่านานาชนิดเป็นองค์ประกอบร่วม ความเข้าใจนี้ใกล้เคียงกับนักนิเวศวิทยาป่าไม้ที่ให้คำจำกัดความไว้ว่า “ป่า หมายถึง สังคมของต้นไม้ที่ปกคลุมพื้นที่และมีสัตว์นานาชนิดอาศัยอยู่ร่วมกัน โดยใช้น้ำ อากาศและธาตุอาหารตอบสนองการเจริญเติบโต เพื่อให้ผลิตผลและสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อมนุษย์” คำจำกัดความของนักนิเวศวิทยาอธิบายให้ทราบว่า ป่าต้องเป็นพื้นที่ที่มีต้นไม้ปกคลุม หรืออีกนัยหนึ่งก็คือที่ใดเป็นป่าที่นั้นต้องมีต้นไม้ ส่วนรัฐบาลได้ให้คำจำกัดความไว้ใน พ.ร.บ.ป่าไม้ ว่า “ป่า หมายถึง ที่ดินที่ไม่มีบุคคลหนึ่งบุคคลใดได้มาซึ่งกรรมสิทธิ์ครอบครองโดยกฎหมายที่ดิน” จากคำจำกัดความข้างต้น ป่าจึงหมายถึงสังคมของพืชซึ่งขึ้นอยู่บนพื้นดิน และมีความอุดมสมบูรณ์พอเพียงแก่การเจริญเติบโต โดยปกติป่าหมายถึงสังคมของต้นไม้ขนาดใหญ่ที่มีประโยชน์ทางเศรษฐกิจต่อคน มากกว่าหมายถึงพืชเล็กๆ อย่างไรก็ตาม พืชเล็กๆ ก็มีความสำคัญไม่น้อยกว่าต้นไม้ใหญ่ ความหมายกว้างๆ ของป่าจึงครอบคลุมถึงพืชทุกชนิดที่ขึ้นอยู่บนพื้นดิน นอกจากนี้ยังรวมถึงสิ่งมีชีวิตอื่นๆ ที่มีอยู่ในพื้นที่ป่าไม้อด้วย เช่น แบคทีเรีย เชื้อรา แมลงและสัตว์ป่านานาชนิด และสิ่งไม่มีชีวิตที่เป็นองค์ประกอบของพื้นดินด้วย เช่น แม่น้ำ ภูเขา ทิวทัศน์ที่สวยงาม ซากพืชและซากสัตว์ที่ตายเน่าเปื่อยทับถมกันอยู่ในพื้นที่บริเวณนั้น (อรทัย มิ่งธิพล, 2548 อ้างในสมชาย นองเนื่อง, 2549: 7)

องค์ประกอบของป่าไม้

ป่าแต่ละแห่งมีสภาพคล้ายๆ กันคือ มีต้นไม้ที่ขึ้นอยู่บนพื้นดินเป็นองค์ประกอบที่สำคัญ แต่ถ้าพิจารณาโดยละเอียดแล้วจะพบว่าป่าแต่ละแห่งจะประกอบไปด้วยองค์ประกอบที่มากกว่านั้น กำเนิดของป่าในแต่ละท้องที่มีความสัมพันธ์อย่างยิ่งกับสภาพดินฟ้าอากาศ การกำเนิดและพัฒนาของดินพร้อมทั้งปัจจัยอื่นๆ นอกจากต้นไม้ซึ่งขึ้นอยู่บนพื้นดินแล้วในป่ายังมีพืชพวกพรรณไม้เล็กๆ ที่ขึ้นคลุมผิวดินอยู่อีก รวมทั้งเถาไม้เลื้อยต่างๆ ซึ่งต่างก็เป็นองค์ประกอบของป่าอีกอย่างหนึ่งที่มีทุกหนทุกแห่งในป่าซึ่งเป็นส่วนหนึ่งที่ช่วยสร้างบรรยากาศของความเป็นป่าให้เด่นชัดยิ่งขึ้น ถ้าจะสังเกตยอดของต้นไม้ยืนต้นต่างๆ เหล่านั้นยังมีพรรณไม้ต่างๆ ขึ้นอาศัยอยู่ เช่น กล้วยไม้ชนิดต่างๆ เป็นต้น ไม้เลื้อยต่างๆ จำพวกที่เรียกว่า “กาฝาก” (parasite) พรรณไม้ต่างๆ เหล่านี้ล้วนเป็นองค์ประกอบของป่าไม้ รวมถึงสัตว์ป่าต่างๆ นกแมลงที่อาศัยหากินและเจริญเติบโตอยู่ในป่า ไขมันของต้นไม้เป็นที่พักอาศัย กินผลไม้และสิ่งที่อยู่ในป่าเป็นอาหาร ในขณะเดียวกันก็ขับถ่ายออกมาเป็นประโยชน์ต่อต้นไม้ในป่า ดังนั้น จึงอาจสรุปได้ว่านอกเหนือไปจากพื้นดินสัตว์และจุลินทรีย์ในดินชนิดต่างๆ แล้ว องค์ประกอบต่างๆ ที่ประกอบกันขึ้นเป็นป่าไม้ก็จะได้แก่ ต้นไม้ ไม้พุ่ม ไม้เถา พืชคลุมดิน ไม้เลื้อย ไม้บนเรือนยอด สัตว์ป่า นก ตลอดจนแมลงชนิดต่างๆ (เกรียงศักดิ์ ศรีเงินยวง, 2549: 15-16) โดยป่าซึ่งมีต้นไม้เป็นองค์ประกอบสำคัญและมีคุณสมบัติพิเศษ สามารถสังเคราะห์อินทรีย์สารจากคาร์บอนไดออกไซด์ น้ำและแร่ธาตุจากดิน โดยมีแสงแดดเป็นเหมือนเครื่องมือปรุงในการสังเคราะห์อินทรีย์สาร ที่เรียกว่า คาร์โบไฮเดรต (carbohydrate) เพื่อเป็นอาหารขึ้นต้นแก่สิ่งมีชีวิตอื่นๆ ที่ไม่สามารถสร้างอาหารได้ด้วยตัวเอง (เกษมสุข เกษสกุล, 2535 อ้างในสมชาย นองเนื่อง, 2549: 8)

การแบ่งประเภทของป่าไม้

ป่าไม้และประเภทของป่าไม้ สามารถแบ่งกลุ่มได้หลากหลายวิธีต่างๆ โดยเกรียงศักดิ์ ศรีเงินยวง (2549: 16-20) สรุปได้ดังนี้

1. การแบ่งประเภทป่าโดยอาศัยจุดกำเนิด (Original) ของป่า

ป่าไม้ที่พัฒนามาจากเมล็ด สามารถแบ่งเป็นป่าสูง (High Forest) ป่าประเภทนี้ต้นไม้จะมีขนาดใหญ่เนื่องจากต้นไม้เกิดขึ้นมาจากเมล็ด สภาพพื้นที่ที่จะทำให้เมล็ดงอกและเจริญเติบโตได้ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์สูง สำหรับป่าที่ต้นไม้เกิดจากการแตกหน่อจากลำต้น (sprouts) หรือหน่อที่เกิดมาจากราก (sucker) นั้นเรียกว่าเป็นป่าต่ำหรือป่าที่เกิดจาก

หน่อ (Low Forest, Coppice Forest) ส่วนป่าที่มีจุดกำเนิดจากทั้งเมล็ดและการแตกหน่อ นั้นเรียกว่า ป่ากลาง (Middle Forest, Mixed High and Coppice Forest, Coppice with Standards Forest) สำหรับป่าในประเทศไทย เช่น ป่าดิบชื้น (Moist Evergreen Forest) ป่าดิบแล้ง (Dry Evergreen Forest) และป่าดิบเขา (Hill Evergreen Forest) ซึ่งความสูงของต้นไม้ชั้นบนสูงซึ่งอาจสูงมากถึง 35-40 เมตร จัดได้ว่าเป็นป่าสูง เพราะสภาพพื้นที่ที่เหมาะสมสำหรับการงอกของเมล็ด การตั้งตัวของกล้าไม้ พื้นที่อยู่ในบริเวณที่มีการดูแลรักษาดี เช่น เป็นอุทยานแห่งชาติ ส่วนใหญ่ยังมีสภาพป่าที่สมบูรณ์และไม่มีไฟป่าเกิดขึ้น ต้นไม้ที่ขึ้นอยู่จึงมีความสูงค่อนข้างมาก

2. การแบ่งประเภทป่าโดยอาศัยอายุของหมู่ไม้ (Age Stands)

อายุของหมู่ไม้สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่ม คือ หมู่ไม้ชั้นอายุเดียว (Ever Age Stands) หมู่ไม้ชั้นอายุเดียวมักจะพบในพื้นที่ที่เกิดขึ้นมาตามธรรมชาติ ภายหลังที่ได้รับความกระทบกระเทือนอย่างรุนแรงแล้ว เช่น เกิดไฟป่า หรือเกิดจากการตัดฟันแบบตัดละ (Clear Cutting) แล้วปลูกใหม่ หรือไม้สามารถสืบพันธุ์ตามธรรมชาติได้เพียงชนิดเดียวก็ได้ โดยเฉพาะในพื้นที่ที่มีปัจจัยสิ่งแวดล้อมบางอย่างที่จำกัด เช่น ป่าไม้เสม็ด ซึ่งเกิดขึ้นตามธรรมชาติภายหลังการเกิดไฟป่าขึ้นในป่าพรุ รวมทั้งสวนป่าที่ปลูกขึ้นและหมู่ไม้ชั้นอายุไม่สม่ำเสมอ (Uneven Age Stands) เป็นหมู่ไม้ที่มีชั้นอายุแตกต่างกันอย่างชัดเจน ป่าธรรมชาติในประเทศไทยที่ไม่ถูกรบกวน ส่วนใหญ่เป็นป่าไม้อายุไม่สม่ำเสมอ เช่น ป่าดิบชื้น ป่าดิบแล้ง ป่าดิบเขา ป่าเบญจพรรณ หรือป่าเต็งรัง

3. การแบ่งประเภทป่าโดยอาศัยองค์ประกอบของหมู่ไม้ (Stands Composition) ป่าสามารถแบ่งโดยใช้องค์ประกอบเป็น 2 ประเภท คือ ป่าล้วน (Pure Stands) และป่าผสมหลายชนิด (Mixed Stands) ป่าล้วนโดยทั่วไปจะพิจารณาจากการที่มีไม้เรือนยอดเด่นเพียงชนิดเดียวมากกว่าร้อยละ 90 แม้ว่าไม้พื้นล่างเป็นชนิดอื่น สาเหตุของการเกิดป่าล้วนเกิดขึ้นได้ ดังนี้

3.1 สภาพภูมิอากาศ (Climatic Conditions) ซึ่งค่อนข้างจะวิกฤตผิวดินจากพื้นที่ทั่วไป และมีชนิดไม้เพียงชนิดเดียวที่สามารถขึ้นอยู่ได้ โดยเฉพาะอากาศหนาวเย็น เช่น Timberline ในบริเวณเขาสูง และบริเวณใกล้ขั้วโลกเหนือ ในบางบริเวณที่ปริมาณฝนตกน้อย อาจจะมีต้นไม้เพียงชนิดเดียวที่สามารถขึ้นอยู่ได้

3.2 สภาพดิน (Edaphic Conditions) ปัจจัยเกี่ยวกับดินอาจจะควบคุมชนิดไม้ที่สามารถเติบโตได้ เช่น ป่าชายเลนบางแห่งมีเพียงไม้เพียงชนิดเดียว เช่น ไม้แสม ไม้โกงกาง ป่าสนเขาในบริเวณภูกระดึง จ.เลย และป่าสนบ้านวัดจันทร์ จ.เชียงใหม่ เป็นต้น

3.3 ความหายนอย่างใหญ่หลวงจาก ไฟ ลมพายุ แมลง หรือน้ำท่วม ทำให้มีไม้เพียงชนิดเดียวที่สามารถบุกเบิกมาใหม่ หรืออยู่รอดได้ในพื้นที่เปิดโล่ง เช่น ป่าเสม็ดที่เกิดขึ้นมาภายหลังจากการเกิดไฟป่าในพื้นที่ป่าพรุ

3.4 ไม้ซึ่งเป็นผู้รุกราน (aggressive) ซึ่งขึ้นปกคลุมพื้นที่แล้วทำให้เกิดร่มเงาและไม้ชนิดอื่นไม่สามารถเกิดขึ้นได้แม้แต่พื้นที่ที่ค่อนข้างอุดมสมบูรณ์ เช่น ป่าไม้กระทุ่ม ซึ่งเป็นไม้เบิกนำที่เกิดขึ้นค่อนข้างแน่นในพื้นที่ป่าดิบชื้นที่ถูกทำลาย ป่าไม้เสม็ดซึ่งขึ้นอยู่อย่างหนาแน่นภายหลังการเกิดไฟในป่าพรุ เป็นต้น

3.5 สวนป่า ซึ่งปกติจะเป็นสวนป่าชนิดเดียวกัน เนื่องจากความสัมพันธ์ระหว่างชนิดนั้นเป็นเรื่องที่ยุ่งยาก และสลับซับซ้อน จึงทำให้การปลูกผสมไม้หลายชนิดไม่ประสบผลสำเร็จ

สำหรับข้อดีของป่าล้วนในเชิงเศรษฐกิจและการบริหารนั้น มีดังนี้

- 1) การจัดการหมู่ไม้ง่ายและต้นทุนต่ำ
- 2) ทำให้ได้ชนิดไม้ที่มีราคาสูงกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับพื้นที่ป่าผสม
- 3) ต้นทุนในเรื่องการตลาดและการลงทุนต่ำ
- 4) ง่ายต่อการสืบพันธุ์ของชนิดไม้ที่ต้องการ

ป่าผสมไม้หลายชนิดมีข้อดีทั้งด้านชีววิทยา และด้านเศรษฐกิจบางประการ โดยเฉพาะข้อดีในด้านชีววิทยา มีดังนี้

1) รากใช้ประโยชน์จากหน้าตัดดินได้ดีกว่าป่าล้วน และมีความสามารถในการต้านลมได้มากขึ้น เมื่อชนิดไม้รากลึกและรากตื้นผสมกันอยู่ นอกจากนี้ยังมีการใช้ธาตุอาหารที่แตกต่างกัน ดังนั้นจึงเป็นประโยชน์ต่อการเจริญเติบโตเป็นอย่างมาก

2) การหมุนเวียนธาตุอาหารมีการพัฒนาที่ดีขึ้น จากการย่อยสลายอย่างรวดเร็วของใบไม้ที่ผสมกันอยู่

3) ช่องว่างของเรือนยอดจะใช้ประโยชน์ได้มากกว่า โดยเฉพาะเมื่อมีไม้ที่ทนร่มและไม่ทนร่มขึ้นอยู่ร่วมกัน

4) ภูมิอากาศภายในป่าผสมจะมีความผันแปรน้อยกว่า

5) ป่าผสมไม้หลายชนิดจะมีสุขภาพดีกว่า เกิดความอ่อนแอและถูกทำลายจากพาหะได้ยากกว่า

4. การแบ่งป่าโดยอาศัยวัตถุประสงค์ของการจัดการ (Management Objective)

การแบ่งป่าประเภทนี้จะทำให้ทราบแนวทางในการจัดการต่อป่า จากนโยบายป่าไม้แห่งชาติ แบ่งป่าออกเป็น 2 ประเภทหลักๆ คือ

4.1 ป่าอนุรักษ์ (Protected Areas) และในการจัดตั้งป่าอนุรักษ์จะต้องสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการอนุรักษ์ และแผนการพัฒนาประเทศนั้นๆ ในระดับสากล (The World Conservation Union, IUCN) ได้แบ่งออกไว้ 10 ประเภท ส่วนในประเทศไทยแบ่งออกเป็น 11 ประเภท ได้แก่

1. อุทยานแห่งชาติ (National Park)
 2. เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า (Wildlife Sanctuary)
 3. วนอุทยาน (Forest Park)
 4. เขตห้ามล่าสัตว์ป่า (Non-hunting Areas)
 5. สวนพฤกษศาสตร์ (Botanical Garden)
 6. สวนรุกขชาติ (Arboretum)
 7. พื้นที่สงวนชีวลัย (Biosphere Reserve)
 8. พื้นที่มรดกโลก (World Heritage)
 9. พื้นที่ลุ่มน้ำชั้น 1 (Watershed Class 1)
 10. ป่าชายเลนอนุรักษ์ (Conservation Mangrove Forest)
 11. พื้นที่อนุรักษ์ธรรมชาติ (Natural Conservation Area)
- 4.2 ป่าเศรษฐกิจ (Economic Forest, Commercial Forest)

เพื่อตอบสนองต่อความต้องการของการใช้ประโยชน์ของประชาชนในประเทศ โดยกำหนดพื้นที่ไว้ร้อยละ 15 ของพื้นที่ประเทศ

5. ป่าไม้ในมิติของความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่า ความหมายของป่าในมิติของความสัมพันธระหว่างคนกับป่า แบ่งย่อยออกเป็น

5.1 ป่าไม้แบบชาวบ้าน เป็นป่าที่ชาวบ้านสามารถใช้ประโยชน์สิ่งต่างๆ ได้อย่างกว้างขวาง นับตั้งแต่ ฟืน ถ่าน ของป่า อาหาร สมุนไพร ยารักษาโรค วัสดุก่อสร้าง จนกระทั่งถึงที่ดินที่ใช้ทำมาหากิน โดยชาวบ้านจะมีความถนัดและให้ความสำคัญกับการใช้ประโยชน์สิ่งต่างๆ ที่ได้จากป่าไม้ เพราะถือว่าผลประโยชน์ดังกล่าวเป็น “ทรัพย์สินในดิน” ที่ทุกคนมีสิทธิอันชอบธรรมในการนำมาใช้ประโยชน์

5.2 ป่าไม้แบบนักวิชาการ เป็นรูปแบบของป่าไม้ที่จำแนกตามลักษณะการจัดการตามหลักวิทยาศาสตร์ สามารถแบ่งออกได้ 2 แนวความคิดตามกระแสหลัก คือ ป่าอนุรักษ์ กับป่าเศรษฐกิจ

5.3 ป่าไม้แบบสาธารณชน เป็นป่าไม้ที่สาธารณชนทั่วไปคาดหวังเพื่อใช้ประโยชน์ทางการท่องเที่ยว พักผ่อนหย่อนใจในรูปแบบต่างๆ เช่น การเดินป่า การพักผ่อน การชมความงามทาง

ธรรมชาติเพื่อการผ่อนคลาย สาธารณชนส่วนใหญ่ไม่ได้มุ่งหวังการใช้ประโยชน์ป่าไม้ทางเศรษฐกิจ หรือการดำรงชีวิต แต่ให้ความสำคัญในรูปแบบของการพักผ่อนหย่อนใจในพื้นที่นั้นๆ

5.4 ป่าไม้แบบนันทนาการเมือง ป่าไม้แบบนี้โดยทั่วไปเป็นการกำหนดลักษณะรูปแบบของป่าไม้โดยผันแปรตามสภาพการณ์และผลประโยชน์ทางการเมืองเป็นหลัก ป่าไม้ในรูปแบบนี้อาจแสดงออกในรูปของนโยบายป่าไม้แห่งชาติ มติคณะรัฐมนตรี แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เป็นต้น

6. การจำแนกป่าตามนิเวศวิทยา (Ecology)

ระบบนิเวศแบ่งเป็นกลุ่มใหญ่ๆ ได้เป็น 2 กลุ่ม คือ ระบบนิเวศในน้ำ (Aquatic Ecosystem) และระบบนิเวศบนบก (Terrestrial Ecosystem)

6.1 ระบบนิเวศในน้ำรวมถึงในทะเลและน้ำจืด ระบบนิเวศในทะเล (Marine Ecosystem) รวมถึงทะเลเปิด ชะวากทะเล (Coastal Estuaries) และแนวปะการัง (Coral Reefs) ระบบนิเวศน้ำจืด รวมถึงทะเลสาบน้ำจืด สระน้ำ แม่น้ำลำคลอง และพื้นที่ลุ่มชื้นแฉะ (Marshes) พื้นที่พรุ (Bogs)

6.2 ระบบนิเวศบนบก (Terrestrial Ecosystem) นั้นเป็นสังคมพืชที่ปกคลุมอยู่ในพื้นที่ดอนของทวีป ระบบนิเวศบนบกเกิดจากอิทธิพลของภูมิอากาศร่วมกับปัจจัยเกี่ยวกับดิน และปัจจัยในเรื่องของภูมิประเทศ

การจำแนกประเภทป่าไม้ในด้านนิเวศวิทยา ในระดับโลก การมองอย่างกว้างๆ โดยถือว่าสังคมของพืชพรรณชนิดต่างๆ อาจจะเรียกป่าว่าเป็นหนึ่งหน่วยของสังคมพืชพรรณไม้เหนือพื้นดินหรือสังคมพืชบก (Terrestrial Plant Community) ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของไบโอม (Biome) คำว่าไบโอม มีความหมายอย่างกว้างๆ คือ เป็นหน่วยของสังคมสิ่งมีชีวิตทั้งหมด ไม่ใช่เฉพาะหน่วยของพืชพรรณแต่อย่างเดียว ซึ่งไบโอมนี้จะต้องมีลักษณะที่ Odum (1971) ได้กำหนดไว้ดังนี้ คือ

1. เป็นหน่วยของสังคมของสิ่งมีชีวิตที่สามารถกำหนดได้ง่ายจากผลของการกระทำร่วมกันของสภาพภูมิอากาศประจำภูมิภาค (Regional Climate) กับสิ่งมีชีวิตทุกอย่างภายในท้องถิ่นนั้น และกระทำต่อ Substrate ที่สิ่งมีชีวิตอาศัยอยู่เพื่อให้เกิดหน่วยของสังคมขนาดใหญ่ขึ้น
2. เป็นหน่วยของสังคมของสิ่งมีชีวิตที่กว้างขวางใหญ่โตที่สุดบนพื้นดิน
3. รูปชีวิต หรือ life form ของพืชพรรณไคลแมกซ์ ที่ประกอบอยู่ในไบโอมจะต้องเป็นไปอย่างเอกรูป (uniform)

คำว่าไบโอมนี้ มีความหมายอย่างเดียวกับคำว่า Plant Formation ของนักนิเวศวิทยาที่เกี่ยวข้องกับพืช (Plant Ecologists) และตรงกับคำว่า major life zone ของนัก

นิเวศวิทยาชาวยุโรป (European Ecologists) และคำว่า Forest Region ของนักวิชาการป่าไม้ (Foresters) กล่าวโดยสรุปได้ว่า ไบโอมคือ สังคมพืชใดๆ ก็ตามที่พืชเด่น หรือ Dominant Species มีรูปชีวิต หรือ life form ที่แตกต่างออกไปอย่างเห็นได้ชัด และได้ตั้งตัวอย่างถาวรในแถบต่างๆ ของโลก ซึ่งมีสภาพภูมิอากาศเฉพาะของภูมิภาคนั้นแล้ว เชื่อว่าสังคมพืชนั้นอยู่ในสภาวะไคลแมกซ์ (Climax Condition)

7. ชนิดป่าของเมืองไทยแบ่งตามลักษณะนิเวศวิทยาออกเป็น 2 ประเภท จากสภาพภูมิอากาศที่เป็นแบบแถบร้อนและกึ่งร้อน มีลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือและตะวันตกเฉียงใต้พัดผ่าน มีสภาพภูมิประเทศตั้งแต่หาดทรายชายทะเล ดินเลนปากแม่น้ำ และพรุน้ำจืดในที่ลุ่มขึ้นมาจนถึงที่ราบสูง ทิวเขา จนถึงยอดเขาสูงถึง 2,565 เมตรจากระดับน้ำทะเล บางพื้นที่มีความแห้งแล้งและมีไฟป่าเป็นประจำ ดินแปรผันไปมากมายหลายชนิด มีคุณลักษณะและความอุดมสมบูรณ์แตกต่างกันไป จึงทำให้ประเทศมีป่าอยู่หลายชนิดด้วยกัน สามารถแบ่งป่าในประเทศไทยออกเป็นสองกลุ่มใหญ่ๆ คือ ป่าไม่ผลัดใบ และป่าผลัดใบ ซึ่งในแต่ละกลุ่มประกอบด้วยป่าชนิดต่างๆ ดังนี้

7.1 สังคมป่าไม่ผลัดใบ (Evergreen Forest)

7.1.1 ป่าชายเลน (Mangrove Forest)

7.1.2 ป่าพรุ (Swamp Forest)

7.1.3 ป่าชายหาด (Beach Forest)

7.1.4 ป่าดงดิบชื้น (Moist Evergreen of Tropical Rain Forest)

7.1.5 ป่าดงดิบแล้ง (Dry Evergreen Forest)

7.1.6 ป่าดิบเขา (Hill Evergreen Forest or Montane Forest)

7.1.7 ป่าสนเขา (Tropical Pine Forest)

7.2 สังคมป่าผลัดใบ (Deciduous Forest)

7.2.1 ป่าผสมผลัดใบหรือป่าเบญจพรรณ (Mixed Deciduous Forest)

7.2.2 ป่าเต็งรัง (Deciduous Dipterocarp forest)

7.2.3 ป่าทุ่ง (Savanna)

7.2.4 ทุ่งหญ้าเขตร้อน (Tropical Grassland)

ประโยชน์ของป่าไม้

ป่าไม้ให้ประโยชน์แก่มวลมนุษยชาติเป็นอเนกประการ แบ่งออกเป็น 2 ด้าน คือประโยชน์ทางตรง และประโยชน์ทางอ้อม โดยเฉพาะประโยชน์ทางอ้อมนั้นบางทีอาจคิดไม่ถึง แต่ความจริงประโยชน์ทางอ้อมอาจมีมูลค่ามากกว่าประโยชน์ทางตรงเสียอีก

1. ประโยชน์ทางตรงของป่าไม้ (Forest Direct Benefits)

มีอยู่มากมายหลายอย่าง ปัจจัยที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ล้วนได้จากป่าทั้งสิ้น เช่น

1.1 ไม้ นิยมใช้กันมาตั้งแต่โบราณกาล เนื่องจากมีราคาถูก น้ำหนักเบาเหมาะสมสะดวกต่อการใช้กว่าสิ่งอื่น เช่น เหล็กหรือซีเมนต์ ปัจจุบันไม้มีราคาสูงขึ้นเป็นอันมาก มนุษย์ได้พยายามคิดค้นสิ่งอื่นขึ้นใช้แทน เช่น พลาสติก อลูมิเนียม เหล็ก แต่ถึงกระนั้น เนื่องจากไม้มีคุณสมบัติเฉพาะตัว ซึ่งบางครั้งใช้ของอื่นแทนไม่ได้ ไม้จึงยังคงเป็นที่นิยมใช้กันต่อไป

1.2 เชื้อเพลิง ที่ได้จากป่าคือ ฟืนและถ่าน ซึ่งใช้ในการหุงต้มของคนยากจนในชนบท

1.3 วัตถุเคมี ที่สำคัญ cellulose และ lignin เซลลูโลสใช้มากในการทำกระดาษไหมเทียม (rayon) วัตถุระเบิด น้ำตาล แอลกอฮอล์ ลิกนินก็ใช้ทำน้ำหอมและเครื่องสำอางต่างๆ ยาหอม อาหารไม้ให้บุตร ยารักษาโรคผิวหนัง ถ้าเอาไม้ไปกลั่นในเตาอบก็จะได้กรดอาซิติก น้ำมันดิน และ เอธิลแอลกอฮอล์ ซึ่งใช้ในการอุตสาหกรรมต่างๆ

1.4 อาหาร มนุษย์ได้อาหารจากป่าหลายอย่าง เช่น ดอก ใบ ผล เมล็ด หน่อไม้ เห็ด หัวกลอย และอาหารที่ได้จากสัตว์ป่า รวมทั้งนก สัตว์เลื้อยคลาน แมลง เช่น ผึ้ง หนอนไม้ไผ่ เป็นต้น

1.5 ยารักษาโรค ได้จากสมุนไพรต่างๆ ยาแก้โรคเรื้อนได้จากน้ำมันของผลกระเบา ยารักษาโรคความดันโลหิตสูงจากรากของต้นระย้อม ยารักษาโรคหัวใจจากเมล็ดของต้นแสลงใจ ยากำจัดแมลงก็ได้จากต้นไม้หลายชนิด

1.6 เส้นใย จากเปลือกไม้และเถาวัลย์ชนิดต่างๆ

1.7 ชัน น้ำมันและยางไม้ เช่น ชันของต้นตะเคียน ชันดาเมว และชันกระบาก ใช้ทำน้ำมันชักเงา ยางรักใช้ในการทำเครื่องเงิน กำยานใช้ในการทำเครื่องหอมและยา ยางสนใช้น้ำมันผสมสี เป็นต้น

1.8 ฝาดฟอกหนังและสี พันธุ์ไม้ในป่ามีหลายชนิดที่เปลือก แก่น หรือผล นำมาใช้ทำฝาดฟอกหนัง (tannin) เช่น เปลือกของไม้ก่อ โกงกาง คูณ

1.9 อาหารสัตว์ มนุษย์ใช้ป่าเป็นที่เลี้ยงสัตว์และเป็นอาหารสัตว์มาช้านาน เพราะในป่าไม้มีหญ้า ใบไม้ เปลือกไม้ ผลและเมล็ดที่สัตว์ชอบกินอยู่มากมายหลายชนิด

1.10 เป็นอาชีพการงานของมนุษย์ เช่น การเก็บของป่า รวมทั้งการอาชีพที่เกี่ยวข้องกับป่าไม้ เช่น ข้าราชการเกี่ยวกับป่าไม้ คนงานในโรงงานอุตสาหกรรมไม้ เป็นต้น

1.11 ทำรายได้แก่ประเทศชาติ ประเทศไทยมีชื่อเสียงในเรื่องไม้สักที่มีคุณภาพดีและเคยทำรายได้ให้ประเทศเป็นอันดับสองรองจากข้าวมาแล้วในอดีต ปัจจุบันมีการส่งออกไม้ป่าหลายล้านบาทในรูปเฟอร์นิเจอร์ไปยังต่างประเทศ

2. ประโยชน์ทางอ้อม (Forest Indirect Benefits)

โดยมากมักจะมองไม่เห็นและคำนวณออกเป็นมูลค่าได้ยาก แต่ก็มีประโยชน์ไม่ยิ่งหย่อนกว่าประโยชน์ทางตรง ประโยชน์ทางอ้อมของป่าไม้ที่สำคัญได้แก่

2.1 ทำให้ฝนตกเพิ่มขึ้นและมีความชุ่มชื้นในอากาศสม่ำเสมอ ป่าไม้มีอิทธิพลที่จะช่วยให้มีฝนตกเฉพาะที่ได้ แต่ไม่ใช่ทั่วไป อากาศเหนือท้องที่ที่มีป่าไม้ขึ้นจะมีความชุ่มชื้นและเย็นกว่าในที่ที่ไม่มีป่าไม้ เมฆที่ลอยมาเมื่อกระทบความเย็นก็จะรวมตัวเป็นหยดน้ำตกลงมาเป็นฝน หากไม่มีป่าไม้เมฆฝนก็อาจลอยผ่านไปโดยไม่มีฝนตกลงมาก็ได้ สำหรับความชุ่มชื้นของอากาศในป่าไม้นั้นมีความร่มเย็นกว่าในที่โล่งแจ้งและมีไอน้ำจากการคายน้ำของต้นไม้มาก เวลาอยู่ในป่าจึงรู้สึกร่มรื่นเย็นสบายไม่หนาวมากในฤดูหนาวไม่ร้อนมากในฤดูร้อน แต่ก็ขึ้นอยู่กับชนิดและที่อยู่ของป่าด้วย

2.2 บรรเทาความร้ายแรงของลมพายุ ลมพายุจะลดความเร็วลงอย่างมากเมื่อปะทะกับป่าไม้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความสูง ความหนาและเรือนยอดของพันธุ์ไม้แต่ละชนิดว่ามีความแน่นทึบเพียงใด จากผลการทดลองปรากฏว่า ที่สูงจากพื้นดิน แนวกันลม (Wind Break) สามารถลดความเร็วของลมพายุลงเหลือเพียงร้อยละ 20 แนวกันลมนอกจากจะป้องกันบ้านเรือนไร่นามีให้เกิดความเสียหายจากลมพายุแล้วยังช่วยป้องกันดินมิให้ถูกลมพัดพาไปเป็นการป้องกันมิให้เกิดการพังทลายการกัดกร่อนของดินด้วย

2.3 ป้องกันการกัดชะดิน (Soil Erosion) ในที่มีป่าไม้ขึ้นอยู่เมื่อฝนตกลงมาเรือนยอดของป่าจะสกัดกั้นความแรงของเม็ดฝนไว้มิให้กระทบผิวดินโดยตรง ซึ่งจะช่วยให้ผิวดินแตกกระจายและถูกน้ำพัดพาไปโดยน้ำที่ไหลบ่าหน้าดิน (surface runoff) ป่าไม้จึงป้องกันการกัดชะได้เป็นอย่างดี ดังนั้นเมื่อฝนตกลงมาบนป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ น้ำที่ไหลบ่าผ่านผิวดินจึงไม่พุ่งขึ้น ซึ่งตรงกันข้ามกับในที่ที่ป่าไม้ถูกแผ้วถางทำลาย และที่ดินปราศจากสิ่งปกคลุมแรงปะทะของเม็ดฝนและน้ำที่ไหลบ่าจะทำให้ผิวดินที่อุดมสมบูรณ์ถูกกัดชะและไหลล่อยไป

2.4 บรรเทาอุทกภัย (flood) การทำลายป่านอกจากจะทำให้เกิดการกัดชะดินแล้ว ยังทำให้ปริมาณน้ำที่ไหลลงสู่แม่น้ำลำธารเพิ่มขึ้นภายในระยะเวลาอันรวดเร็ว น้ำที่ไหลก็พุ่งขึ้นเพราะมีดินและสิ่งสกปรกละลายปะปนมาด้วย เมื่อไหลลงลำน้ำก็ทำให้ดินเลนและระดับน้ำในลำน้ำนั้นสูงขึ้นอย่างรวดเร็วและล้นตลิ่ง กลายเป็นอุทกภัยทำลายเรือสวนไร่นาและบ้านเรือนให้เสียหายได้

เมื่อลำน้ำต้นเงินความจุลดลง ปริมาณน้ำจากฝนตกหรือไหลบ่าเพียงเล็กน้อยก็ทำให้เกิดอุทกภัยขึ้นได้ง่ายและบ่อยครั้งขึ้น

2.5 ทำให้มีน้ำไหลอยู่สม่ำเสมอตลอดทั้งปี ประโยชน์ของป่าไผ่้นั้นนอกจากจะป้องกันและบรรเทาอุทกภัยแล้ว ก็จะต้องช่วยให้ลำห้วยลำธารได้มีน้ำไหลอยู่อย่างสม่ำเสมอตลอดปี เพราะเมื่อฝนตกลงในที่ป่าไผ่ น้ำฝนจะไม่ไหลลงสู่แม่น้ำลำธารอย่างรวดเร็ว แต่จะถูกกักไว้ ไบไผ่ตามพื้นป่าและดินป่าอันร่วนซุยดูดซับเอาไว้ และค่อยๆ ซึมลงดิน สะสมไว้ในดิน ซึ่งจะค่อยๆ ปลดปล่อยออกสู่ลำห้วยลำธาร ทำให้ฤดูแล้งซึ่งฝนไม่ตก แต่ลำธารต่างๆ ก็ยังคงมีน้ำไหลตลอดเวลา ก็เนื่องมาจากพื้นดินใต้ป่าไผ่เป็นอ่างเก็บน้ำธรรมชาติคอยสะสมเอาไว้ตลอดฤดูฝนแล้วระบายออกในฤดูแล้งนั่นเอง ซึ่งกล่าวได้ว่าต่างกับดินที่ไม่มีป่าไผ่หรือสิ่งปกคลุม โอกาสที่น้ำจะซึมลงดินมีน้อย น้ำส่วนใหญ่จะไหลบ่าหน้าดินทำให้เกิดน้ำหลากท่วมในฤดูฝนและขาดแคลนในฤดูแล้ง

2.6 เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจ การที่ประชาชนพลเมืองพากันเข้ามาอยู่ในเมืองมากขึ้น ความเคร่งเครียดในการประกอบธุรกิจการงาน ย่อมทำให้มนุษย์ต้องการเปลี่ยนสถานที่พักผ่อน เทียบเทร่ออกไปสู่ที่ที่มีความสงบเงียบร่มเย็นอากาศบริสุทธิ์ และมีทิวทัศน์ธรรมชาติอันสวยงามตามป่าเขา ลำเนาไพรมากขึ้น ทางรัฐบาลจึงต้องจัดป่าไผ่บางแห่งที่มีทิวทัศน์สวยงามไว้ให้เป็นที่พักผ่อน และพักผ่อนหย่อนใจ เช่นจัดทำเป็นอุทยานแห่งชาติ (National Park) วนอุทยาน (Forest Park) สวนพฤกษศาสตร์ (Botanical Garden) ซึ่งสถานที่ต่างๆ เหล่านี้นับวันก็จะมีมากขึ้นและถือได้ว่าเป็นประโยชน์ทางอ้อมของป่าไผ่ที่มีความสำคัญที่สุดอย่างหนึ่ง (เกรียงศักดิ์ ศรีเงินขวง, 2549: 38-40)

การจัดการป่าและสถานการณป่าไผ่

เหตุการณ์ก่อนตั้งกรมป่าไผ่

การจัดการป่าไผ่ของประเทศไทย ตามประวัติศาสตร์แล้วก็เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นตั้งแต่สมัยเริ่มตั้งประเทศไทย คือ สมัยกรุงสุโขทัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการปลูกป่า ดังในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง หลักที่หนึ่ง บางตอนได้กล่าวไว้ว่า

...ในปากประตูมีกระดิ่งอันหนึ่งแขวนไว้นั้น ไพร่ฟ้าหน้าปกกลางบ้านกลางเมือง มีถ้อยมีความเจ็บท้องข้องใจ มักจักกล่าวถึงเจ้าถึงขุนบ่ไว้ ไปล้นกระดิ่งอันท่านแขวนไว้ พ่อขุนรามคำแหง เจ้าเมืองได้ยินเรียก เมื่อถามสอบความ แก่มั่นด้วยชื่อ ไพร่ในเมืองสุโขทัยนี้ จึงชม สร้างป่าหมากป่าพลู ทั่วเมือง

ทุกแห่ง ป่าพรวาก็หลายในเมืองนี้ ป่าลานก็หลายในเมืองนี้ หมากม่วงก็หลาย
ในเมืองนี้ หมากขามก็หลายในเมืองนี้ ใครสร้างได้ไว้แก่มัน...1214 ศก ปี
มะโรง พ่อขุนรามคำแหง เจ้าเมืองศรีสัตนาแลย์สุโขทัย ปลุกไม้ตาลนี้ได้สิบสี่
เข้า จึงให้ช่างหินชะดาร์หินตั้งหว่างกลางไม้ตาลนี้ วันเดือนดับเดือนออก วัน
เดือนเต็มเดือนบ้าง แปะวัน ผูกปุ่ครุเถรมหาเถรขึ้นนั่งเหนือชะดาร์นี้ สวาก
ธรรมแก่อุบาสก ผูกท่วยจำศีล ฝึกวันสวดธรรม พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมือง
ศรีสัตนาแลย์ สุโขทัยขึ้นนั่งเหนือชะดาร์ ให้ผูกท่วยลูกเจ้าลูกขุน ผูกท่วยถือบ้าน
ถือเมืองกัน...

ในสมัยพ่อขุนรามคำแหงนั้น พระองค์ท่านได้แขวนกระดิ่งไว้ที่ประตูวัง ใครมี
ทุกข์ร้อนก็มาลั่นกระดิ่งร้องทุกข์ พระองค์ท่านก็ได้สอบสวนให้ความยุติธรรม พระองค์ทรงชักนำ
ให้ราษฎรปลูกป่า ฉะนั้น พวกชาวสุโขทัยได้มีการปลูกสวนป่ามากสวนป่าพลู สวนป่าขนุน สวน
ป่ามะม่วง ใครปลูกก็เป็น ของผู้นั้น

ทางทิศตะวันออกเมืองสุโขทัยก็มี พระภิกษุ มีโบสถ์วิหาร มีทะเลหลวง มีบ้าน
ใหญ่บ้านเล็ก มีไร่นา มีป่าพลู ป่ามะม่วง ป่ามะขาม คูสวายงามประหนึ่งตกแต่งไว้

ทางทิศเหนือ มีตลาดร้านค้า มีพระอจนะอยู่ในปราสาท มีบ้านใหญ่ บ้านน้อย มีไร
มีนา มีป่ามะพร้าว ป่าขนุน

ทางทิศใต้ก็มีเขื่อนกั้นน้ำชลประทาน มีกุฏิวิหารของพระภิกษุ และมีป่า
มะพร้าว ป่ามะม่วง ป่ามะขาม เช่นกัน

ในปี พ.ศ. 1214 นั้น พ่อขุนรามคำแหง ได้ปลุกต้นตาลไว้ได้ มีอายุถึง 14 ปี จึงให้
ช่างสกัดหินทำเป็นแท่น ต่อแท่นศิลาอาสน์ สำหรับให้พระได้นั่งเทศน์สั่งสอนประชาชนในวันศีล
วันพระ (ธรรมสวนะ) ส่วนวันธรรมดา พ่อขุนรามคำแหง ก็จะได้อไปทรงนั่งเป็นประธาน ปรีक्षा
ความบ้านความเมือง เรื่องนี้ทำให้เห็นว่า พ่อขุนรามคำแหงมีพระราโชบายที่อบรมพสกนิกรของ
พระองค์ให้มีนิสัยรักป่า รักสวน รักการปลูกสร้าง พร้อมทั้งการอบรมศีลธรรมไปด้วยในตัว และได้
จารึกไว้เป็นหลักฐานที่อ้างอิงได้ว่า ได้มีการปลูกสร้างสวนป่าในสมัยของพระองค์ แต่ตลอดระยะ
ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น เป็นระยะเวลา 546 ปี
ไม่มีการเปลี่ยนแปลงทางด้านการจัดการป่าไม้ เพราะ

- สมัยก่อนยังไม่ได้เห็นความสำคัญของป่าไม้ต่อการพัฒนาประเทศ
- เป็นที่เชื่อกันว่า ป่าไม้เป็นแหล่งเพาะเชื้อของโรคภัยไข้เจ็บหลายอย่าง

- ต้องการให้ราษฎรได้ทำความเจริญในด้านการปลูกข้าว การเกษตรแต่เพียงด้านเดียว ถือว่าปาดงนั้นเป็นของสาธารณะ ควรจะได้บุกเบิกโคลนถาง เสา เปลี่ยนเป็นนาหรือเป็นไร่เสียให้หมด
- การปกครองบ้านเมืองก็อยู่ไม่ค่อยจะสงบ จึงไม่มีเวลาที่จะคิดถึงเรื่องป่าไม้ และสมัยโน้นมองไปทางไหนก็มีแต่ป่า

พ.ศ. 2372 รัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 เห็นว่า สมควรที่จะควบคุมกิจการป่าไม้ให้เป็นกิจจะลักษณะโดยในระบายนั้นหรือสมัยนั้นก็มีเพียงการเก็บภาษี เรียกว่า “การเก็บภาษีไม้ขนสั๊ก” ที่จะผ่านกรุงเทพฯ ออกไปต่างประเทศตามจดหมายเหตุฉบับที่ 1/ จ.ศ.1191 (พ.ศ. 2372) ได้มีการตั้ง ขุนจำเริญรักษา ขึ้นเป็นเจ้าภาษีไม้ขนสั๊ก และจากจดหมายเหตุฉบับเดียวกันนี้ทำให้ทราบว่ามีการทำไม้กระยาเลยบางอย่างออกมาใช้ประโยชน์ เช่น ไม้ตะแบก ไม้ตะเคียน ไม้ยาง และไม้อุโลก

พ.ศ. 2385 ตามจดหมายเหตุฉบับที่ 16/จ.ศ. 1204 พระยาเชียงใหม่ และพระยาลำปาง บอกมายังกรุงเทพฯ ว่า มีชาวอังกฤษ ขวามอญ และชาวพม่าจากเมืองเมาะล่ำเลิง มาตัดไม้สัก อยู่ตามชายแดนเมืองเชียงใหม่ ลำพูน และเมืองตาก แล้วก็นำเอาเงินมามอบไว้ให้ 500 เหรียญ (อาจจะเป็นรูป) พระยาทั้งสองนั้นจึงยังไม่ทราบว่า จะทำอย่างไรกับเงิน 500 เหรียญนั้น ว่าควรจะได้รับหรือไม่ ไม้สักก็ถูกตัดโค่นไปแล้ว จึงแจ้งมายังกรุงเทพฯ เรื่องนี้แสดงให้เห็นว่า ชาวต่างประเทศได้เริ่มเข้ามามีบทบาทในการทำไม้ในปี พ.ศ. 2385 หรือก่อนนั้นแล้ว

พ.ศ. 2389 ตามจดหมายเหตุฉบับที่ 68/จ.ศ. 1208 นั้น ทางกรุงเทพฯ ได้แจ้งให้เจ้านายทางหัวเมืองฝ่ายเหนือจัดส่งไม้สักเป็นส่วยแทนทองคำที่เคยส่งได้ จะเห็นได้ว่า การทำไม้และการค้าไม้ได้เกิดขึ้นในสองลุ่มน้ำเช่นกันคือ แม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำสาละวิน ซึ่งรวมเอาแม่เมยและแม่ปายเข้าไปด้วย

พ.ศ. 2417 เนื่องจากเหตุการณ์อนุญาตให้ทำไม้ของผู้เป็นเจ้าของป่าต่าง ๆ มิได้เป็นไปโดยยุติธรรมและสมควร เนื่องจากเจ้าของป่า (ไม้สักทางเหนือ) ส่วนมากเห็นแก่จะได้ เช่น ตกลงอนุญาตแก่บุคคลหนึ่งแล้ว เมื่อมีผู้อื่นให้ค่าต่อสูงกว่า หรือให้เงินพิเศษนอกเหนือขึ้นอีก ก็อนุญาตให้แก่ผู้นั้นไป หรือป่าแห่งเดียวกันอนุญาตให้คนหนึ่งไปแล้ว กลับอนุญาตให้คนที่สองที่สามเป็นการซ้ำซ้อนกันอีก เพื่อหวังประโยชน์ทางเงินทองให้มากขึ้น

พ.ศ. 2426 รัฐบาลกลางได้พยายามเจรจากับผู้ครองนครฝ่ายเหนืออีกครั้งหนึ่ง หลังจากตกลงกันแล้วเมื่อ พ.ศ. 2416 ขอมิส่วนควบคุมและแบ่งผลประโยชน์จากป่าไม้สักคนละครั้งได้เป็นผลสำเร็จ ซึ่งทั้งนี้อาจจะเนื่องด้วยปัญหาต่าง ๆ ซึ่งเจ้าครองนครได้รับ

พ.ศ. 2427 มีประกาศพระบรมราชโองการเรื่อง “การซื้อไม้ขนสั๊ก” ทั้งนี้เพราะปรากฏว่า เมื่อประเทศสยามได้ทำสัญญาทางพระราชไมตรีกับประเทศอังกฤษ คนในบังคับอังกฤษก็

ได้เข้ามาลงทุน ทำป่าไม้มากรายขึ้น ความยุ่งยากในการทำและซื้อไม้ขนสักจึงบังเกิดขึ้น
 เนื่องๆ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้มอบให้พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงพิชิต
 ปรีชากร เสด็จขึ้นไปจัดราชการที่นครเชียงใหม่ได้ทรงเปลี่ยนแปลงให้ข้อสัทยาบันสัญญาการตัดฟัน
 ไม้ป่าขึ้น พ.ศ. 2429 เป็นปีซึ่งมีความสำคัญในการป่าไม้ หรือป่าไม้สักอยู่มาก โดยที่เจ้าดารารัศมี
 (เจ้าหญิงอึ้ง) ได้โดยเสด็จพระชนก (พระเจ้าอินทรวชิยานนท์ พระเจ้านครเชียงใหม่) ลงมากรุงเทพฯ
 เนื่องในราชพิธีลงทรงสมเด็จพระโอรสาธิราชเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศและทรงอยู่รับราชการฝ่ายในเป็น
 เจ้าจอม ขณะนั้นบริษัทบอมเบย์เบอร์มา กำลังส่งคนมาหาความรู้ รัฐบาลไทยได้รับทราบความจึ
 รัสึกวิตก เพราะการที่พม่าตกเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษ ก็เพราะการทำไม้สักของบริษัทบอมเบย์
 เป็นต้นเหตุ จึงได้ส่งชาวอังกฤษผู้ชำนาญการป่าไม้พร้อมด้วยนักเรียนไทย 4 คน ขึ้นไปตรวจป่าไม้
 สักภาคเหนือ เป็นเหตุให้เจ้าผู้ครองนคร เฉพาะอย่างยิ่งนครเชียงใหม่แสดงความไม่พอใจ เข้าใจว่า
 รัฐบาลไทยจะสูบเอาป่าสักไปหมด ประกอบกับขุนนางชั้นพญาซึ่งอยู่ใกล้ชิดช่วยยุยงด้วย จึงคิดที่จะ
 เอาใจออกห่างจากประเทศไทย ความทราบถึงพระกรรม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 จึงทรงใช้วิธีสันติ โดยทรงส่งเจ้าจอม เจ้าดารารัศมี ซึ่งเป็นญาติสนิทของเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่
 ขึ้นไปชี้แจงทำความเข้าใจกับเจ้าผู้ครองนครในเวลาต่อมาผลก็คือเจ้าผู้ครองนครได้รับทราบเจตนา
 ของทางราชการและพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโดยชัดแจ้งแล้ว

ในระหว่าง พ.ศ. 2430 ถึง 2432 เมื่อรัฐบาลได้สามารถควบคุมกิจการป่าไม้สักใน
 มณฑลพายัพจนเป็นระเบียบรัดกุมดีแล้ว ก็มีชาวตะวันตกคนแรก เป็นชาวอเมริกัน ชื่อ หมอจิก
 หรือ (Dr.Cheek) ได้ขอร่วมลงทุนทำไม้สักกับรัฐบาล ปรากฏว่าประสบความล้มเหลว ต้องมีการ
 ฟ้อง ร้องเรียกเงินคืน และต้องรีบไม้ที่ทำออกมาเป็นของหลวงทั้งสิ้น จากบทเรียนอันนี้ ทำให้คิด
 กันในวงราชการว่า ควรจัดการให้ป่าเป็นของหลวงเสียทั้งสิ้น

พ.ศ. 2432 ได้มีผู้ซึ่งมีความสนใจและมีความคิดเห็นการณ์ไกลในเรื่องการป่าไม้ที่
 นักการ ป่าไม้ไทยควรจะระลึกถึงท่านผู้นี้ คือ พระยาดำรงราชพลขันธ์ ท่านผู้นี้เป็นเอกอัครราชทูต
 สยามประจำกรุงเบอร์ลิน ท่านได้มีความสนใจเกี่ยวกับกิจการป่าไม้ และเห็นความสำคัญของการ
 ป่าไม้ที่จะเกี่ยวกับการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศขึ้นอย่างถ่องแท้และจริงจัง

พ.ศ. 2435 นอกจากได้มีการแสดงว่า รัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 แห่งกรุงสยามนั้น มีความสนใจที่จะหาแหล่งศึกษาวิชาการป่าไม้ให้นักศึกษาไทยอยู่ แต่ยังทราบกัน
 ไม่ค่อยชัดแจ้ง และได้มีเหตุการณ์เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงในวิธีการของการทำไม้ในป่าเมืองไทย
 หลายประการ กรมพระยาดำรงราชานุภาพในขณะนั้นดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย
 ซึ่งเป็นผู้ดูแลเกล้าฯ ถวายความคิดเห็นและได้รับพระบรมราชานุญาตจากพระบาทสมเด็จพระ
 จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้สรรหาผู้ที่ได้รับการศึกษาทางด้านการป่าไม้มารับราชการโดยมีแนวคิดที่

จะจัดตั้งหน่วยงานด้านการป่าไม้ขึ้นในประเทศไทย กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้เจรจาขอซื้อตัว Mr. H. Slade เจ้าหน้าที่ป่าไม้ ในกรมป่าไม้พม่า จากรัฐบาลอินเดีย Mr. H. Slade ได้ทำรายงานเสนอต่อเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ลงวันที่ 26 มิถุนายน พ.ศ. 2439 มีข้อความพอสรุปได้ดังนี้

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้รับรายงานจากกระทรวงมหาดไทย และได้มีพระราชหัตถเลขา ฉบับที่ 62/385 ลงวันที่ 18 กันยายน พ.ศ. 2439 เห็นชอบด้วย กระทรวงมหาดไทยและเห็นด้วยความคิดหรือรายงานของ Mr. H. Slade ว่าถูกต้องดีแล้วทุกประการ ได้มีความบางตอนที่สมควรจะคัดลอกจากพระราชหัตถเลขาในฉบับดังกล่าวมาไว้ ณ ที่นี้

...การที่จะถือป่าไม้เป็นของหลวงทั้งสิ้นนั้น เห็นว่าเป็นการมีตัวอย่างอยู่แต่ก่อน ป่าไม้ที่ตกเป็นมรดกแก่บุตรหลานเจ้าผู้ครองนครเมืองเจ้าของป่า มีอำนาจที่จะหาผู้รับเช่าทำเองตามลำพังภายหลัง เกิดความด้วยเรื่องให้เช่าหลายรายชุกชุมหนักขึ้น จึงได้ตัดสินใจมอบที่ป่าให้เจ้าผู้ครองเมืองเป็นผู้อนุญาตแต่คนเดียว เมื่อได้ค่าตอบแทนทำใด ให้ปันจ่ายให้เจ้าของป่าเป็นส่วนๆ การที่ปันเงินนั้น ก็ไม่เรียบร้อยเพราะไปติดค้างอยู่เสียกับผู้รับทำป่าบ้าง ที่พนักงานผู้ตรวจเก็บค่าตอบแทน ละเลยไปในคลังบ้าง เงินแผ่นดินก็พลอยสาบสูญไปด้วย การที่คอเวอเมนต์จะรับเงินค่าตอบแทน ก็เพื่อจะให้ได้เงินมากเต็มตามที่ควรจะได้แลเคยได้ จะขาดประโยชน์ใดก็แต่ผลประโยชน์ซึ่งได้โดยนอทางคือเงินน้ำใจและอะไรอื่นๆ ถ้าเป็นเงินที่ได้โดยตรงได้รับเต็มบริบูรณ์แล้วถึงจะขาดโดยทางลับก็จะไม่เป็นการเสียใจอันใดมากจะเป็นอยู่แต่แรกๆ เมื่อยังไม่ได้รับเงินการป่าไม้นั้นเป็นตกลงให้ตั้งบรรดาป่าไม้ทั้งปวงและด่านภาษีเมืองไซยนาทให้อยู่กระทรวงมหาดไทย...

กรมป่าไม้จึงได้ถูกตั้งขึ้นในวันที่ 18 กันยายน พ.ศ. 2439 เป็นต้นมา มีชื่อภาษาอังกฤษว่า “The Royal Forest Department” (www.dnp.go.th/research/knowledge/mf-mgt.html)

ในขณะที่เกรียงศักดิ์ ศรีเงินยวง (2549: 2-5) ได้กล่าวย้อนถึงเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับป่าไม้ในสมัยกรุงสุโขทัยและกรุงศรีอยุธยา ดังนี้

ทรัพยากรประเทศไทยมีความอุดมสมบูรณ์มาแต่อดีตคงจะเห็นได้จากประวัติศาสตร์สมัยกรุงสุโขทัย (พ.ศ. 1762-1981) ปรากฏในหลักศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง บ่งบอกว่าเวลานั้นทั้งเกษตรกรรมและพาณิชย์กรรมล้วนเจริญรุ่งเรือง “ในน้ำมีปลาในนามีข้าว” “จูงวัวไปค้า ขี่ม้าไปขาย ใครใคร่ค้าม้าค้า” หลักฐานจากศิลาจารึกกล่าวถึงไม้ในป่า เช่น พิกุล บุนนาค สาคะ แก้ว ประดู่ ไทร เกด สารภี และยังได้กล่าวถึงไม้ที่นำมาปลูกทั้งในเมืองและรอบบ้านเกษตรกร ได้แก่ หมาก

พลู ขนุน มะม่วง ดาล มะพร้าว มะขาม เป็นต้น นอกจากนี้ในสมัยสุโขทัยมีการบันทึกไว้ว่ามีการตัดไม้สักเพื่อเป็นเครื่องราชบรรณาการแก่พระเจ้ากรุงจีนอีกด้วย

สมัยกรุงศรีอยุธยา (พ.ศ. 1893-2310) ปรากฏหลักฐานการส่งไม้ฝางออกไปขายยังต่างประเทศ ที่ประเทศญี่ปุ่น และ ฮอลันดา แม้จะมีตรากฎหมายว่าที่ดินเป็นของพระมหากษัตริย์แต่ให้ราษฎรเข้าทำกินได้และห้ามราษฎรซื้อขายที่ดินแก่กัน แต่ก็มีมีการตรากฎหมายส่งเสริมให้ราษฎรบุกเบิกที่ป่าดง และที่รกร้างเพื่อทำกินเป็นที่นา ที่สวน ดังในกฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จบทที่ 54 กำหนดให้เจ้าพนักงานจัดหาคนเข้าทำกินในป่าที่รกร้างว่างเปล่า และให้ถือเป็นความดีความชอบจะได้รับพระราชทานรางวัลเป็นบำนาญ ดังความในกฎหมายลักษณะขบถศึกบทที่ 63 ว่า “อนึ่งป่าดงทุ่งกว้างร้าง หาผู้อยู่ทำมาหากินมิได้และผู้ใดชักชวนราษฎรให้เข้าทำมาหากิน เอาส่วยสาอากรขึ้นพระคลัง บำนาญเป็นลหุ” ซึ่งเป็นการสะท้อนให้เห็นว่าก่อนการเปลี่ยนแปลงเป็นระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เต็มทีในสมัยรัชกาลที่ 5 ราษฎรในชุมชนซึ่งมีวิถีการดำรงชีวิตแบบสังคมเกษตรกรรมเพื่อการยังชีพ มีอิสระต่อการใช้ประโยชน์และเก็บหาผลิตผลจากป่าเช่น หนั่งสัตว์ ปอ ฝ้าย ไม้จันทร์ จี๊ได้ ดีบุก นอแรด และเขากวาง เพื่อการบริโภคและจัดส่งเป็นส่วยอากร โดยมีการจัดการทรัพยากร ท้องถิ่นของตนตามจารีตประเพณีความเชื่อ โดยที่รัฐมิได้ตรากฎหมายกำหนดให้ทรัพยากรป่าไม้หรือนาสวนเป็นของรัฐโดยตรงและมิได้มีกำหนดกฎเกณฑ์ในการใช้ทรัพยากร คงแค่กำหนดให้ที่ดินเท่านั้นที่เป็นของพระมหากษัตริย์ ส่วนประโยชน์เหนือที่ดินปล่อยให้ราษฎรทำกิน

เหตุการณ์ พ.ศ. 2439-2539 (100 ปี)

เมื่อได้ตั้งกรมป่าไม้ขึ้นแล้ว ก็ยังไม่มีเจ้ากรมหรืออธิบดี ทางรัฐบาลสยามก็ได้ขอร้องไปยังรัฐบาลอินเดียของอังกฤษ หรือ British India ขอตัว Mr. H. Slade อยู่ทำงานในประเทศสยามเป็นการชั่วคราว จึงได้มีการทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ให้ Mr. H. Slade เป็นเจ้ากรมป่าไม้คนแรกเมื่อวันที่ 16 ตุลาคม พ.ศ. 2439 ในสมัยนั้นชื่อตำแหน่งต่างๆ ก็ใช้เป็นภาษาอังกฤษหมด เพื่อความสะดวกในการปฏิบัติงานของฝรั่ง ชาวอังกฤษที่จ้างมาจากกรมป่าไม้พม่า ส่วนใหญ่แม้แต่หนังสือราชการก็ใช้ภาษาอังกฤษด้วย ในสมัยเริ่มตั้งกรมป่าไม้นั้น ตำแหน่งอธิบดีปัจจุบันเรียกว่า “Conservator of Forests” เราเรียกกันในภาษาไทยว่า “เจ้ากรมป่าไม้” (เปลี่ยนเป็น “อธิบดีกรมป่าไม้” ในภาษาไทยและ “Director General of the Royal Forest Department” ในภาษาอังกฤษ เมื่อ พ.ศ. 2467)

การเริ่มหลักเกณฑ์ของการอนุญาตทำไม้

เมื่อก่อน พ.ศ. 2439 ได้มีการให้สัมปทานการทำไม้หรือสัญญาอนุญาตทำไม้ จะมีอายุสัญญา 6 ปี โดยไม่มีกำหนดถึงขนาดและจำนวนแน่นอน ใน พ.ศ. 2439 ได้มีการยกเลิก และได้เริ่มสัญญาใหม่แทน โดยใช้ระบบวนวัฒนวิธีเลือกตัด (Selection System)

การดำเนินงานด้านวิชาการป่าไม้บางส่วน

ในเมื่อมีพนักงานป่าไม้ชาวต่างประเทศมาเป็นพนักงานป่าไม้มากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นป่าไม้ภาค ได้มีการสำรวจแผนที่ป่าไม้สักในปี พ.ศ. 2441 ในท้องที่จังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง แพร่ สุโขทัย และกำแพงเพชร และสำเร็จเป็นอันมาก แผนที่เหล่านี้ได้ใช้เป็นหลักในการวางแผนโครงการป่าไม้ในโอกาสต่อไป

พ.ศ. 2449 กรมป่าไม้ได้เริ่มทำการปลูกสร้างสวนป่าขึ้นเป็นครั้งแรกที่ป่าแม่ปาน อำเภอสูงเม่น (อำเภอเด่นชัยปัจจุบัน) จังหวัดแพร่ โดยวิธีอาศัยชาวไร่ ตามแบบพม่า (Taungya Plantation)

พ.ศ. 2450-2452 ได้มีการบำรุงป่าธรรมชาติโดยการตัดเถาวัลย์และหวานเมลิ็ด พันธุ์สักลงตามที่ว่างในป่า ในท้องที่จังหวัดเชียงใหม่ ลำพูนและเป็นเวลาที่เหมาะสม เพราะหมดช่วงของระยะสัญญา 12 ปี ได้เปลี่ยนโครงการป่าสักเสียใหม่ ให้มีรอบตัดฟัน 30 ปี

พ.ศ. 2458 ได้มีการตั้งโรงเรียนที่จะสอนวิชาการป่าไม้ขึ้นเป็นครั้งแรกในประเทศไทย โดยตั้งขึ้นในแผนกชั้นตรีศึกษา โรงเรียนข้าราชการพลเรือน(ปัจจุบันคือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย) ที่วังใหม่ สระปทุม ทำการสอนวิชาป่าไม้เบื้องต้น มีหลักสูตร 2 ปี แต่ตั้งมาได้เพียง 3 ปี ก็ต้องเลิกกิจการเนื่องจากขาดผู้ที่มาสมัครเรียนด้วยเห็นว่า งานป่าไม้ลำบาก

พ.ศ. 2461 ได้มีการตั้ง “กองกานไม้” ขึ้น กองนี้มีความสำคัญมากในแง่ของการจัดการป่าไม้ เพราะจะเป็นผู้คัดเลือกไม้และกำหนดจำนวนไม้ที่จะตัดฟันในแต่ละแปลงแต่ละปี และได้กำหนดให้มีการสงวนไม้ที่โตได้ขนาดจำกัด แต่ไม่เกิน 7 ฟุต ไว้ในรอบตัดฟันหน้าไม้เกินร้อยละ 6 ของจำนวนไม้เลือกให้ตัดฟันทั้งหมด

พ.ศ. 2475 ได้มีการเปลี่ยนขนาดจำกัดจาก 6 ฟุต 8.5 นิ้ว เป็น 7 ฟุตเสียทั้งหมด และได้มีการคัดเลือกศิตร้าไม้กระยาเลยให้ตัดฟัน และมีการสงวนป่าได้ 74 แปลง เนื้อที่ 774,280 ไร่ แต่ก็ปรากฏว่า มีการลักลอบตัดฟันชักลากไม้ในท้องที่จังหวัดเชียงใหม่และลำพูนเป็นไปอย่างชุกชุม

พ.ศ. 2478 กรมป่าไม้ได้ยุบเลิกตอน ยังคงเหลือภาค บริเวณและสาขาและได้มีการตั้งกองกันคว่ำ กองโรงเรียนป่าไม้ คือ กองซึ่งทำหน้าที่ผลิตนักศึกษาวิชาการป่าไม้ ออกมาช่วยในการจัดการป่าไม้ให้ถูกต้องตามหลักวิชาการป่าไม้ในสมัยท่านเจ้าคุณพนานูจรท่านถือว่าโรงเรียนป่าไม้คือหลักอันสำคัญ สำหรับอนาคตของกรมป่าไม้ เพราะฉะนั้นขณะที่ปรึกษาและตัวท่านจึงได้พยายามคัดเลือกอาจารย์ซึ่งมีความเข้มแข็ง มีความรู้ ขยันขันแข็ง มีระเบียบวินัยเป็นอย่างดี ส่งไปเป็นอาจารย์โรงเรียนป่าไม้ เพื่อสั่งสอนและอบรมพนักงานป่าไม้ในอนาคต

พ.ศ. 2479 รัฐบาลได้อนุมัติให้กรมป่าไม้ จัดตั้งโรงเรียนป่าไม้ที่จังหวัดแพร่ มีนักศึกษา รวม 25 นาย

พ.ศ. 2482 เป็นระยะที่สัมปทานการทำไม้สักในระยะ 15 ปีหลัง ตามโครงการรอบตัดฟัน 30 ปี ได้เริ่มสิ้นสุดลง และเริ่มสัญญาสัมปทานทำไม้เสียใหม่หลายประการ แต่ที่สำคัญคือโครงการรอบตัดฟันคงเป็นเวลา 30 ปี โดยแบ่งป่าสัมปทานรายหนึ่ง ๆ ออกเป็น 5 ภาค ภาคละ 3 ปี

ในระหว่าง พ.ศ. 2484 ถึง พ.ศ. 2486 นั้น ประเทศไทยอยู่ในสภาวะสงครามโลกครั้งที่สอง จึงมีเหตุการณ์ที่ค่อนข้างจะยุ่งยากและสับสน ส่วนมากจะเป็นไปในรูปของการพยายามคุ้มครองรักษาป่า ควบคุมการทำไม้และการเก็บเงินภาษีและค่าภาคหลวงมากกว่าการปลูกป่ามีจำนวนเล็กๆ น้อยๆ

พ.ศ. 2485 กรมป่าไม้ได้จัดป่าไม้สัก ซึ่งไม่อยู่ในเขตสัมปทานเดิมเป็นป่าโครงการรายย่อยขึ้นในท้องที่ป่าไม้เขตพิษณุโลก โดยถือเป็นป่าที่อยู่นอกเขตโครงการสัมปทาน

พ.ศ. 2489 รัฐบาลต้องมอบคืนสัมปทานและชดเชยส่วนที่เสียหายให้แก่บริษัทผู้รับสัมปทานทำไม้ โดยต้องคัดเลือกไม้สักชดเชยให้บริษัทนอกเหนือหลักเกณฑ์ ทำให้สภาพป่าถูกตัดโค่นลงเกินกำลังป่า แต่ไม่มีการบันทึกไว้เป็นประวัติอยู่ ณ ที่ใด

พ.ศ. 2491 Mr. G.N. Danhof ผู้เชี่ยวชาญขององค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ ได้แนะนำให้

- สงวนพื้นที่ป่าไว้ให้ได้ร้อยละ 40 ของพื้นที่ของประเทศ
- ใช้แผนที่จากภาพถ่ายทางอากาศมาใช้ในกิจการป่าไม้

พ.ศ. 2494 ในปลายของสมัยหลวงสมานวนกิจเป็นอธิบดีกรมป่าไม้ กรมป่าไม้ได้เสนอโครงการสำรวจและวางโครงการไม้กระยาเลยต่อกระทรวงเกษตรธิการ โครงการดังกล่าวได้กำหนดรอบตัดฟันไว้ 30 ปี (ถือว่าไม้ชั้นสองจะโตเป็นไม้ชั้นหนึ่งได้ต้องใช้เวลา 30 ปี) แบ่งป่าออกเป็น 30 แปลง ทำไม้แปลงละ 1 ปี ใช้ระบบวนวัฒนวิธีเลือกตัด

พ.ศ. 2495 ได้มีการวางโครงการป่าไม้เพื่อกิจการของการรถไฟ และกรมป่าไม้ ได้เริ่มดำเนินการตั้งแต่ พ.ศ. 2496 ผลเป็นอย่างไร ไม่มีการบันทึก แต่หลักการมีอยู่ว่าในรัศมี 10 กม. จากทางรถไฟ จะกันที่ป่าเพื่อการรถไฟ ระยะที่กรมป่าไม้ยังไม่วางโครงการ

พ.ศ. 2496 กรมป่าไม้ได้ตั้งหน่วยงานเกี่ยวกับการสำรวจทรัพยากรป่าไม้ โดยอาศัยแผนที่และภาพถ่ายทางอากาศของกรมแผนที่ทหารบกและสัญญาสัมปทานงวด 15 ปี ของการให้สัมปทานแบบกำหนดรอบตัดฟัน 30 ปีทั้งหมดอายุลง

พ.ศ. 2497 สัมปทานป่าไม้สักของบริษัทต่างประเทศได้หมดอายุลง(ภาค 15 ปี) รัฐบาลไม่ให้ต่ออายุสัมปทาน แต่ให้ตั้ง “บริษัทป่าไม้ร่วมทุน” แทน

พ.ศ. 2498 จัดตั้งบริษัทป่าไม้จังหวัด ตามนโยบายรัฐบาล ทำไม้สักส่วนหนึ่ง บริษัทป่าไม้ร่วมทุนทำไม้สักส่วนหนึ่ง และให้องค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ ทำป่าอีกส่วนหนึ่ง รวมเป็นสามส่วน ยกเว้น การทำไม้ที่จะต้องส่งล่องตามแม่น้ำสาละวิน ประเทศพม่า

พ.ศ. 2501 กรมป่าไม้ได้ดำเนินการ

- ให้องค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ทำไม้ซึ่งอยู่นอกสิทธิของป่าสัมปทานทั้งหมด (ไม้ 7กรณี)
- ให้กรมที่ดิน กรมอื่น ๆ ร่วมกับ กรมป่าไม้จำแนกที่ดินทั่วประเทศ ให้ได้เนื้อที่ป่าไว้

ในขั้นต้น 156 ล้านไร่

พ.ศ. 2504 Sir Harry Champion ผู้เชี่ยวชาญขององค์การอาหารและเกษตรแห่งประชาชาติ(FAO) ได้สำรวจวางโครงการ ป่าแม่งาว จังหวัดลำปาง และได้เสนอแผนงานดำเนินงานในป่าแม่งาวระหว่าง พ.ศ. 2504-2514 เสนอต่อรัฐบาลไทย เรียกว่า “โครงการป่าแม่งาว”

พ.ศ. 2507 กรมป่าไม้ได้ขออนุมัติหลักการจากกระทรวงเกษตรเพื่อจัดวางโครงการแม่งาวเป็นป่าสาธิต โดยจะดำเนินงานตามแนวทางที่ Sir Harry Champion ได้วางโครงการไว้ ซึ่งกระทรวงเกษตรฯ ได้อนุมัติให้ดำเนินการได้ เมื่อวันที่ 12 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2507 กรมป่าไม้ได้พิจารณาวางแผนการดำเนินงานร่วมกับคณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ และองค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ และในเดือนถัดไปกรมป่าไม้ได้สั่งให้เจ้าหน้าที่จากกองโครงการออกไปดำเนินการจัดตั้งหน่วยสาธิตแม่งาว อำเภองาว จังหวัดลำปาง

พ.ศ. 2510-2513 กรมป่าไม้ได้จัดวางโครงการป่าบกทั่วประเทศ แยกเป็นป่าโครงการต่างๆ ดังนี้

- ป่าโครงการไม้สักได้ทำการสำรวจปรับปรุงป่าโครงการไม้สัก ทั้ง 41 หน่วยโครงการใหม่ให้เป็นไปตามหลักวิชียงขึ้น โดยอาศัยขอบเขตของป่าโครงการไม้กระยาเลยเป็นหลัก ป่าโครงการไม้สักที่ปรับปรุงขึ้นใหม่นี้มีจำนวนทั้งหมด 217 หมวดตัดฟัน พื้นที่ซ้อนทับกับป่าโครงการไม้กระยาเลย ใช้ระบบวนวัฒนวิธีเลือกตัด ทำการสำรวจไปพร้อมกับไม้กระยาเลย

แล้วแยกบัญชีไม้สักเพื่อให้ผู้รับสัมปทานไม้สักเข้าทำไม้ ป่าต่าง ๆ เหล่านี้ได้เริ่มเปิดดำเนินการตามโครงการที่ปรับปรุงใหม่โดยลำดับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2514 เป็นต้นมา หลังจากที่ยุติสัมปทานการทำไม้สักของป่าไม้สักหน่วยโครงการเดิมต่าง ๆ ได้สิ้นสุดลง

พ.ศ. 2518 กรมป่าไม้ได้ดำเนินการหมายแนวเขตแสดงบริเวณพื้นที่ๆ เป็นต้นน้ำลำธารลงในแผนที่ป่าโครงการที่ให้สัมปทานทำไม้ ใช้หลักการหมายขอบเขตภูมิประเทศที่มีความลาดชันโดยเฉลี่ยตั้งแต่ 30 องศาขึ้นไป

หนึ่งในปีนี้สถานการณ์ในท้องที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีปัญหาคอมมิวนิสต์รุนแรง ทางกองทัพภาคที่ 2 ได้ใช้อำนาจห้ามมิให้บุคคลเข้าไปอยู่และอาศัยในพื้นที่ ทำให้พื้นที่ป่าโครงการในภาคตะวันออกเฉียงเหนือทยอยระงับการทำไม้ลงจนเกือบหมด

พ.ศ. 2529 ได้มีการเปลี่ยนไม้สงวนเป็น 30 เปอร์เซ็นต์ทุกชนิด ขณะเดียวกันประเทศในกลุ่มอาเซียนได้จัดตั้งสถาบันการจัดการป่าไม้ (ASEAN Institute of Forest Management = AIFM) โดยมีรัฐบาลแคนาดาเป็นผู้ออกค่าใช้จ่าย (www.dnp.go.th/research/knowledge/mf-mgt.html)

สถานการณ์ป่าไม้หลังจากมีการปิดสัมปทานป่า

หลังจากที่รัฐบาลในยุคนั้นมีมติให้ปิดสัมปทานป่าในปี พ.ศ. 2532 แล้ว ในปี พ.ศ. 2535 องค์การสหประชาชาติได้จัดประชุม Rio Summit ว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาที่ยั่งยืน ในด้านของป่าไม้ได้เปลี่ยนแนวคิดจาก Sustained Yield ไปเป็น SFM ปัจจุบันประเด็นเรื่องสิทธิชุมชน ป่าชุมชน รวมถึงวิชาการด้านป่าไม้มีข้อถกเถียงกันมากขึ้น ได้มีการวิพากษ์เรื่องการจัดการป่าไม้ที่ผ่านมากันในวงกว้าง โดยปริศนา พรหมมา (2545: 21-23) ได้กล่าวถึงการสูญเสียป่าไม้ของประเทศไทยมีสาเหตุที่เกี่ยวข้องกับแนวทางการจัดการป่าไม้โดยตรง นอกจากนี้ยังเกี่ยวข้องกับการพัฒนาเศรษฐกิจและการเมืองของประเทศในแต่ละยุคสมัยอย่างมีนัยสำคัญ จะพบว่าการสูญเสียพื้นที่ป่าในประเทศไทยเกิดขึ้นสามครั้งใหญ่ด้วยกัน คือ

การสูญเสียป่าครั้งแรก

เกิดขึ้นจากการให้สัมปทานป่าไม้ ซึ่งดำเนินการโดยรัฐมาตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ. 2407 แต่ช่วงระยะเวลาก่อนหน้านั้นหรือประมาณตั้งแต่ปี พ.ศ. 2398 ก็ได้มีการทำไม้โดยเจ้านายฝ่ายเหนือมาโดยตลอด ต่อมาส่วนกลางได้เข้ามารวบอำนาจในการทำไม้และตั้งกรมป่าไม้ขึ้นในปี

พ.ศ. 2439 เพื่อรักษาผลประโยชน์เรื่องการทำไม้โดยแบ่งการสัมปทานครอบคลุมพื้นที่ป่าประมาณ 52,068,121 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 79.27 ของพื้นที่ ในขณะที่ทั่วประเทศมีป่าที่ถูกสัมปทานถึง 230,000 ตารางกิโลเมตร การสัมปทานกินระยะเวลานานมาจนถึงปี พ.ศ. 2532 จึงได้มีการประกาศปิดป่า ถือเป็นการสิ้นสุดสัมปทานป่าไม้อย่างเป็นทางการซึ่งดำเนินมากกว่า 132 ปี พร้อมกับพื้นที่ป่าไม้ที่เคยมีอยู่มากกว่าร้อยละ 70 ของประเทศลดเหลือเพียงร้อยละ 28 ในปี พ.ศ. 2532 อย่างไรก็ตามการสูญเสียยังเกิดขึ้นจนถึงปัจจุบัน เนื่องจากขบวนการทำไม้เถื่อนทั้งรายเล็กและรายใหญ่ซึ่งมีความเชื่อมโยงกันระหว่างนายทุนและข้าราชการที่เกี่ยวข้องอย่างเป็นระบบตั้งแต่ระดับท้องถิ่นไปจนถึงระดับชาติ

การสูญเสียพื้นที่ป่าครั้งที่สอง

เกิดขึ้นจากเงื่อนไขทางด้านการเมือง คือนโยบายเปิดป่าเพื่อความมั่นคงในสมัยที่รัฐไทยเผชิญกับปัญหาความไม่มั่นคงทางด้านการเมือง เนื่องจากกระแสการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในแถบอินโดจีน รัฐได้ส่งเสริมให้ชาวบ้านเข้าไปเปิดพื้นที่ป่าเพื่อให้ง่ายต่อการเข้าไปควบคุมและปราบปรามคอมมิวนิสต์ จะเห็นว่าในช่วงปี พ.ศ. 2516-2521 จากสถิติของกรมป่าไม้พบว่าในช่วงที่มีปริมาณการสูญเสียพื้นที่ป่าไม้สูงสุด โดยเฉพาะในแถบจังหวัดน่าน เพชรบูรณ์ และพิษณุโลก อันเป็นฐานที่มั่นสำคัญของขบวนการนักศึกษาและประชาชนในสมัยนั้น ปัจจุบันพื้นที่ส่วนใหญ่ในแถบนี้จึงกลายสภาพเป็นภูเขาหัวโล้นอย่างที่เราพบเห็น

การสูญเสียพื้นที่ป่าครั้งที่สาม

เป็นผลทางอ้อมที่เกิดจากการปฏิรูปการเกษตรภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2504 เป็นต้นมา ที่มีการส่งเสริมการเพาะปลูกพืชเพื่อการค้าอย่างกว้างขวางทั้งในพื้นที่ราบ และบนพื้นที่สูงอย่างเข้มข้นก่อให้เกิดผลกระทบกับทรัพยากรอย่างมหาศาล มีการขยายที่ทำกินรุกที่ป่า การใช้สารเคมีอย่างเข้มข้นเพื่อมุ่งหวังได้ผลผลิตสูงสุด ก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างชาวบ้าน นายทุน และโครงการพัฒนาต่างๆ ของรัฐ เนื่องจากความต้องการใช้ทรัพยากรมีเพิ่มมากขึ้นในทุกกลุ่มพื้นที่ป่าไม้กลายเป็นทรัพยากรที่เป็นความต้องการของทุกฝ่ายทั้งภาคเกษตร และภาคธุรกิจ

ในปี พ.ศ. 2439 หลังจากที่มีการจัดตั้งกรมป่าไม้ เข้ามาจัดการและรับผิดชอบทรัพยากรป่าไม้โดยตรง ซึ่งเป็นการลดทอนอำนาจการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนท้องถิ่น

วางนโยบายและกฎหมายมาควบคุมดูแลรักษาทรัพยากรป่าไม้ โดยอ้างว่า “เพื่อรักษาสิทธิของมนุษย์ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศไทยในทรัพยากรป่าไม้” เป็นการแยกคนออกจากป่าโดยสิ้นเชิง เป็นนโยบายที่ผิดพลาดมาตั้งแต่ต้น และการบังคับใช้กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรป่าไม้ที่มีอยู่ในปัจจุบัน ได้ก่อให้เกิดปัญหาความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรป่าไม้อย่างรุนแรงกลายเป็นปัญหาทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งความขัดแย้งระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐ (กรมป่าไม้) กับประชาชนในชุมชนท้องถิ่นที่อาศัยและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติบริเวณพื้นที่ป่าซึ่งรัฐได้ออกกฎหมายควบคุมและคุ้มครอง มีกระแสเรียกร้องให้รัฐยอมรับสิทธิประชาชนในชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในลักษณะมีส่วนร่วม รัฐเองได้ตระหนักถึงปัญหาและพยายามวางนโยบายแก้ไขปัญหาคือความเสื่อมโทรมและความขัดแย้งระหว่าง รัฐกับประชาชนในชุมชนท้องถิ่น เห็นได้จากการตรารัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย 2540 ที่ให้ความสำคัญกับสิทธิเสรีภาพของประชาชนในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ตามหลักนิติรัฐ (เรืองศักดิ์ศักดิ์แสง, 2546: 10-11)

สาเหตุที่ประเทศไทยได้สูญเสียทรัพยากรป่าไม้และเกิดสภาพป่าเสื่อมโทรมไปอย่างมากเกิดจากความต้องการไม้เพื่อใช้ในอุตสาหกรรมต่างๆ ทำกระดาษ ทำที่อยู่อาศัย ทำให้มีการลักลอบตัดไม้ และตัดไม้อย่างไม่ถูกต้องตามกฎหมายมากขึ้น การให้สัมปทานผูกขาดทำไม้ในระยะยาวที่ผ่านมามุ่งแต่การตัด แต่ไม่ควบคุมให้มีการปลูกป่าทดแทน แต่ถึงโชคดีในปี พ.ศ. 2531 ได้มีการยกเลิกการให้สัมปทานป่าไม้ไปแล้ว รวมถึงการเพิ่มของประชากรอย่างรวดเร็ว ที่ดินมีอยู่เดิมไม่พอ ต้องขยายพื้นที่เพาะปลูกมากขึ้น ราษฎรพากันบุกรุกเข้าครอบครองพื้นที่ แต่ภายหลังการทำลายป่าและบุกรุกป่าไม้ เกษตรกรกลับต้องขายที่ดินเดิมใช้หนี้แล้วอพยพเข้าไปอยู่ในป่าลึกไปเรื่อยๆ การสนองนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวของนายทุนต่างๆ ด้วยการสร้างรีสอร์ท สนามกอล์ฟ ก็ยังทำให้ป่าไม้ถูกบุกรุกทำลายมากขึ้นตลอดจนนโยบายการส่งเสริมการปลูกพืช หรือเลี้ยงสัตว์เศรษฐกิจเพื่อส่งออก เช่น มันสำปะหลัง ปอ การเลี้ยงกุ้งกุลาดำ โดยไม่ได้ส่งเสริมการใช้ที่ดินให้เกิดประสิทธิภาพ เมื่อดินขาดความอุดมสมบูรณ์ก็ทิ้งที่ดินเดิมบุกไปทำลายป่าแห่งใหม่ที่ยังมีความอุดมสมบูรณ์มากกว่า นอกจากนี้การจัดสร้างสาธารณูปโภคของรัฐ เช่น อ่างเก็บน้ำ เส้นทางคมนาคม ต้องตัดต้นไม้บางส่วน การกำหนดแนวเขตป่าไม้ไม่ชัดเจนก็มีข้อพิพาทด้านกรรมสิทธิ์กับประชาชนกว่าจะยุติคดีความป่าก็ถูกทำลายไปแล้ว อีกทั้งไฟป่า การทำเหมืองแร่ สัตว์ป่า สัตว์เลี้ยง เชื้อโรค และแมลงก็มีส่วนทำให้ทรัพยากรป่าไม้เสียหายและเสื่อมโทรม(ประมวล รุจนเสรี, 2547: 194-195)

ในขณะที่ ศูนย์ประสานงานจัดการทรัพยากรป่าไม้พื้นที่ (แพร่) (ศป.จทป.(แพร่)) (2550: 24-25) ได้ให้ทัศนะในการป่าในบริบทที่ผ่านมาว่า การจัดการป่าของรัฐมีพัฒนาการมานานกว่าร้อยปี อาทิการจัดการป่าเศรษฐกิจในรูปแบบสัมปทานรายใหญ่ (พ.ศ. 2439-2531) โครงการ

ปลูกป่าเศรษฐกิจ (พ.ศ. 2459-2535) โครงการอนุรักษ์ป่าและพัฒนาชนบทในรูปแบบต่างๆ เช่น โครงการหมู่บ้านป่าไม้ (พ.ศ. 2518-2536) โครงการ ส.ท.ก. (พ.ศ. 2525-2536) โครงการ ค.จ.ก. (พ.ศ. 2534) และโครงการส่งเสริมป่าไม้ภาคเอกชน เช่น โครงการสี่ประสาน (รัฐ เอกชน สถาบันการเงิน และเกษตรกร ปี 2535) โครงการส่งเสริมเกษตรกรปลูกป่า โครงการส่วนใหญ่สิ้นสุดหรือชะลอการทำงานลงเพราะเกิดปัญหา ทำให้ความช่วยเหลือไม่ถึงมือเกษตรกร เกษตรกรส่วนใหญ่ไม่ค่อยได้ประโยชน์แต่กลับต้องเป็นหนี้สถาบันการเงิน ทำให้เกิดปัญหาด้านแหล่งน้ำ การอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ การเสื่อมของดินและน้ำ ไฟป่า ฯลฯ กลายเป็นประเด็นความขัดแย้งรุนแรงในสังคม ผลของความล้มเหลวในการจัดการป่าและทรัพยากรเริ่มปรากฏให้เห็นชัดเจนในหลายพื้นที่ เช่น

ในภาคเหนือ ป่าดื่มน้ำบนภูเขาถูกทำลายจากการปลูกพืชเชิงเดี่ยว เช่น ข้าวโพด (เริ่มก่อนปี 2500) กะหล่ำปลี (ตั้งแต่ปี 2520 จนถึงปัจจุบัน) จิง (ตั้งแต่ปี 2530 จนถึงปัจจุบัน) รวมทั้งไม้ผลชนิดต่างๆ กรณีความขัดแย้งที่รุนแรงมากในภาคเหนือ จำนวนชาวบ้านที่ถูกจับในข้อหาถางป่าปลูกข้าวกินมีมากขึ้นทุกวัน ปัญหาป่าถูกทำลายและความขัดแย้งระหว่างคนในท้องถิ่นเกิดขึ้นเพราะประชาชนไม่มีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบาย ออกกฎหมายและกำหนดวิธีควบคุมและจัดการพื้นที่คุ้มครอง

ในภาคใต้ ป่าบกกว่า 5 ล้านไร่ กลายเป็นสวนยางพารา ป่าชายเลนถูกทำลายจาก 3 ล้านไร่ในปี 2500 จนเหลือน้อยกว่า 1 ล้านไร่ในปี 2540

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ สัมปทานป่าไม้ระหว่างปี 2511-2530 ในพื้นที่ร้อยละ 87 ของเนื้อที่ภาค ปัญหาป่าของชุมชนและที่สาธารณประโยชน์ถูกทำลายเพื่อปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยว เช่น มันสำปะหลัง ยูคาลิปตัส ป่าในภาคนี้จึงลดลงอย่างรวดเร็วมากกว่าในภาคอื่นๆ

ภาคกลาง พื้นที่ป่าคงดับที่สมบูรณ์ถูกทำลายจากการทำไม้ระบบสัมปทานป่าไม้ระยะยาว สัมปทานไม้หมอนรถไฟ สัมปทานเจาะน้ำมันยาง และการขยายตัวทางการเกษตร การฟันฟูป่าในรูปแบบส่วนป่าไม่ได้รับความร่วมมือจากราษฎร การจัดหมู่บ้านป่าไม้ไม่ได้ผล ประชาชนไม่มีส่วนร่วมคิดและทำโครงการ

ภาคตะวันออก ป่าตะวันออกในปี 2500 มีพื้นที่มากกว่า 5 ล้านไร่ ปัจจุบันเหลือไม่ถึง ห้าแสนไร่ การคุ้มครองรักษาป่าโดยรัฐไม่ได้รับความร่วมมือจากท้องถิ่น

ภาคตะวันตก ป่ามากกว่า 3 ล้านไร่มีชุมชนชนเผ่าอาศัยอยู่ในป่าและรอบป่ามากมาย ถูกประกาศเป็นพื้นที่คุ้มครอง หน่วยงานป่าไม้ตั้งกรรมการวางแผนบริหารจัดการพื้นที่คุ้มครองโดยประชาชนและองค์กรท้องถิ่นไม่ได้มีส่วนร่วม

นิวัติ เรื่องพานิช (2550: 23-25) ได้ให้ทรรศนะในเรื่องคุณค่าความสำคัญของป่าไม้ ต่อมนุษยชาติ โดยมีประโยชน์ในการสนองความต้องการของมนุษย์ สรุปได้ 2 ประการใหญ่ๆ คือ

1. เป็นแหล่งผลิตไม้และของป่าสำหรับมนุษย์ได้ใช้สอย
2. เป็นแหล่งป้องกันบรรเทาภัยพิบัติและรักษาความสมดุลของธรรมชาติ

ซึ่งได้วิเคราะห์และให้ความเห็นถึงความจำเป็นในการมีพื้นที่ป่าไม้ ดังนี้

1. หากมีป่าไม้ที่ดี อุดมสมบูรณ์ จะช่วยให้มนุษย์ได้อยู่ดีกินดี มีไม้และของป่าไว้ใช้สอย ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อเศรษฐกิจและชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์ในทุกๆด้าน เช่น แหล่งน้ำ แหล่งพลังงาน เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า เป็นแหล่งรวมความหลากหลายทางชีวภาพ ป้องกันดินพัง บรรเทาอุทกภัยและลมพายุ ให้อากาศบริสุทธิ์ สิ่งแวดล้อมที่ดี มีความร่มเย็น และเป็นปัญหาที่เป็นกังวลอยู่ในปัจจุบันที่ทุกคนมากก็คือปัญหาโลกร้อน ที่จะนำไปสู่การละลายของน้ำแข็งแถบขั้วโลก จนเป็นเหตุให้เกิดน้ำท่วมโลกได้ การปลูกต้นไม้และการรักษาป่าไม้ให้คงอยู่ อาจช่วยบรรเทาปัญหาของโลกร้อนลงได้บ้าง เป็นต้น

2. ประเทศไทยตั้งอยู่ในเขตร้อนชื้น (humid tropic) จัดเป็นเขตร้อนที่มีฝนตกชุก จำเป็นต้องมีพืชหรือป่าไม้ปกคลุมดิน เพื่อสกัดกั้นและดูดน้ำฝนให้ไหลลงไปที่เก็บไว้ในรูปน้ำใต้ดิน และค่อยๆระบายไหลออกมาใช้ในฤดูแล้งทำให้มีน้ำใช้ตลอดทั้งปี รวมทั้งยังช่วยลดการไหลบ่าของหน้าดิน ป้องกันดินพังและน้ำท่วมอีกด้วย

3. เป็นที่ทราบกันมานานแล้วว่าป่าไม้เท่านั้นที่เป็นพืชคลุมดินที่มีคุณสมบัติดีที่สุดในการอนุรักษ์ดินและน้ำ จึงจำเป็นต้องมีต้องมีป่าไม้ไว้คลุมดิน เพื่อการอนุรักษ์ดินและน้ำ รวมถึงการใช้ประโยชน์ป่าไม้บนเขาสูงให้เป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร เพื่อสะสมน้ำและระบายน้ำให้หล่อเลี้ยงลำธารในฤดูแล้งได้

4. ยิ่งประเทศไทยเป็นประเทศเกษตรกรรม ความจำเป็นอย่างยิ่งที่จำเป็นต้องใช้น้ำเพื่อผลิตผลทางการเกษตรซึ่งจะขาดน้ำเสียมิได้ ดังนั้น จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องมีพื้นที่ป่าไม้สำหรับประเทศไทย

สำหรับการที่รัฐบาลได้ประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับแรก (2504-2509) นั้น โดยกำหนดให้รักษาเนื้อที่ป่าไม้ไว้เป็นสมบัติของชาติเป็นเนื้อที่ 156 ล้านไร่ หรือประมาณร้อยละ 50 ของเนื้อที่ประเทศและต่อไปเมื่อมีประชากรเพิ่มมากขึ้น ก็ให้ลดเนื้อที่ป่าไม้ลงเหลือร้อยละ 40 ของเนื้อที่ประเทศ และแบ่งครึ่งหนึ่งให้เป็นป่าต้นน้ำลำธาร (ป่าอนุรักษ์) อีกครึ่งหนึ่งไว้เป็นป่าผลิตผลทางไม้และของป่า (ป่าเศรษฐกิจ) จากการสำรวจสภาพภูมิประเทศของกรมพัฒนาที่ดิน พบว่าประเทศไทยมีพื้นที่ที่ลาดชันมากกว่าร้อยละ 35 แต่เหมาะสมที่จะเป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร จึงสมควรจะรักษาไว้เป็นป่ามากกว่าที่จะใช้ประโยชน์ในด้านอื่น รวมแล้วก็ใกล้เคียงกับ

ร้อยละ 40 ซึ่งผลการศึกษาวิจัยของนักวิชาการจากสถาบันต่างๆ โดยคำนวณจากพื้นที่รองรับน้ำฝนที่เป็นแหล่งต้นน้ำลำธารสำคัญๆ ในประเทศ ที่สมควรสงวนไว้เป็นพื้นที่ป่าไม้ มีอยู่ประมาณร้อยละ 38.2 ของเนื้อที่ประเทศ ดังนั้น จึงเห็นต้องกันว่าสมควรสงวนพื้นที่ป่าไม้ไว้ 128 ล้านไร่ หรือร้อยละ 40 ของเนื้อที่ประเทศ จะเหมาะสมที่สุดสำหรับประเทศไทย

อย่างไรก็ตาม เนื้อที่ป่าไม้ของประเทศไทยได้ลดน้อย ถอยลง ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเรื่อยมา (ตารางที่ 1) จากข้อมูลในปี 2541 มีป่าไม้ปกคลุมพื้นที่ประเทศไทยอยู่ประมาณ 80 ล้านไร่ หรือร้อยละ 25 ของเนื้อที่ประเทศเท่านั้น เนื้อที่ป่าไม้ของประเทศไทยต่างๆ ได้แสดงไว้ในตาราง 2.1 และ ตาราง 2.2

ตาราง 2.1 ประชากรและเนื้อที่ป่าไม้ของประเทศไทยในแต่ละช่วงของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

ช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติ	ปี พ.ศ.	ประชากร (ล้านคน)	เนื้อที่ป่าไม้ (ล้านไร่)	เนื้อที่ป่าไม้ (ร้อยละ)
สถาปนากรมป่าไม้	2439	8	> 225	> 70
ก่อนใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจฯ	2490	17	192	60
ฉบับที่ 1	2504	27	171	53
ฉบับที่ 3	2516	39	138	43
ฉบับที่ 4	2521	44	109	34
ฉบับที่ 5	2525	48	97	30
ฉบับที่ 6	2531	54	89	28
ฉบับที่ 7	2536	58	83	26
ฉบับที่ 8	2541	60	81	25
ฉบับที่ 9	2547	63	104	32

ที่มา : คัดแปลงจาก ธงชัย จารุพพัฒน์ (2543) และกองแผนงานและสารสนเทศ กรมป่าไม้ (2547)

ตาราง 2.2 ประชากรและเนื้อที่ป่าไม้ของประเทศต่างๆ

ประเทศ	ประชากร (ล้านคน)	เนื้อที่ป่า (ร้อยละ)
อินโดนีเซีย	225	74
ญี่ปุ่น	128	67
กัมพูชา	15	65
เกาหลีใต้	49	60
ลาว	5	47
พม่า	48	43
สหรัฐอเมริกา	299	32
เวียดนาม	87	28
ไทย	63	25
จีน	1,320	12
อังกฤษ	61	9

ที่มา : http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_population

จากสถานการณ์ป่าไม้ในรอบ 100 กว่าปีที่ผ่านมา การพัฒนาประเทศในช่วงหนึ่งที่เราต้องคำนึงคือแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในแต่ละยุคแต่ละสมัยอาจรวมถึงการเมืองการปกครองด้วย หากนำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติมาเป็นเกณฑ์ในเรื่องของการจัดการป่าไม้แล้ว สำหรับโกลด์ แพรททอง (2550: 10-12) สามารถสรุปได้ดังนี้

แผนฯ ฉบับที่ 1 (2504 – 2509) โครงสร้างขั้นพื้นฐานด้านการเกษตรชลประทาน การคมนาคม การตลาด สินเชื่อเพื่อการเกษตร ปรับเปลี่ยนการผลิตเพื่อยังชีพเป็นการผลิตเพื่อขาย อนุรักษ์พื้นที่ป่าไม้ร้อยละ 50 ของพื้นที่ประเทศ

แผนฯ ฉบับที่ 2 (2510 – 2514) ขยายโครงสร้างขั้นพื้นฐานด้านการเกษตรต่อเนื่อง ขยายการป้องกันรักษาป่า การอนุรักษ์ป่าในรูปอุทยานแห่งชาติและเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า การปลูกสร้างสวนป่าการจัดการป่าเศรษฐกิจ

แผนฯ ฉบับที่ 3 (2515 – 2519) ส่งเสริมสินค้าการเกษตรเพื่อการส่งออก จัดที่ดินทำกินในป่าเสื่อมโทรมให้กับราษฎรที่ยากจน การป้องกันรักษาป่า การอนุรักษ์ป่าในรูปอุทยานแห่งชาติและเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า การปลูกป่าทดแทน การจัดหมู่บ้านป่าไม้ การจัดการป่าเศรษฐกิจ

แผนฯ ฉบับที่ 4 (2520 – 2524) เร่งรัดการฟื้นฟูเศรษฐกิจและสังคม เปลี่ยนการเน้นภาคเกษตรมาเป็นการพัฒนาชนบทยากจนและอุตสาหกรรม เน้นการส่งเสริมการลงทุนในด้านอุตสาหกรรม การก่อสร้างระบบชลประทานขนาดเล็ก สถาบันการเกษตร สินเชื่อการเกษตร การขยายพื้นที่ป่านุรักษ์ การป้องกันรักษาป่า การปลูกป่าทดแทน การช่วยเหลือราษฎรให้มีที่ทำกินในเขตป่าไม้ (ส.ท.ก.)

แผนฯ ฉบับที่ 5 (2525 – 2529) เน้นการพัฒนาชนบทและอุตสาหกรรมเกษตร และอุตสาหกรรมอื่นๆ เพื่อการส่งออก เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการผลิต สินเชื่อการตลาด อนุรักษ์ป่าไม้ร้อยละ 40 ของพื้นที่ประเทศ การอนุรักษ์ป่าต้นน้ำลำธาร การปลูกไม้โตเร็ว การจัดการหมู่บ้านป่าไม้ในพื้นที่เป้าหมายเฉพาะ

แผนฯ ฉบับที่ 6 (2530 – 2534) การพัฒนาเมืองและการพัฒนาชนบท การพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออก เน้นการอนุรักษ์ป่าไม้ร้อยละ 15 ป่าเศรษฐกิจร้อยละ 25 ของพื้นที่ประเทศ จัดดินในเขตป่าเสื่อมโทรม ปลูกป่าชุมชนเป็นแหล่งไม้ใช้สอยของชุมชนการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำลำธาร การปลูกไม้โตเร็ว การจัดการหมู่บ้านป่าไม้ในพื้นที่เป้าหมายเฉพาะ

แผนฯ ฉบับที่ 7 (2535 – 2539) การพัฒนาที่ยั่งยืน การพัฒนาคุณภาพชีวิตเศรษฐกิจและความเป็นธรรมในสังคม การอนุรักษ์ป่าไม้ร้อยละ 25 ของพื้นที่ประเทศ การปลูกป่าเพื่อการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน

แผนฯ ฉบับที่ 8 (2540 – 2544) คนเป็นศูนย์กลางพัฒนาคุณภาพชีวิต ผลิดเพื่อการแข่งขัน สัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ส่งเสริมการมีส่วนร่วมขององค์กรชุมชนและชุมชนท้องถิ่นในการบริหารและจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

แผนฯ ฉบับที่ 9 (2544 – 2549) การพัฒนาที่ยั่งยืน การจัดการความยากจน ส่งเสริมการมีส่วนร่วมขององค์กรชุมชนและชุมชนท้องถิ่น

แผนฯ ฉบับที่ 10 (2550 – 2554) การพัฒนาตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง ส่งเสริมการมีส่วนร่วมขององค์กรชุมชนและชุมชนท้องถิ่น และได้สรุปสภาพการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ป่าไม้ของประเทศไทยในช่วงที่ผ่านมาตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1-9 ตามตาราง 2.3

ตาราง 2.3 สภาพความเปลี่ยนแปลงพื้นที่ป่าไม้ของประเทศไทย

แผนพัฒนาเศรษฐกิจฯ ฉบับที่	พ.ศ.	จำนวน (ไร่)	ร้อยละของพื้นที่ประเทศ
1. (2504 – 2509)	2504	171,017,812	53.33
2. (2510 – 2514)	2516	138,578,125	43.21
3. (2515 – 2519)	2519	124,010,625	38.67
4. (2520 – 2524)	2525	97,875,000	30.52
5. (2525 – 2529)	2531	89,877,182	28.03
6. (2530 – 2534)	2534	85,436,284	26.64
7. (2535 – 2539)	2538	82,178,161	25.62
8. (2540 – 2544)	2543	106,319,238	33.20
9. (2545 – 2549)	2547	104,744,363	32.70

ที่มา: โกมล แพรกทอง (2550)

แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับป่าชุมชน

ป่าชุมชน หมายถึง พื้นที่ป่าไม้ที่ได้รับการจัดการโดยประชาชนในท้องถิ่นหรือกระบวนการมีส่วนร่วมจากประชาชนและองค์กรชุมชนตามความเชื่อและวัฒนธรรมท้องถิ่น เพื่อประโยชน์ที่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชนอย่างต่อเนื่องและยั่งยืน(เสรี พงศ์พิศ, 2547: 102)

ศป.จทป. (แพร่) (2550: 8-16) ได้สรุปหลักการส่งเสริมการจัดการป่าชุมชน ความหมายป่าชุมชน ที่มาของป่าชุมชน ประเภทและลักษณะของป่าชุมชน วิชาการการดำเนินงานป่าชุมชนของกรมป่าไม้ ดังนี้

การส่งเสริมการจัดการป่าชุมชน

ราษฎรในชุมชนชนบทไทยจำนวนมากดำรงชีพด้วยการอาศัยพึ่งพิงป่าไม้ ชุมชนมีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีสงบสุขและเรียบง่าย เนื่องจากเคยมีทรัพยากรป่าไม้และน้ำที่อุดมสมบูรณ์ แต่ในช่วงที่ผ่านมา การพัฒนาประเทศและการขยายตัวทางเศรษฐกิจเป็นไปอย่างรวดเร็ว มีการใช้ทรัพยากรต่างๆ เป็นวัตถุดิบเพื่อการผลิตจำนวนมาก โดยเฉพาะทรัพยากรป่าไม้ที่ถูกใช้เกินกว่าศักยภาพ มีการบุกรุกแผ้วถางเปลี่ยนพื้นที่ป่าไม้เป็นที่ดินเกษตรกรรมทำให้สูญเสียป่าไม้อย่างถาวรเกิดผลกระทบต่อทรัพยากรอื่นๆ เช่น ทำให้ขาดแคลนน้ำ ดินขาดความอุดมสมบูรณ์ ส่งผลให้

ราชธรรมาจารย์ที่พึ่งพิงทรัพยากรป่าไม้และมีอาชีพหลักด้านเกษตรกรรมทำการเกษตรไม่ได้ผลมีคุณภาพชีวิตที่ตกต่ำจนส่งผลสังคมมีปัญหา และสาเหตุจากการบุกรุกป่าเพิ่มมากขึ้นยังก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐ ผู้ปฏิบัติงานด้านการป่าไม้ กับราษฎรที่ต้องอาศัยทรัพยากรป่าไม้ในการยังชีพรุนแรงและบ่อยครั้งจนส่งผลกระทบต่อความสงบสุข

ปัญหาดังกล่าวข้างต้นกดดันให้ต้องมีการแก้ไขโดยเร่งด่วน ประกอบกับการพัฒนาทางการเมือง ทำให้เกิดแนวคิดใหม่ในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในรูปแบบของการมีส่วนร่วม หรือ “แนวทางประชารัฐ” ปรับเปลี่ยนวิธีการดำเนินการจากเดิมที่ให้รัฐมีหน้าที่ดูแลรับผิดชอบเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติเพียงฝ่ายเดียว เป็นการกระจายอำนาจโดยให้ชุมชนมีส่วนร่วม เช่น ให้องค์การบริหารส่วนตำบล ซึ่งเป็นราชการบริหารส่วนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการคุ้มครองดูแล บำรุงรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่

ต่อมารัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2540 ได้เปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมมากขึ้น ประกอบกับนโยบายป่าไม้แห่งชาติที่กำหนดให้มีพื้นที่ป่าไม้ไม่น้อยกว่า 40% ของพื้นที่ประเทศ เน้นให้เกิดการประสานงานและเอื้อประโยชน์ระหว่างป่าไม้กับทรัพยากรอื่น รวมทั้งดำเนินการเพื่อให้เกิดความร่วมมือระหว่างหน่วยงานของรัฐกับเอกชนและราษฎรในท้องถิ่น เพื่อพัฒนาป่าไม้รูปแบบการจัดการป่าไม้ภายใต้กฎหมาย โดยการมีส่วนร่วมของราษฎรในชุมชน จึงเป็นที่มาของคำว่า “ป่าชุมชน”

ความหมายของป่าชุมชน

ในระยะเวลาที่ผ่านมา มีผู้ให้ความหมายของคำว่า “ป่าชุมชน” อย่างหลากหลาย หากเมื่อพิจารณาจะเห็นองค์ประกอบเป็นสาระสำคัญของป่าชุมชน อย่างน้อย 3 ประการ คือ

1. มีพื้นที่สำหรับให้ราษฎรในชุมชนจัดการ หรือได้รับอนุญาตตามกฎหมายให้ร่วมจัดการในกิจกรรมด้านป่าไม้เพื่อประโยชน์ของราษฎรในชุมชน
2. มีราษฎรในชุมชนเข้าไปจัดการ หรือร่วมกับพนักงานเจ้าหน้าที่จัดการอย่างต่อเนื่อง เพื่อประโยชน์ของราษฎรในชุมชน
3. มีการรับประโยชน์จากป่าสนองกับความต้องการของราษฎรในชุมชนตามหลักการของความยั่งยืน ซึ่งอาจสอดคล้องกับวิถีชีวิตของราษฎรในชุมชนนั้นๆ ด้วย

บางท่านอาจจะสับสนหรือคิดไปเองว่าป่าทั่วไปที่มีประชาชนบุกรุกเข้าไปใช้ประโยชน์ นั่นก็คือ “ป่าชุมชน” ซึ่งเป็นความคิดที่ไม่ถูกต้อง เพราะขาดสาระองค์ประกอบดังที่

กล่าวข้างต้น และทรัพยากรป่าไม้เป็นของประเทศชาติโดยส่วนรวมและมีกฎหมายของประเทศใช้บังคับอยู่ การกระทำใดๆ จึงต้องยึดถือกฎหมายเป็นพื้นฐานกฎเกณฑ์ในการปฏิบัติด้วย

ดังนั้น ป่าไม้ผืนใดจะเป็นป่าชุมชนนั้น มิใช่ที่จะกำหนดได้ตามอำเภอใจ ย่อมจะต้องมีกฎหมาย กฎระเบียบวิธีการที่ภาครัฐกำหนดไว้เข้ามาเกี่ยวข้อง และต้องมีผู้ที่มีอำนาจตามกฎหมายนั้นๆ เป็นผู้ดำเนินการหรืออนุญาตให้ดำเนินการ ในฐานะส่วนราชการผู้ที่ต้องปฏิบัติงานในเรื่องนี้ และป่าชุมชนก็จะต้องเกี่ยวข้องกับกฎหมายตั้งแต่เริ่มและต่อเนื่องไปในอนาคตด้วยความหมายของคำว่า “ป่าชุมชน” ที่แท้จริงจึงให้ไว้ คือ ที่ดินและ/หรือที่ดินป่าไม้ที่ชุมชนได้ดำเนินการ หรือได้รับอนุญาตตามกฎหมายให้ดำเนินการร่วมกับพนักงานเจ้าหน้าที่ จัดการกิจการงานด้านป่าไม้อย่างต่อเนื่อง ภายใต้กฎหมาย กฎระเบียบ ข้อบังคับ ข้อปฏิบัติ และแผนงานที่เกี่ยวข้อง ซึ่งอาจสอดคล้องกับความเชื่อและวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่นนั้นด้วย การจัดการหรือดำเนินการดังกล่าวก็เพื่อการอนุรักษ์ และให้ชุมชนได้ใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน

จากความหมายดังกล่าวจะพบว่ามีคำหลักที่เป็นองค์ประกอบหลายคำ คือ ที่ดิน/ที่ดินป่าไม้ ชุมชน การอนุญาตตามกฎหมาย การดำเนินการร่วมกัน การจัดการกิจการงานด้านป่าไม้ ความต่อเนื่องการใช้ประโยชน์โดยชุมชน ความยั่งยืน ซึ่งอาจจะอธิบายคำหลักเหล่านี้ได้ เช่น

1. ที่ดิน หมายถึง ที่ดินนอกพื้นที่ป่าไม้ เช่น

- 1.1 ที่ดินสาธารณประโยชน์
- 1.2 ที่ดินเอกชน
- 1.3 ที่ดินของวัด, โรงเรียน, สองข้างทาง
- 1.4 ที่ดินของส่วนราชการต่างๆ ฯลฯ

ซึ่งที่ดินดังกล่าวข้างต้นจะต้องได้รับอนุญาตให้ใช้จากผู้มีสิทธิด้วย

2. ที่ดินป่าไม้ หมายถึงที่ดินเขตป่าไม้ เขตป่าสงวนแห่งชาติ ที่ดินในเขตป่าต้องได้รับอนุญาต

- 2.1 ที่ดินป่าตาม พ.ร.บ. ป่าไม้ พุทธศักราช 2484
- 2.2 ที่ดินในเขตป่าสงวนแห่งชาติ

3. ชุมชน หมายถึงชุมชน ที่มีราษฎรร่วมบริหารจัดการ ดูแล และรับประโยชน์จากป่าชุมชน

4. การอนุญาตตามกฎหมาย หมายถึงมีการขอจัดตั้งป่าชุมชนตามแนวทาง และได้รับอนุญาตจากผู้มีอำนาจ (กรมป่าไม้) ตามกฎระเบียบที่กำกับดูแลพื้นที่นั้นๆ

5. การดำเนินการร่วมกัน หมายถึงราษฎรในชุมชน องค์กรต่างๆ และหน่วยงานของรัฐ ฯลฯ ร่วมกันบริหารจัดการป่าไม้ในรูปแบบการมีส่วนร่วม

6. การจัดการกิจการงานด้านป่าไม้ หมายถึงการควบคุม ดูแล รักษา บำรุงป่า รวมถึงการป้องกัน และปรับปรุงพัฒนาให้ดีขึ้นด้วย

7. ความต่อเนื่อง หมายถึงการบริหารจัดการอย่างเป็นระบบ สม่ำเสมอ ระยะยาว ไม่ขาดตอน
8. การใช้ประโยชน์โดยชุมชน หมายถึงราษฎรในชุมชนใช้ประโยชน์ตามกติกาที่ชุมชนร่วมกันกำหนด โดยไม่ขัดต่อกฎระเบียบของทางราชการที่เกี่ยวข้อง
9. ความยั่งยืน หมายถึงป่าไม้นั้นๆ ยังคงเป็นป่าไม้และสามารถเอื้ออำนวยประโยชน์ให้กับราษฎรในชุมชนได้ต่อเนื่อง เดิมประสิทธิภาพ ตลอดไป โดยไม่เสียหายหรือถูกเปลี่ยนเป็นอย่างอื่น ซึ่งคำหลักที่ได้กล่าวมานี้จะเป็นตัวชี้ให้ทราบว่าพื้นที่นั้นๆ เป็นป่าชุมชนหรือไม่

ที่มาของป่าชุมชน

1. มาจากการรักษาไว้ตามความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม
 ป่าดังกล่าวนี้เป็นพื้นที่ที่เป็นส่วนหนึ่งของการใช้ประโยชน์ในวิถีชีวิตของราษฎรในชุมชนในทางสังคมและเศรษฐกิจ เช่น การทำมาหากิน (เศรษฐกิจ) ระบบครอบครัว เครือญาติ โครงสร้างอำนาจ กฎระเบียบ สุขภาพอนามัย ที่อยู่ของผีและวิญญาณบรรพบุรุษที่สามารถทำให้คนเจ็บป่วยได้ ระบบคุณค่า เช่น ความเชื่อที่ว่ามนุษย์เป็นเพียงส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ไม่มีอำนาจโดยตรงที่จะควบคุมธรรมชาติได้ มนุษย์จึงต้องขออนุญาตผู้มีอำนาจเหนือมนุษย์ก่อนที่จะใช้ทรัพยากรธรรมชาติ และใช้ในระดับที่เพียงพอกับความจำเป็นเท่านั้น ถึงแม้ว่าป่าเหล่านี้จะได้ชื่อว่าเป็นป่าพิธีกรรม แต่ป่าดังกล่าวก็ยังคงสามารถรักษาคุณภาพของสิ่งแวดล้อมและหน้าที่ต่างๆ ตามธรรมชาติของป่าโดยปกติอีกด้วย
2. มาจากการกำหนดพื้นที่เพื่อเป็นป่าที่ป้องกันและ/หรือรักษาคุณภาพของระบบนิเวศ
 พ้องถิ่นป่าประเภทนี้มักเป็นป่าที่เป็นต้นน้ำ เป็นแหล่งน้ำซับ น้ำออกสู่ ซึ่งราษฎรในชุมชนได้รักษาไว้เพื่อดำรงชีพมาช้านาน
3. มาจากการเข้าไปรักษาป่าเมื่อมีการต่อต้านการเข้ามาแย่งชิงทรัพยากรโดยคนภายนอกและคนในหมู่บ้านเดียวกัน
4. มาจากความต้องการการใช้สอยทรัพยากรป่าไม้ของราษฎรในชุมชน
 ป่าเป็นแหล่งอาหาร ยารักษาโรคและวัตถุดิบจำเป็นในการดำรงชีพของชาวบ้าน ได้มีผู้เปรียบป่าไว้ว่าเทียบเท่า “ซูเปอร์มาร์เก็ต” และ “ร้านขายยาของชาวเมือง” พืชอาหารสำคัญได้แก่ เห็ดประเภทต่างๆ ผักหวาน ผักพื้นบ้านอื่นๆ ไข่มดและแมลง เป็นต้น ป่าบางแห่งได้รับการร่วมกันจัดการโดยตั้งวัตถุประสงค์ที่จะปลูกป่าไว้ใช้สอยและแบ่งส่วนหนึ่งขายเป็นรายได้ไว้พัฒนาชุมชนได้อีกด้วย
5. มาจากการสนับสนุนจากองค์กรพัฒนาเอกชน

องค์กรพัฒนาเอกชนมีส่วนร่วมในการส่งเสริมให้ชาวบ้านเข้าไปจัดการป่า หรือช่วยให้สืบทอดประเพณีที่รักษาป่าดั้งเดิมไว้ ซึ่งจะพัฒนาเป็นป่าชุมชนในอนาคต

6. มาจากการสนับสนุนจากพระสงฆ์และวัด หรือดำเนินการโดยวัด

ในเขตที่ภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นป่าเขา วัดที่ตั้งขึ้นมักอยู่ใกล้ป่าที่ไม่ไกลจากชุมชนมากนัก มีทั้งวัดตามกฎหมายและที่พิกสงฆ์ที่ไม่ถูกต้อง เมื่อมีมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 18 เมษายน 2538 มีผลต่อการแก้ไขปัญหาโดยส่งเสริมให้พระสงฆ์ต้องเข้ามาช่วยงานด้านป่าไม้ โดยกรมป่าไม้ได้ประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกำหนดแนวทางและรูปแบบที่เหมาะสมในการส่งเสริมให้วัดหรือสำนักสงฆ์มีส่วนช่วยงานด้านป่าไม้ โดยเฉพาะการปลูกป่าและป้องกันรักษาป่าอย่างจริงจังและต่อเนื่อง

7. มาจากการส่งเสริมและสนับสนุนของหน่วยงานของรัฐ

ประเภทและลักษณะของป่าชุมชน

การเกิดขึ้นของการจัดการป่าไม้ในรูปแบบป่าชุมชนมีมานานแล้ว โดยชาวบ้านรักษาป่าไว้ด้วยเหตุผลที่แตกต่างไปในแต่ละพื้นที่ บางแห่งก็รักษาป่าไว้เพื่อสืบทอดภูมิปัญญา ความเชื่อและเพื่อประกอบพิธีกรรม บางแห่งก็กันพื้นที่ป่าไว้เพื่อรักษาคุณภาพของระบบนิเวศเกษตรกรรมท้องถิ่น ทั้งนี้เนื่องจากรูปแบบของการใช้ทรัพยากรดิน น้ำ ในการทำการเกษตรในชนบทที่อยู่ใกล้ป่าหรือในป่ามีความสัมพันธ์กับระบบนิเวศป่าในท้องถิ่น การดำรงอยู่ของป่าก็หมายถึงการดำรงอยู่ของนา ไร่และสวน นอกจากนี้ที่มาของป่าชุมชนยังอาจเกิดจากการต่อต้านการเข้ามาแย่งชิงทรัพยากรโดยคนภายนอก การรักษาป่าไว้เพื่อการใช้สอยของราษฎรในชุมชน รวมทั้ง ป่าชุมชนที่เกิดจากการสนับสนุนจากหน่วยงานต่างๆ ทั้งในภาครัฐและเอกชนด้วย

1. ประเภทของป่าชุมชน แบ่งได้ 2 ประเภทคือ

1.1 ป่าชุมชนแบบป่าธรรมชาติ หรือดั้งเดิม ได้แก่ ป่าที่เกิดขึ้นหรือมีอยู่แล้วตามธรรมชาติ และราษฎรได้ร่วมกันดูแลมิให้ผู้ใดเข้ามาบุกรุก ถิ่นครองหรือเปลี่ยนแปลงสภาพ เพื่อตอบสนองประโยชน์ของชุมชนนั้น ในด้านเศรษฐกิจ เป็นแหล่งอาหาร แหล่งไม้ใช้สอย วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมและประเพณีของชุมชนนั้น

1.2 ป่าชุมชนแบบพัฒนาหรือฟื้นฟูขึ้นมาใหม่ ได้แก่ ป่าที่รกร้างว่างเปล่า พื้นที่ป่าเสื่อมโทรมหรือพื้นที่ที่ราษฎรได้ดำเนินการปลูกต้นไม้สร้างป่าขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์ในการใช้ประโยชน์ร่วมกันในลักษณะต่างๆ เช่น เพื่อการอนุรักษ์ดินและน้ำ เพื่อเป็นแหล่งอาหารเพื่อการ

พักผ่อนหย่อนใจและความสวยงามของสถานที่สำคัญต่างๆ เพื่อเป็นรายได้ของราษฎรจากการจัดการป่าไม้ และเพื่อเป็นไม้ใช้สอยในชุมชน เป็นต้น

2. ลักษณะของป่าชุมชน ป่าชุมชนทั่วประเทศมีหลายลักษณะ ซึ่งสรุปได้เป็น 2 ลักษณะใหญ่ๆ ดังนี้

2.1 ป่าชุมชนธรรมชาติ หรือป่าชุมชนดั้งเดิม ตัวอย่าง เช่น

2.1.1 ป่าอภัยทาน เป็นป่าไม้ที่ราษฎรในชุมชนร่วมกันรักษาไว้เพื่อการห้ามล่าสัตว์ป่าทุกประเภท

2.1.2 ป่าวัด เป็นป่าไม้ที่วัดร่วมกับราษฎรในชุมชนรักษาไว้ เพื่อประโยชน์ทางด้านการปฏิบัติธรรม

2.1.3 ป่าช้า เป็นป่าไม้ในเขตชุมชนหรือวัด ที่ราษฎรใช้เป็นสถานที่สาธารณะเพื่อเผาศพ ซึ่งอาจเป็นพื้นที่ของวัดหรือชุมชนก็ได้

2.1.4 ป่าดอนปู่ตา เป็นป่าไม้ที่ราษฎรใช้ตั้งศาลพระภูมิบ้านหรือศาลปู่ ตา และทำพิธีเชิญผี “เจ้าปู่ตา” มาสิงสถิตเพื่อปกป้องรักษาให้สมาชิกชุมชนมีความปลอดภัย การทำมาหากินได้ผลดีในแต่ละปี

2.1.5 ป่าซับน้ำ หรือ ป่าห้วยน้ำ เป็นป่าไม้ที่ราษฎรในชุมชนดูแลรักษาไว้เพื่อเป็นแหล่งต้นน้ำสำหรับการอุปโภค และใช้ในการเกษตรกรรม

2.1.6 ป่าหัวไร่ปลายนา เป็นป่าที่ราษฎรร่วมกันปลูกหรือเก็บรักษาต้นไม้ไว้ตามหัวไร่ปลายนาเพื่อใช้ประโยชน์สำหรับการหมายแนวเขต ใช้ไม้ในการก่อสร้างและใช้ประโยชน์อื่นๆ

2.1.7 ป่าห้วยน้ำ เป็นป่าไม้ที่ราษฎรในชุมชนร่วมกันดูแลรักษาไว้เพื่อป้องกันการพังทลายของหน้าดินหรือกรวดทรายที่ไหลลงไปในพื้นนา จะอยู่บริเวณติดกับพื้นที่ทำนา

2.1.8 ป่าใช้สอย เป็นป่าไม้ที่ราษฎรในชุมชนร่วมกันดูแล และรักษาไว้เพื่อเป็นแหล่งไม้ใช้สอย เก็บไม้ฟืน เก็บหาของป่า ปลอยสัตว์เลี้ยง เก็บสมุนไพร และเป็นแหล่งอาหารเพื่อการยังชีพ

2.1.9 ป่าชุมชนธรรมชาติในลักษณะอื่นๆ เป็นป่าไม้ที่ราษฎรร่วมกันจัดการเพื่อใช้ประโยชน์ตามวัตถุประสงค์ของชุมชนในพื้นที่ เช่น ในป่าพรุ ป่าชายเลน ป่าบุ่งป่าทาม ฯลฯ

2.2 ป่าชุมชนพัฒนา หรือ พื้นฟูขึ้นใหม่ เช่น

2.2.1 ป่าปลูกเพื่อการใช้สอยชุมชน เป็นพื้นที่ปลูกต้นไม้ที่ราษฎรในชุมชนได้ร่วมมือกันปลูกขึ้นในที่สาธารณะประโยชน์ต่างๆ เพื่อเป็นแหล่งไม้ใช้สอยและเชื้อเพลิง

2.2.2 ป่าปลูกในโรงเรียน เป็นพื้นที่ปลูกต้นไม้เพื่อการศึกษาทั้งทางด้านการเกษตร การให้ร่มเงา และใช้ประโยชน์อื่นๆ ซึ่งมีจำนวนหนึ่งที่เงินทุนการปลูกต้นไม้มาจากรายได้จากการจำหน่ายกล้าไม้ของนักเรียน

2.2.3 ป่าปลูกในบริเวณวัดหรือสำนักสงฆ์ เป็นพื้นที่ปลูกต้นไม้ขึ้นในบริเวณวัดหรือสำนักสงฆ์ เพื่อให้เกิดความร่มรื่นเหมาะกับการสงบทางจิตใจและการใช้ประโยชน์จากไม้ในกิจกรรมของวัด

2.2.4 ป่าชุมชนตามโครงการจัดที่ดินหรือโครงการอื่นๆ ของรัฐบาล เป็นพื้นที่ปลูกต้นไม้ในที่ดินของรัฐ เช่น ปลูกพร้อมกับการจัดสรรที่ดิน ฯลฯ และจัดทำเป็นป่าชุมชน โดยมีองค์กรของชาวบ้านเป็นผู้ดูแล

2.2.5 ป่าปลูกในลักษณะอื่นๆ เช่น เป็นพื้นที่ปลูกต้นไม้ในที่สาธารณประโยชน์ต่างๆ สองข้างทาง ริมคลองส่งน้ำ อ่างเก็บน้ำ หรือบ่อน้ำ เป็นต้น

วิวัฒนาการการดำเนินงานป่าชุมชนของกรมป่าไม้

หากจะลำดับวิวัฒนาการงานด้านป่าชุมชนของกรมป่าไม้ในอดีตจนถึงปัจจุบัน จากระยะแรกเมื่อประมาณ 60 ปีที่แล้วหรือช่วงตั้งแต่สงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งเป็นเพียงการส่งเสริมให้ประชาชนปลูกต้นไม้ตามสถานที่ราชการ โรงเรียน วัด สาธารณะ ในวันสำคัญต่างๆ จวบจนปัจจุบันเป็นงานที่สนับสนุนให้ราษฎรในชุมชนสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการป่าและเข้าถึงทรัพยากรป่าได้มากขึ้น ให้สอดคล้องกับวิถีการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ จะเห็นว่า สามารถแบ่งได้เป็น 4 ระยะ ดังนี้

1. ระยะก่อนมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

ปี พ.ศ. 2484 ส่งเสริมการปลูกต้นไม้ในสถานที่ราชการ โรงเรียน วัด ในวันสำคัญต่างๆ

ปี พ.ศ. 2495 รัฐบาลได้กำหนดให้วันที่ 24 มิถุนายน เป็นวันปลูกต้นไม้แห่งชาติ และส่งเสริมให้ประชาชนได้รับกล้าไม้เพื่อไปปลูกในพื้นที่ต่างๆ

2. ระยะระหว่างแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1-7

ระยะนี้แผนพัฒนาฯ มุ่งเน้นการพัฒนาด้านเศรษฐกิจเป็นหลัก

ปี พ.ศ. 2513 ดำเนินการคัดเลือกป่าใกล้หมู่บ้านเพื่อจัดการให้เกิดประโยชน์กับประชาชนในหมู่บ้าน ที่เรียกว่าโครงการเพื่อการใช้สอยแบบเอนกประสงค์

ปี พ.ศ. 2519 ดำเนินการจัดหมู่บ้านป่าไม้เพื่อรวบรวมราษฎรที่กระจัดกระจายใน

เขตต้นน้ำลำธารมาอยู่ในพื้นที่ซึ่งเหมาะสมกับการเกษตรในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติที่มีสภาพเสื่อมโทรม มีการปลูกป่าเพื่อปรับปรุงสิ่งแวดล้อม และรักษาป่าที่ยังมีความอุดมสมบูรณ์อยู่

ปี พ.ศ. 2520 ดำเนินการตามโครงการปลูกไม้ยืนต้นแบบประชาอาสา โดยปลูกตามโรงเรียน วัด สองข้างทาง ที่สาธารณะประจำหมู่บ้าน ค่ายลูกเสือ สถานที่ราชการหรือสถานที่ที่ดูแลรักษาได้

ปี พ.ศ. 2523 ดำเนินการตามโครงการไม้พื้นและไม้ใช้สอยของชาวเขาเพื่อการพัฒนาแหล่งป่าไม้ให้กับชุมชนชาวเขาในพื้นที่ที่กรมป่าไม้เข้าไปดำเนินการพัฒนาต้นน้ำในภาคเหนือ

ปี พ.ศ. 2525 และปีต่อๆ มา ดำเนินการตามโครงการปลูกไม้ใช้สอยสำหรับหมู่บ้าน โดยผสมผสานในโครงการพัฒนาของกรมป่าไม้ เช่น โครงการจัดหมู่บ้านป่าไม้ โครงการพัฒนากลุ่มน้ำ และยังมีหน่วยงานราชการหลายหน่วยงานที่ดำเนินการและพัฒนาควบคู่กับการริเริ่มการจัดตั้งป่าชุมชนของกรมป่าไม้ เช่น กรมพัฒนาที่ดิน สำนักงานการพลึงแห่งชาติ กรมโยธาธิการ เพื่อเป็นแหล่งไม้ใช้สอย หรือตามวัตถุประสงค์ของส่วนราชการนั้นๆ ด้วย

กล่าวโดยสรุป ช่วงระยะดังกล่าวนี้งานด้านป่าชุมชนในช่วงนี้ ยังเป็นภาพรวมของงานป้องกันและแก้ไขการบุกรุกพื้นที่ป่า

3. ระยะระหว่างแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 6-7

ปี พ.ศ. 2530 โครงการพัฒนาป่าชุมชน ดำเนินการในพื้นที่สาธารณะหมู่บ้าน มีการจัดกลุ่มเกษตรกรรอบรมกลุ่มเกษตรกรและครู ในพื้นที่เป้าหมาย สนับสนุนการเพาะกล้าไม้และส่งเสริมให้ชุมชนปลูกป่าในพื้นที่หมู่บ้าน ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6

ปี พ.ศ. 2531 ดำเนินการจัดระบบการส่งเสริมความร่วมมือด้านป่าไม้ในท้องที่จังหวัดเป้าหมาย 47 จังหวัด โดยความช่วยเหลือของ UNDP/FAO/SIDA เพื่อให้บริการทางด้านชุมชนต่างๆ ที่พึงพิงพื้นที่ป่าไม้และยังมีการดำเนินการศึกษาและพัฒนาการดำเนินการร่วมมือกับประชาชน ในการรักษาพื้นที่ป่าไม้ภายใต้กรอบความช่วยเหลือของมูลนิธิฟอร์ดโดยร่วมกับมหาวิทยาลัย เกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ในการพัฒนาพื้นที่ป่าที่มีสภาพเสื่อมโทรม

ในช่วงปี พ.ศ. 2530-2537 กรมป่าไม้ได้รับความช่วยเหลือจากมูลนิธิฟอร์ดในการพัฒนาโครงการนำร่องทางวนศาสตร์ชุมชนในประเทศไทย โดยเป็นความร่วมมือระหว่างกรมป่าไม้มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่และมหาวิทยาลัยขอนแก่น ดำเนินงานในพื้นที่โครงการพัฒนาที่สูงสามหมื่น จังหวัดเชียงใหม่ โครงการหมู่บ้านป่าไม้ และโครงการ

ช่วยเหลือราษฎรให้มีสิทธิทำกินในเขตป่าสงวนแห่งชาติ จังหวัดขอนแก่น ชัยภูมิ นครราชสีมา และกาฬสินธุ์

ช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 (พ.ศ.2535-2539) โครงการพัฒนาป่าชุมชนได้รับการกำหนดให้เป็นกิจกรรมหนึ่งในแผนพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมระดับจังหวัดตามแผนพัฒนาจังหวัด ภายใต้ระบบโครงการพัฒนาชนบท (กชช.) ซึ่งมุ่งกระจายอำนาจจากส่วนกลางไปสู่ภูมิภาค โดยดำเนินการใช้พื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติและป่าพื้นที่อื่นๆ ยกเว้นเขตอุทยานแห่งชาติ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า พื้นที่ต้นน้ำลำธาร ชั้น1A โดยมีการฝึกอบรมเจ้าหน้าที่ของภาครัฐและกลุ่มราษฎรเพื่อการดำเนินการป่าชุมชน การศึกษาและวิจัยถึงปฏิบัติการ โดยการประสานงานระหว่างภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชน เป็นช่วงระยะเวลาที่งานด้านนี้มีบทบาทขึ้นเป็นอย่างมาก โดยมีการพัฒนาความรู้ให้แก่ราษฎรในชุมชนรอบๆ ป่า การใช้ประโยชน์และการมีส่วนร่วมในการจัดการป่ามากกว่าในสองระยะแรกผ่านโครงการของกรมป่าไม้โดยตรง หรือโครงการความร่วมมือระหว่างประเทศ

4. ระยะตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 - ปัจจุบัน

เป็นระยะที่แผนพัฒนาฯ ได้ปรับเปลี่ยนแนวคิดโดยเน้นคนเป็นศูนย์กลางการพัฒนา และปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

ปี 2540 กรมป่าไม้เริ่มสนับสนุนงานการพัฒนาป่าชุมชนอย่างเป็นระบบ โดยจัดทำกรอบแผนแม่บทการพัฒนาป่าชุมชน มีวัตถุประสงค์ระยะยาว เพื่อพัฒนาศักยภาพของประชาชน และองค์กรประชาชนให้มีขีดความสามารถและมีส่วนร่วมกับเจ้าหน้าที่ของรัฐในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ (ดิน น้ำ ป่าไม้)

ปี 2543 กำหนดให้ราษฎรในชุมชนที่ประสงค์ในการจัดการป่าชุมชนต้องรวมกันเป็นกลุ่มตามที่กำหนด และร่วมกับเจ้าหน้าที่ของรัฐจัดทำเอกสาร โครงการป่าชุมชน(ปชช.1-2-3) เสนอกรมป่าไม้ขอจัดตั้ง ซึ่งแต่ละขั้นตอนจะทำให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการป่าเป็นระบบมากขึ้น

ปี 2548-ปัจจุบัน ได้พัฒนางานด้านป่าชุมชนให้ครอบคลุมมากขึ้น โดยเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนในการจัดการป่าชุมชนให้ประสบผลสัมฤทธิ์มากยิ่งขึ้น สนับสนุนเงินงบประมาณให้แก่ราษฎรในชุมชนที่จัดตั้งเป็นกลุ่มป่าชุมชนและได้รับอนุญาตโครงการแล้ว เพื่อใช้ในการกิจกรรมบริหารจัดการป่าและกิจกรรมพัฒนาอาชีพด้านป่าไม้ อันสามารถสร้างรายได้เสริมให้แก่ราษฎรในชุมชนควบคู่กับความยั่งยืนของป่าไม้ด้วย

แนวคิดและทฤษฎีการมีส่วนร่วม

ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก (2543: 39) ได้ให้แนวคิดการมีส่วนร่วม (Participation) เพื่อสร้างศักยภาพการพึ่งตนเองได้ และการเสริมความสามารถในการตัดสินใจของชุมชน รูปแบบหรือระดับของการมีส่วนร่วมจำแนกได้ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมแบบขอให้ร่วมในกิจกรรม
2. การมีส่วนร่วมในการให้ข้อมูล
3. การมีส่วนร่วมในการให้คำปรึกษา
4. การมีส่วนร่วมโดยมีแรงจูงใจทางวัตถุ
5. การมีส่วนร่วมโดยการรวมกลุ่มทำงานตอบสนองโครงการ
6. การมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ ตัดสินใจ และพัฒนากระบวนการ
7. การมีส่วนร่วมในการริเริ่ม

บัญชา แก้วส่อง (2531 อ้างใน โสภณ สุภมมงคล, 2544: 11) ได้จำแนกระดับของความสมัครใจในการมีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนาออกเป็น 3 ระดับ คือ

ระดับที่ 1 การมีส่วนร่วมโดยสมัครใจ เป็นการมีส่วนร่วมที่เกิดขึ้นจากการคิดริเริ่มของประชาชนเองซึ่งอาจเกิดจากความสนใจและห่วงกังวลร่วมกัน ความเดือดร้อนและความไม่พึงพอใจร่วมกันที่มีต่อสถานการณ์ที่เป็นอยู่นั้นผลักดันให้มีการรวมกลุ่มวางแผนและลงมือกระทำการร่วมกัน หรืออาจจะเกิดจากความศรัทธาที่มีต่อความเชื่อถือบุคคลสำคัญและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ โดยสมัครใจ

ระดับที่ 2 การมีส่วนร่วมโดยการถูกชักนำ เป็นการมีส่วนร่วมที่ไม่ได้เกิดจากความคิดริเริ่มของประชาชนเอง แต่เกิดจากการชักนำจากภายนอกหรือจากชนชั้นนำโดยอาศัยความเกรงใจ ที่ประชาชนอาจจะมีต่อบุคคลที่เคารพนับถือ หรือเจ้าหน้าที่ของรัฐ หรืออาจจะใช้สิ่งล่อใจที่เป็นผลตอบแทนทางวัตถุหรือทางจิตใจกระตุ้นให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา โดยที่ประชาชนยังไม่มี ความสมัครใจ หรือความศรัทธาอย่างเต็มเปี่ยมในการเข้าร่วมกิจกรรมนั้นๆ

ระดับที่ 3 การมีส่วนร่วมโดยการบังคับ เป็นการมีส่วนร่วมที่เกิดจากการใช้อำนาจที่เหนือกว่าไปบังคับหรือระดมประชาชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา

โสภณ สุภมมงคล (2544: 13) ได้สรุปลักษณะของการมีส่วนร่วมของประชาชนว่าเป็นกระบวนการทางสังคม (Social Process) ที่คนในชุมชนท้องถิ่นได้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีพในสังคมหรือชุมชนนั้นอย่างมีศักดิ์ศรี ประกอบด้วย

1. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Decision Making) โดยเป็นการตัดสินใจตั้งแต่ในระยะเริ่มต้น ซึ่งเป็นการศึกษาปัญหาและความต้องการ และการตัดสินใจในระยะวางแผน
2. การมีส่วนร่วมในการดำเนินการ (Implementation) โดยเข้าร่วมในการสนับสนุนด้านทรัพยากรหรือการเข้าร่วมในการบริหาร ความร่วมมือ รวมถึงการเข้าร่วมในการลงแรงและร่วมใจ
3. การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ (Benefits) โดยเป็นผลประโยชน์ทางวัตถุ ทางสังคม หรือเพื่อส่วนตัว อย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่างควบคู่กันไป
4. การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (Evaluation) โดยเข้าร่วมในการติดตามประเมินผลและนำไปปรับปรุงแก้ไขต่อไป

สถาบันส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน (2544: 26-31) กล่าวถึงกระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วม ควรมีลักษณะดังนี้

1. การเรียนรู้ที่สร้างจิตสำนึกทางอุดมการณ์ สำนึกของคุณค่า ศักดิ์ศรีของมนุษย์และพลังของการรวมกลุ่มพลังชุมชน
2. การเรียนรู้แบบองค์รวมเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน
3. การเรียนรู้ที่ประสานระหว่างการเรียนรู้เชิงประจักษ์ร่วมกับทฤษฎี
4. การเรียนรู้ตรงจากการเห็นของจริงหรือการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ตรง
5. ให้ผู้เข้าร่วมการเรียนรู้เป็นหัวใจสำคัญของการเรียนรู้
6. ใช้กระบวนการกลุ่มที่เน้นความร่วมมือและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน
7. เน้นกระบวนการมากกว่าเนื้อหา
8. กระบวนการเรียนรู้ที่ต่อเนื่อง
9. เน้นการสร้างบรรยากาศเรียนรู้แบบไม่เป็นทางการ
10. จัดวางความสัมพันธ์ที่เสมอภาคเท่าเทียมกัน

แนวคิดทฤษฎีสติชนาน้ำหมูและสติชุมชน

สติชนาน้ำหมูและสติชุมชน หรือสติร่วม สติตามธรรมชาติ หากมองจากมิติทางด้านวัฒนธรรมถือว่าการมองความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตมนุษย์กับธรรมชาติอย่างเป็นองค์รวมและรอบด้าน มีความสัมพันธ์กันเป็นระบบนิเวศเดียวกัน โดยไม่สามารถแบ่งแยกออกจากกันได้ โดยเด็ดขาดเพราะความสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นทั้งพัฒนาการทางวัฒนธรรมและพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนไปพร้อมกันและได้เน้นในการทำความเข้าใจกับวิถีคิดของชุมชนที่มีวิถีชีวิตที่สัมพันธ์กับธรรมชาติที่มีความ หลากหลาย ลึกซึ้ง ซับซ้อน และมีรากเหง้าจากภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่

ถูกพัฒนาขึ้นจากวิธีคิดที่เป็นระบบ มีหลักเหตุผล ผ่านการตรวจสอบ และผ่านการพิสูจน์ในชีวิตจริงมาเป็นเวลาช้านาน อาจเชื่อมโยงไปถึงความเชื่อที่มีได้เป็นเพียงระบบคุณค่าที่ไร้เหตุผล แต่เป็นวิธีที่สะท้อนให้เห็นถึง “อุดมการณ์อำนาจ” ซึ่งเป็นพื้นฐานในการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสังคมและมนุษย์กับธรรมชาติ ความเชื่อนี้ เป็นพื้นฐานของการวางกฎระเบียบ ข้อบังคับ และ จารีตประเพณีต่างๆ เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากร ธรรมชาติต่างๆ แต่หากมองในด้านระบบทรัพย์สินร่วมกันชุมชน (Communal Property System) เป็นแนวคิดเกี่ยวกับระบบในกรรมสิทธิ์ในทรัพยากรตั้งอยู่บนหลักการของสิทธิการใช้ (Users Right) และมีระบบการจัดการโดยชุมชน และองค์กรของชุมชน อันประกอบไปด้วยกลุ่มผู้ใช้เป็นผู้กำหนดกฎเกณฑ์ว่าใครบ้างมีสิทธิใช้ การจัด ลำดับของการใช้ ใครบ้างไม่มีสิทธิใช้และควรใช้อย่างไร บางครั้งต้องมองให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง และระบบนิเวศ ทั้งในระดับภายในชุมชนเองและกับเงื่อนไขภายนอกในระดับมหัพภาค ดังนั้น สิทธิชุมชนจึงไม่ได้หมายถึงยึดเอากรรมสิทธิ์เหนือทรัพยากรโดยเด็ดขาด หากแต่หมายถึงการจำกัดสิทธิการใช้ทรัพยากรซึ่งเป็นกรรมสิทธิ์ร่วมของชาวบ้านทุกคน ให้ขึ้นอยู่กับอำนาจของชุมชนในการวางกฎเกณฑ์ เพื่อรักษาและใช้ทรัพยากรเหล่านั้น (เสนห์ จามริกและคณะ, 2536: 159-165)

ที่สาธารณประโยชน์พลเมืองใช้ร่วมกันของรัฐหรือที่ที่ชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่นใช้ประโยชน์ร่วมกันมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษ ไม่มีใครแสดงความเป็นเจ้าของ แต่มีการจัดการควบคุมที่ดินโดยชุมชน บางส่วนเป็นพื้นที่ที่เลี้ยงวัวควายของหมู่บ้าน บางส่วนเป็นพื้นที่ปลูกพืชผักของชาวบ้าน บางส่วนเป็นพื้นที่ป่าชุมชนที่ชาวบ้านช่วยกันดูแลรักษาหรือสรุปได้ว่าเป็นการจัดการโดยชุมชน มีกฎ ระเบียบของชุมชน ไม่มีใครเป็นเจ้าของ หรือภาษาภาคเหนือเรียกว่า “สิทธิหน้าหมู” (สันติ ธรรมประชา, 2545: ก-ค. http://www.ldinet.org/autopage/show_page.php?t=4&s_id=93&d_id=92)

ทฤษฎีความต้องการของมนุษย์

ทฤษฎีลำดับขั้นความต้องการของมนุษย์

มูลนิธิตฤษฎีกรรมธรรมชาติ (2548: 29-31) ได้กล่าวถึงทฤษฎีลำดับขั้นความต้องการของมาสโลว์ (Maslow's Hierarchy of Needs) ว่าความต้องการของมนุษย์ไม่สิ้นสุด เมื่อได้รับการตอบสนองความต้องการอย่างหนึ่งแล้วก็จะเกิดความต้องการสิ่งอื่นต่อไปไม่สิ้นสุด การสนใจแสดงพฤติกรรมของมนุษย์เกิดจากความต้องการบางอย่างและจะเกิดความพึงพอใจเมื่อได้รับการตอบสนองความต้องการของมนุษย์สามารถจัดเป็นลำดับขั้นได้ ความต้องการในขั้นแรกเมื่อได้รับ

การตอบสนองแล้วจะไม่เป็นตัวจูงใจให้แสดงพฤติกรรมอีกต่อไป เมื่อต้องจูงใจบุคคลนั้นก็ต้องกระตุ้นความต้องการลำดับขั้นที่สูงขึ้นไป เป็นความต้องการที่ไม่สิ้นสุด โดยบุคคลจะเกิดความต้องการใหม่ขึ้นอีกได้

Maslow ได้จัดลำดับขั้นความต้องการของคนไว้ 7 ขั้น ดังนี้

ขั้นที่ 1 ความต้องการทางร่างกาย (Physiological Needs) เป็นความต้องการขั้นพื้นฐานของมนุษย์ ต้องการเพื่อที่จะดำรงชีวิตอยู่ได้ เช่น น้ำ อาหาร อากาศ การนอนหลับพักผ่อน ฯลฯ เมื่อได้รับการตอบสนองความต้องการด้านร่างกายอย่างเพียงพอแล้วจะเริ่มมีความต้องการขั้นต่อไป

ขั้นที่ 2 ความต้องการความปลอดภัยและความมั่นคง (Safety and Security Needs) เป็นความต้องการความมั่นคงในชีวิต ในหน้าที่การงาน รวมทั้งความต้องการความปลอดภัยที่จะมีชีวิตอยู่โดยมั่นคง ปราศจากความกลัว ความเจ็บปวด ความไม่สะดวกสบาย

ขั้นที่ 3 ความต้องการทางสังคมและความรัก (Social and Love Needs) เมื่อมนุษย์ได้รับความต้องการทางร่างกายและมีความมั่นคงปลอดภัยจนเป็นที่น่าพอใจแล้ว จะมีความต้องการที่จะเป็นที่ยอมรับของคนอื่น ต้องการที่จะมีโอกาสเข้าร่วมเป็นสมาชิกขององค์กรต่างๆ ความเป็นสมาชิกของกลุ่มจะช่วยให้บุคคลตอบสนองความต้องการเป็นส่วนหนึ่งของการยอมรับได้

ขั้นที่ 4 ความต้องการการยอมรับและการยกย่อง (Esteem Needs) เป็นความต้องการการได้รับความนับถือ (การเชื่อมั่นในตัวเอง ความเป็นอิสระ ความสำเร็จ) อยากมีชื่อเสียง การนิยชมชอบ การได้รับการยกย่อง ทำให้เกิดความภูมิใจในตนเอง บุคคลที่มีความต้องการขั้นนี้จะพยายามทำสิ่งต่างๆ ให้ประสบความสำเร็จจนเป็นที่ยอมรับของผู้อื่นและทำให้เกิดความเชื่อมั่นว่าตนเองก็ทำอะไรได้เหมือนกัน

ขั้นที่ 5 ความต้องการที่จะรู้และเข้าใจ (Need to Know and Understand)

ขั้นที่ 6 ความต้องการทางสุนทรียะ (Aesthetic Needs)

ขั้นที่ 7 ความต้องการความสำเร็จในชีวิต (Self-actualization) เป็นความปรารถนาที่จะใช้ศักยภาพสูงสุดที่ตนมีอยู่ทำในสิ่งที่ตนคิดว่า มีความสามารถที่จะเป็นหรือจะทำได้ ซึ่งจะเกี่ยวข้องกับการกำหนดเป้าหมายในชีวิต เมื่อบรรลุเป้าหมายนี้แล้วก็จะกำหนดเป้าหมายใหม่ที่ท้าทายกว่าเดิม

Maslow ได้แบ่งความต้องการทั้ง 7 ขั้น ออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มที่ 1 เป็นความต้องการขั้นที่ 1-4 เรียกว่า ความต้องการขั้นต่ำ เป็นความต้องการเนื่องจากขาดหรือไม่มี ซึ่งต้องการการตอบสนองจากปัจจัยภายนอก และกลุ่มที่ 2 เป็นความต้องการขั้นที่ 5-7 เป็นความต้องการ

พัฒนา เป็นความต้องการเนื่องมาจากการแสวงหา มิใช่เนื่องจากการขาดความต้องการขั้นต่ำ โดยมนุษย์จะพัฒนาความต้องการมาถึงขั้นที่ 5 ซึ่งเป็นความต้องการที่จะรู้จักตนเองตามสภาพและความสามารถที่ตนเองมีอยู่ได้อย่างสมบูรณ์

ซิกมันด์ ฟรอยด์ (Sigmund Freud) ได้ศึกษาถึงโครงสร้างทางจิตพบว่า โครงสร้างทางจิต ประกอบด้วย

1. อิด (Id) หมายถึง ค้นหาหรือความต้องการพื้นฐานของมนุษย์เป็นสิ่งที่ยังไม่ได้ขัดเกลา ซึ่งทำให้ มนุษย์ทำทุกอย่างเพื่อความพึงพอใจของตนเองหรือทำตามหลักของความพอใจ (Pleasure Principle) เปรียบเหมือนสันดานดิบของ มนุษย์ ซึ่งแบ่งออกเป็น สัญชาตญาณแห่งการมีชีวิต (Life Instinct) เช่น ความต้องการอาหาร ความต้องการทางเพศ ความต้องการหลีกเลี่ยงจากอันตราย กับสัญชาตญาณแห่ง ความตาย (Death Instinct) เช่น ความก้าวร้าว หรือการทำอันตรายต่อตนเองและผู้อื่น เป็นต้น

2. อีโก้ (Ego) หมายถึง ส่วนที่ควบคุมพฤติกรรมที่เกิดจากความต้องการของอิด โดยอาศัยกฎเกณฑ์ ทางสังคม และหลักแห่งความจริง (Reality Principle) มาช่วยในการตัดสินใจ มิใช่แสดงออกตามความ พึงพอใจของตนแต่เพียงอย่างเดียว แต่ต้องคิดแสดงออกอย่างมีเหตุผลด้วย นั่นคือบุคคลจะแสดงพฤติกรรม โดยมีเหตุและผล ที่เหมาะสมกับกาลเทศะในสังคม จึงเป็นบุคลิกภาพที่ได้รับการยอมรับมากในสังคม ในคนปกติที่สามารถปรับตัวอยู่ได้ในสังคมอย่างมีความสุข ฟรอยด์ เชื่อว่าเป็นเพราะมีโครงสร้างส่วนนี้แข็งแรง

3. ซุปเปอร์อีโก้ (Superego) หมายถึงมโนธรรมหรือจิตส่วนที่ได้รับการพัฒนาจากประสบการณ์ การอบรมสั่งสอน โดยอาศัยหลักของศีลธรรมจรรยา ขนบธรรมเนียมประเพณี และค่านิยมต่างๆในสังคมนั้น Superego จะเป็นตัวบังคับ และควบคุมความคิดให้แสดงออกในลักษณะที่เป็นสมาชิกที่ดีของสังคม โดยยึดหลักค่านิยมของสังคม (Value Principle) ที่ตัดสินใจว่า สิ่งใดเป็นสิ่งที่ดีในสังคม กล่าวคือบุคคล จะแสดงพฤติกรรมตาม ขอบเขตที่สังคมวางไว้ แต่บางครั้ง อาจไม่เหมาะสมเช่นเมื่อถูกยุงกัดก็ไม่ยอมตบยุงเพราะกลัวบาป (<http://sophon.bcnlp.ac.th/psycho/psychoan.html>)

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

วัชรพงศ์ บุหลันพุกษ์ (2543: 68) ได้ศึกษาลักษณะการมีส่วนร่วมในการจัดตั้งป่าชุมชน ของชาวบ้านบ้านแม่หาร ตำบลบ้านกาศ อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน พบว่าชาวบ้านมีส่วนร่วมมาก เนื่องจากมีความสนใจและตระหนักถึงความสำคัญของทรัพยากรป่าไม้

ความต้องการสงวนพื้นที่ป่าไว้เป็นแหล่งซับน้ำ หวังผลประโยชน์ที่ตนเองจะได้รับจากป่าชุมชน ส่วนสาเหตุของการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนน้อยมาจากการเกรงใจผู้นำชุมชน หรือเพื่อนบ้านใกล้เคียง

จุฑามาศ คำทอง (2546 อ้างใน สมชาย นองเนื่อง, 2549: 27) ได้ศึกษาวิวัฒนาการของแนวคิดและบทเรียนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนบ้านป่าสักงาม อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ตลอดจนกระบวนการเรียนรู้ซึ่งเกิดจากการเชื่อมโยงบทเรียนจากภูมิปัญญาดั้งเดิมของชุมชนกับบทเรียนที่ได้รับจากการมีปฏิสัมพันธ์กับภายนอก อันก่อให้เกิดทางเลือกและการกำหนดรูปแบบวิถีชุมชนที่มีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการผลิตที่ยั่งยืน กลุ่มผู้นำและชาวบ้านได้ร่วมกันวิเคราะห์ปัญหาและสรุปบทเรียน หาแนวทางแก้ไข โดยมีการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ดำเนินการดูแลไม่ให้เกิดไฟไหม้และป้องกันไม่ทำการตัดไม้ทำลายป่า ป่าที่เคยเสื่อมโทรมลงไปก็เริ่มฟื้นตัวขึ้นมา ในระยะแรกไม่ได้มีการทำในรูปแบบหรือลักษณะใดดำเนินการดูแลไม่ให้เกิดไฟไหม้และป้องกันไม่ทำการตัดไม้ทำลาย ป่าที่เคยเสื่อมโทรมลงไปก็เริ่มฟื้นตัวขึ้นมาบ้าง

ในปีพ.ศ. 2542 ผลผลิตจากป่าที่เคยหายไปได้กลับมามีดังเดิม เช่น เห็ดชนิดต่างๆ หน่อไม้ พืชผักป่า ผลไม้ป่า ในช่วงนี้ชุมชนได้เข้าไปเก็บหาพืชอาหารและของป่าเพื่อการบริโภคในครัวเรือนและมีการนำไม้มาใช้สอยในครัวเรือนบ้าง มีการนำไม้ที่โค่นหักในป่าและกิ่งไม้เล็กๆ มาใช้ทำฟืน และยังได้ร่วมกันปลูกเสริมป่าในลักษณะป่าเพื่อชีวิต โดยปลูกเสริมไม้ 3 อย่างลงในพื้นที่ คือ ไม้ใช้สอย ไม้อาหาร และไม้สมุนไพร ชุมชนได้ปลูกหว่ายลงในพื้นที่ป่าซับน้ำด้านเหนือบ้านจนถึงบริเวณหน้าถ้ำหลวง ที่ชาวบ้านเรียกว่า “สระ” หรือ “ดงเขียว” ไร่กว่า 100,000 ต้น เพื่อต่อไปจะได้เข้าไปทำการเก็บหน่อหวายเพื่อการบริโภคได้นอกจากการเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ให้แก่ป่า นอกจากการปลูกเสริมป่าชุมชนยังได้ดำเนินการพัฒนาป่ารอบๆ หมู่บ้านให้เป็นป่าคุณภาพชีวิต โดยการนำพืชผักและพืชสมุนไพรปลูกเสริมในบริเวณป่า เพื่อให้เป็นพื้นที่สำหรับชุมชนใช้เป็นแหล่งสำหรับคนและสัตว์หากิน พืชที่นำมาปลูกเสริมนั้นทางชุมชนคิดว่าควรจะเป็นพืชพื้นเมืองที่สามารถนำมาบริโภคได้ เช่น ลูกหว้า มะละกอ ไม้ไผ่ สะเดา เพกา มะขาม มะนาว มะลูด มะขามป้อม มะแฟน มะโชค จะคำน ดิปลี กล้วย ข่า ขมิ้น จิง เปரியโปรงฟ้า แปรม มะรุม จิงเต่า ต้นลิงราว เพี้ยฟาน เป็นต้น เป็นการใช้ประโยชน์พื้นที่ป่าของชุมชนเพื่อสาธารณประโยชน์ เป็นพื้นที่ส่วนรวมที่คนในชุมชนสามารถเก็บหาของป่าเพื่อการบริโภคและใช้สอยได้ แต่มีเงื่อนไขกฎเกณฑ์เป็นตัวกำหนด โดยกลุ่มอนุรักษ์และพัฒนาบ้านป่าสักงามเป็นผู้ดูแลการใช้ประโยชน์ โดยจะใช้ได้เฉพาะไม้ล้มหมอนนอนไพร และผู้ที่จะมาใช้ประโยชน์ต้องแจ้งความจำนงค์ให้คณะกรรมการกลุ่มทราบ โดยจะพิจารณาตามความเหมาะสมและเหตุผลอันควร โดยมีข้อตกลงกันภายในชุมชนคือ ถือเอามติ

ของคณะกรรมการกลุ่มอนุรักษ์และพัฒนา การใช้ประโยชน์ต้องเพื่อผู้ขอใช้เองโดยตรงและต้อง
 แจ้งให้ทราบว่าใช้ไม้อะไร จำนวนเท่าใด จากบริเวณใดในป่า มีวิธีการทำหรือนำไม้ออกอย่างไร
 เวลาใด จากนั้นทางกลุ่มจะให้ตัวแทนไปร่วมดำเนินการด้วย เป็นการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และ
 ป้องกันการตัดไม้ใหม่ด้วย ลักษณะการนำไม้มาใช้ประโยชน์ คือ เพื่อการใช้สอย เพื่อซ่อมแซม
 บ้านเรือน และสร้างบ้านใหม่ในครอบครัวที่มีการตั้งครอบครัวใหม่ แต่จะไม่ล้มไม้ใหม่ ชุมชน
 สามารถเข้าไปเก็บหาผลผลิตจากป่าเพื่อมาขายได้เฉพาะในประเภทที่มีมากพอต่อการบริโภค และ
 เหลือเพียงพอที่จะเป็นสินค้าได้ เมื่อเก็บออกมาแล้วจะไม่ส่งผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติใน
 ภายหน้า ชุมชนให้ความร่วมมือในการดำเนินกิจกรรมด้านการอนุรักษ์และพัฒนา โดยชุมชนมีส่วน
 ร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนทุกระดับชั้น

อำไพ พรดีแสงสุวรรณ (2549: 139-143) ได้ศึกษาความหลากหลายของของป่าและ
 การใช้ประโยชน์จากของป่า ในโครงการพัฒนาเกษตรที่สูงดอยอมพาย อำเภอแม่แจ่ม จังหวัด
 เชียงใหม่ พบว่าการใช้ประโยชน์จากของป่าของชุมชน แยกตามประเภทของป่า พบว่าส่วนใหญ่
 ชุมชนใช้ของป่าเป็นพืชอาหารมากที่สุด รองลงมาคือสมุนไพร มีการใช้ของป่าเป็นเปลือกไม้ ยาง
 และสีธรรมชาติบ้างแต่ไม่มากนัก และมีการใช้ประโยชน์อื่นๆ เช่น ทำไม้กวาด ด้ามมีด หรือขวาน
 ใช้เป็นแปลงชักผ้า ไล่แมลง เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการใช้ประโยชน์ของป่าในพิธีกรรมต่างๆ ซึ่ง
 เป็นความเชื่อดั้งเดิมของชนเผ่าละว้าที่ปฏิบัติกันมาจนถึงปัจจุบัน คนในชุมชนไม่นิยมรับประทาน
 ของป่าประเภทแมลงรวมทั้งเห็ดที่อยู่ในป่าด้วย

สรุปผลการศึกษาการเก็บหา การใช้ประโยชน์ และการจัดการของป่าของชุมชน
 บ้านสาม จากการประชุมกลุ่มย่อย มีดังนี้

1. ราษฎรในชุมชนเก็บหาของป่าเพื่อการยังชีพในครัวเรือน โดยใช้เป็นอาหาร
 สมุนไพร และใช้ประโยชน์อื่นๆ เช่น ทำเชือก ห่อของ ไล่แมลง ย้อมสี เป็นต้น ไม่มีการเก็บขายเป็น
 รายได้แต่อย่างใด
2. ราษฎรในชุมชนมักเก็บหาของป่าในบริเวณรอบๆ หมู่บ้าน ตามลำห้วย ในไร่
 นา และป่าธรรมชาติ
3. ชุมชนมีวิธีการเก็บหาของป่าโดยยึดหลักให้สามารถใช้ประโยชน์ได้อย่างยั่งยืน
 จะเก็บหรือตัดเฉพาะส่วนที่ใช้ประโยชน์ และในการเก็บหาของป่าแต่ละครั้ง คนในชุมชนจะเก็บใน
 ปริมาณเท่าที่ต้องการใช้ประโยชน์เท่านั้น
4. ความถี่ในการเก็บหาของป่าของชุมชนไม่แน่นอน ขึ้นกับเวลาว่างที่มีของแต่ละ
 ครัวเรือน และระยะเวลาในการเก็บหาของป่าโดยปกติไม่เกิน 3 ชั่วโมงต่อครั้ง

5. วิถีชีวิตของคนในชุมชนลัวะ บ้านสาม ส่วนใหญ่แม่บ้านเป็นผู้เก็บหาของป่า บางครัวเรือนพ่อบ้านจะช่วยเก็บหาบ้าง

6. ชุมชนไม่มีกฎกติกาในการเก็บหาของป่า ไม่มีข้อจำกัดทั้งในเรื่องสถานที่ ปริมาณ และรูปแบบในการเก็บ

7. ปริมาณของป่าที่พบในปัจจุบันมีแนวโน้มลดลง

8. ชุมชนยังไม่มีการจัดตั้งกลุ่มเพื่อสืบทอดภูมิปัญญาในการใช้ประโยชน์จากของป่า เนื่องจากยังไม่เห็นความสำคัญ และยังไม่เกิดปัญหาหรืออุปสรรคในการเก็บหาของป่า

ดุสิต เวชกิจ (2550: 3-13) ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าชุมชน กรณีศึกษาภาคเหนือ มีจำนวนป่าชุมชน 32 แห่ง พบว่า ผู้ที่มีสถานภาพเป็นประชาชนทั่วไปจะมีส่วนร่วมน้อยกว่าผู้ที่มีสถานภาพเป็นผู้นำในชุมชน รองลงมาคือการเป็นสมาชิกกลุ่ม ซึ่งพบว่ามีปัญหาอุปสรรคในการจัดการป่าชุมชน ไม่ว่าจะเป็นการขาดแคลนงบประมาณและอุปกรณ์ การประชาสัมพันธ์ไม่ทั่วถึง พันธุ์ไม้ไม่ตรงกับความต้องการ มีการบุกรุกพื้นที่ป่าชุมชน ประชาชนขาดความรู้ทางด้านการจัดการป่าไม้ มีการลักลอบตัดไม้ เก็บหาของป่า และล่าสัตว์ป่า ขาดการสนับสนุนอย่างจริงจังจากหน่วยงานภายนอก และพบว่าปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จของการจัดการป่าชุมชนคือ การมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่น วัสดุ อุปกรณ์และเครื่องมือที่จำเป็น วิชาการและเทคโนโลยีที่เกี่ยวข้อง คณะกรรมการจัดการป่าชุมชน กฎระเบียบ และการจัดสรรผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม และการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก

บทที่ 3

การดำเนินงาน

ในการวิจัยเรื่องการใช้ประโยชน์และการจัดการป่าชุมชนอย่างมีส่วนร่วมตามหลักภูมิสังคม กรณีศึกษาบ้านผาแมว ตำบลหัวเสือ อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง ได้นำการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Action Research - PAR) ซึ่งเป็นรูปแบบการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และเป็นกลวิธีหนึ่งของระเบียบวิธีวิจัยทางสังคมศาสตร์ที่ให้โอกาสชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการศึกษาวิจัยด้วย (Participatory and Community-Based Research) กับงานวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) เป็นเครื่องมือที่ค้นหาคำตอบด้วยเหตุผลและเป็นความจริงที่พิสูจน์ได้โดยอาศัยการมีส่วนร่วมคิดร่วมทำ ระหว่างคนในชุมชนร่วมกับคนนอกชุมชนซึ่งมีรายละเอียดการดำเนินงานวิจัย ดังนี้

1. กิจกรรมการสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมและการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนตามลักษณะภูมิสังคม

1.1 วัตถุประสงค์

- เพื่อสร้างความเข้าใจต่อชุมชนเกี่ยวกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม
- เพื่อสืบค้นข้อมูลด้านภูมิสังคมของชุมชน
- เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ค้นหา ลักษณะการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน

1.2 อุปกรณ์

1.2.1 แบบบันทึกข้อมูล	1.2.6 กระดานดำ
1.2.2 กล้องบันทึกภาพ	1.2.7 ดินสอ ปากกา สีเมจิก
1.2.3 เครื่องบันทึกเสียง	1.2.8 เครื่องขยายเสียง
1.2.4 สมุดบันทึกภาคสนาม	1.2.9 เครื่องคอมพิวเตอร์ชนิดพกพา พร้อมด้วย
1.2.5 กระดาษโรเนียว กระดาษปรู๊ฟ	โปรเจกเตอร์

1.3 เครื่องมือ เทคนิค

1. ข้อมูลทุติภูมิหรือข้อมูลมือสอง (Secondary Data)
2. เทคนิคการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับชุมชน
3. เทคนิคการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion)
4. การสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม (Participant Observation)
5. เทคนิคการใช้แผนที่ความคิด (Mind Map)

6. เทคนิคการทำแผนที่ด้วยการใช้ฤดูกาล (Seasonality Diagrams)

7. เทคนิคการทำสื่อประชาสัมพันธ์

1.4 วิธีการและขั้นตอน

1.4.1 ผู้วิจัยเข้าหาแกนนำในชุมชนเพื่อสร้างความคุ้นเคยและกระชับความสัมพันธ์ที่ดีในชุมชน สร้างความเข้าใจ กระตุ้น และสังเกตการณ์ต่อชุมชนเกี่ยวกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม รวมถึงการสืบค้นหาข้อมูลภูมิสังคมของชุมชน เช่น ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชุมชน ความเชื่อ ค่านิยม วัฒนธรรม ประเพณี ตำนาน การปกครองในชุมชน อื่นๆ โดยค้นหาจากข้อมูลทุติยภูมิหรือข้อมูลมือสอง และการจัดเวทีสนทนากลุ่ม

1.4.2 ค้นหาลักษณะการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน ด้วยการจัดเวทีสนทนากลุ่ม

ในการดำเนินการตามกิจกรรมนี้ เพื่อให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ กระบวนการ และขั้นตอนที่ตั้งไว้ จึงได้มีการจัดเวทีสนทนากลุ่มๆ ละ 8-13 คน ณ ที่ทำการผู้ใหญ่บ้าน หรือวัดผาแมวหรือศาลาริมอ่างเก็บน้ำห้วยเคียน จำนวน 12 ครั้ง โดยมีรายละเอียด ดังนี้

ครั้งที่ 1	เมื่อวันที่ 10 กันยายน 2550
ครั้งที่ 2	เมื่อวันที่ 30 กันยายน 2550
ครั้งที่ 3	เมื่อวันที่ 20 ตุลาคม 2550
ครั้งที่ 4	เมื่อวันที่ 29 ตุลาคม 2550
ครั้งที่ 5	เมื่อวันที่ 23 พฤศจิกายน 2550
ครั้งที่ 6	เมื่อวันที่ 28 พฤศจิกายน 2550
ครั้งที่ 7	เมื่อวันที่ 7 ธันวาคม 2550
ครั้งที่ 8	เมื่อวันที่ 13 มกราคม 2551
ครั้งที่ 9	เมื่อวันที่ 4 กุมภาพันธ์ 2551
ครั้งที่ 10	เมื่อวันที่ 24 กุมภาพันธ์ 2551
ครั้งที่ 11	เมื่อวันที่ 8 มีนาคม 2551
ครั้งที่ 12	เมื่อวันที่ 28 มีนาคม 2551

1.5 การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัย ถอดบทเรียนและสรุปจากเวทีสนทนากลุ่มแต่ละครั้ง แล้วรวบรวมข้อมูลนำไปเสนอคืนชุมชนเพื่อร่วมวิเคราะห์และตรวจสอบความถูกต้อง โดยได้จัดเวทีประชุมสนทนา

จำนวน 2 ครั้ง ณ วัดผาเมว คือ ครั้งที่ 1 เมื่อวันที่ 20 กรกฎาคม 2551 และครั้งที่ 2 เมื่อวันที่ 28 กรกฎาคม 2551 ซึ่งสามารถแยกวิธีการวิเคราะห์ข้อมูลได้ ดังนี้

1. นำข้อมูลในด้านการเรียนรู้ในกระบวนการวิจัยท้องถิ่นและด้านภูมิสังคมของชุมชนมาวิเคราะห์ อธิบาย เรียบเรียง และสรุปข้อมูลเชิงพรรณนา
2. นำข้อมูลในด้านของลักษณะการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนที่ได้มาสรุป โดยถอดบทเรียนในการทำเวทีแต่ละครั้ง ซึ่งใช้เทคนิคการทำแผนที่ด้วยการใช้ฤดูกาลและเทคนิคการใช้แผนที่ความคิดพร้อมนำข้อมูลเชิงปริมาณมาเรียบเรียง สรุปแสดงเป็นค่าสถิติอย่างง่ายโดยทำเป็นค่าร้อยละ (Percentage) หากเป็นข้อมูลเชิงคุณภาพ นำข้อมูล ไปวิเคราะห์ สังเคราะห์ อธิบาย เรียบเรียง และสรุปข้อมูลเชิงพรรณนา

2. กิจกรรมการจัดเวทีเพื่อหารูปแบบการจัดการป่าชุมชนตามหลักภูมิสังคม

2.1 วัตถุประสงค์

เพื่อค้นหา ทบทวน แลกเปลี่ยนเรียนรู้ โดยนำข้อมูลลักษณะการใช้ประโยชน์จากป่าไปสู่หาแนวทางและรูปแบบการจัดการป่าชุมชนตามหลักภูมิสังคม

2.2 อุปกรณ์

2.2.1 แบบบันทึกข้อมูล	2.2.6 กระดานดำ
2.2.2 กล้องบันทึกภาพ	2.2.7 ดินสอ ปากกา สีเมจิก
2.2.3 เครื่องบันทึกเสียง	2.2.8 เครื่องขยายเสียง
2.2.4 สมุดบันทึกภาคสนาม	2.2.9 เครื่องคอมพิวเตอร์ชนิดพกพา พร้อมด้วย
2.2.5 กระดาษโรเนียว กระดาษปรู๊พ	โปรเจกเตอร์

2.3 เครื่องมือ เทคนิค

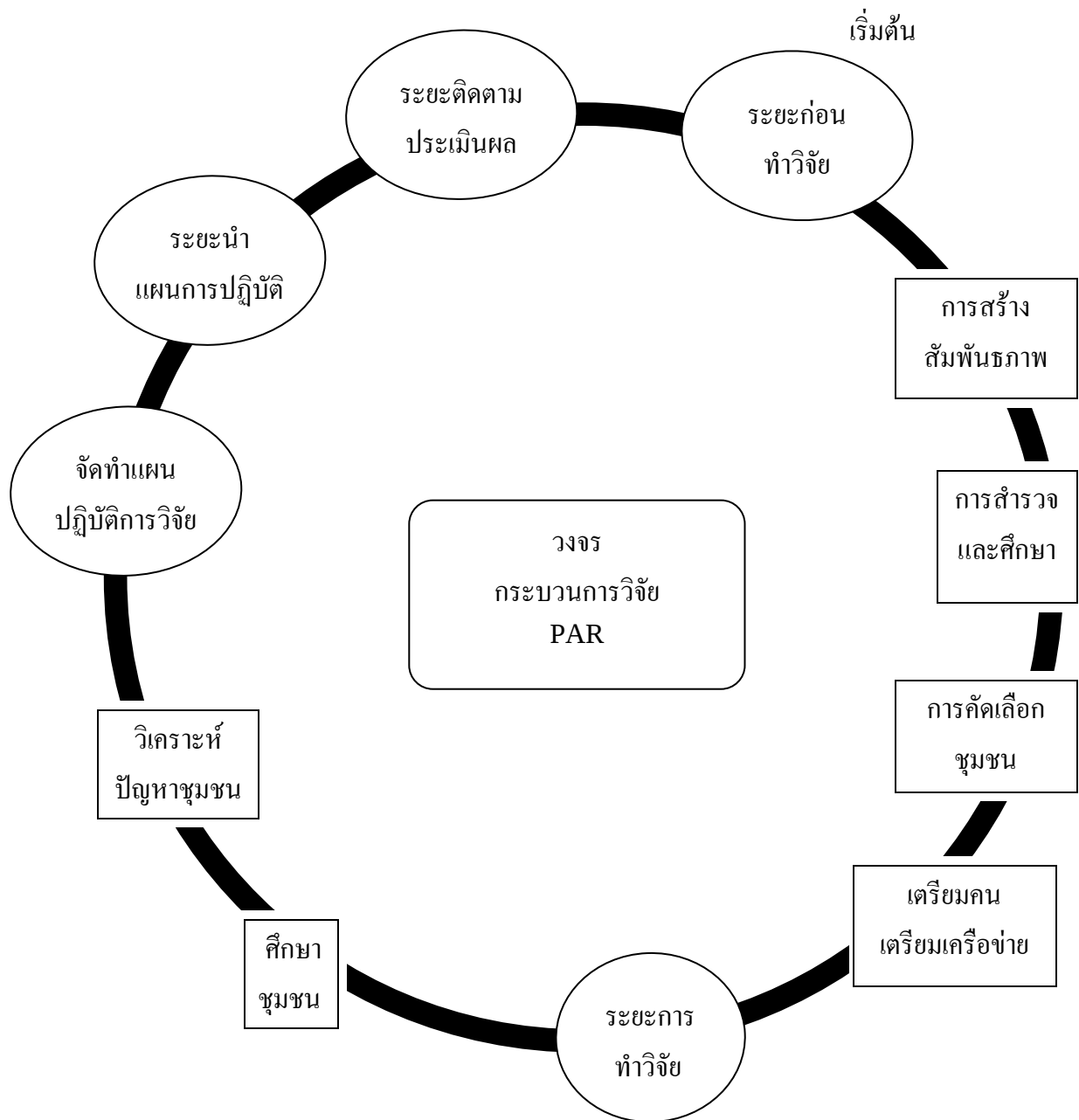
- 2.3.1 เทคนิคการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับชุมชน
- 2.3.2 เทคนิคการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion)
- 2.3.3 การสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม (Participant Observation)
- 2.3.4 เทคนิคการใช้แผนที่ความคิด (Mind Map)
- 2.3.5 เทคนิคการทำสื่อประชาสัมพันธ์

2.4 วิธีการและขั้นตอน

การจัดเวทีสนทนากลุ่มๆ ละ 8 - 13 คน ณ วัดผาแมว ได้จัดเวทีประชุมสนทนาจำนวน 3 ครั้ง ณ วัดผาแมว คือ ครั้งที่ 1 เมื่อวันที่ 20 กรกฎาคม 2551 ครั้งที่ 2 เมื่อวันที่ 28 กรกฎาคม 2551 และครั้งที่ 3 เมื่อวันที่ 29 สิงหาคม 2550 ซึ่งได้นำข้อมูลลักษณะการใช้ประโยชน์จากป่าที่ได้สร้างเป็นพลังในกระตุ้นชุมชนในรูปสื่อประชาสัมพันธ์และนำเสนอให้ชุมชนได้ร่วมกันวิเคราะห์ข้อมูล

2.5 การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัย ถอดบทเรียนและสรุปจากเวทีสนทนากลุ่ม แล้วรวบรวมข้อมูล นำไปเสนอคืนชุมชนเพื่อร่วมวิเคราะห์และตรวจสอบความถูกต้อง โดยจัดเวทีสนทนาจำนวน 2 ครั้ง เมื่อ วันที่ 6 ตุลาคม 2551 และวันที่ 8 ตุลาคม 2551 โดยนำข้อมูลในด้านของลักษณะการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนที่ได้มาใช้เป็นข้อมูล แล้วนำร่วมวิเคราะห์และร่วมหาแนวทาง รูปแบบการจัดการป่า ที่เป็นแนวทางการจัดการป่าตามที่ชุมชนต้องการ สำหรับข้อมูลเชิงคุณภาพนำไปวิเคราะห์ สังเคราะห์ อธิบาย เรียบเรียง และสรุปข้อมูลเชิงพรรณนา โดยได้ร่วมปฏิบัติงานตามแผนยุทธศาสตร์กิจกรรม/โครงการนำร่อง “ฮิตฮอยตวยหลัง พลังชุมชนคนผาแมว ร่วมสร้างแนววิถีป่าด้วยพึ่งพาและผูกพัน” ในวันที่ 24 กุมภาพันธ์ 2552 เป็นโครงการที่มีลักษณะเน้นการทบทวนการเรียนรู้และปฏิบัติจริงเกี่ยวกับการสร้างฝายต้นน้ำลำธารต่อผู้นำและเยาวชนของหมู่บ้าน ตลอดจนติดตามและประเมินผลตามแผนงาน สรุปงานวิจัย ปิดโครงการวิจัยในวันที่ 28 กุมภาพันธ์ 2552 พร้อมทั้งชักชวนให้ชุมชนเป็นผู้ดำเนินการวิจัยเองให้มีความต่อเนื่องในรูปแบบงานวิจัยท้องถิ่นและป็นนักวิจัยชุมชนสามารถขับเคลื่อนชุมชนด้วยตนเอง ต่อไป โดยสรุปวงจรกระบวนการวิจัย (PAR) และแสดงเทคนิคและเครื่องมือที่ใช้ในกระบวนการวิจัย ดังภาพ 3.1 และภาคผนวก ก

ภาพ 3.1 วงจรกระบวนการวิจัย (PAR)

บทที่ 4

ผลการดำเนินงาน

ผลการศึกษาวิจัยครั้งนี้ สามารถอธิบายวิเคราะห์เชิงพรรณนา (Descriptive Analysis) โดยแยกแยะได้ออกเป็น 5 ส่วน อันประกอบไปด้วย

1. การเรียนรู้เกี่ยวกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม
 2. ภูมิสังคมของชุมชน
 3. การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน
 4. การจัดการป่าชุมชน
 5. การเชื่อมโยงในปัจจัยหรือเงื่อนไขด้านภูมิสังคมต่อการใช้ประโยชน์ และการจัดการป่าชุมชนที่ทำให้ชุมชนกับป่าอยู่ร่วมกันได้
- โดยมีรายละเอียด ดังนี้

การเรียนรู้เกี่ยวกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม

หากเปรียบเทียบงานวิจัยครั้งนี้เป็นเสมือนการสร้างบ้านแล้ว การทำความเข้าใจกับงานวิจัยคือระบบฐานรากของบ้านที่สำคัญอย่างยิ่ง ซึ่งผู้วิจัยได้เตรียมตัวเองในเบื้องต้นโดยทำความเข้าใจกับการเรียนรู้เกี่ยวกับงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นด้วยการปรึกษาอาจารย์ที่ปรึกษา พี่เลี้ยงของงานวิจัย (สถาบันแสนหอยา) และชุดโครงการ “การบริหารจัดการสนับสนุนทุนวิจัยเพื่อท้องถิ่นในการทำวิทยานิพนธ์/ค้นคว้าอิสระของนักศึกษาปริญญาโท (CBMAG) ปี 2551” ซึ่งได้การเรียนรู้ถึงรูปแบบงานวิจัยที่มีชาวบ้านเข้ามาส่วนร่วมในการคิด การตัดสินใจและการสืบค้นหาข้อมูล รวมถึงการตรวจสอบข้อมูลอย่างเป็นขั้นตอนและมีกระบวนการ ตลอดจนการกระตุ้นความอยากของชาวบ้านให้มีความรู้สึกในการเป็นเจ้าของงานวิจัยและสร้างพันธมิตรเขามาในรูปแบบพันธู์แท้ เพื่อเป็นตัวแทนของชุมชนช่วยเก็บและสืบค้นข้อมูล ซึ่งเป็นการเรียนรู้กับงานวิจัยอย่างเป็นกระบวนการไปพร้อมๆกัน (Learning by Doing) ระหว่างชาวบ้านกับผู้วิจัยและพี่เลี้ยงงานวิจัย จากนั้นจึงนำข้อมูลที่ได้มาจากตัวแทนของชุมชนนำข้อมูลมาคืนสู่ชุมชน เพื่อร่วมกันตรวจสอบและยืนยันความถูกต้องแล้วจึงจะนำข้อมูลไปดำเนินการต่อโดยใช้เป็นพลังชุมชน สร้างให้เป็นประโยชน์หรือแก้ปัญหาในหมู่บ้าน การไปร่วมเวทีต่างๆเพื่อแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับพี่เลี้ยงงานวิจัย (นายณพพร นิลณรงค์ นายชาญ อุทธิยะ หรือ หานนชาญ จำลิมเอกชัย วงศ์ตระกูล นายสุเทพ วงศ์สุภา และทีมงานของสถาบันแสนหอยา) ซึ่งเป็นพี่เลี้ยงงานวิจัยเป็นผู้มีบทบาทที่สำคัญในช่วยหนุนเสริม

โดยการกระตุ้น สร้างการเรียนรู้ ซึ่งประเด็นการสนทนาให้เห็นปัญหาและทางออกของปัญหาและให้กำลังใจต่อชุมชนตั้งแต่ต้นจนจบกระบวนการ โดยในเมื่อวันที่ 15 พฤศจิกายน 2550 เพื่อวางแผนการในการร่วมดำเนินงานวิจัย ได้เรียนรู้เกี่ยวกับการดำเนินงานวิจัยบางส่วนจากพี่เลี้ยง ดังนี้

...ต้องทำให้ชาวบ้านรู้ว่าการวิจัยคืออะไร ความจริงแล้วงานวิจัยมันอยู่ในตัวของชาวบ้าน ยกตัวอย่างเช่น ชาวบ้านจะรู้ว่าเห็ดชนิดใดมีพิษหรือไม่มีพิษรับประทานได้หรือไม่ หรือแม้แต่การสร้างบ้าน คนนี้เป็นช่างไม้ คนนี้เป็นช่างปูน คนนี้เป็นลูกมือ ต่างคนต่างช่วยกันไปทีละเล็กทีละน้อย เรียนรู้ไปร่วมกัน ผิดบ้าง ถูกบ้าง แต่ในที่สุดแล้วก็ได้บ้านที่เป็นความต้องการของชาวบ้าน ในเบื้องต้นต้องเริ่มในเรื่องของการกระตุ้นความอยากของคน ให้เขาเข้ามามีส่วนร่วมเรียนรู้ด้วยกันตั้งแต่ต้นจนจบกระบวนการและมีจิตสำนึกในความเป็นเจ้าของงานวิจัย ถ้าหากทำให้พวกเขาติดลบมบนเหมือนว่าแล้วงานวิจัยที่จะดำเนินการในขั้นต่อไปจะเป็นไปอย่างเป็นระบบ มีขั้นตอนและต้องสรรหากระบวนการกระตุ้นให้พวกเขามีความเชื่อมั่นและพยายามสร้างพันธมิตร เพื่อร่วมดำเนินการให้ได้ อาจเรียกว่า “แฟนพันธุ์แท้” เพื่อช่วยเก็บหาข้อมูล สืบค้นหาข้อมูลในฐานะนักวิจัยคนหนึ่ง และเป็นตัวแทนผู้วิจัยในการที่จะคืนข้อมูลแก่ชุมชน อีกทั้งยังเป็นตัวแทนชุมชนในการยืนยันผลการทำวิจัยอีกทางหนึ่งด้วย การวิจัยท้องถิ่นนี้มีลักษณะกระบวนการที่ไร้กระบวนการที่ชัดเจนแต่สถานการณ์พาไป เก็บหาความรู้ในระหว่างทำงานวิจัยและแก้ไขสถานการณ์เฉพาะหน้าไป จึงเป็นงานวิจัยที่เน้นกระบวนการมีส่วนร่วม ในบางครั้งแบบสัมภาษณ์อาจไม่จำเป็น ใช้เครื่องมือการสนทนากลุ่มก็ได้ ผู้วิจัยจะต้องสังเกตคำพูดหรือการตอบสนองในด้านต่างๆ เช่น ใครเป็นคนพูด ต้องมาวิเคราะห์ว่าเขามีนัยความคิดเป็นอย่างไร รวมทั้งเป็นการสร้างคุณค่าทางความคิดให้แก่ชาวบ้าน...

สำหรับการจัดให้มีเวทีแรกได้สร้างความรู้ความเข้าใจในงานวิจัยท้องถิ่นให้กับชาวบ้าน ในวันที่ 7 ธันวาคม 2550 โดยมีหนานชาญ ปราชญ์ชาวบ้านแห่งบ้านสามขาพร้อมด้วยคณะจากสถาบันแสนพระยาได้กระตุ้น แลกเปลี่ยนแนวคิดและประสบการณ์ต่อชาวบ้าน ในงานวิจัยท้องถิ่นกับบริบทการพัฒนาประเทศที่ผ่านมา โดยชาวบ้านก็สามารถเข้าใจได้ดี เนื่องจากใช้ภาษาพื้นเมืองเป็นสื่อ และการยกตัวอย่างถึงสิ่งที่อยู่ในชุมชน ซึ่งมีคำกล่าวบางตอน ดังนี้

...การที่จะพัฒนาหมู่บ้านไปข้างหน้ามันให้เปรียบเทียบเหมือนกับการยิงหนังสติ๊ก หากดึงไปทางข้างหลังมากเท่าใดลูกหนังสติ๊กที่ถูกยิงออกไปย่อมไปไกล

ดังนั้น ถ้าอยากจะพัฒนาไปข้างหน้าไกลเท่าใดจะต้องค้นหาตัวเอง สืบค้นหาประวัติศาสตร์ บรรพบุรุษ เชื่อได้ว่าบ้านผาแม่มะมีประวัติศาสตร์มายาวนาน หากย้อนหลังไปเมื่อปี พ.ศ. 2504 ที่เราลงไปหลงตามกระแสฟุ้งแล้วเป็นระบบทุนนิยมที่กัดกินตัวเอง มีการทำลายทรัพยากรธรรมชาติมากมาย การทำให้คนอื่นร่ำรวย แล้วปล่อยให้ชาวบ้านต้องพบกับภัยธรรมชาติที่ได้พบเห็นกันอยู่ประจำ เปรียบเสมือนการหนีกองไฟ แล้วไปเป่าหิ่งห้อย (การหนีความเป็นตัวตนของตนเองแล้วไปหลงในสิ่งที่เรายังคาดหวังไม่ได้) มีหน้าซำยังดูถูกตัวเอง การลืมภูมิปัญญาท้องถิ่น การช่วยเหลือเกื้อกูลกันอย่างสมัยก่อนมิได้ถูกเหยียบย่ำ โดยการพัฒนาในตอนนั้นได้นำการพัฒนาอย่างแรกมาคือถนน แต่ก่อนไปนาไม่มีถนนไม่มีรถยังเดินไปได้ เคียวนี่ไม่ได้อย่างน้อยต้องใช้รถมอเตอร์ไซด์ พอมีถนนไฟฟ้าก็ตามมาเป็นการพัฒนาอย่างที่สอง การใช้ไฟฟ้าต่างๆก็ทยอยตามมาไม่ว่าจะเป็นตู้เย็น โทรทัศน์ พัดลม อื่นๆ แต่ก่อนได้ปลามาแบ่งกันกินทั้งหมู่บ้าน เคียวนี่ใส่ตู้เย็นเก็บไว้กินวันหลัง อีกทั้งมีโทรทัศน์นั่งดูละครโฆษณาก็ไม่เห็นจะมีวิธีการที่ได้เงิน คงแต่เสียเงินให้คนอื่นอยู่รำไป รวมทั้งยังต้องนั่งอยู่แต่บ้านตัวเองไม่ได้ดูบ้านเมืองและเพื่อนบ้านเหมือนในสมัยก่อนเลย ซึ่งแต่ก่อนผมก็ลงไปเหมือนกัน เสื้อผ้าต้องชุดชาฟารี รองเท้าหนังต้องขัดมัน แต่พอเคียวนี่ได้ค้นพบตัวเอง สืบเนื่องจากได้พบเครื่องมือตัวหนึ่งที่ชื่อว่างานวิจัยท้องถิ่น ซึ่งที่บ้านสามขาได้นำมาดำเนินการมาเกือบสิบปี มันเป็นการเรียนรู้ตัวเองและเรียนรู้ได้เรื่อยๆ ทั้งนี้เพื่อช่วยเหลือตนเองให้ได้ก่อน สำหรับงานวิจัยพวกเราคิดว่าเป็นของสูงซึ่งมีไว้สำหรับคนมีการศึกษาสูง ให้คนชั้นกลางเป็นคนทำ แต่เคียวนี่โลกมันหมุนกลับ โดยงานวิจัยที่ให้ชาวบ้านเป็นผู้ทำและชาวบ้านบ้านผาแม่มะคงได้สัมผัสงานวิจัยชาวบ้านนี้หากกล่าวไปแล้วได้มีการศึกษา ค้นคว้าตามแนววิถีชีวิตเรามาตั้งแต่สมัยโบราณมาถึงปู่ ย่า ตา ทวดแล้ว พวกเขารู้ว่า การใช้ชีวิตต้องใช้ข้อมูลมาบริหารจัดการ เช่น การกินเห็ดชนิดนี้ได้หรือไม่ มีการลองผิดลองถูกมานาน บางทีอาจถึงคราวตายก็มี ข้อมูลที่ได้นั้นเราเรียกว่า ภูมิปัญญา ปัจจุบันนี้เราไม่ได้นำข้อมูลมาจัดการเลย ถามว่าในป่าบ้านเรา ได้นำเห็ดป่าชนิดต่างๆ หน่อไม้ ไช้ผดแดง ผักหวาน สมุนไพร ฯลฯ ซึ่งข้อมูลมีอยู่ที่ชาวบ้านเราทุกคนที่ได้ใช้ประโยชน์จากป่าทั้งทางตรงและทางอ้อม ดังนั้น ในการที่จะนำข้อมูลเหล่านี้มาใช้จะต้องช่วยกันหาวิธีเอามาแล้ว ลองนำมาดูว่าใน

อดีตไม่ว่าจะเป็นสิบหรือยี่สิบปีที่แล้วว่าเป็นอย่างไร เพิ่มขึ้นหรือลดลงเมื่อเปรียบเทียบกับปัจจุบัน ซึ่งลักษณะงานวิจัยเป็นการหาวิธีเก็บข้อมูลและเรียนรู้ไปด้วยกันและต้องมีส่วนร่วม ไม่ใช่เป็นการมาจับผิดกัน ถ้าผิดก็ลงผิดกันทั้งหมดหมู่บ้าน ในอนาคตบ้านเราจะทำอะไรก็ขึ้นอยู่กับบ้านเราจะกำหนดและชี้ชะตาตัวเอง โดยพื้นที่ป่าบ้านเราถาวรนี้เคยถูกสัมปทานมาก่อนเมื่อหลายสิบปีที่ผ่านมา ประกอบกับการตัดไม้ภายในชุมชน ป่าบ้านเราจะมีผลกระทบได้ในวันนี้การทำลายป่านี้ผลกระทบมันเห็นผลชัดเป็นสิบสิบปีเหมือนกับที่มีคนกล่าวไว้ว่า กว่าจะรู้ถึง แม่ปิงก็แห้งเหือด (กว่าจะรู้ถึงตัวผลกระทบในด้านเสียก็มาถึงตัวเสียแล้ว) ป่านี้ให้อะไรกับเรามากมาย มีทั้งน้ำกินน้ำใช้และของกินของใช้จากป่ามากมาย ทั้งยังช่วยป้องกันภัยธรรมชาติมาตั้งแต่อดีต ปัจจุบันป่าก็ยังคงทำหน้าที่นี้อยู่ ถึงบางครั้งเราได้หลงผิดไปบ้างไปทำลายมัน แต่ป่ามันก็ยังคงทำหน้าที่อยู่อย่างนั้นมันคงเสมอมาไม่เสื่อมคลายแล้วเราให้อะไรกับป่าบ้างหรือไม่ หรือ เราเพียงให้แต่ถ่านไม้จืดไฟล้นสู่ป่า? ต่อไปเมื่อเรารู้ว่าป่าของเรามีประโยชน์แล้วเราต้องหาวิธีที่จะอยู่กับป่าให้ถูกต้องและเหมาะสมกับสถานการณ์ ในปัจจุบันให้ได้และให้เป็น...

สำหรับนายพทยา ใจยา คนในชุมชนที่ดำรงตำแหน่งเป็นสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลหัวเสือ ได้แสดงความเข้าใจในงานวิจัยท้องถิ่นในครั้งนี้ จึงกล่าวร่วมแสดงทัศนคติของตนต่อบรรยากาศในงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นครั้งนี้ว่า

...เมื่อตอนเป็นเด็กไม่มีน้ำประปา เคยเห็นการขุดบ่อน้ำไว้กินไว้ใช้ มีน้ำจากป่าไหลสู่ในเหมืองเพื่อทำนาอย่างอุดมสมบูรณ์ แต่พอมาปัจจุบันก็คิดแล้วว่ามีการพัฒนาจากน้ำบ่อเป็นการใช้น้ำประปาภูเขาให้ได้กินได้ใช้กันเป็นอย่างดี เพราะมีป่าดี เมื่อมีการพัฒนามากขึ้นแล้วอย่าลืมของเก่า เพราะว่าคนสมัยก่อนมีเรื่องภูมิปัญญาอยู่มาก พวกเขาได้อบน้ำร้อนมาก่อนและได้เรียนรู้มาก่อน ยกตัวอย่างเรื่องภูมิปัญญาการเก็บเห็ดลม การเก็บแมงมัน การเก็บไขมดแดง เป็นต้น สิ่งเหล่านี้เกือบถูกลืมไปแล้วซึ่งเด็กในยุคสมัยใหม่ไม่รู้เรื่องเลย ในสมัยก่อนนั้นบ้านเรายังมีการเอื้อเฟื้อ เผื่อแผ่จนเจือซึ่งกันและกัน ดังคำโบราณที่ได้มีกล่าวไว้ว่า พริกบ้านเหนือ เกลือบ้านใต้ เมื่อได้ปลามากก็นำไปแลกจิ้งก่(จิ้งหรีด)ที่ไม่ได้แน่นขายกันอย่างทุกวันนี้ แต่เดี๋ยวนี้ได้ปลามากก็ไม่ได้แบ่งปันกันเหมือนเช่นเคย พอได้ของมานำไปใส่ในตู้เย็นไว้เพื่อเก็บไว้กินวันหลัง ถึงแม้บ้านเรือนชิดติดกันยังไม่ได้ถามถึงกันก็มี หากมีงานวิจัยท้องถิ่นที่

บ้านของเราคงได้มีเวลามาพบปะและพูดคุยกันบ่อยครั้งมากขึ้น น่าจะเป็นการเริ่มต้นที่ดี ทั้งนี้ เนื่องจากคนเรามันมีแนวคิดที่แตกต่างและหลากหลายมาก หากได้มานั่งแลกเปลี่ยนกันความคิดเห็นด้วยกันบ่อยๆ ครั้งแล้วคงจะเข้าใจเห็นใจและร่วมใจกันมากขึ้น...

หลังจากที่ได้สร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับงานวิจัยให้แก่ชุมชนแล้ว ได้มีการสรรหาตัวแทนของชุมชนโดยใช้วิธีคนค้นคนในชุมชนของตนเอง ในรูปแบบพันธู์แท้ให้เป็นทีมวิจัยของหมู่บ้าน ซึ่งประกอบไปด้วยตัวแทนกรรมการหมู่บ้านที่เป็นแกนนำของชุมชน ตัวแทนกลุ่มแม่บ้าน ตัวแทนกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์จากป่า ตัวแทนสมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบล และ กลุ่มเยาวชน เพื่อร่วมกันหาข้อมูลในชุมชนแล้ว หนานชาญก็ย้ำถึงการทบทวนเรียนรู้ งานวิจัยท้องถิ่น รวมถึงการกระตุ้นชาวบ้าน (แฟนพันธุ์แท้) สร้างความภาคภูมิใจด้วยการยกเอาเหตุการณ์การต่อสู้ ย้อนรำลึกเหตุการณ์ที่ยังจารึกในจิตใจของคนหลายคนในหมู่บ้าน ตลอดจนการสร้างเชื่อมั่นให้ กำลังใจให้ทีมแฟนพันธุ์แท้ของหมู่บ้าน ชาวบ้านก็เข้าใจได้ดีเนื่องจากเป็นเหตุการณ์ในชุมชน โดยในวันที่ 24 กุมภาพันธ์ 2551 มีบางส่วน ดังนี้

...ก่อนอื่น ต้องขอแสดงความภาคภูมิใจแทนพี่น้องชาวบ้านผาแมว เพราะจะเป็นแหล่งเรียนรู้ เป็นห้องเรียนที่สามารถผลิตนักศึกษาในระดับปริญญาโทได้ ถึงแม้บ้านเราไม่มีดอกเตอร์ ไม่มีศาสตราจารย์ แต่ชาวบ้านของเราร่วมกันเป็นดอกเตอร์ด้วยกัน โดยมีสิ่งที่เหนือกว่าความสำเร็จของงานวิจัยครั้งนี้ นั่นคือการยกระดับองค์ความรู้ของบ้านเรา เพื่อที่จะประกาศตัวต่อสังคมภายนอกได้เปิดเผย โดยอาศัยการรับรององค์ความรู้ภูมิปัญญาของเราจากสถาบันการศึกษา คือ มหาวิทยาลัยแม่โจ้ และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) จากคำว่า การใช้ประโยชน์ การจัดการป่าชุมชนและอย่างมีส่วนร่วมนั้น หากกล่าวถึงองค์ความรู้ในหมู่บ้านเรา มันอยู่ที่ตัวของชาวบ้านอยู่แล้ว แต่ต้องมีวิธีการนำเอาองค์ความรู้ออกมาอย่างมีกระบวนการและพร้อมที่จะเรียนรู้ไปด้วยกัน มิใช่เรียนรู้แต่นักวิจัยที่เป็นเจ้าหน้าที่ป่าไม้เพียงคนเดียว ซึ่งตอนนี้อยู่ในฐานะนักวิจัยชุมชนเปรียบเป็นลูกเป็นหลานของหมู่บ้านนี้ ดังนั้นต้องมีการช่วยกัน ร่วมกันอย่างเป็นกระบวนการ ถ้าทำได้แบบนี้แล้วเขาได้เรียกว่าการมีส่วนร่วมนั่นเอง ส่วนคำว่าจัดการนั้นจะมาจะเป็นบ้านผาแมวอย่างที่เห็นทุกวันนี้เรามีปรากฏการณ์ เหตุการณ์ เรื่องราวต่าง ๆ มากมายที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านของเรา ขอยกตัวอย่างบ้านสามขา เราจะเคยได้เห็นโฆษณาของบริษัทปูนซีเมนต์ไทยจำกัดในทีวี จากคำว่าน้ำหยดแรกมาจากไหนนั่นเป็น

คำตอบของโมเดลบ้านสามขาเองที่ได้ถูกนำเสนอต่อสายตาของสาธารณชนให้คนทั้งประเทศได้ประจักษ์ก็คงเป็นเพียงโมเดลหนึ่งเท่านั้น ซึ่งได้นำเสนอในปี 2550 แต่มีความคาดหวังว่าในปีต่อไปคงเป็นโมเดลของบ้านผาแมวที่จะต้องนำโมเดลของตัวเองเสนอต่อสายตาของสาธารณชนให้ได้ ผมเคยเห็นปรากฏการณ์ความสามัคคีของบ้านเราไม่ว่าจะเป็นเหตุการณ์ที่ได้ใช้กฎหมายเดินไปปิดล้อมและโหวตเสียงจนได้เสียงข้างมากในการสร้างถนนที่องค์กรบริหารส่วนตำบลหัวเสือ จนถึงบัดนี้สิ่งที่บ้านผาแมวได้ทำก็ส่งผลให้มีถนนตัดเข้ามาในหมู่บ้านของเรา ทำให้บ้านอื่นได้ร่วมใช้ประโยชน์ถนนเส้นนั้นกันจำนวนหลายหมู่บ้าน ปรากฏการณ์ที่สำคัญสิ่งหนึ่งคือการหยุดทำไม้ในหมู่บ้านของเราจนถึงขั้นที่ได้มีการชุมนุมจะยิ่งจะฆ่ากันที่ป้อมยามกับบุคคลภายนอกที่จะเข้ามาตัดไม้ในบ้านเรา โดยเป็นที่รู้กันคืออยู่ว่าในเมื่อก่อนนั้นมีความจำเป็นที่จะต้องส่งลูกเรียน จึงต้องตัดไม้ เลื่อยไม้ แล้วนำไปขายได้เงินเพื่อส่งลูกเรียน แต่เดี๋ยวนี้ไม่ไปเลื่อยไม้ ตัดไม้ แต่ทำไมส่งลูกเรียนได้ สิ่งที่เกิดขึ้นนี้เกิดขึ้นได้อย่างไรแล้วเราใช้กระบวนการอะไร ยิ่งตอนที่นำชาวบ้านไปเผาคนที่ตัดไม้บนคอยหลังม้าเกิดขึ้นได้อย่างไร แล้วใช้กระบวนการอะไร? คำตอบจากสิ่งนี้มันเป็นชุดความรู้หนึ่งชุดประสบการณ์หนึ่งที่เรามีความภาคภูมิใจ สิ่งเหล่านี้ถือเป็นอีกลักษณะหนึ่งของการจัดการป่า สำหรับคำว่าการใช้ประโยชน์นั้น เราลองมาสังเกตและศึกษากันให้ละเอียด แล้วลองมาทำปฏิทินของกินจากป่าในรอบปีกัน ในเบื้องต้นอาจทำเป็นรายไตรมาสมาถึงสี่เดือนนี้ก่อนว่าช่วงนี้เราได้เก็บหาอะไรมาจากป่า เราสามารถทำปฏิทินอาหารจากป่าร่วมกันได้ เมื่อได้ข้อมูลมาแล้วให้ลองมาวิเคราะห์ร่วมกันว่า สิ่งที่มีอยู่เมื่อเปรียบเทียบกับสิบหรือยี่สิบปีที่ผ่านมามันเพิ่มขึ้นหรือลดลงและลองมาค้นหาสาเหตุร่วมกันแล้วมาร่วมหาแนวทางการบริหารจัดการในอนาคต สิ่งเหล่านี้ไม่ได้อยู่ไกลจากบ้านเราเลยคำตอบ มันอยู่ที่คนในหมู่บ้านของเรา คนบ้านอื่นไม่รู้ดีกว่าคนบ้านเราแล้วเราจะหามาตรการป้องกันไม่ให้มันลดลงไปได้อย่างไร? มันอยู่ที่บ้านเราจะชี้ชะตากันเอง ยกตัวอย่างในเรื่องเห็ด ต้องมาร่วมกันหาข้อมูลเห็ดว่ามีกี่ชนิด จะต้องจดแล้วมาลองวิเคราะห์ว่ามันเพิ่มขึ้นหรือลดลงเมื่อเทียบกับเมื่อก่อน แล้วจึงมาหาวิธีการจัดการป่าร่วมกัน โดยหากจะให้คนทั้งหมดของหมู่บ้านเป็นพันคนมาหาข้อมูลในเบื้องต้นนี้มันคงเป็นไปได้ยาก จึงอาศัยทีมแฟนพันธุ์แท้ที่มาในวันนี้ เป็นผู้ช่วยเก็บข้อมูลแล้ว

ร่วมการจัดการด้วยกันแล้วจึงเอาข้อมูลมาคุยกันในเวทีใหญ่ในเบื้องต้นนี้เราต้องช่วยกันหาวิธีการนำข้อมูลเหล่านี้มาได้ ข้อมูลมันอยู่ในหมู่บ้านเราไม่ไกลจากตัวเราเลยที่สำคัญเป็นข้อมูลที่ได้มานี้ไม่ได้มาจากการเดาหรือการคาดการณแต่มันเป็นข้อมูลที่เป็นของจริงและเป็นข้อมูลเชิงประจักษ์ร่วมกันทั้งหมู่บ้านและไม่มีใครสามารถมาถกเถียงเราได้เลย แล้วจึงให้นำข้อมูลเหล่านี้มาบันทึกให้เป็นลายลักษณ์อักษรให้เป็นเอกสารที่เราสามารถยืนยันได้จริงแท้ หากได้ผ่านการรับรองงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นโดยสถาบันการศึกษาและองค์กรที่เกี่ยวข้องแล้ว เมื่อลูกหลานเราได้มาอ่านก็จะได้ว่าคนรุ่นเราเป็นคนเขียนประวัติศาสตร์นี้ขึ้นโดยมีการบันทึกเป็นหลักฐานไว้เป็นอย่างดีและหากแม้มีคนอื่นที่ได้มาอ่านหรือมาศึกษาก็จะมีความเชื่อถือและสามารถยอมรับได้ในระดับสูง ตลอดจนยกระดับองค์ความรู้ ชุดประสบการณ์ ภูมิปัญญาของบ้านเรา ต่อไป...

ภายหลังจากนี้แฟนพันธุ์แท้ (ดังมีรายชื่อในภาคผนวก ข) ได้มีกระบวนการค้นหาข้อมูลร่วมกันโดยใช้เวทีสนทนากันบ่อยครั้งจนได้ข้อมูลตามที่ได้ตั้งไว้ คือ ภูมิสังคมของชุมชน ลักษณะการใช้ประโยชน์และการจัดการป่าจากอดีตสู่ปัจจุบัน ซึ่งได้นำมาคืนต่อชุมชนในเวทีใหญ่ ชุมชนได้ยอมรับในข้อมูลเชิงประจักษ์ เหตุการณ์ หรือปรากฏการณ์ที่มีอยู่จริงในชุมชน ในช่วงทำงานวิจัยท้องถิ่นหนานชาญก็ได้กล่าวต่อชุมชนในเวทีคืนข้อมูลต่อชุมชนในวันที่ 6 ตุลาคม 2551 ดังนี้

...เมื่อเรามีคำถาม สงสัยอะไรและมีกระบวนการสืบค้นหาข้อมูลอย่างมีระบบแล้วมาวิเคราะห์ร่วมกันและดำเนินร่วมกันต่อไปโดยใช้ข้อมูลที่หามาให้เป็นประโยชน์นำไปแก้ปัญหของบ้านเรา จะสังเกตเห็นได้ว่าการค้นหาข้อมูลนั้นต้องทำจากเล็กไปสู่ใหญ่ เช่น ในช่วงเวลาที่ผ่านมามีการค้นหาข้อมูลต้องทำจากวงเล็กแล้วนำไปให้วงใหญ่พิจารณาว่าใช่หรือไม่อย่างไร หากมีเพิ่มเติมก็เพิ่มข้อมูลให้สมบูรณ์ แล้วนำข้อมูลที่ได้ไปปฏิบัติเพื่อให้เป็นประโยชน์หรือแก้ปัญหของบ้านของเรา นี่แหละที่เรียกว่างานวิจัยเพื่อท้องถิ่นหรืองานวิจัยชาวบ้าน...

ซึ่งนายวิเชียร กันแก้ว ได้ยืนยันในเวทีว่า “ ข้อมูลที่ได้มันก็เป็นของจริงและเป็นเหตุการณ์จริงในหมู่บ้าน โดยชาวบ้านก็ยอมรับ แต่ฟังเสียงของชาวบ้านแล้ว ชาวบ้านอยากจะร่วมคิด อยากเห็นการแก้ปัญหหลายอย่างในป่าของหมู่บ้านต่อไป” และต่อมาจึงได้ร่วมวิเคราะห์การใช้ประโยชน์จากป่าและการจัดการป่าโดยใช้เวทีสนทนากลุ่มของทีมแฟนพันธุ์แท้ จึงเกิดแผน

ยุทธศาสตร์การจัดการป่าชุมชนบ้านผาเมวในรอบปี โดยมีการนำแผนดังกล่าวไปสู่การปฏิบัติ (Strategy Implementation) ใช้โครงการนำร่อง (Pilot Project) ของหมู่บ้าน รวมถึงการร่วมออกแบบการจัดการป่าชุมชนในระยะต่อไปใน 5 ปี ที่อยากเห็นป่าชุมชนเป็นแหล่งศึกษาธรรมชาติของชุมชนและเป็นห้องเรียนที่มีชีวิตในการปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์ของป่า เพื่อการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในชุมชนและได้ร่วมลงมือปฏิบัติตามโครงการนำร่องของหมู่บ้านและได้สรุปบทวน การดำเนินงานวิจัยตั้งแต่เริ่มต้นจนจบกระบวนการวิจัยในวันปิดโครงการวิจัย โดยได้กระตุ้นให้ชุมชนดำเนินงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นโดยชุมชนเองได้ ตามที่ชุมชนตั้งเป้าประสงค์ไว้ในแผนยุทธศาสตร์การจัดการป่าชุมชนของหมู่บ้าน ต่อไป

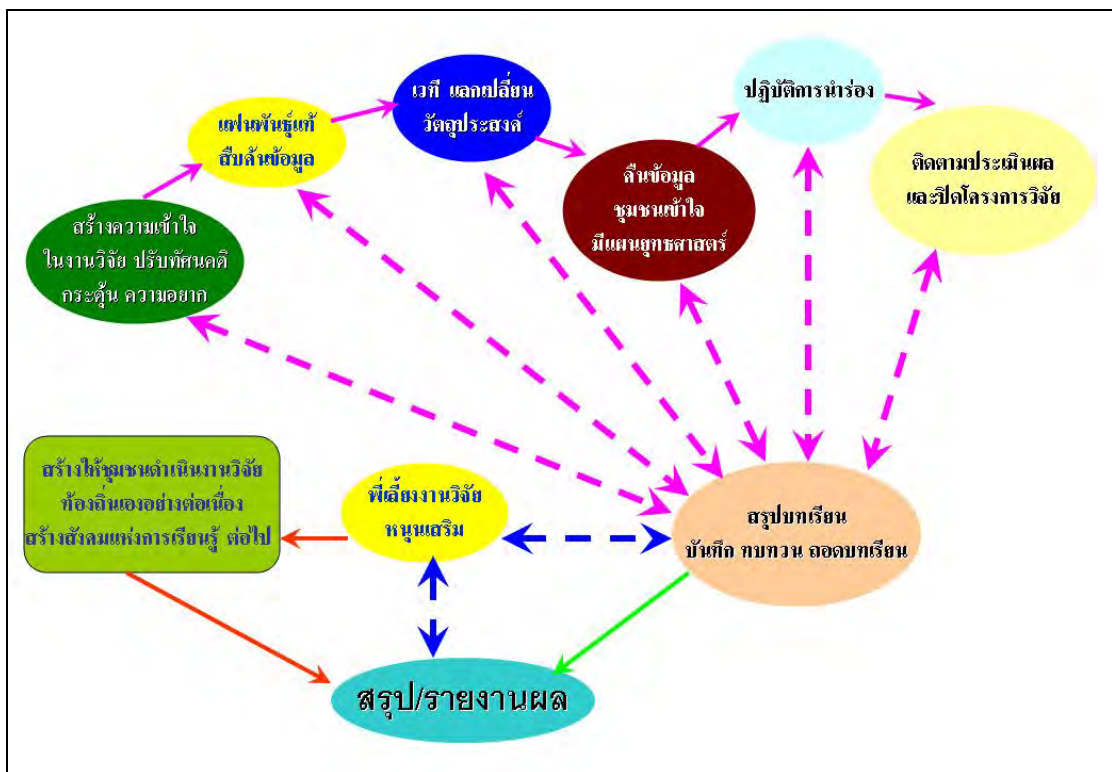
สำหรับการเรียนรู้งานวิจัยของผู้วิจัยแล้ว มีความเชื่อมั่นในงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นว่าเป็นเครื่องมือหนึ่งที่จะสร้างเสริมให้เกิดพลังชุมชน สร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน การติดต่อทางปัญญาและใช้อาวุธทางปัญญาต่อสู้กับปัญหาของชุมชนที่มีอยู่อย่างมากมาย หลากหลายและซับซ้อนในชุมชนได้เป็นอย่างดี โดยผู้วิจัยได้เรียนรู้กับกระบวนการวิจัยไปพร้อมกับชาวบ้านและพี่เลี้ยงงานวิจัย ซึ่งงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นไม่ใช่การทำประชาคมชาวบ้าน และได้มีความเข้าใจว่าในอดีตเกือบห้าทศวรรษที่ผ่านมา ชาวบ้านเป็นเพียงผู้รับฟัง ผู้ถูกสั่งการ ผู้ถูกบังคับทางความคิดหรือเป็นผู้รรับจากทางภาครัฐมาโดยตลอด แต่สำหรับงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นนี้เป็นการให้ชาวบ้านได้มีโอกาสได้ร่วมถกเถียง และแลกเปลี่ยนความคิดหรือให้ข้อมูลซึ่งกันและกัน เพื่อร่วมแก้ปัญหาในชุมชน ในบางครั้งต้องทบทวน ถกเถียง พูดยาทั้งเรื่องเดิมบ่อยครั้งหรือในเรื่องใหม่ที่เกิดขึ้น จนทำให้ชาวบ้านรู้สึกว่าการวิจัยมีความแตกต่างจากการพัฒนาของรัฐ กล่าวคือการพัฒนาของรัฐบางส่วนราชการนั้นทำประชาคมชาวบ้านวันเดียวหรือไม่ก็ครั้งก็นำโครงการมาดำเนินการได้เลย ดังเช่น โครงการประชานิยมทั้งหลาย เป็นต้น ชาวบ้านจึงเห็นผลการปฏิบัติได้อย่างรวดเร็ว ทันใจ และได้ใจของชาวบ้าน ซึ่งตามหลักจิตวิทยาแล้วชาวบ้านก็เห็นพ้องด้วยตามโครงการดังกล่าวได้ง่าย แต่จะเห็นว่าหลายชุมชนอาจทำไม่สำเร็จ ทั้งยังส่งผลให้ชุมชนไม่มีการช่วยเหลือตนเองต้องกลายเป็นผู้ที่รรับจากภาครัฐอยู่เรื่อยไป แต่ในการเรียนรู้ในงานวิจัยแล้วชาวบ้านต้องค่อยๆคิด ค่อยๆทำ เข้าไปบ้าง ทบทวนเรื่องเดิมบ่อยบ้าง ก็เพื่อให้ชาวบ้านได้ร่วมคิดกันมากขึ้นและการเรียนรู้ย่อมมีเหตุผลและมีกระบวนการทำจากวงเล็กสู่วงใหญ่และสามารถอธิบายด้วยเหตุและผลได้ จึงสรุปได้ว่าเป็นการให้ความสำคัญเรื่อง“คน” โดยสร้างคนให้ฝึกใช้ทักษะ ความรู้และประสบการณ์ที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์ในชุมชนของตนเอง เนื่องจากชุมชนผู้ซึ่งเป็นผู้รู้และประสบกับปัญหาที่มีอยู่มากมายมาโดยตลอด ดังนั้น ผู้ที่จะสามารถแก้ไขปัญหาลำนี้ได้ตรงจุดที่สุด คือ ชุมชน ซึ่งปัญหาบางอย่างไม่สามารถแก้ไขหรือเห็นผลการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วได้หรือในบางครั้งชุมชนอยากแก้ปัญหาแต่ขาดโอกาสและกระบวนการหนุนเสริม การกระตุ้น หรือ ผู้สนับสนุน รวมถึงการ

เกรงกลัวต่ออำนาจแห่งรัฐ แม้แต่งานวิจัยในครั้งนี้อาศัยเวลาและการร่วมเรียนรู้อย่างมีขั้นตอน และมีกระบวนการหรือต้องอาศัยคนนอกชุมชนที่ต้องเข้ามาหนุนเสริมและอำนวยความสะดวก (Facilitator) ทั้งความรู้ในเชิงกว้างและเชิงลึกตามกระแสโลก/กระแสภายนอก หรือ ความรู้ทางด้านวิชาการเฉพาะด้านทางเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่เหมาะสม เพื่อให้ชุมชนได้มีความรู้เท่าทันกับการพัฒนาจากภายนอก เปรียบเสมือนกับการสร้างภูมิคุ้มกันที่ดีในหมู่บ้าน พร้อมทั้งติดอาวุธทางความคิดและสร้างปัญญาให้กับชุมชนและเป็นชุมชนที่มีการเรียนรู้อย่างมีกระบวนการและขั้นตอน โดยอาศัยเทคนิคของการร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมทำ ร่วมคิดตาม ประเมินผลและที่สำคัญชาวบ้านระดับการมีส่วนร่วมในการทบทวนการดำเนินงานมาทุกขั้นตอนพร้อมกับการเรียนรู้ไปด้วยกัน ในรูปแบบของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ซึ่งการมีส่วนร่วมนั้นต้องเริ่มตั้งแต่การสร้างความรู้ความเข้าใจในงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น กระบวนการพัฒนาโจทย์วิจัย การกระตุ้นสร้างความเชื่อมั่น การสร้างทีมวิจัย การวางแผน การสืบค้นหาข้อมูล การคืนข้อมูลให้ชุมชนตรวจสอบจากการศึกษาอดีตและทบทวนปัจจุบัน การสรุปบันทึกและถอดบทเรียนและการใช้ประโยชน์ของข้อมูลเพื่อแก้ปัญหาในชุมชน โดยสร้างภาพฝันในอนาคตของชุมชน

โดยสรุปชาวบ้านได้เรียนรู้ต่อกระบวนการวิจัยคือการร่วมคิดเห็น แสดงออกทางความคิด ซึ่งชาวบ้านได้เรียนรู้ว่างานวิจัยไม่ใช่การประชุม ประชาคม กล่าวคือ ที่ผ่านมาชาวบ้านเป็นเพียงแค่การรับฟังจากผู้ใหญ่บ้านที่รับมาจากทางการหรือเป็นนโยบายต่างๆจากทางภาครัฐอีกทอดหนึ่งเท่านั้น แต่สำหรับงานวิจัยแล้วเป็นการร่วมฟังเพียงอย่างเดียว แต่ต้องได้คิด พูดแสดงออก แลกเปลี่ยน ข้อคิดเห็น และร่วมทบทวนการดำเนินการในกระบวนการวิจัยมาโดยตลอดและต่อเนื่อง โดยกระบวนการเหล่านี้มันเป็นเครื่องมือที่อยู่ในงานวิจัยที่นำมาใช้ในชุมชนข้อมูลที่มีที่อยู่ในชุมชน ซึ่งชุมชน คือ ผู้รู้ ผู้เห็นการเปลี่ยนแปลงและอยู่ร่วมกับปัญหาหรือข้อมูลมาโดยตลอด เพียงแต่มีได้นำมาข้อมูลมารวมกันให้เป็นระบบแล้วสามารถอธิบายให้คนอื่นได้รู้ สร้างเป็นพลังและนำไปสู่การแก้ไขร่วมกัน ผู้วิจัยและชาวบ้านได้เรียนรู้จากงานวิจัยว่าเมื่อเกิดคำถามในชุมชนแล้วสามารถสร้างกระบวนการหาคำตอบร่วมกัน ค้นหาข้อเท็จจริงโดยสรรหาคนเพื่อสืบค้นจากคนในชุมชนจากคนกลุ่มเล็กก่อนแล้วจึงนำมาเสนอให้รับรู้ ตรวจสอบโดยทั่วกัน คือ การทำจากเล็กไปใหญ่แล้วจึงนำข้อมูลไปแก้ไขหรือพัฒนาในหมู่บ้านตามที่ชาวบ้านต้องการ การเรียนรู้ในงานวิจัยจะเกิดขึ้นไม่ได้เลยหากไม่มีเงื่อนไขปัจจัยที่สำคัญ คือ บรรยากาศ อารมณ์ร่วม การสื่อสารกันอย่างมีศาสตร์และศิลปะ รวมถึงการกระตุ้น การใช้เทคนิคในเครื่องมือวิจัยต่างๆอย่างมีศิลปะ เหมือนการสร้างภาพยนตร์ที่มีเรื่องราว ผู้ร่วมแสดงและผู้กำกับได้ร่วมกันเติมเต็มในส่วนที่ขาดเหลือให้แก่กันและกันแล้ว จึงถ่ายทอดออกมาสู่สังคมให้เห็นถึงบทบาทที่แสดงออกมามีความสวยงาม สนุก รื่นรมย์

ชวนให้ติดตามและประทับใจ หากชุมชนได้เรียนรู้ไปด้วยตนเองในระดับหนึ่งแล้วจึงค่อยๆ ขยายไปสู่สังคมภายนอก ซึ่งทั้งหมดของกระบวนการวิจัยที่กล่าวมาคือการพัฒนา “คน” นั่นเอง

โดยภายหลังเสร็จสิ้นจากการวิจัยครั้งนี้ชุมชนได้เรียนรู้ต่อเครื่องมืองานวิจัยเพื่อท้องถิ่นไว้ในระดับหนึ่งแล้ว ชาวบ้านจะต้องเป็นผู้ดำเนินงานวิจัยอย่างต่อเนื่องและขับเคลื่อนโดยพลังของชุมชนเอง อาจเป็นส่วนหนึ่งของช่วยเหลือเครือข่ายการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำนักงานภาค หน่วยประสานงานวิจัยท้องถิ่น (Node) หรือองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง คงยังอาศัยพี่เลี้ยงงานวิจัยช่วยหนุนเสริมชุมชนให้แข็งแกร่งขึ้น การเติมเต็มและให้กำลังใจต่อชุมชน พร้อมทั้งจะสร้างสรรค์ปัญญาให้ชุมชนเดินทางเข้าสู่ครรลองในยุคสังคมอุดมปัญญา สังคมแห่งการเรียนรู้ เพื่อพัฒนาท้องถิ่นและให้พึ่งตนเองได้ในอนาคตอย่างเป็นขั้นตอนและค่อยๆ เป็นค่อยๆ ไป ซึ่งสามารถเชื่อมโยงกระบวนการมีส่วนร่วมในการดำเนินงานวิจัยที่ผ่านมา ดังภาพ 4.1

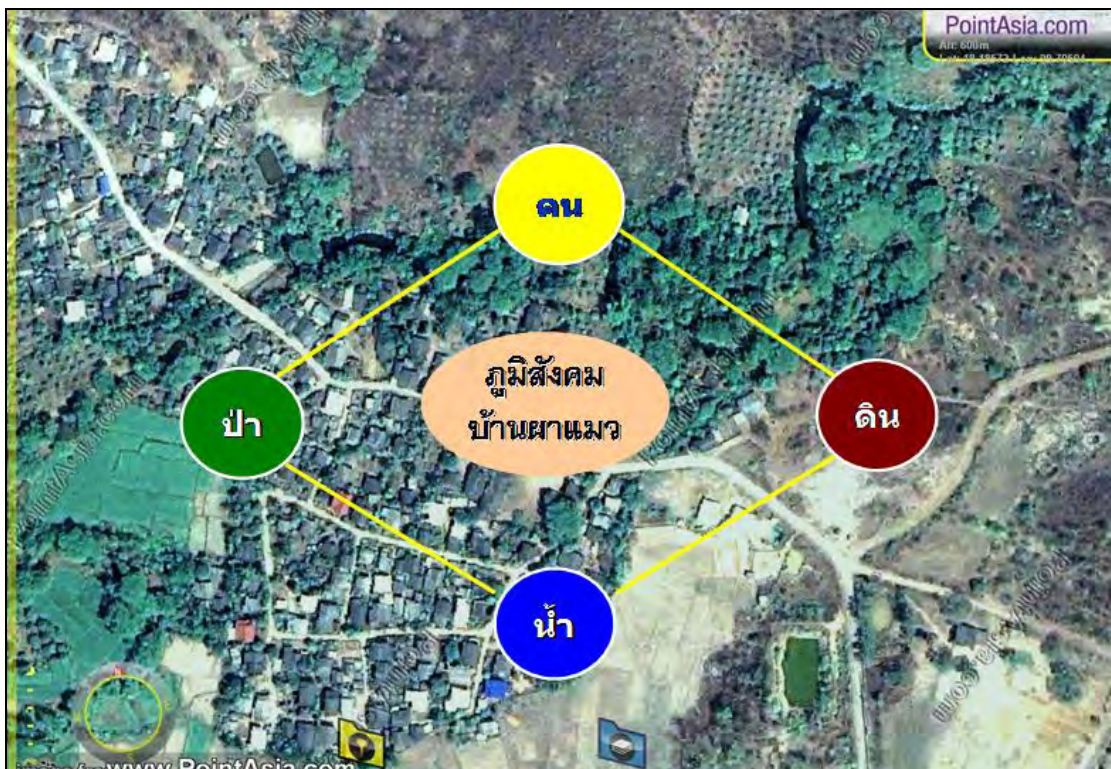

ภาพ 4.1 การเรียนรู้ที่มีกระบวนการและขั้นตอน

2. ภูมิสังคมของชุมชน

จากนิยามของภูมิสังคม ภูมิ ที่มาจากคำว่า ภูมิศาสตร์ ซึ่งหมายถึง สภาพภูมิพื้นที่ ประเทศที่ประกอบด้วยทรัพยากรดิน น้ำ ป่า อากาศและปัจจัยแวดล้อมทางระบบนิเวศ เช่น ไฟป่า ความลาดชัน ความสูงจากระดับน้ำทะเล ความลาดชัน และอื่นๆ รวมกับคำว่า สังคม ที่หมายถึง

กลุ่มคนที่อาศัยอยู่ร่วมกัน โดยมีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ที่แสดงถึงการดำเนินวิถีชีวิตของคนในสังคมหนึ่งๆ ซึ่งมีลักษณะเฉพาะทางประวัติศาสตร์ เหตุการณ์การต่อสู้ในอดีตและปัจจุบัน วัฒนธรรม ค่านิยม ความเชื่อ ศาสนา ประเพณี ตำนาน และสภาพเศรษฐกิจในสังคม หรืออาจมองใน 3 มิติ คือ มิติทางด้านสังคม วัฒนธรรมและจิตวิญญาณ มิติทางด้านเศรษฐกิจและมิติทางด้านสิ่งแวดล้อม เข้ามาใช้เป็นแนวคิด ฐานคิดในการวิจัยในครั้งนี้ เพื่อให้เห็นภาพที่ชัดเจนของแนวคิดดังกล่าวในภาพรวมหรือมองเห็นเป็นแบบบูรณาการของทรัพยากรต่างๆในชุมชน โดยสรุปการเชื่อมโยงข้อมูลด้านภูมิสังคมของชุมชนในด้านดิน น้ำ ป่าและคนได้ดังภาพ 4.2 และได้อธิบายรายละเอียดของด้านต่างๆ ไว้ดังนี้

ภาพ 4.2 ภูมิสังคมบ้านผาแม่ว

ที่ตั้ง อาณาเขต

บ้านผาแม่ว ตำบลหัวเสือ อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง มีพิกัดที่ตั้ง $18^{\circ}11'4.99''$ N $99^{\circ}42'7.10''$ E ระวังแผนที่ 4945 III

ที่มีทิศเหนือ	ติดต่อกับ	บ.สบป่าด อ.แม่เมาะ จ.ลำปาง
ทิศใต้	ติดต่อกับ	บ.คอนมูล ต.หัวเสือ อ.แม่ทะ จ.ลำปาง
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ	อ.ลอง จ.แพร่
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ	บ.แม่ถู่ ต.หัวเสือ อ.แม่ทะ จ.ลำปาง

การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน

การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนส่วนใหญ่ในบริเวณที่ราบลุ่มใกล้กับลำน้ำแม่ลู่เหมือนการตั้งถิ่นฐานของคนทั่วไปที่มักตั้งถิ่นฐานใกล้แม่น้ำ และ มีบางส่วนตั้งอยู่บริเวณเชิงเขา ซึ่งส่วนนี้มักตั้งขึ้นใหม่เนื่องจากมีประชากรมากขึ้นจำเป็นต้องขยายออกไปจากที่ราบลุ่ม จากลักษณะแบบของบ้านเรือนเป็นไปตามวิถีเผ่าพันธุ์ของคนพื้นเมืองชาวไทยเหนือ หรือเรียกว่า “ล้านนา” ที่ตั้งรกรากมานาน โดยใช้รูปแบบดั้งเดิมผสมผสานกับสมัยใหม่มีทั้งบ้านสองชั้น ชั้นเดียวและเป็นบ้านที่มีพื้นใต้ถุนสูง ซึ่งวัสดุส่วนใหญ่ใช้ไม้ มีเพียงส่วนน้อยที่ใช้ปูนซีเมนต์หรือแบบผสมผสานกันทั้งไม้ และปูนซีเมนต์ ในบริเวณหลังบ้านมีนางข้าวเพื่อเก็บข้าวไว้บริโภค รอบๆบริเวณบ้านมีพืชสวนครัว พืชอาหาร พืชสมุนไพร ไม้ผล ไม้ให้ร่ม เช่น มะม่วง มะขาม หมุก มะพร้าว น้อยหน่า ชมพู ลำไย จี๋เหล็ก แด่ ข่า ขิง ขมิ้น โหระพา ตะไคร้ มะกรูด มะนาว พริก เล็บครุฑ ชะพลู ชะอม ถั่วฝักยาว ผักชี ต้นหอม เพกา บวบ ถั่วพู ผักปรัง ผักไผ่ ย่านาง กระเพรา ตำลึง คีปลี นางลาว นางแล เป็นต้น บางหลังคาเรือนใช้เป็นที่เลี้ยงสัตว์ เช่น หมู ไก่ เป็นต้น หรือบางหลังคาเรือนที่มีพื้นที่มากพอ ก็ใช้พื้นที่บางส่วนเป็นที่กักขังสัตว์เลี้ยง เช่น วัว ควาย เป็นต้น ส่วนใหญ่ในบริเวณบ้านเกือบทุกหลังเรือนจะเก็บไม้พื้นที่ถูกผ่าพร้อมใช้ไว้ในที่ร่ม

ประวัติศาสตร์ชุมชน

หมู่บ้านผาแมวเริ่มก่อตั้งมาตั้งแต่สมัยเจ้าพ่อทิพย์ช้าง โดยนายทหารชื่อพญาปราบ ซึ่งเป็นมือขวาของเจ้าพ่อตีบปละสามขา ที่ได้ร่วมมือกับหนานทิพย์ช้าง ช่วยกอบกู้เมืองลำปางจากคนพม่าถือได้ว่าเป็นบุคคลที่ช่วยนำพาผู้คนมาระวังหัวเมืองเพื่อป้องกันข้าศึกที่มารุกรานนครลำปาง (ดังคำกล่าวขานของชาวบ้านในย่านนี้ที่ว่าหนานตีบ ปละ อยู่สามขา หนานผา อยู่ยาบ และพญาผาบ (พญาปราบ) อยู่ผาแมว) เมื่อเห็นว่าบริเวณดังกล่าวเป็นที่ลุ่มและสมบูรณ์ด้วยพืชพันธุ์ธัญญาหาร จึงได้ตั้งหมู่บ้านขึ้น ดังนั้น ชุมชนในนี้จึงมีความภาคภูมิใจที่ได้เป็นลูกหลานของบุคคลที่เคยได้ช่วยกอบกู้ สร้างบ้านแปงเมืองนครลำปางขึ้นอีกผู้หนึ่ง ส่วนชื่อของหมู่บ้านนั้น มีความเป็นมาที่หมู่บ้านแห่งนี้มีหินผารูปร่างคล้ายแมว (ดังปรากฏในภาพ 4.3) ซึ่งเดิมตั้งอยู่ ณ บริเวณบ่อน้ำเค็มของหมู่บ้าน แต่หลังจากที่ชาวบ้านได้ร่วมกันสร้างวัดแล้ว จึงได้นำหินดังกล่าวมาไว้ที่วัดและได้ขนานนามชื่อของหมู่บ้านไว้ว่า “บ้านผาแมว” ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาจนถึงปัจจุบันมีระยะเวลากว่า 120 ปี ซึ่งเดิมหมู่บ้านนี้มีชื่อว่าบ้านแม่ลู่ผาแมว ภายหลังบ้านแม่ลู่จึงได้แยกออกไปตามหลักเกณฑ์และนโยบายของกรมการปกครองกระทรวงมหาดไทย จากตำนานดังกล่าวเบื้องต้นนั้นจะเชื่อมโยงกับตำนานเดิมที่เรียกเมืองเวียงลู่ มีคูเมืองอยู่รอบเมือง จากคำเล่าขาน ตำนานจากรุ่นสู่รุ่น ซึ่งในอนาคตต้องมีการสืบค้นในเรื่องประวัติศาสตร์ ความเป็นมาในท้องที่แห่งนี้อย่างจริงจังและต้องอาศัยผู้ที่มี

ความรู้ความสามารถเฉพาะด้านมาช่วยเหลือ ภายใต้กรอบแนวคิดของชาวบ้านที่มีการเล่าขานจากตำนานที่มีอยู่และมีกระบวนการเรียนรู้ สืบค้นโดยชุมชนเอง ดังที่นางน้อย อุทธิยะ(กลุ่มแม่บ้าน)ได้ให้ข้อมูลในวันที่ 24 กุมภาพันธ์ 2551 ว่า

...บ้านผาแมวนี่เขาเล่ากล่าวขานจากรุ่นสู่รุ่นว่าเป็นเมืองเก่า (เวียงลู่) มีคันคูรอบเมืองอยู่ที่สวนอ้อย โดยมีหลักฐานที่เป็นไห หม้อ กระเบื้อง กล้องสุบยา เครื่องปั้นดินเผา มีดินปั้นแกะสลักลายไทยที่มีหลายคนแอบนำมาเก็บไว้เป็นเจ้าของแล้วต้องนำไปคืนที่เดิม เพราะของมันแรง ในตอนหลังได้ยินข่าวว่ามีคนนำออกไปแล้ว สิ่งที่เป็นหลักฐานเหล่านี้ แต่บ้านเราไม่ได้นำมาเก็บใส่ตู้ไว้...

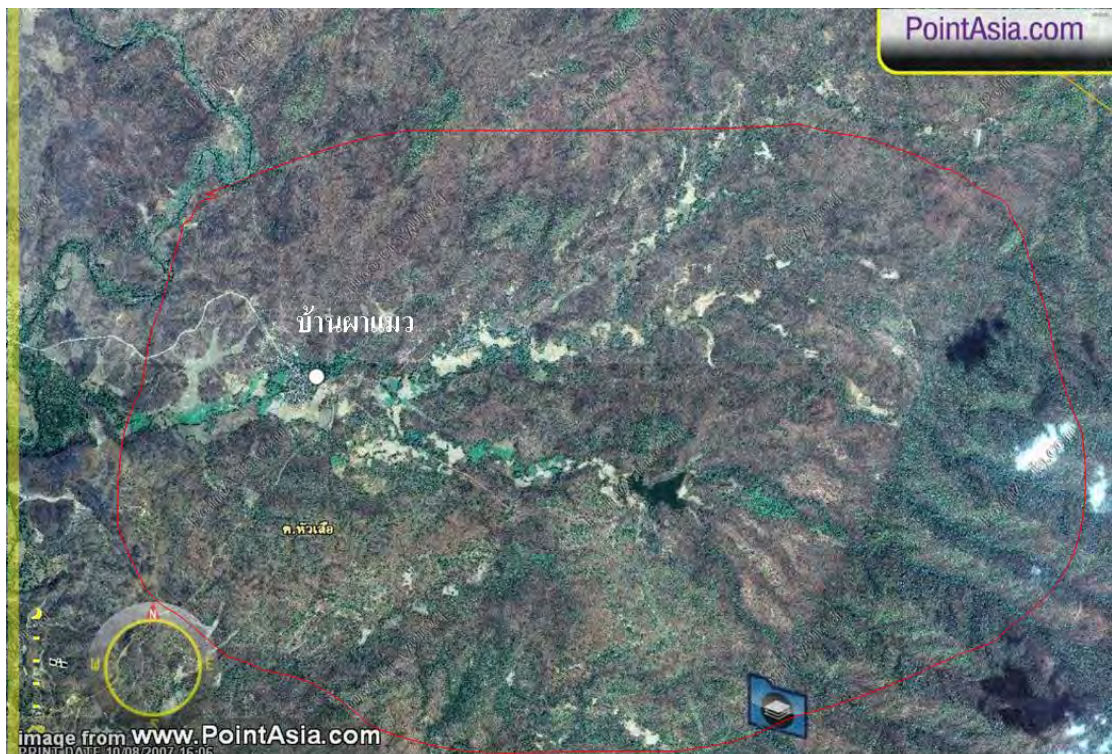

ภาพ 4.3 แสดงหินรูปร่างคล้ายแมว

ลักษณะทางภูมิศาสตร์

สภาพพื้นที่เป็นพื้นที่ราบเชิงเขา ซึ่งมีภูเขาสูงชันอยู่ทางทิศตะวันออก โดยแบ่งแนวเขตระหว่างจังหวัดลำปางและจังหวัดแพร่ พื้นที่ที่ชุมชนอาศัยอยู่เป็นที่ราบลุ่ม โดยมีพื้นที่ทำกินอยู่บนที่ลุ่มและบางส่วนก็อยู่บนเชิงเขา มีลำห้วยเคียน ห้วยแม่ลู่ และน้ำแม่จาง เป็นแหล่งน้ำที่ใช้ในการอุปโภคบริโภค มีสภาพดินเป็นดินร่วนซุย ดินเหนียว ดินกรวด และดินลูกรัง ซึ่งอยู่แตกต่างกันไปตามแต่ละภูมิประเทศและลักษณะการมีพรรณไม้ปกคลุม ซึ่งมีพื้นที่ป่าที่ชุมชนได้ใช้ประโยชน์ส่วนใหญ่ เป็นป่าเต็งรังผสมกับป่าเบญจพรรณที่มีไม้สัก มีพันธุ์ไม้ที่สำคัญคือ สัก เต็ง รัง ยางพลวง

ประดู่ป่า แดง ตะคร้อ เป็นต้น และมีป่าดิบแล้งอยู่ริมห้วยบริเวณเหนืออ่างเก็บน้ำห้วยเคียนขึ้นไป และมีป่าสนเขาผสมเต็งรัง อยู่บริเวณสันเขาที่เป็นสันปันน้ำและเส้นแบ่งเขตกับจังหวัดแพร่ สำหรับ ลักษณะภูมิอากาศ ที่มีฤดูร้อนเริ่มตั้งแต่เดือนมีนาคม จนถึง เดือนพฤษภาคม อุณหภูมิสูงสุด ประมาณ 40-42 องศาเซลเซียส (เมษายน) ฤดูฝนเริ่มตั้งแต่เดือนมิถุนายนจนถึงเดือนตุลาคม ฤดูหนาวเริ่มตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน จนถึงเดือน กุมภาพันธ์ โดยมีอุณหภูมิต่ำสุดประมาณ 4 - 12 องศาเซลเซียส (เดือนธันวาคม - เดือนมกราคม) ดังแผนที่ 4.1

แผนที่ 4.1 บ้านผาแมวในลักษณะมองจากด้านบน (top view)

เส้นทางคมนาคมและการติดต่อกับภายนอก

ห่างจากทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 11 จากเมืองลำปางไปแพร่ถึงสามแยกผาลาด ประมาณ 9 กิโลเมตรและจากสามแยกผาลาดแล้วแยกไปตามถนนของจังหวัดลำปางตรงไปยังทาง ด้านอำเภอแม่เมาะประมาณ 6 กิโลเมตร แล้วจึงแยกที่ถนนทางหลวงชนบทหมายเลข 2004 มุ่งสู่ บ้านผาแมว อีกประมาณ 20 กิโลเมตร ซึ่งรวมระยะทางห่างจากตัวเมืองลำปางแล้วประมาณ 35 กิโลเมตร

ประชากร

มีประชากรทั้งหมด 1,261 คน ใน จำนวน 315 หลังคาเรือน แบ่งเป็นประชากรชาย 561 คน และหญิง 700 คน ซึ่งมีชาติพันธุ์เป็นคนไทยพื้นเมืองชาวเหนือ (คนไทยเหนือ/คนเมือง) พูดภาษาพื้นเมือง (ไทยเหนือ) โดยมีอาชีพหลักเป็นเกษตรกรเป็นส่วนใหญ่ ประมาณร้อยละ 95 ของประชากรทั้งหมด สำหรับการเกษตรกรรมนั้นอาศัยการทำนาในฤดูฝน หลังจากเก็บเกี่ยวผลผลิตจากการทำนาแล้ว มีการปลูกถั่วลิสง กระเทียม หอมและพืชตระกูลถั่วในช่วงฤดูแล้งโดยใช้น้ำจากระบบชลประทานที่มีการปล่อยจากอ่างเก็บน้ำห้วยเกียน อันเนื่องมาจากพระราชดำริฯ คนที่อยู่ในวัยทำงานมีบางส่วนไปใช้แรงงานในเมืองใหญ่ เช่น ลำพูน เชียงใหม่ กรุงเทพฯ ชลบุรี และสมุทรปราการ เป็นต้น ซึ่งมีกลุ่มวัยรุ่นและคนที่อยู่ในวัยทำงานบางส่วนอยู่ในชุมชน ซึ่งเมื่อภายหลังจากเสร็จสิ้นจากภาคการเกษตร แล้วบางครั้งอาจออกไปรับจ้างบริษัทการไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ ที่อำเภอแม่มาะที่อยู่ห่างจากหมู่บ้านไม่กี่กิโลเมตร สำหรับในฤดูกาลปีใหม่เมือง (เมษายนของทุกปี) คนที่ไปทำงานในต่างถิ่น ก็จะกลับมาบ้านพร้อมนัดหมายกันจัดผ้าป่าถวายให้แก่วัดหรือโรงเรียน เป็นต้น ดังนั้น จึงเหลือเพียงคนแก่ เด็กและแม่บ้านอยู่ในชุมชนเป็นส่วนใหญ่

การศึกษาและสาธารณสุข

มีโรงเรียน 1 แห่งคือโรงเรียนบ้านผาแมว ก่อสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2482 โดยมีนายเดียม ณ ลำปาง เป็นครูใหญ่คนแรก ปัจจุบันมีการเรียนการสอนถึงประถมศึกษาปีที่ 6 เมื่อจบการศึกษาแล้วส่วนมากจะเข้าเรียนที่ชั้นมัธยมศึกษาที่โรงเรียนประจำอำเภอแม่มาะ ซึ่งเป็นโรงเรียนที่ใกล้หมู่บ้านมากกว่าโรงเรียนชั้นมัธยมศึกษาที่อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง ด้วยระยะทางที่ไกลกว่าประมาณ 20 กิโลเมตร หรือเรียนทางด้านเทคนิคการช่างในอำเภอเมือง เพื่อทำงานในบริษัทการไฟฟ้าฝ่ายผลิตในอำเภอแม่มาะซึ่งมีความต้องการผู้ที่จบการศึกษาด้านนี้อยู่มาก ในกรณีเจ็บป่วยเล็กน้อยชุมชนได้ใช้บริการสาธารณสุขตำบลห้วยเสือ ตั้งอยู่ที่องค์การบริหารส่วนตำบลห้วยเสือ อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง หากมีกรณีบาดเจ็บสาหัสหรือป่วยอย่างหนัก ไม่ได้เข้าไปใช้บริการที่อำเภอแม่ทะแต่อย่างใด แต่ชุมชนได้เข้าไปใช้บริการโรงพยาบาลแม่มาะ อำเภอแม่มาะ จังหวัดลำปาง เช่นเดียว กับลักษณะของการเดินทางไปศึกษา ทั้งนี้ เนื่องจากมีระยะทางที่ไกลกว่าประมาณ 20 กิโลเมตร

วัฒนธรรมและประเพณี

ชุมชนมีวัฒนธรรมเหมือนกับวัฒนธรรมของชุมชนของชาวไทยเหนือทั่วไป ไม่ว่าจะเป็นภาษา ลักษณะการแต่งกาย การกินอยู่ เช่น ลาบ การลาบไก่ป่า ลาบเตา ลาบเห็ดชนิดต่างๆ ส้าเนื้อ หลู้หมู แกงแค แกงโสะ น้ำพริกหนุ่ม น้ำพริกอ่อน หลาม นึ่ง ต้มการแกง ต้ม ต้มยำ ต้มส้ม ผัดหรือคั่ว ยำ หมก แอ็บ ห่อนึ่ง น้ำพริก และการถนอมอาหารต่างๆ ยกตัวอย่างอาหารเช่น แกงหน่อไม้

แกงแค/ปลาจากลำห้วย แกงเห็ด การต้มหน่อไม้ การต้มเค็มเห็ดถอบ ต้มยำกบห้วย ต้มส้มไก่ป่า การนึ่งพืชผักป่า เช่น ผักกูด ผักหนาม ดอกแคป่า ดอกอว การนึ่งเห็ดชนิดต่างๆ เช่น เห็ดหล่ม เห็ดด่าน เห็ดแดง เห็ดถ่านไฟ เป็นต้น การคั่ว เช่น คั่วไม้ไผ่ เห็ดขอนขาว เห็ดแก่น (เห็ดตีนตุ๊กแก) การหมกลูกอ๊อด การหมกแมงนึ่ง การเอิบปลา การทำน้ำพริกกบห้วย น้ำพริกเห็ดหล่ม น้ำพริกจิ้งกุ้ง น้ำพริกถั่ววน อื่นๆ มีงานบุญประเพณีต่างๆ เช่น งานตานก้วยสลากพัฒนาหรือกินสลาก ในช่วงขึ้น 15 ค่ำ เดือน 12 งานยี่เป็ง (ลอยกระทง) การทำบุญแห่หินผาแมว งานปอยหลวง งานตานข้าวใหม่ ตานข้าวจี ข้าวหลาม งานหิง (ผิง) ไฟพระเจ้า โดยในช่วงต้นเดือนมกราคมของทุกปีจะมีงานทำบุญ ตักบาตรเข้ารุกขมุน (ดังปรากฏในภาพ 4.4)

ภาพ 4.4 งานทำบุญตักบาตรเข้ารุกขมุน

แต่พอในช่วงเดือนเมษายนมีการรวมใจกันจัดให้มีงานปีใหม่เมือง ขึ้นในช่วงวันที่ 13 – 15 ทุกๆ ปีจะมีการทำบุญตักบาตรที่วัดและมีการรดน้ำดำหัวผู้เฒ่าผู้แก่ที่นับถือและมีการดำหัวผู้สูงอายุที่อายุ 60 ปีขึ้นไปและจัดให้มีการแข่งขันบั้งไฟในวันที่ 15 เมษายนของทุกปี ซึ่งชาวบ้านจัดทำฟืนฟูขึ้นมาใหม่ ทั้งนี้เพื่อเป็นการรื้อฟื้น ส่งเสริมภูมิปัญญาชาวบ้านเองและจัดให้มีการทำบุญพระราชทานน้ำดื่มโดยนิมนต์พระสงฆ์ จำนวน 4 รูป มาสวดมนต์ในงานบุญนี้ โดยภายหลังการสวดก็จะมิน้ำไหลออกมาที่บ่อน้ำดื่มด้วย แต่อย่างไรก็ดีหากพระสงฆ์สวดไม่ตรงกันหรือไม่ครบถ้วนตาม

พระคาถาหรือบทสวดที่ได้ตั้งไว้ ก็ไม่ได้มีน้ำไหลออกมาจากบ่อน้ำเค็มได้ ถือได้ว่าเป็นสิ่งที่ชุมชนมองว่ามหัศจรรย์ เป็นสิ่งที่เหนือเหนือธรรมชาติ ไม่สามารถใช้สิ่งใดหรือยากที่จะมาอธิบายปรากฏการณ์ดังกล่าวได้ เป็นต้น

ศาสนา ความเชื่อและการเคารพนับถือ

ชุมชนนับถือศาสนาพุทธ มีวัด 1 แห่งคือวัดบ้านผาแมว เลขที่ 89 หมู่ที่ 8 ซึ่งได้ก่อสร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2380 มีพระประธานเป็นพระรูปแรก โดยชุมชนมีความเชื่อของชาวบ้านที่เชื่อว่าบ่อน้ำเค็มของหมู่บ้านมีความศักดิ์จำนวน 4 บ่อที่มีน้ำออกจากบ่อหลังจากพระสงฆ์สวดก็จะจะมีน้ำพุขึ้นมาจากบ่อน้ำที่แห้งก็จะมีน้ำเต็มบ่อ ซึ่งเป็นเรื่องที่น่ายศรัยมากและน้ำก็จะมีกลิ่นคาวซึ่งชาวบ้านที่มา ก็จะเตรียมกระตักน้ำมาตักเอาน้ำ เพราะมีความเชื่อว่าสามารถที่รักษาโรคให้หายได้ จะเชื่อมโยงกันระหว่างบ่อน้ำเค็ม ป่าและตำนานที่ถ้าสามพันกาน โดยมีเรื่องเล่าว่าเมื่อก่อนชาวบ้านหากมีงานบุญสามารถไปขอยืม ถ้วยทองคำ ช้อนทองคำจากเจ้าที่ เจ้าถ้ำมาใช้ เมื่อใช้เสร็จแล้วให้นำไปคืน แต่ในภายหลังต่อมามีคนขโมยออกไปจากถ้ำแล้วไม่นำไปคืน จึงเกิดปาฏิหาริย์ให้หินหน้าถ้ำถล่มลงมาปิดไว้ มีชาวบ้านบางส่วนที่จะพยายามเปิดหน้าถ้ำต้องใช้ไม้คานจากไม้ไผ่ถึง 3,000 ท่อน แต่ก็ไม่สามารถเปิดถ้ำได้แต่อย่างใด จึงเป็นที่มาของชื่อถ้ำสามพันกาน แต่เป็นที่น่าสังเกตได้อย่างหนึ่งคือโดยทั่วไปแล้วศิลปกรรมทางภาคเหนือที่ประตูหน้าวัดมักจะมีรูปสิงห์ประดิษฐ์ตั้งอยู่หน้าวัด แต่สำหรับชุมชนแห่งนี้แล้วได้ปรากฏศิลปประรูปแมวประดิษฐ์ตั้งอยู่ที่ประตูหน้าวัด น่าจะสันนิษฐานได้ว่าชุมชนแห่งนี้ให้ความเคารพนับถือแมวและยกให้เป็นสัตว์ที่คู่บ้าน คู่เมือง (ในภาพ 4.5)

ภาพ 4.5 แสดงศิลปประรูปแมวประดิษฐ์ตั้งอยู่ที่ประตูหน้าวัด

โดยชาวบ้านยังมีความเชื่อเรื่องผี รุกขเทวดา สิ่งศักดิ์สิทธิ์และสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ รวมถึงความเชื่อเรื่องบุญ บาป นรก สวรรค์ ทั้งนี้ สังเกตได้จากในหมู่บ้านนี้มีการบวชป่า สืบชะตาป่า การเลี้ยงผีเสื้อบ้าน เลี้ยงผีปู่ตอนป่าตาและผีขุนน้ำ และในบางช่วงเวลาของแต่ละปี จะพบฟางข้าวที่ใช้เชือกฟางมัดให้เหมือนรูปคนแล้วนำไปแขวนที่หน้าบ้านและได้เขียนป้ายบอกว่าไม่มีคนที่เกิดวันนั้นวันนี้ โดยมีความเชื่อว่ากลัวผีจะนำคนภายในบ้านไปอยู่ด้วย หากไม่ทำเช่นนั้นแล้วในครอบครัวอาจจะมีคนตายได้ เป็นต้น ตลอดจนความเชื่อในเรื่อง “ฝังจ่อ” โดยมีความเชื่อในเรื่องคุณไสยหรือไสยศาสตร์ เช่น ในอดีต (ไม่สามารถระบุระยะเวลาได้) บางคนผู้มีวิชาอาคมแกร่งกล้า มักฝังวิชาอาคมขลังฝังไว้ในบริเวณเรียกสวนไร่นา ป่าหัวไร่ปลายนา เพื่อกันคนอื่นมาขโมยพริกมะเขือ ผลผลิตทางการเกษตรอื่นๆ เป็นต้น ในลักษณะความเชื่อนี้ สรุปคือชุมชนมีความเชื่อศรัทธาเกี่ยวกับผี พราหมณ์ พระ รุกขเทวดา และสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ ที่มีความผูกพันและเชื่อมโยงต่อชุมชนมานับนานแล้ว

การปกครองส่วนท้องถิ่นและโครงสร้างการบริหารงานหมู่บ้าน

เดิมนั้นเป็นผู้ใหญ่บ้านที่เป็นผู้นำอย่างเป็นทางการและทางธรรมชาติดูแลในตัวคนเดียวที่เกษียณเมื่ออายุครบ 60 ปี แต่ปัจจุบันได้มีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย ในการปกครองลูกบ้านได้มีผู้นำอย่างเป็นทางการคือผู้ใหญ่บ้าน ที่มีวาระ 4 ปี ที่มาจากการเลือกตั้งของประชาชนในชุมชน ภายใต้ระเบียบ ข้อ บังคับ การบัญชา การปกครองจากกรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย ซึ่งชุมชนจะเรียกผู้ใหญ่บ้านว่าพ่อหลวงในขณะที่เรียกแม่หลวงกับผู้ที่ป็นภรรยาของผู้ใหญ่บ้าน โดยมีลำดับรายชื่อผู้ที่เคยดำรงตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านพร้อมภรรยาจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ดังนี้

1. พ่อหลวงด้าวผัดดี แม่หลวงป้อม
2. พ่อหลวงด้าวอินต๊ะ หนั้วหยื่น
3. พ่อหลวงแก้ว ผัดวงศ์
4. พ่อหลวงสม แม่หลวงแก้ว วงศ์แผ่น
5. พ่อหลวงคำ แม่หลวงมอย กันแก้ว
6. พ่อหลวงตุค แม่หลวงปันป่อง ผัดวงศ์
7. พ่อหลวงตัน แม่หลวงคำ อินน้อย
8. พ่อหลวงเป้ง แม่หลวงน้อย ต๊ะจันทร์
9. พ่อหลวงแก้วมา แม่หลวงมอญ ต๊ะจันทร์
10. พ่อหลวงตีบ แม่หลวงสัน กันแก้ว
11. พ่อหลวงจรัญ แม่หลวงเหรียญ อินน้อย
12. พ่อหลวงวิเชียร แม่หลวงมาลัย กันแก้ว ผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบัน (2551)

โดยมีโครงสร้างการบริหารงานหมู่บ้าน ที่มีผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้นำอย่างเป็นทางการ ซึ่งมาจากการเลือกตั้งของชุมชน ผู้ใหญ่บ้านจะคัดเลือกทีมงานเข้ามาบริหารหมู่บ้าน อันประกอบด้วย ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน จำนวน 3 คน คณะกรรมการหมู่บ้านจำนวน 7 ฝ่ายและற்றுญิก จำนวน 1 คน ทั้งนี้ได้จัดตั้งกลุ่มปฏิบัติงานแบบย่อย แบ่งออกเป็น 25 หมู่อด หมู่อดละ 10 - 12 คน ทำหน้าที่ปฏิบัติงานตามคำสั่งของผู้ใหญ่บ้าน โดยมีหัวหน้าของแต่ละหมู่อดเป็นผู้รับคำสั่งและถ่ายทอดรายละเอียดของงานแก่ลูกทีมต่อไป ในปกติจะใช้กลุ่มปฏิบัติงานประมาณ 3 หมู่อดต่อวัน หมุนเวียนกันไปแต่ในกรณีที่มีปริมาณงานมากหรือมีวันสำคัญก็จะเพิ่มจำนวนกลุ่มปฏิบัติงานตามความเหมาะสม

สำหรับความศรัทธาในเรื่องผู้นำทางธรรมชาติ ชาวบ้านจะมีความศรัทธากับอดีตผู้ใหญ่บ้าน เช่น ปัจจุบันชาวบ้านยังมีความศรัทธา ให้เกียรติต่ออดีตพ่อหลวงดิบ กันแก้วและอดีตพ่อหลวงจัญญ อินน้อย นอกจากนี้ยังมีความเคารพศรัทธาครูโรงเรียนบ้านผาแมว ที่มีบทบาทสอนหนังสือให้แก่ลูกหลานในชุมชนมานาน และอีกท่านคือเจ้าอาวาสวัดบ้านผาแมวซึ่งเป็นศูนย์รวมจิตใจทางศาสนาแก่ชาวบ้าน

ความสัมพันธ์ของชุมชนในชุมชนและกลุ่มชุมชน

ชุมชนมีความเป็นสัมพันธ์ค่อนข้างสูง โดยสมาชิกในชุมชนมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติ จึงมีความเป็นเพื่อนบ้านที่คอยช่วยเหลือกัน ยกตัวอย่างเช่น ยังมีการลงแขกเอามือเอแรงกันอยู่ รวมถึงการที่มีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็งที่สามารถนำชุมชนได้เป็นอย่างดี การร่วมงานบุญประเพณี การช่วยงานศพ งานแต่งงาน งานขึ้นบ้านใหม่ ซึ่งงานเหล่านี้เกิดขึ้นในหมู่บ้าน ชาวบ้านยังคงช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกันอยู่เสมอมา ตลอดจนการจัดตั้งกลุ่มองค์กรของชุมชนขึ้นมาเป็นตัวแทนของชุมชนเพื่อการบริหารจัดการด้านต่างๆ เช่น คณะกรรมการหมู่บ้านเป็นคณะบริหารในการปกครองหมู่บ้าน คณะกรรมการป่าชุมชนที่มีการระดมทุนจัดตั้งเป็นกองทุนเพื่อนำมาบริหารจัดการป่าในชุมชนในรอบของแต่ละปี คณะกรรมการจัดการน้ำ กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์ จำนวน 3 กลุ่ม กลุ่มผู้สูงอายุกลุ่มเยาวชนซึ่งที่ผ่านมาได้ดำเนินโครงการ“ปัสสอนน้องฮักบ้านเกิด” โดยได้มีการออมทรัพย์ในกลุ่มเยาวชนด้วยตนเอง ตอนนี้มีเงินทุนอยู่ประมาณ 6,000 บาท โดยกลุ่มเยาวชนนี้จะเป็นกำลังสำคัญในการร่วมกิจกรรมทุกกิจกรรมที่จัดขึ้นภายในหมู่บ้าน และกลุ่มอาชีพเสริมทำดอกไม้ประดิษฐ์จากดินญี่ปุ่น ซึ่งได้มีการรับรองสินค้าในระดับ 3 ดาวของประเทศ ที่สามารถสร้างเป็นรายได้ให้กับชุมชนค่อนข้างสูง แต่ปัจจุบันประสบปัญหาในการบริหารจัดการองค์กรทั้งด้านบัญชีรายรับรายจ่ายด้านบุคลากร ด้านความเสี่ยงอื่นๆ จึงทำให้กลุ่ม อาชีพนี้มีจำนวน

สมาชิกลดลงไป ปัจจุบันกำลังมีความพยายามจะรวมตัวกันดำเนินการรื้อฟื้นอีกครั้งหนึ่ง เพื่อดำเนินการให้เป็นรูปธรรมและพัฒนากลุ่มให้เติบโตอย่างเป็นขั้นตอนต่อไป เป็นต้น

ระเบียบ ข้อปฏิบัติ กฎเกณฑ์ของชุมชน

ชุมชนมีกฎ กติกา และ มีการบังคับใช้บทกำหนดโทษที่ชุมชนเป็นผู้กำหนดขึ้นเอง ถึงแม้หากมีบุคคลจากภายนอกชุมชนเข้ามากระผิดในพื้นที่ของชุมชน ต้องได้รับโทษที่ชุมชนนี้ได้บัญญัติกำหนดไว้ ได้แก่ กฎระเบียบของหมู่บ้าน ระเบียบการใช้น้ำจากอ่างเก็บน้ำห้วยเคียนฯ เพื่อทำการเกษตร กฎการใช้น้ำในการใส่ถั่วลิสง กฎระเบียบในการทิ้งขยะ กฎระเบียบในการจัดการป่าชุมชนบ้านผาแมว โดยในกรณีที่มีข้อพิพาทกับคนภายในและภายนอกชุมชนนี้ นอกจากนี้ประกอบด้วยกฎระเบียบเดิมภายในชุมชน ดังนี้

กรณีผู้นำของหมู่บ้านไม่ทำงานตามบทบาทหน้าที่ของตนเองหรือมีพฤติกรรมไม่เหมาะสม เช่น

-เมื่อเกิดปัญหาขึ้นในหมู่บ้านแล้วไม่ดำเนินการแก้ไขหรือดำเนินการแก้ไขด้วยความไม่เหมาะสม

-มีความไม่โปร่งใสเกี่ยวกับเงินทุนกองทุนที่เป็นของหมู่บ้าน

-ไม่ร่วมงานสังคมเลย เช่น งานศพ, งานพิธีกรรมทางศาสนา ฯลฯ

-ขาดประชุมติดต่อกัน 2 ครั้งขึ้นไปโดยไม่แจ้งเหตุผลหรือมีเหตุผลที่ไม่เหมาะสม

บทลงโทษ จะได้รับการดักเตือนจากกรรมการหมู่บ้านและส่งข้อมูลให้เจ้าหน้าที่ทางอำเภอเพื่อตรวจสอบและปลดออกจากตำแหน่ง

แนวทางการดำเนินงาน คณะกรรมการพัฒนาหมู่บ้านทำการกล่าวดักเตือนเพื่อให้ปรับปรุงตัวและหากไม่มีการปรับปรุงตัวให้ดีขึ้นคณะกรรมการพัฒนาหมู่บ้านทำการรวบรวมข้อมูลส่งทางอำเภอ

กรณีสร้างความรำคาญหรือสร้างความเดือดร้อนแก่เพื่อนบ้าน ห้ามขัดขวางด้วยความเร็วภายในหมู่บ้านซึ่งอาจก่อให้เกิดอันตรายกับบุคคลอื่นหรือขัดขวางสิ่งดังจนก่อให้เกิดความรำคาญ

บทลงโทษ จะได้รับการดักเตือนจากฝ่ายปกครอง และปรับ 500 บาท ต่อ คน รวมทั้งดำเนินการอื่น ๆ ตามความเหมาะสม

แนวทางการดำเนินงาน ฝ่ายปกครองทำการดักเตือน แต่หากไม่ยุติพฤติกรรม ฝ่ายปกครองทำการยึดรถและนำมาไว้บ้านผู้ใหญ่บ้านเพื่อทำการปรับ ตลอดจนหากไม่ยอมให้ยึดรถให้ฝ่ายปกครองโทรศัพท์แจ้งเจ้าหน้าที่ตำรวจเพื่อดำเนินการตามกฎหมาย

ห้ามเปิดเครื่องส่งเสียงดังรบกวนเพื่อนบ้านตั้งแต่เวลา 21.00 น. ในช่วงปกติ และเวลา 24.00 น. ในช่วงเทศกาล

บทลงโทษ จะได้รับการตัดเดือนจากฝ่ายปกครองและปรับ 500 บาท ต่อ การกระทำผิด 1 ครั้งตลอดจนดำเนินการอื่นๆ ตามความเหมาะสม

แนวทางการดำเนินงาน ฝ่ายปกครองทำการตัดเดือนพร้อมลงบันทึกและหากไม่ยุติพฤติกรรมนั้นๆ ฝ่ายปกครองทำการปรับ 500 บาทรวมทั้งดำเนินการอื่น ๆ ตามความเหมาะสม

ห้ามทะเลาะวิวาทชกต่อยกันในหมู่บ้าน

บทลงโทษ ปรับ 50 บาท ต่อ คน (เฉพาะคนคันเหตุหรือผู้ร่วมกรณีด้วย)

แนวทางการดำเนินงาน ฝ่ายปกครองทำการตัดเดือนและห้ามปราม หากไม่ยุติการกระทำให้ปรับตามบทลงโทษโดยแจ้งเจ้าหน้าที่ตำรวจเพื่อดำเนินการตามกฎหมายตลอดจนดำเนินการอื่นๆ ตามความเหมาะสม

การประชุมใหญ่หรือประชุมประจำเดือนของหมู่บ้าน

ถ้าหากทางหมู่บ้านมีการประชุมใหญ่หรือประชุมประจำเดือนขึ้น ทุกหลังคาเรือนต้องส่งสมาชิกเข้าร่วมประชุมอย่างน้อย 1 คน

บทลงโทษ ปรับ 50 ต่อหลังคาเรือน

แนวทางการดำเนินงาน หัวหน้าวัดตรวจรายชื่อตามลายเซ็นในสมุดบันทึกและให้หัวหน้าวัดส่งรายชื่อหลังคาเรือนที่ขาดการประชุมให้ฝ่ายปกครองโดยฝ่ายปกครองเรียกผู้กระทำผิดมาปรับตามบทลงโทษตลอดจนดำเนินการอื่นๆ ตามความเหมาะสม

การตัดไม้ แหล่งต้นน้ำ ห้ามมิให้ผู้ใดตัดต้นไม้บริเวณแหล่งต้นน้ำ (ตั้งแต่อ่างเก็บน้ำห้วยเทียน-ห้วยแม่ภู)

บทลงโทษ ปรับ 10,000 บาท ต่อ ต้น

แนวทางการดำเนินงาน โดยฝ่ายปกครองทำการตรวจสอบตามที่ได้รับแจ้งและทำการปรับผู้กระทำผิดตามบทลงโทษและลงบันทึกเขตใช้สอยห้ามบุคคลภายในหมู่บ้านตัดต้นไม้บริเวณเขตใช้สอยของหมู่บ้านเพื่อขายให้แก่บุคคลซึ่งอยู่นอกหมู่บ้านและดำเนินการอื่น ๆ ตามความเหมาะสม

กรณีไม้สวนส่วนบุคคล หากมีการตัดไม้สวนเพื่อนำมาใช้ประโยชน์หรือขาย

บทลงโทษ คณะกรรมการหมู่บ้านและ ผู้รับผิดชอบทำการตัดเดือนพร้อมลงบันทึกกรณีไม่เชื่อฟังคำตัดเดือน คณะกรรมการหมู่บ้าน โทรแจ้งเจ้าหน้าที่ราชการเพื่อดำเนินการตามกฎหมายที่เกี่ยวข้อง

แนวทางการดำเนินงาน ให้แจ้ง คณะกรรมการหมู่บ้าน ผู้รับผิดชอบเพื่อตรวจสอบตามที่รับแจ้ง โดยคณะ กรรมการหมู่บ้าน ผู้รับผิดชอบเข้าตรวจสอบความถูกต้อง ในกรณีที่จะตัดเพื่อขายให้เจ้าของไม้พิจารณาขายภายในคนภายในหมู่บ้านก่อนถ้าขายไม่ได้หรือไม่มีคนในหมู่บ้านซื้อให้มาแจ้ง คณะ กรรมการหมู่บ้าน

เงินหมู่บ้าน

การรวบรวม ให้แกนนำพัฒนาหมู่บ้านเป็นผู้รวบรวมและจะเริ่มดำเนินงานหลังจากมีการชี้แจงให้ชาวบ้านรับทราบและเห็นชอบในที่ประชุมใหญ่ของหมู่บ้าน

ห้ามบุคคลภายนอกเข้ามาหาของป่าทุกชนิดในเขตป่าของบ้านผาแมว

โดยประสานงานทางอำเภอ สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลประสานงานกับปลัดศูนย์สมเพื่อเข้าวาระการประชุมของอำเภอ เอกสารเกี่ยวกับกฎระเบียบข้อห้าม หมอ้ออดรับผิดชอบพิมพ์และถ่ายเอกสารป้ายประกาศห้ามเพื่อปักตามเขตป่า สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลช่วยเขียนเขตแดนไม้ชัดเจน ทีมผู้นำ (ผู้ช่วย) รับปากจะไปคุยกับผู้นำบ้านใกล้เคียงให้ชัดเจนในวันประชุม

การค้าของป่า (หน่อไม้, ผักหวาน, ไม้รวก) ไม้รวก ทำการประมูลไม่ได้เพราะเป็นเขตของบริษัทปูนซีเมนต์ ทางหมู่บ้านไม่มีสิทธิ์เปิดประมูล ทางผู้ค้าไม้รวกจะลักลอบตัดกันเองแต่จะมอบเงินเป็นสินน้ำใจเข้าหมู่บ้านบางส่วน

ฝ่ายตรวจสอบการทำงาน

การคัดเลือก จากแกนนำพัฒนาหมู่บ้าน 5 คน และจากตัวแทนชาวบ้าน 5 คน โดยให้ชาวบ้านเป็นคนเลือกเริ่มทำงาน หลังจากชาวบ้านเลือกตั้งเข้ามา และจะทำการตรวจสอบเฉพาะเหตุการณ์ปัจจุบันและที่จะเกิดขึ้นในอนาคตเท่านั้น เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในอดีตจะไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยว

การตั้งเครื่องเลื่อยไม้

กรณีที่ไม้ได้รื้อบ้านหรือสร้างบ้าน ให้แจ้งต่อ คณะกรรมการหมู่บ้านที่รับผิดชอบ ถ้ามีเหตุผลเหมาะสมสามารถตั้งเครื่องได้

การชำระจปลา

ผู้รับผิดชอบ ฝ่ายปกครอง โดยเขตที่ห้าม ทุกห้วยหนองคลองบึงยกเว้นน้ำแม่จาง ที่มีบทลงโทษปรับ 1,000 บาท ต่อ ติม

กฎระเบียบประชาคม

ห้ามบุคคลภายนอกซึ่งไม่ใช่คนในหมู่บ้านผาแมวเข้ามาหาทรัพยากรทุกชนิดที่มีอยู่ในเขตป่าของบ้านผาแมว

บทลงโทษ หากผู้กระทำผิดจะถูกปรับเป็นเงิน 500 บาท ต่อ จำนวนผู้กระทำผิดหนึ่งคน กรณีตัดต้นไม้จะปรับคันละ 10,000 บาท

แนวทางการดำเนินงานกับผู้กระทำผิด

- กรรมการผู้รับผิดชอบซึ่งประกอบด้วย ผู้ใหญ่บ้าน, สารวัตรกำนัน, กรรมการ 7 ฝ่าย, สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล และชาวบ้าน จะทำการยึดพาหนะผู้กระทำผิดและนำมาไว้ที่บ้านผู้ใหญ่บ้านเพื่อสอบสวนและทำบันทึก

- หากผู้กระทำผิดไม่ยอมเสียค่าปรับตามมติประชาคมของทางหมู่บ้าน กรรมการจะไม่อนุญาตให้นำยานพาหนะออกจากหมู่บ้านโดยเด็ดขาด

การสร้างกฎของหมู่บ้านนี้ต้องมีการบังคับใช้ได้จริง แต่สำหรับบางครั้งเป็นกรณีที่ไม่มีผลกระทบกับคนส่วนใหญ่มากนักก็อาจมีการรอมชอม ใกล้เคียงกันอยู่บ้าง ซึ่งมีรายละเอียดข้อกำหนดต่างๆของหมู่บ้าน ดังตาราง 4.1

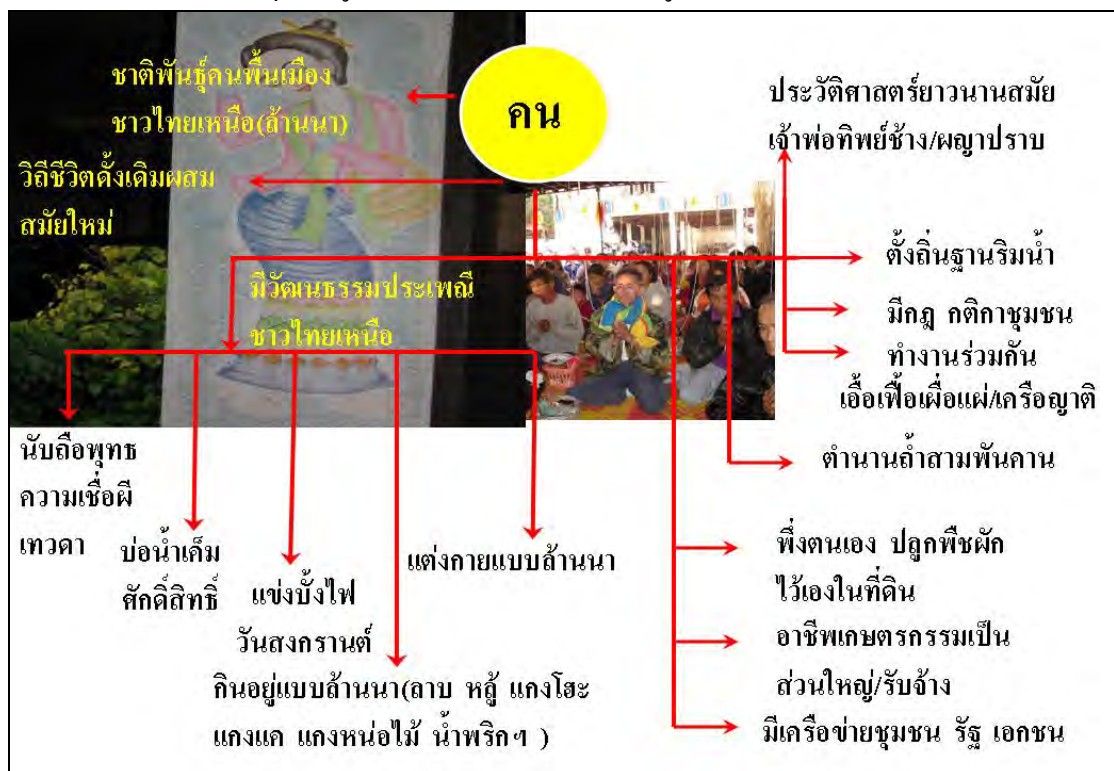
ตาราง 4.1 แสดงข้อกำหนดและบทลงโทษของชุมชน

ข้อกำหนด	บทลงโทษ
กฎระเบียบในการใช้น้ำจากอ่างเก็บน้ำห้วยเคียนฯ เพื่อทำการเกษตร	
1. กำหนดให้มีกลุ่มผู้ใช้น้ำจำนวน 13 กลุ่ม โดยให้มีหัวหน้ากลุ่มแต่ละกลุ่ม เรียกว่า “หัวหน้าฝ่าย” มีหน้าที่ดูแลลูกกลุ่ม	
2. หากมีการเปิดน้ำแล้วให้หัวหน้าฝ่ายลูกที่ 1 รับน้ำทันที เมื่อได้น้ำทั่วถึงกันทั้งกลุ่มแล้วให้หัวหน้าฝ่ายรีบปิดปากเหมือง	ปรับหัวหน้าฝ่าย 50 บาท
3. หากน้ำไหลมาถึงฝ่ายของกลุ่มใด ให้รีบรับน้ำเข้าเหมืองทันทีไม่ว่าจะเป็นกลางคืนหรือกลางวัน หากน้ำผ่านไปแล้วจะมีสิทธิรับน้ำอีกครั้งต่อเมื่อมีการปล่อยน้ำอีกครั้งหนึ่ง	
4. เมื่อได้รับน้ำในรอบที่ 1 และมีการปล่อยน้ำไปสู่หัวหน้าฝ่ายลูกต่อไปแล้ว หากมีการลักลอบรับน้ำเข้าที่ดินอีกครั้งเป็นรอบที่ 2	ปรับผู้กระทำผิด 200 บาท
5. หากหัวหน้าฝ่ายหรือลูกฝ่ายกระทำผิดแล้วไม่ยอมจ่ายค่าปรับ	คณะกรรมการจะไม่จ่ายน้ำจนกว่าจะเสียค่าปรับ
6. ให้คณะกรรมการจัดการน้ำดูแลฝ่ายจำนวน 12 ลูก และให้ดำเนินการปรับผู้กระทำผิดกฎระเบียบ	

ตาราง 4 (ต่อ)

ข้อกำหนด	บทลงโทษ
7. เงินที่ได้จากค่าปรับไม่ว่ากรณีใดๆ นำไปเก็บไว้ที่กลุ่มผู้ใช้น้ำเท่านั้น	
กฎกติกาในการรับน้ำในครัวเรือน	
1. กรณีน้ำมาถึงนาของตนเองแต่ไม่รับน้ำและปล่อยให้ผ่านไประยะต้องรอการเปิดน้ำอีกครั้งหนึ่ง จึงจะมีสิทธิรับน้ำเข้านา	
2. การเปิดน้ำทิ้งไว้และรั่วไหล ถือว่าเป็นการใช้น้ำอย่างฟุ่มเฟือย	ปรับไร่ละ 50 บาท
3. มีการเก็บค่าบำรุงอ่างจากการทำถั่วลิสงในอัตราไร่ละ 80 บาท	
4. คณะกรรมการฯ จะเปิดน้ำ 15 วัน/ครั้ง ในการเปิดน้ำแต่ละครั้งให้ลูก	ไม่ปล่อยน้ำให้ผู้จัดขึ้น
ฝ่ายชุดลอกเหมืองฝ่ายที่ปลูกถั่วไว้ก่อน	
กฎกติกาในการทิ้งขยะ	
ห้ามทิ้งขยะบริเวณริมถนน	ปรับ 500 บาท
(ผู้แจ้งจับได้รับเงินรางวัล 300 บาท ที่เหลือเข้ากองกลางหมู่บ้าน)	

โดยสรุปข้อมูลด้านคนที่เป็นลักษณะของภูมิประเทศทางสังคมวิทยา ดังภาพ 4.6

ภาพ 4.6 แสดงลักษณะทรัพยากรมนุษย์

ลักษณะทรัพยากรดิน

เนื่องจากสภาพทางภูมิศาสตร์ของชุมชน ทั้งมีลักษณะของที่ราบลุ่ม เจริญเขา โดยมีภูเขาสูงชันอยู่ทางด้านทิศตะวันออก จึงปรากฏสภาพพื้นที่ส่วนใหญ่มีพืชพรรณปกคลุมอยู่ที่ยังคงเป็นต้นน้ำลำธารอยู่บนภูเขาสูงและลดหลั่นลงมาถึงเชิงเขา มีลำห้วยหลายสายที่อยู่ในร่องเขาสามารถรองรับความชุ่มชื้นในดิน จนเกิดเป็นสายน้ำที่ไหลจากภูเขาสูงลงสู่ที่ราบต่ำให้ผู้คนที่นี่ได้ใช้ประโยชน์ โดยในส่วนใหญ่พื้นที่ราบ ที่ราบลุ่มหรือเนินเขา ที่เป็นลักษณะคล้ายรูปแอ่งกระทะก็ถูกเปลี่ยนแปลงเป็นที่อยู่อาศัยและที่ทำกินไปตามสภาพของพื้นที่

การใช้ประโยชน์ที่ดินและความเหมาะสม

สภาพของพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 40,000 ไร่ พื้นที่ที่มีความลาดชันบนภูเขาจนถึงเชิงเขามีพืชพรรณปกคลุมประมาณ 33,000 ไร่ ส่วนในพื้นที่ที่เป็นลักษณะคล้ายรูปแอ่งกระทะ ได้ถูกเปลี่ยนแปลงเป็นที่อยู่อาศัยประมาณ 2,000 ไร่ และใช้ประโยชน์เป็นที่ทำกินหรือที่ดินทำการเกษตรประมาณ 5,000 ไร่ ซึ่งพื้นที่ทำการเกษตรนี้ส่วนใหญ่แล้วใช้ทำนาข้าว เมื่อหลังเก็บเกี่ยวผลผลิตแล้ว ที่ดินบางส่วนมีการปลูกพืชตระกูลถั่ว กระเทียม หอมและอื่นๆ เพื่อเป็นการใช้ประโยชน์ที่ดินไม่ให้ว่างเปล่าไร้ประโยชน์

ความเสื่อมโทรม สาเหตุ และผลกระทบ

หากย้อนอดีตไปเมื่อประมาณ 50-60 ปีที่ผ่านมากระแสนการพัฒนาที่ผ่านมามุ่งแสวงหาเพียงด้านเศรษฐกิจแบบสุดโต่งเกินไป ในพื้นที่ส่วนที่มีพืชพรรณปกคลุมอยู่นี้ปรากฏว่ามีไม้มีค่าทางเศรษฐกิจ เช่น ไม้สัก ประดู่ แดง ตะเคียนทอง มะค่าโมง ฯลฯ ขึ้นปกคลุมอยู่นี้ เคยถูกการสัมปทานไม้มาก่อน ประกอบกับลักลอบตัดไม้ การจับจองพื้นที่เพื่อทำเป็นที่ทำกินทั้งจากภายในชุมชนเองหรือจากภายนอกชุมชนเองก็ดี จึงส่งผลให้พื้นที่ส่วนนี้จึงปรากฏสภาพป่าที่กำลังฟื้นฟูพัฒนาขึ้นมาใหม่อีกครั้งหนึ่ง ส่วนในพื้นที่ที่นำมาทำการเกษตร อาจมีการเสื่อมคุณภาพของดิน ดินขาดความอุดมสมบูรณ์ และอาจมีสารเคมีตกค้าง เนื่องจากในบางครั้งมีการใช้ปุ๋ยเคมีในพื้นที่เหล่านี้อยู่ ดังคำพูดของพ่ออุ้ยคำย (ผู้อาวุโสในชุมชน) ที่ได้กล่าวร่วมในเวทีสนทนา เมื่อวันที่ 28 กรกฎาคม 2551 ว่า

...เมื่อก่อนบ้านเราไม่มีปุ๋ยเคมี ดินมันก็ดีปลูกพืชชนิดใดก็เจริญเติบโตให้ได้เก็บเกี่ยวผลผลิตได้ตลอด เมื่อดินดี ป่าดี ป่าให้น้ำยังต้นไม้อายุยังให้น้ำเยอะ แต่ก่อนเป็นบ้านชุ่มเย็นฝนดี น้ำมีอย่างเพียงพอ เมื่อน้ำดีทำนา ปลูกข้าวได้เร็ว ของกินอุดมสมบูรณ์ แต่เดี๋ยวนี้มีปุ๋ยเคมี เป็นหนี้สิน การตัดไม้ในป่า ต้นไม้ใหญ่หายไป ก็ทำให้น้ำน้อยลง ดินก็เสื่อมลง...

แต่ยังมีบางส่วนที่ไม่ใช่ปุ๋ยเคมีโดย นางน้อย อุทธิยะซึ่งได้ให้ข้อมูลว่า “...ชาวบ้านส่วนใหญ่มีอาชีพทำการเกษตร ไม่ค่อยได้ใช้สารเคมี ช่วงนี้ชาวบ้านก็ตากข้าวไว้ให้แห้งเพื่อรอฝนตกลงมาแล้วค่อยสลายเป็นปุ๋ยในดินต่อไป...”

การถือครองที่ดิน กรรมสิทธิ์

ในพื้นที่ทำการเกษตร จำนวน 5,000 ไร่ นี้มีเอกสารสิทธิ์ที่เป็น น.ส. 3 ก. ที่ออกให้โดยกรมที่ดิน รวมจำนวน 4,400 ไร่ เป็นเอกสาร ส.ป.ก. 4-01 ที่ออกให้โดยสำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตรกรรมหรือ ส.ป.ก.และหนังสือแสดงสิทธิทำกิน (สทก.) ที่ออกให้โดยกรมป่าไม้ รวมจำนวน 100 ไร่ โดยมีพื้นที่ทำกินที่ไม่มีเอกสารสิทธิ์ใดๆเลย รวมจำนวน 500 ไร่ ดังภาพสรุปลักษณะทรัพยากรดิน (ภาพ 4.7)

ภาพ 4.7 แสดงลักษณะทรัพยากรดิน

ทรัพยากรน้ำ

ลักษณะภูมิประเทศที่เป็นที่ราบเชิงเขาประกอบกับทิศตะวันออกเป็นสันเขาที่แบ่งเขตระหว่างจังหวัดลำปางกับจังหวัดแพร่ที่มีพืชพรรณปกคลุมอยู่เป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร มีลำห้วยจำนวน 5 ลำห้วยหลัก ได้แก่ ห้วยเคียน ห้วยผาเมว ห้วยแม่คำ ห้วยก้าง และห้วยแม่ภูไหลผ่านหมู่บ้านลงไปสู่พื้นที่เกษตรกรรมก่อนที่จะไหลลงสู่แม่น้ำจาง จึงได้มีโครงการอ่างเก็บน้ำห้วยเคียนอันเนื่องมาจากพระราชดำริ โดยกรมชลประทาน สร้างเมื่อปี 2523 ซึ่งมีลักษณะเป็นเขื่อนดิน ความ

สูง 16 เมตร ความยาว 180 เมตร มีอาคารบังคับน้ำและเหมืองลำน้ำที่ดำเนินการ สามารถส่งน้ำให้พื้นที่เพาะปลูกประมาณ 2,500 ไร่ ในหมู่บ้านผาแมวและหมู่บ้านใกล้เคียงในฤดูแล้งและฤดูฝนสามารถกักเก็บน้ำให้ราษฎรได้อุปโภคบริโภคตลอดทั้งปี โดยในวันจันทร์ที่ 5 มกราคม 2524 เวลา 14.10 น. องค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินโดยเฮลิคอปเตอร์พระที่นั่ง พร้อมด้วยสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาสยามราชกุมารี และสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ฯ เสด็จพระราชดำเนินจากลานเฮลิคอปเตอร์ พระตำหนักภูพิงคราชนิเวศน์ จังหวัดเชียงใหม่ ไปทอดพระเนตรโครงการอ่างเก็บน้ำห้วยเกียนตามพระราชดำริ และทรงเยี่ยมเยียนราษฎร อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง ในเวลา 14.50 น. เสด็จพระราชดำเนินถึงบริเวณอ่างเก็บน้ำห้วยเกียน บ้านผาแมว ตำบลหัวเสือ อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง โดยมีนายสำราญ พึ่งประสิทธิ์ ผู้ว่าราชการจังหวัดลำปาง ร้อยเอกสุนทร เรืองเล็ก อธิบดีกรมชลประทานและนายยุทธ กิ่งเกตุ ผู้อำนวยการสำนักชลประทานที่ 2 ลำปาง เจ้าหน้าที่กรมชลประทานและราษฎรจำนวนมากถวายการต้อนรับ ทรงปล่อยพันธุ์ปลาใน ปลาไน ปลาช่อน และปลาหมอในอ่างเก็บน้ำเพื่อแพร่พันธุ์ปลาเป็นอาหารประเภทโปรตีนสำหรับราษฎรแล้ว ทรงเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมราษฎรและทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมฯ ให้แพทย์ที่โดยเสด็จพระราชดำเนินตั้งหน่วยตรวจรักษาและจ่ายแจกยาแก่ผู้เจ็บป่วยและทรงได้แสดงออกถึงความพอพระราชหฤทัยที่ได้มีการดำเนินงานเป็นขั้นตอนที่จะพัฒนาให้ท้องถิ่นเจริญ

การจัดการน้ำ ระบบชลประทานและการใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำ

ด้วยน้ำพระทัยขององค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ที่ทรงมีพระราชดำริให้สร้างอ่างเก็บน้ำห้วยเกียน เมื่อสร้างแล้วเสร็จทำให้ราษฎรสามารถมีน้ำไว้ใช้ทางการเกษตร รวมถึงการมีแหล่งอาหารจากอ่างเก็บน้ำแล้ว ยังสามารถสร้างความชุ่มชื้นในดินทำให้ฝนป่าได้ฟื้นฟู กลับคืนมาอุดมสมบูรณ์ ให้ชุมชนใช้ผลประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อมได้อย่างเพียงพอ ภายหลังที่มีอ่างเก็บน้ำไว้เก็บจากลำห้วยต่างๆแล้ว ได้มีการจัดการระบบชลประทานโดยกรมชลประทานและมีคณะกรรมการจัดการน้ำภายในชุมชน ก็ทำให้มีน้ำไว้ใช้พื้นที่ทำการ เกษตรของราษฎรตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ภายใต้การสร้างกฎระเบียบการใช้น้ำ ที่มีคณะกรรมการกำกับดูแลการใช้น้ำอย่างเป็นธรรมสำหรับทุกฝ่าย แต่อาจประสบปัญหาแหล่งน้ำตื้นเขินจากตะกอนทราย ซึ่งชุมชนได้ร่วมกันดูแลรักษาอ่างเก็บน้ำด้วยการสร้างฝายต้นน้ำลำธาร(ฝายชะลอความชุ่มชื้น,ฝายแม้ว) ตรงลำห้วยต่างๆ บริเวณเหนืออ่างเก็บน้ำ ได้แก่ ห้วยเกียน ห้วยผาแมว ห้วยแม่คำ ห้วยก้าง และได้นำระบบประปาภูเขามาใช้ในหมู่บ้าน โดยอาศัยการนำน้ำจากอ่างเก็บน้ำบนห้วยผาแมวผ่านการวางท่อประปามาไปเก็บน้ำไว้ที่แท่งก้นน้ำบนภูเขา แล้วจึงปล่อยลงมาสู่หมู่บ้านทุกหลังคาเรือนให้ได้ใช้อุปโภค บริโภคโดยทั่วกัน

ความเปลี่ยนแปลง ความเสื่อมโทรม การสูญเสีย และผลกระทบ

ผลพวงจากการพัฒนาที่มุ่งเน้นทางด้านเศรษฐกิจตามกระแสหลัก ถึงแม้มีแหล่งน้ำอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ แต่ผลผลิตทางการเกษตรที่ได้ไม่ทำให้ชุมชนอยู่ดีมีสุขเท่าไรนัก กลับทำให้ชุมชนมีสภาพทางเศรษฐกิจที่ไม่ดีเอาเสียเลย มีหนี้ยังเป็นหนี้สิน สินค้าทางการเกษตรถูกพ่อค้าคนกลางกดราคา ประกอบกับกระแสการปลูกพืชเชิงเดี่ยว ปุ๋ยเคมี การศึกษาที่ผลิตคนมุ่งสู่ภาคเศรษฐกิจของกลุ่มทุนในเมืองใหญ่ สังคมมีปัญหา ยาเสพติดระบาด สังคมอ่อนแอ การขายที่ดินที่มุ่งสู่แรงงานทั้งในและนอกประเทศ การพัฒนาทางภาครัฐยังไม่เข้าใจ ไม่เข้าถึงและยังไม่พัฒนาให้ชุมชนพึ่งตนเองได้อย่างแท้จริง

ชุมชนแห่งนี้ยังต้องแสวงหาตัวเงินเพื่อตามกระแสโลกในยุคโลกาภิวัตน์ เพื่อใช้ในจับจ่ายตามวัตถุนิยม การส่งเสริมบุตรหลานให้มีการศึกษาที่สูงขึ้น จึงต้องมีการตัดไม้ในป่าขายให้แก่คนข้างนอกหรือการบุกรุกที่ดินของรัฐเพื่อทำมาหาจ่ายกับค่าใช้จ่ายที่เป็นเงาตามตัวเสมอมา เมื่อทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ที่เชื่อมโยง สัมพันธ์กันอย่างเป็นระบบถูกกระทำทำให้เสียสมดุลลงไปในช่วงหนึ่ง จนในปี 2548 ได้เกิดพายุพญาช้างสาร หรือ พายุคอมเรย์ ที่มีฝนตกจำนวนหลายวันในท้องที่ทางภาคเหนือ มีปริมาณน้ำฝนมาก พื้นที่รับน้ำจากป่าสู่อ่างเก็บน้ำไม่สามารถรองรับน้ำฝนได้ทั้งหมด จนเกิดอุทกภัยขึ้นในชุมชนแห่งนี้ ทำให้พื้นที่ทางการเกษตร สัตว์เลี้ยงและสิ่งก่อสร้าง สาธารณูปโภคพื้นฐานของชุมชนเสียหายถูกทำลายลงไป (ดังปรากฏตามภาพ 4.8)

ภาพ 4.8 อุทกภัยที่บ้านผาแมวเมื่อปี พ.ศ. 2548

การอนุรักษ์และการฟื้นฟูแหล่งน้ำ

จากเหตุการณ์อุทกภัย จำนวน 2 ครั้ง เมื่อปี พ.ศ. 2548 ทั้งนี้สาเหตุเนื่องจากการลักลอบตัดไม้บริเวณต้นน้ำ ทั้งจากคนภายในและภายนอกชุมชน รวมถึงการเกิดไฟฟ้า ทำให้ฝืนป่ามีสภาพเสื่อมโทรมลง รวมถึงปริมาณน้ำฝนที่มีมากเกินไปในระหว่างที่พายุคอมเรย์เข้ามา โดยปลายปีเดียวกันแกนนำของชุมชนออกมาร่วมปรึกษาหารือ เพื่อค้นหาสาเหตุ แนวทางการแก้ไขการป้องกันแหล่งน้ำต้นน้ำและการป้องกันมิให้เหตุการณ์นั้นเกิดขึ้นซ้ำรอยเดิมอีก จึงได้ชักชวนชาวบ้านรวมตัวกันสร้างฝายต้นน้ำลำธารหรือฝายดักตะกอนหรือฝายชะลอความชุ่มชื้น หรือ ฝายแม้วบริเวณลำห้วยต่างๆ บริเวณเหนืออ่างเก็บน้ำ ชาวบ้านจึงเริ่มได้เรียนรู้การทำฝายชะลอความชุ่มชื้นขึ้นภายในชุมชนเอง โดยชาวบ้านได้เรียนรู้จากการสร้างกันเองที่ใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านและผสมผสานองค์ความรู้จากภายนอกโดยชุมชนได้สร้างกันเองและรับการสนับสนุน ส่งเสริมจากภาครัฐ องค์การพัฒนาเอกชน องค์การบริหารส่วนตำบลห้วยเสือ นิติจากคณะอักษรศาสตร์และคณะวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในนามค่ายต้นกล้าในช่วง 12 - 21 ตุลาคม 2550 ภาคเอกชน โดย SCG หรือ บริษัทปูนซีเมนต์ไทยจำกัด (ลำปาง) นักเรียน นักศึกษาในท้องที่จังหวัดลำปางในโครงการ 1 วัน 1,000 ฝายซึ่งร่วมถวายให้แก่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในวันที่ 1 ธันวาคม 2550 ในเวทีสร้างความรู้ความเข้าใจของชาวบ้านในช่วงแรกของงานวิจัย เมื่อวันที่ 20 ตุลาคม 2550 นายพัฒนา ต๊ะจันทร์ ได้มีคำกล่าวต่อเวทีร่วมสนทนาว่า

...ผมเกิดในหมู่บ้านนี้อยากจะเห็นหมู่บ้านของผมพัฒนา ซึ่งผมได้เคยไปดูงานหลายๆแห่งทั่วประเทศแล้ว โดยเฉพาะศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ อันเนื่องมาจากพระราชดำริ ได้เห็นหลักการพัฒนาป่า โดยใช้ทรัพยากรน้ำของในหลวงแล้ว นึกถึงบ้านผาแม้วที่อยู่ในหลวงเคยเสด็จเมื่อปี พ.ศ. 2524 ที่อ่างเก็บน้ำห้วยเคียนฯ ในบริเวณเหนืออ่างเก็บน้ำขึ้นไปยังมีป่าอยู่ ซึ่งที่ผ่านมามีการลักลอบตัดไม้อยู่บ่อยๆแต่หลังจากเกิดน้ำท่วมเมื่อปี 2548 แล้วหมู่บ้านนี้ได้มีกฎกติกาที่สร้างขึ้นเองมีบทลงโทษกันเอง บ้านนี้จึงไม่มีการทำไม้เหมือนเมื่อก่อน...

สำหรับการพัฒนาป่าแล้วชุมชนยังวัฒนธรรม ความเชื่อและศรัทธาต่อในหลวงผู้ทรงแนะแนวทางหรือมีพระราชดำรินในด้านต่างๆไม่ว่าในเรื่องดิน น้ำ ป่า ให้แก่พสกนิกรชาวไทย โดยหากสรุปจำนวนฝายตั้งแต่ปี 2548 จวบจนถึงปัจจุบัน ชุมชนแห่งนี้สามารถสร้างฝายต้นน้ำลำธารทั้งหมดจำนวน 1,515 ลูก ทำให้หมู่บ้านนี้ได้รับรางวัลชมเชยของระดับ ประเทศในการจัดการทรัพยากรน้ำชุมชนตามแนวพระราชดำริเพื่อเฉลิมพระเกียรติ เนื่องในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 80 พรรษา 5 ธันวาคม พ.ศ. 2550 จาก ดร.สุเมธ ตันติเวชกุล ตลอดจนการสร้าง

ฝายและสระน้ำเพื่อเป็นแก้มลิงระหว่างทางจากอ่างเก็บน้ำห้วยเคียน – น้ำแม่จาง โดยสร้างฝายเก็บน้ำและสามารถทดน้ำไว้ใช้ได้ถึง 42 ลูก จำแนกได้เป็นฝายภูมิปัญญาท้องถิ่น จำนวน 38 ลูก และฝายคอนกรีตจำนวน 4 ลูก ขณะเดียวกันได้ดำเนินการขุดสระน้ำเพื่อทำเป็นแก้มลิงอีกจำนวน 3 ลูก เพื่อให้ได้ใช้ประโยชน์อย่างคุ้มค่าต่อไป สรุปลักษณะทรัพยากรน้ำดังภาพ 4.9

ภาพ 4.9 แสดงลักษณะทรัพยากรน้ำ

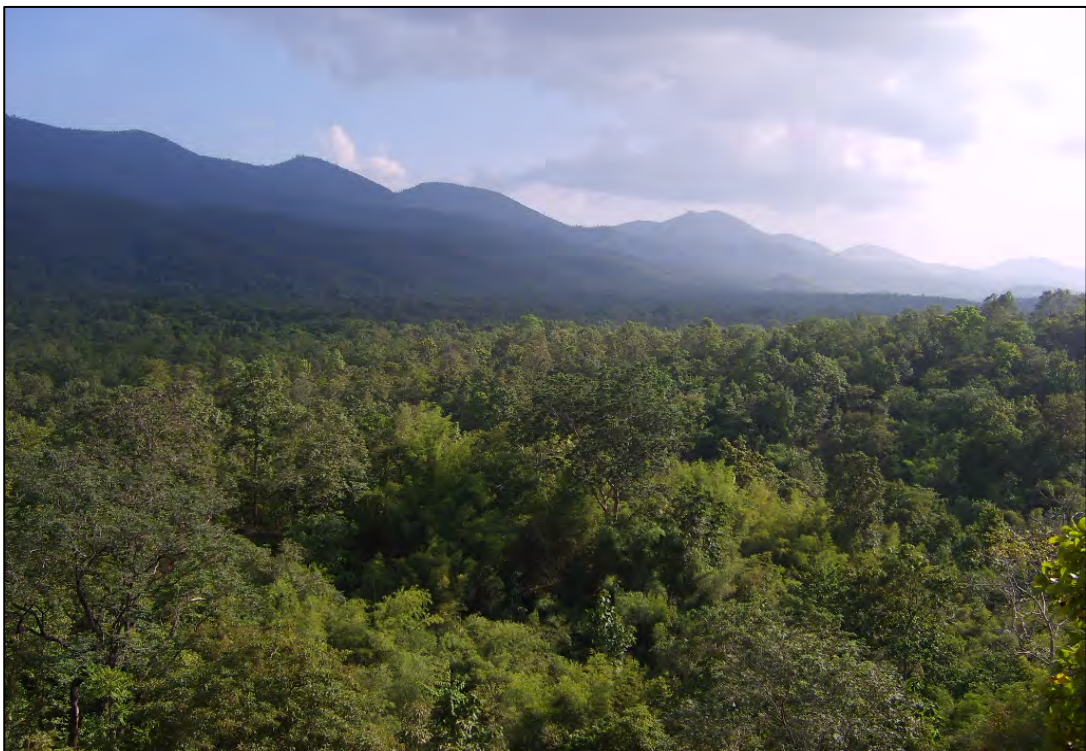
ลักษณะทรัพยากรป่าไม้และป่าชุมชน

พื้นที่ป่าที่ชุมชนได้ประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อม ทั้งที่รวมถึงการจัดการและไม่มีการจัดการอย่างเป็นรูปธรรม มีพื้นที่ประมาณ 33,000 ไร่ ส่วนใหญ่อยู่บริเวณเหนืออ่างเก็บน้ำห้วยเคียนมีพรรณพืชปกคลุมอยู่พื้นที่เป็นภูเขาสูงจนถึงแนวเขตสันเขาที่เป็นเส้นแบ่งเขตของจังหวัดลำปางกับจังหวัดแพร่

ลักษณะของทรัพยากรในป่า

โดยตามลักษณะภูมิประเทศที่แตกต่างกันชนิดดิน หิน ความลาดชัน ความสูงจากระดับน้ำทะเลเฉลี่ยปานกลาง ไฟป่า และปริมาณน้ำฝนแล้ว ในพื้นที่เนินเขาที่มีลักษณะดินเป็นดินกรวด ดินลูกรัง จะปรากฏเป็นสังคมป่าผลัดใบ (Deciduous Forest) ได้แก่ป่าเต็งรัง (Deciduous

Dipterocarp Forest) มีพันธุ์ไม้และของป่าหลากหลายชนิด เช่น เต็ง รัง ยางพลวง ตะคร้อ ตั้ว มะขามป้อม แคนหาง่าง กระต้อมหนู ผักหวานป่า ขอบป่า ขอบเถื่อน แสลงใจ หว้า กระบก กลอย ฯลฯ สำหรับพื้นที่ที่มีดินค่อนข้างสมบูรณ์ขึ้นจะปรากฏสภาพของป่าผสมผลัดใบหรือป่าเบญจพรรณที่มี สักเกิดขึ้น (Mixed Deciduous Forest with Teak) มีพันธุ์ไม้ปกคลุมอยู่หลายชนิด อาทิ สัก ประดู่ แดง มะค่าโมง จี้อ้าย เก็ดคำ เก็ดแดง พฤษภ สมอไทย สมอพิเภก ไข่ป่า ไข่ช้าง ไข่รวก มะกอกป่า ฯลฯ แต่สำหรับในพื้นที่ใกล้เคียงลำห้วยมีความชื้นสูงมีป่าดงดิบแล้ง (Dry Evergreen Forest) มีพันธุ์ไม้ประกอบด้วย ตะเคียนทอง ยางนา มะไฟ คอแลน หวาย กัดลิ้น สมพง กระบก พลอง ผักกูด ผักหนาม เป็นต้น และมีป่าสนเขา (Tropical Pine Forest) อยู่บริเวณสันเขา(สันปันน้ำ)ที่เป็นรอยต่อกับจังหวัดแพร่ ซึ่งมีไม้สนสองใบขึ้นอยู่กระจายผสมกับไม้เต็ง รัง เป็นต้น สิ่งที่สำคัญที่เอื้อประโยชน์ต่อชุมชนในรูปของของป่าต่างๆ เช่น เห็ดป่าชนิดต่างๆ เช่น เห็ดโคน เห็ดหล่ม เห็ดลม เห็ดเผาะ (เห็ดถอบ) เห็ดมัน เห็ดหนูหนู เห็ดไข่ห่าน - ไข่เห็ด (เห็ดระโงก) เห็ดส้มคำ เห็ดถ่านไฟ ฯลฯ พืชผักป่า เช่น ผักหวาน ผักสาบ ผักตุ๋ด ดอกด้าง ดอกอาว ผักนางจม พ้อคำดีเมีย ปุ่มเป้ง ผักกูด ผักหนาม นางลาว นางแลว ฯลฯ ผลไม้ป่า เช่น มะไฟ คอแลน มะกอก กระท้อน มะมัน (กระบก) มะปิ่น (มะตูม) สมอไทย สมอพิเภก มะขามป้อม โดยมีสภาพป่าในภาพรวม ดังภาพ 4.10

ภาพ 4.10 สภาพป่าโดยรวม

การจัดการป่าและการใช้ประโยชน์ (รัฐ เอกชน ชุมชน)

ภายหลังปี 2548 ชุมชนได้มีการจัดการป่าในรูปแบบป่าชุมชนร่วมกับรัฐ เอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน โดยชุมชนมีส่วนร่วม ได้มีการเรียนรู้และการจัดการตามแนวพระราชดำริโดยการฟื้นฟูป่าแบบการปลูกโดยไม่ต้องปลูก เพียงป้องกันพื้นที่ป่าไม่ให้มีการบุกรุกและปล่อยให้ป่าได้มีการฟื้นฟูสภาพในตัวของมันเอง โดยได้แบ่งพื้นที่ป่าออกเป็น 2 โซน โดยโซนแรกเป็นป่าอนุรักษ์ไว้เป็นต้นน้ำลำธาร และโซนที่สองเป็นป่าใช้สอย โดยได้มีการปลูกป่าสามอย่างประโยชน์สี่อย่างเพื่อนำไม้มาใช้สอยโดยไม่รบกวนธรรมชาติจนเกินไป จัดพื้นที่ทำกินเพื่อทำประโยชน์อย่างเหมาะสมและพอเพียง การปลูกป่าทดแทนในบริเวณป่าเสื่อมโทรม การบวชป่าที่นำศาสนา วัฒนธรรม ความเชื่อ วิถีชีวิตของผู้คนเข้ามาป้อนรักษาป่า การสร้างแนวกันไฟในพื้นที่ป่าอนุรักษ์และป่าใช้สอย (ป่าชุมชน) นอกจากนี้ได้มีการสร้างฝายต้นน้ำลำธารในพื้นที่ป่า ซึ่งนอกจากสร้างความชุ่มชื้นให้ป่าแล้วยังเป็นการสร้างแนวกันไฟที่ใช้ กลยุทธ์ใช้ทรัพยากรน้ำเข้ามาช่วยเป็นแนวกันไฟในระยะยาว หรือที่เรียกว่าป่าเปียกตามแนวพระราชดำริ การดับไฟป่า การสร้างแนวกันไฟในฤดูแล้งเพื่อป้องกันไฟป่า การสร้างเรือนเพาะชำกล้าไม้เองเพื่อเพาะชำแล้วนำไปปลูกในป่า รวมถึงการสร้างหลักเกณฑ์ กฎ กติกาในการบริหารจัดการป่าที่กำหนดขึ้นโดยชุมชน คณะกรรมการป่าชุมชน เคยจับกุมคนจากภายนอกชุมชนทั้งหมู่บ้านที่ใกล้เคียงและจากจังหวัดแพร่ที่ได้ข้ามสันเขาเข้ามาเพื่อลักลอบตัดไม้ โดยได้ยึดของกลางไว้และมีการปรับเป็นตัวเงิน ซึ่งมีการจ่ายค่าค่า (สินบนนำจับ) ให้แก่ผู้ที่แจ้งการตัดไม้ให้แก่คณะกรรมการป่าชุมชน ตลอดจนมีการจัดให้มีเวรยามเฝ้าระวังในตอนกลางคืนเพื่อตรวจตราการนำไม้ออกจากป่าของชุมชน ทั้งนี้ เพื่อเป็นการรักษา คงไว้ซึ่งสิ่งที่เขาได้ใช้ประโยชน์จากป่าโดยตรง เช่น เห็ดป่าชนิดต่างๆ หน่อไม้ ไข่มดแดง ผักหวานป่า ฯลฯ และการได้รับการสนับสนุนสร้างศาลาป่าชุมชนจากองค์การบริหารส่วนตำบลห้วยเสือในปี 2550 แต่ก็ยังประสบปัญหาจากนายทุนที่ได้เข้ามากว้านซื้อที่ดินตั้งแต่ในอดีตกว่า 10 ปีที่ผ่านมา โดยได้กว้านซื้อที่ดินเป็นเนื้อที่กว่า 1,000 ไร่ ปัจจุบันกำลังต่อรองกันระหว่างชาวบ้านกับนายทุนในเรื่องนี้อยู่สรุปข้อมูลในด้านป่าของชุมชน ดังปรากฏในภาพ 4.11 และภาคผนวก ก

ภาพ 4.11 แสดงลักษณะทรัพยากรป่าไม้

สภาพทางเศรษฐกิจของชุมชน

เนื่องจากชุมชนแห่งนี้ส่วนใหญ่มีการศึกษาไม่สูงนักซึ่งคล้ายกับพื้นที่ชนบทที่อื่นมีการศึกษาในระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 4-7 ตามระบบการศึกษาในสมัยก่อนที่ประเทศยังไม่ได้ขยายและพัฒนาเรื่องการศึกษาสู่ภาคชนบท ดังนั้น จึงมีอาชีพเกษตรกรรม เช่น การทำนาข้าว การปลูกพืชผักไว้บริโภคเอง ตามไร่บ้านและในสวน/ไร่ การปลูกถั่วลิสง ข้าวโพด เพื่อจำหน่ายภายหลังจากเก็บเกี่ยวข้าว การเลี้ยงสัตว์ (วัว) ซึ่งเสมือนการเก็บเงินไว้ในรูปสัตว์เลี้ยงเพื่อจำหน่ายเมื่อยามจำเป็น เช่น การส่งเสียการศึกษาของบุตร หลาน เป็นต้น การออกไปรับจ้างจากข้างนอกชุมชนเป็นบางครั้ง ในกรณีที่ชุมชนไม่สามารถผลิตสินค้าได้ก็มีการแลกเปลี่ยนค้าขายจับจ่ายใช้สอยในตลาดร้านค้าภายในชุมชนที่รับซื้อมาจากตัวเมืองลำปาง รวมทั้งการสนับสนุนจากภาครัฐในการส่งเสริมอาชีพ เช่น กลุ่มจักรสาน กลุ่มทำไม้กวาด กลุ่มอาชีพเสริมทำดอกไม้ประดิษฐ์จากดินญี่ปุ่น กลุ่มเย็บผ้าลายตีนจกและกลุ่มรับจ้างทั่วไปทั้งในจังหวัดลำปาง กรุงเทพฯ เชียงใหม่ นครอุตสาหกรรมจังหวัดลำพูน เป็นต้น โดยเฉพาะการไปรับจ้างที่การไฟฟ้าฝ่ายผลิตของกลุ่มวัยรุ่นและวัยแรงงาน สำหรับในช่วงวันหยุดจะได้รับค่าจ้างในอัตราที่ค่อนข้างสูง เป็นต้น ที่สำคัญตลอดทั้งปีมีการเก็บของป่านำมาบริโภคและจำหน่ายตามฤดูกาลบางคนก็เก็บหาของป่ามาขายเป็นหลักก็สามารถใช้เป็นค่าใช้จ่ายค่าการศึกษาของบุตรหลานได้ โดยเฉพาะในฤดูฝนมีของป่าในรูปเห็ดป่า หน่อไม้ พืชผักป่ามากมายหลายชนิด เช่น เห็ดหล่ม เห็ดไข่ห่าน - ไข่เหือง เห็ดแดง เห็ดดำน เห็ดปทุม เห็ดถ่านไฟ

หน่อไม้ ผักไข่เหา ผักกูด ผักหนาม ฯลฯ แต่ในวิถีชีวิตของคนส่วนใหญ่แล้ว เมื่อชาวบ้านกลับจากเรือสวนไร่นาก็เก็บหาของป่ามาประกอบอาหารในตอนเย็นและตอนเช้าวันต่อไป ถ้าหากนำระบบเฉพาะรายได้ตัวชี้วัดทางเศรษฐกิจหรือผลิตภัณฑ์มวลรวมของประเทศ (GDP) มาเป็นตัวชี้วัดที่ชุมชนแห่งนี้แล้ว คงไม่ถูกต้องและครบถ้วนทั้งหมด เนื่องจากในข้อเท็จจริงแล้วชาวบ้านสามารถดำรงชีพโดยไม่ต้องใช้เงินรายได้มาเป็นปัจจัยหลักก็สามารถอยู่ได้อย่างมีอยู่มีกินและมีความสุข เพราะลักษณะของการกินอยู่ไม่ได้ทำให้เสียรายจ่ายแต่อย่างใด ซึ่งมีการใช้ชีวิตสอดคล้องแบบพอเพียง

3. การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน

ตามแนวคิดภูมิสังคมที่ประกอบด้วยลักษณะภูมิประเทศทางภูมิศาสตร์มีทรัพยากรของชุมชนที่มีดิน น้ำ ป่า และปัจจัยแวดล้อมต่างๆที่เกี่ยวข้องผสมผสานกับลักษณะภูมิประเทศทางสังคมศาสตร์อันประกอบด้วยวิถีชีวิตของชุมชน ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชุมชน เหตุการณ์ การต่อสู้ การตั้งถิ่นฐาน ลักษณะเศรษฐกิจสังคม จิตใจ ค่านิยม ความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณี ดำเนินการ ภูมิปัญญา การเมืองการปกครอง นิทาน และอื่นๆ ของชาวบ้าน โดยมีนางน้อย อุทธิยะ (ตัวแทนกลุ่มแม่บ้าน) ได้ร่วมให้ข้อมูลเกี่ยวกับวิถีชีวิตในการอยู่ร่วมกับป่า ในวันที่ 24 กุมภาพันธ์ 2551 ว่า

...คนบ้านเราถ้าใครขยันไม่ต้องซื้อกินหรืออก พอเข้าไปในป่าก็ได้ของกินแล้วหรือเวลาไปไร่ ไปสวน พอตอนเย็นจากกลับบ้านก็ได้ของป่าคิดมือมาเป็นอาหารเย็น หากได้ของป่ามาก เหลือจากที่กินก็นำไปขาย มีบางคนได้หากิน หาขายกับของป่านี้ทั้งปี ฤดูนี้เป็นช่วงที่ไข่มดแดงมีมากและเหมาะสมต่อการเก็บไข่มดแดงในป่าพอดีถ้าออกจากบ้านประมาณ เก้าโมงเช้าเข้าไปเก็บไข่มดแดง เมื่อออกจากป่ามาก็ประมาณบ่ายสามโมงซึ่งจะได้ไข่มดแดงประมาณ 3 กิโลกรัมต่อคน ถ้านำไปขายก็ได้ราคา กิโลกรัมละ 100 บาท ถ้าหากในช่วงเก็บแมงมันราคาสูงถึง 300 บาทต่อกิโลกรัม เนื่องจากหายากคนที่ไปเก็บเขาจะมีวิธีการเก็บหาแมงมัน ถ้าเขาเจอรังแมงมันแต่ยังไม่ถึงเวลาที่จะเก็บก็จะทำสัญลักษณ์ไว้ในบริเวณใกล้ๆเพื่อวันต่อไปจะได้มาเก็บ โดยสัญลักษณ์ที่ทำไว้คนอื่นก็จะไม่รู้ ซึ่งธรรมชาติของแมงมันจะมีเพียงแค่ 1-2 วันเท่านั้นที่เราสามารถเก็บได้ คนที่เขาเก็บเป็นเขาจะรู้ว่าวันไหนควรจะไปเก็บ เมื่อก่อนของกินจากป่าบ้านเรามีเยอะ ตัวอย่างเช่น ปุ่มเป้งตั้งหม้อไฟรอไว้เลย เดินเข้าไปใช้เวลาไม่นาน พอหา

กลับมาปูมเป้งใส่หม้อแกงน้ำร้อนทันกันพอดี กินได้เลย แต่เดี๋ยวนี้มันลดลง เพราะมีบ้านอื่นหลายหมู่บ้านมาช่วยหากิน หาขาย ไม่เฉพาะปูมเป้งเท่านั้น ยังมี ทุ่งหน่อไม้ อึ่ง เห็ดป่าหลากหลายชนิด กล้วยไม้ มาเอาเป็นตำลอบรรทุก ยิ่งร้าย กว่านั้น ก็คือการเก็บไข่มดแดง ได้มีการใช้ใบก๊อน (ยาฉีดพ่นยุง แมลงสาบ) มา พ่นให้แม่มันตาย ที่คนบ้านเราไม่เคยทำอย่างนี้กันเลย ถ้าปล่อยให้คนบ้านอื่นยัง ทำแบบนี้สักวันมดแดงมันต้องหมดไปแน่นอน ความจริงแล้วก็อยากจะทำ อย่างไรดีกับป่าบ้านเรา คนบ้านเรา คนบ้านอื่น ที่จะควบคุมการใช้ประโยชน์ จากป่าให้ได้...

ในเวทีสนทนาได้มีการกล่าวถึงเรื่องของ อึ่ง เห็ดป่า และของป่า ก็มีการถกเถียง แลกเปลี่ยนกัน สำหรับนายชลิตร พิชญไทย ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านได้ร่วมแสดงความคิดเห็นในเรื่อง ของอึ่งว่า “...ประมาณช่วงปี 2547 ในช่วงที่อึ่งออกมาและกำลังออกไข่ ได้มีลูกเห็บตกลงมาเป็น จำนวนมาก เป็นสาเหตุทำให้อึ่งตาย ในปัจจุบันอึ่งจึงมีปริมาณลดจำนวนลง การเก็บหายากขึ้น...” ในส่วนของนายพัฒนา ตะจันทร์ ร่วมมีความเห็นเพิ่มเติมว่า “...ปรากฏการณ์ของลูกเห็บก็เป็น สาเหตุหนึ่ง แต่พวกเราไปล่ามันตอนช่วงผสมพันธุ์ และในช่วงกำลังไข่ ยิ่งตัวเมียที่มีไข่ยิ่งมีราคาสูง มีการล่าทั้งบ้านเราและบ้านอื่นๆ มันจึงมีจำนวนลดลงไป จนผู้เฒ่าผู้แก่บอกว่าแต่ก่อนแค่เอามากิน แต่เดี๋ยวนี้เน้นขาย...”

สำหรับนายจรัล อินน้อย อดีตผู้ใหญ่บ้าน ได้ร่วมให้ข้อมูลต่อเวทีสนทนาในเรื่อง ของการใช้ประโยชน์จากป่า ดังนี้

...ของป่าเหล่านี้ มีบางส่วนสูญเสียไปกับการเลี้ยงสัตว์ เช่นการเลี้ยงวัวในป่า เมื่อคนเลี้ยงวัวเจอรังไข่มดแดงก็จะหาใบไม้แห้งมาจุดไฟ จึงเกิดไฟไหม้ป่าขึ้น หรือบางครั้งมีการโค่นต้นไม้ให้วัวกิน เสมือนกับการฆ่าช้างเอางา การกระทำ อย่างนี้เป็นการทำลายทรัพยากรป่าไม้ดีๆ นี่เอง คนโบราณบ้านเราสมัยก่อนยัง บอกไว้ว่า ห้ามกินตับกา ตาอัน สันตีนผี (บึ้ง) นั่นคือกุศโลบายของคนโบราณ ที่พยายามอนุรักษ์ของหายากนั่นเอง แต่ปัจจุบันคนรุ่นหลังก็ไม่ได้ใส่ใจใน เรื่องนี้เท่าใดนัก ในความเป็นจริงแล้วชีวิตของคนในบ้านเรา ผูกพันกับดิน น้ำ ป่า มาตั้งแต่เกิดถึงตาย เช่น ตอนเกิดต้องหาไม้มาต้มให้แม่อาบเพื่อให้มดลูก เข้าอู่ ต่อมาก็ใช้ของป่าเป็นแหล่งอาหาร ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค จนถึงตอน ตายก็ยังต้องใช้ไม้เผาร่างกาย...

ผลจากการดำเนินการตามกิจกรรมโดยใช้เทคนิคการสนทนากลุ่มในการจัดเวที
ในกระบวนการงานวิจัย พบว่า ชาวบ้านได้เห็นประโยชน์จากป่าชุมชนทางตรงมากกว่าทางอ้อม โดย
การใช้ประโยชน์ทางตรงสามารถจำแนกได้เป็น

1. เห็ดป่า จำนวน 29 ชนิด เช่น เห็ดโคน เห็ดหล่ม เห็ดลม เห็ดเผาะ (เห็ดถอบ) เห็ดมัน เห็ดหนู เห็ดไขห่าน- ไขเหือง (เห็ดระโงก) เห็ดฮ่อมค่า เห็ดถ่านไฟ ฯลฯ
2. พืชผักป่า จำนวน 25 ชนิด เช่น ผักหวาน ผักสาบ ผักตุ๋ต ดอกต้าง ดอกอว ผักนางจม พ้อคำตีเมีย ปุ่มเป้ง ผักกูด ผักหนาม นางลาว นางแลว ฯลฯ
3. ผลไม้ป่า จำนวน 37 ชนิด เช่น มะไฟ คอแลน มะกอก กระท้อน มะมัน (กระบก) มะปิ่น (มะตูม) สมอไทย สมอพิเภก มะขามป้อม มะเฒ่า นมแมว นมวัว มะห้ำ น้ำนอง มะม่วงป่า มะเดื่อ ฯลฯ
4. พืชสมุนไพร จำนวน 47 ชนิด เช่น เปล้าหลวง เปล้าน้อย จะคำน เปี้ยลูกฟ้อน สอ สะปายควาย รวงเย็นเครือ โด่ไม่รู้ล้ม แหนเครือ มะเขือแจ้เครือ หนุ้าหางค่าง มะขามเครือ ฯลฯ
5. สัตว์ป่า จำนวน 114 ชนิด โดยแบ่งแยกเป็นจำพวก แมง แมลง จำนวน 27 ชนิด เช่น มดแดง แมงมัน จิ้งหรีด (จิ้งกู่) ผีง มีม ต่อ หนอนรดคว้น จักจั่น (ด้วง/เงาะจักจั่น) ปลวก ด้วงปม มะเนียง แมลงทับ ด้วงกว่าง ด้วงหน่อไม้ ฯลฯ โดยมีสัตว์ปีกจำนวน 36 ชนิด เช่น นกเอี้ยง นกเค้า นกกางเขน นกกระปูด นกหงอน นกกระโตก นกเขา นกขมิ้น นกกวก นกกระรางหัวขวาน (นกบะเท้) ไก่ป่า นกคุ้ม นกนางแอ่น ฯลฯ สำหรับสัตว์บกจำนวน 32 ชนิด เช่น กระรอกบิน (บ่าง) กระแต (ไหนด) อีเห็น ลิงลม พังพอน หมูป่า ลิ่น (นัม) อ้น ตุ่น แตน (ตะกวด) เก้ง (ฟาน) หมาใน หมาจิ้งจอก เม่น เสือผา ลิงวอก หมีหมา หมีควาย เสือโคร่ง ฯลฯ และสัตว์น้ำมีจำนวน 19 ชนิด เช่น กบป่า อึ่งอ่าง ปู กบจุก ปูคิมดอก ปลาจาด ปลาตุกบอน ปลาจั่ว ฯลฯ ซึ่งหากนำเทคนิคการทำแผนที่ด้วยการใช้ฤดูกาลมาวิเคราะห์การใช้ประโยชน์จากป่าในรูปของเห็ดป่า พืชผักป่า และ ผลไม้ป่า โดยเป็นลักษณะการใช้ประโยชน์สามารถสังเกตเห็นได้อย่างชัดเจนในแต่ละฤดูกาล โดยข้อมูลที่ได้เป็นข้อมูลเชิงปริมาณสามารถนำมาเรียบเรียง สรุปแสดงเป็นค่าสถิติอย่างง่าย โดยทำเป็นคำร้อยละ ดังมีรายละเอียดปรากฏในตาราง 4.2 และมีรายละเอียดในรูปของปฏิทินการเก็บหาเห็ดป่า พืชผักป่า ผลไม้ป่าและข้อมูลในภาคผนวก ง โดยมีรูปภาพในภาคผนวก จ

ตาราง 4.2 เปรียบเทียบการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนในแต่ละฤดูกาล

ประเภท	จำนวนที่ใช้ประโยชน์ ในรอบปี (ชนิด)	ฤดูกาล		
		ฤดูร้อน	ฤดูฝน	ฤดูหนาว
		(มี.ค.-พ.ค.) (ร้อยละ)	(มิ.ย.-ต.ค.) (ร้อยละ)	(พ.ย.-ก.พ.) (ร้อยละ)
1. เห็ดป่า	29	27 (93.10)	25 (86.20)	8 (27.58)
2. พืชผักป่า	25	22 (88.00)	7 (28.00)	15 (60.00)
3. ผลไม้ป่า	37	17 (45.94)	26 (70.27)	15 (40.54)

โดยหากจะเปรียบเทียบความหลากหลายทางชนิดพันธุ์ระหว่าง เห็ดป่า พืชผักป่า และผลไม้ป่าที่ได้ใช้ประโยชน์ในแต่ละฤดูกาลแล้ว ในฤดูร้อนมีเห็ดป่ามากที่สุด รองลงมาเป็น พืชผักป่า และผลไม้ป่า โดยคิดเป็นร้อยละ 93.10 88.00 และ 45.94 ตามลำดับ ส่วนในฤดูฝน มีเห็ดป่ามากที่สุดเช่นกัน รองลงมาเป็นผลไม้ป่า และพืชผักป่า โดยคิดเป็นร้อยละ 86.20 70.27 และ 28.00 ตามลำดับ สำหรับในฤดูหนาวมีพืชผักป่ามากที่สุด รองลงมาเป็นผลไม้ป่าและเห็ดป่า โดยคิดเป็นร้อยละ 60.00 40.54 และ 27.58 ตามลำดับ

นอกจากนี้ ยังพบว่าการใช้ประโยชน์ทางตรงจากป่าชุมชน ได้แก่ การใช้เนื้อไม้ เพื่อสร้างบ้านเรือน เครื่องมือเครื่องใช้ทางการเกษตร เครื่องเรือน ที่อยู่อาศัย การใช้ไม้ฟืน ถ่าน เส้นใย (เถาวัลย์) สารกำจัดแมลง เป็นแหล่งเลี้ยงสัตว์ และสร้างอาชีพขายของป่า เป็นต้น

สำหรับการจัดเวทีสนทนาในการะบวนการวิจัยผลการศึกษายังได้ค้นพบลักษณะการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน โดยทาง อ้อม ได้แก่

1. ใช้เป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร
2. ใช้เป็นแหล่งป้องกันบรรเทาภัยพิบัติทางธรรมชาติ
3. ใช้เป็นแหล่งพักผ่อนหย่อนใจและท่องเที่ยวของชุมชน
4. ใช้เป็นแหล่งรวมทรัพยากร ดิน น้ำ อากาศ และสัตว์ป่าให้มีความสมดุล
5. ใช้เป็นแหล่งรวมจิตใจของชุมชนในมิติทางด้านสังคม วัฒนธรรม และจิตวิญญาณ

4. การจัดการป่าชุมชน

จากการได้รับประโยชน์จากป่าทั้งทางตรงและทางอ้อมนั้น ส่งผลให้ชุมชนแห่งนี้ลุกขึ้นมาจัดการชุมชน ด้วยเหตุผลและเงื่อนไขหลายประการ ที่ชุมชนเกิดการสร้างความเป็นเจ้าของทรัพยากรรวมทั้งการสร้างจิตสำนึก เพื่อจัดการทรัพยากรของชุมชนอย่างมีเอกลักษณ์ โดยการร่วมสะท้อนแนวคิดของการมีส่วนร่วมในเวทีเพื่อการจัดการป่าของนายวิเชียร กันแก้ว (ประธานคณะกรรมการป่าชุมชน) ว่า

...สมัยก่อนเคยตัดไม้ออกจากป่าเพื่อส่งคนนอกชุมชน เนื่องจากตอนนั้นมีความจำเป็นต้องใช้เงิน ต้องส่งลูกเรียน แต่ในภายหลังได้มีหน่วยงานภาครัฐพาไปศึกษาดูงานต่างๆ ทั่วประเทศ ลูกๆ ก็เรียนจบมีงานทำแล้ว จึงได้หันมาพัฒนาหมู่บ้านและได้เปลี่ยนแนวคิดหันมาอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติมากขึ้น...

อีกทั้งยังพูดถึงการจัดการป่าของหมู่บ้านตัวเองอย่างมีเอกลักษณ์ ว่า

...ในปี พ.ศ. 2549 บ้านนี้ได้มีมติ ที่สร้างกันขึ้นโดยชุมชนเอง โดยมีการหยุดเอาหน่อไม้ออกจากป่าเพื่อปล่อยให้หน่อไม้โต เป็นไม้ไผ่ เพื่อใช้ประโยชน์จากลำไม้ไผ่ โดยชาวบ้านให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี รวมถึงก่อนหน้านี้ ได้รวมตัวกันไปจับคนจังหวัดแพร่ที่ได้เข้ามาลักลอบตัดไม้ในเขตป่าของหมู่บ้านนี้ มีการยึดของกลางพร้อมเผาทำลาย ตลอดจนได้มีการจับกุมชาวบ้านอื่นที่เข้ามาลักลอบตัดไม้พร้อมได้มีการปรับสินไหมตามบทกำหนดโทษที่ชุมชนกำหนดไว้...

โดยนายพัฒนา ต๊ะจันทร์ ตัวแทนชาวบ้าน(คณะกรรมการป่าชุมชน)ได้ร่วมแสดงข้อคิดเห็นในเวทีสนทนา ครั้งนี้ต่อบรรดาकाงานวิจัยของหมู่บ้านตนเอง ในเรื่องของการจัดการป่าชุมชน ว่า

...แต่ก่อนบ้านผาแมวมีป่าอุดมสมบูรณ์ แม้ฝนไม่ตกก็มีน้ำทำนา ซึ่งตอนนั้นยังใช้ควายไถนาอยู่ แต่ป่าถูกทำลายลงไปในช่วงหนึ่ง สมัยช่วงสัมปทานป่าที่เพิ่งยกเลิกไปเมื่อปี พ.ศ. 2501-2502 และอีกช่วงหนึ่งคือ 16-17 ปีที่ผ่านมา ในการสร้างถนนเข้าไปในหมู่บ้าน พวกนายทุนได้นำไม้ออกมาเป็นจำนวนมาก เมื่อปี พ.ศ. 2548 ที่ผ่านมามีเหตุอุทกภัยที่หมู่บ้าน จำนวน 2 ครั้ง จนถนนต้องพาชาวบ้านลุกขึ้นมาทำฝายต้นน้ำลำธาร ป้องกันไฟป่า ตอนนี้ป้องกันไฟป่าได้ 2 ปีแล้ว มีเห็ดแดง เห็ดไข่ห่าน-ไข่เห็ดเห็ดโคน จากเดิมไม่ค่อยมีก็มีเยอะขึ้น หาเก็บได้ระยะเวลานานขึ้น...

สำหรับนายจรูญ อิน้อย อดีตผู้ใหญ่บ้านที่อยู่ในเหตุการณ์การป้องกันรักษาป่าของหมู่บ้านเมื่อหลายปีก่อน โดยได้ร่วมเสนอการทบทวนการจัดการป่าในอดีต ซึ่งมีบางตอน ดังนี้

...ในตอนนั้น ประมาณปี 2524 ชาวบ้านไม่รู้จะทำอาชีพอะไรกันดีและไม่มีอาชีพอะไรให้ทำเพื่อหาเงินมาเลี้ยงครอบครัว ก็คงเห็นทรัพยากรที่ใกล้ตัวคือต้นไม้ ได้มีการตัดไม้ เลื่อยไม้ขายก่อน โดยมีวิธีการที่ใช้การกานไม้ให้ตายก่อน ทั้งนี้เพื่อให้ง่ายต่อการชักลาก และนำเคลื่อนที่ เมื่อตัดแล้วก็นำลงน้ำแม่จาง แล้วนำไปขายที่บ้านดอนไฟ แต่ในพอในระยะหลัง เมื่อปี 2526 ได้มีการสร้างอ่างเก็บน้ำแม่จางจึงไม่ได้นำไม้ลงน้ำแต่ปรับเปลี่ยนเป็นการใช้รถยนต์ และรถล้อเซ็นแทน ในการตัดไม้ในภายหลังมีมากขึ้นทั้งบ้านเราและบ้านอื่น ไม่นานก็หมดป่า จึงเริ่มการหยุดการทำไม้ ห้ามการตัดไม้ แต่ก็ไม่จริงจังกักในตอนแรกเริ่มนั้นได้เน้นที่การทำไร่เลื่อนลอยก่อน แต่มีการลักลอบตัดไม้จากบ้านอื่นๆอยู่บ่อย จนคณะกรรมการหมู่บ้านจึงได้ปรึกษาหารือ วางแผนและนำกำลังไปไล่จับ ดักเตือน สำหรับในเวลากลางคืนต้องออกตรวจปราบปราม ซึ่งตอนนั้นสิบเอก สุรัตน์ โพธิ์ศรีคนบ้านเราก้ ได้ถูกปืนยิงที่ท่อนขาที่ยังดีที่ไม่ถึงตาย สำหรับป่าที่เห็นอยู่บางส่วนนั้นก็คงสังเกตกันได้ว่าเป็นป่าที่กำลังฟื้นตัวขึ้นมาใหม่ไม่กี่ปีที่ผ่านมาเอง...

ซึ่งผลจากการทบทวนเหตุการณ์ รูปแบบการจัดการป่า จากอดีตสู่ปัจจุบันของชุมชนแห่งนี้ สามารถวิเคราะห์ถึงรูปแบบการจัดการป่า มีอยู่ 3 ยุค ดังตาราง 4.3

ตาราง 4.3 การจัดการป่าชุมชนในแต่ละช่วงเวลา

ช่วงเวลา	รูปแบบการจัดการ
1. ยุคก่อน พ.ศ. 2500	ชุมชนอยู่ในระบบการเกษตรแบบยังชีพ ดั้งเดิมมีป่าอุดมสมบูรณ์ ป่าให้สมดุลทางธรรมชาติ ก่อให้เกิดต้นน้ำลำธารไหลลงสู่พื้นที่ทางการเกษตรให้ชุมชนได้ใช้ประโยชน์ และต่อมาพื้นที่บางส่วนได้มีการสัมปทานป่าโดยทางภาครัฐ
2. ยุค พ.ศ. 2501 – พ.ศ. 2548	การยกเลิกสัมปทานป่า สภาพป่าเริ่มมีการฟื้นตัวขึ้น แต่ก็เริ่มมีการจับจองเป็นพื้นที่ทำกิน ในปี พ.ศ. 2524 – พ.ศ. 2526 จากกระแสของการพัฒนาประเทศตามกระแสหลัก แต่ชุมชนขาดอาชีพที่จะหาเงินมาเลี้ยงครอบครัว จึงมีการตัดไม้ เลื่อยไม้ ในป่าเพื่อนำออกไปขาย รวมถึงการเสียพื้นที่จากการสร้างถนนเข้าสู่ชุมชนในช่วงปีพ.ศ. 2533 – พ.ศ. 2534 จึงมีกลุ่มนายทุนและชุมชนข้างเคียงเข้ามาลักลอบตัดไม้ในป่าด้วย ต่อมาชุมชนเริ่มตระหนักและตื่นตัวในการป้องกันรักษาป่า โดยได้เริ่มสร้างกฎเกณฑ์สำหรับ

ตาราง 6 (ต่อ)

ช่วงเวลา	รูปแบบการจัดการ
	คนในและนอกชุมชน ซึ่งได้เริ่มมุ่งไปสู่เรื่องการอนุรักษ์พื้นที่ป่าเพื่อทำไร่ก่อนต่อมาจึงมีการอยู่เฝ้าตรวจตราการลักลอบตัดไม้ในตอนกลางคืนจนกระทั่งเกิดปรากฏการณ์/เหตุการณ์การต่อสู้ปะทะกับคนที่ลักลอบตัดไม้ในป่า การยึดของกลางจนกลายเป็นเรื่องกล่าวขานในชุมชน เป็นต้น และชุมชนได้สร้างระบบประปาภูเขาขึ้นมาใช้อุปโภคบริโภคในปี พ.ศ. 2535 ชุมชนยังใช้วิธีการเกษตรแบบพึ่งพิงป่า โดยใช้เป็นแหล่งอาหาร แหล่งไม้ใช้สอย การเลี้ยงสัตว์ และมีชุมชนอื่นเป็นจำนวนมากเข้ามาใช้ประโยชน์จากป่า เช่น ปุ่มเป้ง ผักหวาน เห็ดป่า ไผ่รวก อ้อย มดแดง เป็นต้น แต่ชุมชนยังไม่ได้สร้างกฎกติกาสำหรับใช้กับคนภายนอกชุมชน
3. ยุคพ.ศ. 2548 – พ.ศ. 2551	เกิดวิกฤตอุทกภัยในปี พ.ศ. 2548 ชุมชนจึงริเริ่มฟื้นฟูสภาพป่าต้นน้ำลำธารอีกครั้งหนึ่ง โดยประสานความร่วมมือกับ องค์กรพัฒนาเอกชน เช่น เครือข่ายลุ่มน้ำจาง ส่วนราชการ เช่น องค์กรการบริหารส่วนตำบลหัวเสือ สถาบันการศึกษาทั้งในและนอกจังหวัดลำปาง กรมป่าไม้ กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช และสำหรับภาคเอกชนได้แก่ SCG เป็นต้น ซึ่งได้ดำเนินการจัดการป่า ดังนี้ 1. การบวชป่า สืบชะตาป่า 2. การจัดสร้างฝายต้นน้ำลำธาร(ฝายแม้ว) หรือแนวกันไฟเปียก 3. การจัดทำแนวกันไฟป่าก่อนถึงฤดูแล้ง 4. การดับไฟป่ากรณีเมื่อเกิดไฟป่าขึ้น 5. การปรับปรุงกฎระเบียบการตัดไม้ในป่า 6. การจัดเวรยามในการป้องกันรักษาป่า 7. การปลูกป่าทดแทน 8. การแบ่งเขตป่าออกเป็นป่าอนุรักษ์ และป่าเพื่อการใช้สอย 9. มีการกำหนดระยะเวลาในการตัดไม้ไผ่ออกจากป่า

ซึ่งจากการสังเกตชุมชนแห่งนี้สามารถมองเห็นถึงสิ่งที่ชุมชนได้มีความตระหนัก เข้าใจ เห็นใจกันและมีจิตสำนึก มีจิตสาธารณะต่อการหวงแหน ปกป้อง ป้องกัน รักษาทรัพยากรของชุมชนไว้ ซึ่งจะวิเคราะห์โดยการสังเกตได้จากการตอบสนองในเวทีสนทนาของนายพัฒนา ๊ะจันท์ ได้แสดงความคิดเห็นว่า

...สมัยก่อนมีน้ำอุดมสมบูรณ์ น้ำที่ไหลจากป่าสู่ลำห้วยในมิตลอดทั้งปีเพราะมีป่าดี ถึงแม้ฝนไม่ตกน้ำในห้วยก็ยังคงอยู่ แต่ตอนนี้ถึงแม้มีฝนตกน้ำในห้วยยัง

ไม่มี ถ้าเราสร้างป่าให้ฟื้นคืนกลับมาให้อุดมสมบูรณ์เหมือนเมื่อก่อนได้สักนิดก็
คงดี จากที่พวกเราได้ป้องกันไฟป่ามาสองสามปีนี้จะเห็นได้ว่าเห็ดที่ไม่เคยออก
ก็ออกมามากไม่รู้กี่ชนิด มีหลายคนได้ไปเก็บหามากินทั้งนำไปขายข้างนอกได้
เงินได้ทองไม่รู้เท่าไร ตามที่นักวิชาการพูดในทีวีอาจมีความจริงอยู่ที่การเผาป่า
การมีป่าที่ไม่สมดุลและการใช้ปุ๋ยเคมีในพื้นที่ทางการเกษตรมันมีผลกระทบ
เยอะจากบ้านเราไปสู่มนุษยชาติทั้งโลกที่เขาเรียกว่า ภาวะโลกร้อน...

และได้มีนายสมบุญ ผัดป้อม ได้นำผลิตภัณฑ์สินค้ากระถางดอกไม้ที่ผลิตด้วยไม้ ได้นำมาเสนอ
ต่อเวทีซึ่งได้แจ้งว่า

...นี่เป็นผลิตภัณฑ์จากไม้เหมือด ที่บ้านหกลำได้นำตัวอย่างมาให้ดู ให้บ้านเรามา
ลองพิจารณาว่าทำได้หรือไม่ ถ้าบ้านเราทำได้บ้านเขาจะรับซื้อราคาส่งในราคา
ขึ้นละ 65 บาท ไม้เหมือดก็ขึ้นอยู่ในป่าบ้านเรา ที่สำคัญคือราคาถูกหากอยาก
ขายได้เงินมากซึ่งอาจต้องใช้ไม้จากป่าเป็นจำนวนมาก อาจส่งผลกระทบต่อบ้าน
เราในภายหลังก็เป็นได้ ในตอนนี้หันมานั้นเรื่องการอนุรักษ์ป่าแล้ว ก็พิจารณา
กันดู ปรึกษาหารือกันก่อน ถ้าทำไม่ได้ก็นำไปคืนบ้านเขาเสีย...

ในขณะที่เยาวชนที่ได้เข้าร่วมเวทีทบทวน จากเหตุการณ์การต่อสู้ของชุมชนและ
สิ่งที่ชุมชนในเวทีนี้มีในส่วนของทีมเยาวชนรวมอยู่ด้วย หนึ่งในนั้นได้มีนางสาวสุพัตรา โพธิ์ศรี
ได้แสดงความคิดเห็นต่อเวที โดยมีบางส่วน ความว่า

...มีความภาคภูมิใจมากที่บ้านเราได้มีบทเรียนการต่อสู้เรื่องของการวางแผน
และจัดการป่าในอดีตที่ผ่านมาด้วยความเหนื่อยยากลำบาก ต่อไปพวกเราคงไม่
ตัดไม้ทำลายป่า ไม่เผาป่าแล้วต้องปลูกสร้างป่าขึ้นมาใหม่ เพื่อคาดหวังว่าให้มี
สิ่งแวดล้อมที่ดี ให้ป่ามีความสมบูรณ์มีต้นไม้ มีสัตว์ป่า มีฟ้ามืดที่ตกต้องตาม
ฤดูกาล น้ำที่เคยท่วมบ้านเราก็คงไม่มีอีกแล้ว สร้างและดูแลป่าให้สมดุลแล้ว
ภาวะโลกร้อนก็จะหายไป บ้านเราจะมีความสุขกันมากขึ้น...

เมื่อชุมชนได้เรียนรู้ข้อมูลทั้งจากการใช้ประโยชน์ ผลของการจัดการป่าในอดีตที่
ผ่านมา การทบทวน ประวัติศาสตร์ที่เป็นลูกหลานนักรบ (ผญาปราบหรือผญาปราบ) ที่กอบกู้และ
สร้างบ้านแปงเมืองรวมถึงเหตุการณ์การต่อสู้ครั้งสำคัญของชุมชนในอดีต การร่วมสร้างจิต
สาธารณะที่เข้าใจในหน้าที่และสิทธิของชุมชน มีความเห็นใจกันและร่วมใจร่วมมือกัน โดยหนาน
ชาญได้เสนอและกระตุ้นในเวทีสนทนาเมื่อวันที่ 6 ตุลาคม 2551 ณ วัดผาแมว "...ข้อมูลที่ได้มา
ไม่ใช่ไม่สำคัญแต่มันมาจากของจริงบ้านเรา ที่เรามีส่วนร่วมคิด ร่วมหา มาด้วยกันตั้งแต่ตอนต้น แต่
ที่สำคัญกว่าข้อมูลนั้นคือเราจะนำข้อมูลเหล่านั้นมาทำอะไรต่อไป ให้เป็นประโยชน์ต่อหมู่บ้านเรา

แก้ปัญหาในบ้านของเรา...” โดยชุมชนได้วิเคราะห์ปริมาณอาหารจากป่าในรูปของเห็ดป่า พืชผักป่า ผลไม้ป่าสัตว์ป่าและสมุนไพรแล้วปรากฏว่าส่วนใหญ่มีแนวโน้มลดลง และมีสัตว์ป่าบางชนิดที่สูญหายไป เช่น เสือโคร่ง หมีควาย หมีหมา นกยูง นกเงือก เป็นต้น ชาวบ้านจึงได้พิจารณาร่วมกันหามาตรการ ปรับปรุง แก้ไข และการบังคับใช้กฎระเบียบต่อกันในและนอกชุมชนขึ้นใหม่ โดยการทำประชาคมหมู่บ้านเพื่อฟังเสียงและมีส่วนร่วมเพื่อให้คนอยู่ร่วมกับป่าให้เหมาะสมกับสถานการณ์ ปัจจุบันกล่าวคือต้องอยู่ให้ได้และอยู่ให้เป็น ซึ่งมีรายละเอียดดังตาราง 4.4

ตาราง 4.4 การจัดการป่าชุมชนในด้านการบังคับใช้และกฎระเบียบ

ข้อห้ามและแนวทางการอนุญาต	การบังคับใช้
1. ห้ามทิ้งขยะในป่าและบริเวณที่มีป้ายห้าม	ฝ่าฝืนปรับ 500 บาท
2. ห้ามตัดต้นไม้ในเขตป่า	ฝ่าฝืนปรับต้นละ 5,000 บาท กรณีตัดเหนืออ่างเก็บน้ำขึ้นไป (ป่าอนุรักษ์) ปรับต้นละ 10,000 บาท
3. ตัดไม้ใช้สอยในเขตป่าใช้สอยเพื่อสร้างบ้านเรือน	แจ้งคณะกรรมการก่อนตัด
4. การซื้อตปลาในลำห้วยและอ่างเก็บน้ำฯ	ฝ่าฝืนปรับ 1,000 บาท
5. การเก็บหน่อไม้ตามฤดูกาล	ขึ้นประมวลต่อคณะกรรมการ
6. การตัดไม้ขายในที่ดินที่มีสิทธิ์ครอบครอง	แจ้งคณะกรรมการก่อนตัดไม้ และขายให้คนในหมู่บ้านเท่านั้น
7. ห้ามตัดไม้ไผ่รวกขนาดเล็กไปขายเด็ดขาด	ยังต้องปรับปรุงกฎระเบียบให้เหมาะสม
8. ห้ามบุคคลภายนอกเข้ามาเก็บหาของป่าในเขตป่า	ยังผ่อนปรนให้เข้ามาใช้ประโยชน์ก่อน

จากนั้นชุมชนจึงสามารถนำข้อมูลลักษณะของการใช้ประโยชน์ต่างๆและการจัดการป่าชุมชนจากอดีตที่ผ่านมา ซึ่งได้จากการที่ได้ร่วมกันคิดและค้นหาใช้เป็นพลังของชุมชนในการสร้างแผนยุทธศาสตร์การจัดการป่าของชุมชน เพื่อสร้างเป็นเงื่อนไข ระบบการติดตาม ประเมินผลการดำเนินงานและเป็นความต้องการของชุมชนเอง ในวงเวทีสนทนา เมื่อวันที่ 8 ตุลาคม 2551 ณ ศาลาเฉลิมพระเกียรติ ริมอ่างเก็บน้ำห้วยเกียนฯ ดังนี้

แผนยุทธศาสตร์การจัดการป่าของชุมชนบ้านผาแมว ตำบลหัวเสือ อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง

1. วิสัยทัศน์/เป้าหมาย

จากข้อมูลลักษณะการใช้ประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อม การจัดการป่าชุมชนของหมู่บ้านที่ผ่านมา พบว่าข้อมูลและเหตุการณ์ ปรากฏการณ์ที่มีอยู่จริงในชุมชน ประกอบกับอาหารจากป่าบางอย่างมีความเสี่ยงที่จะลดลงไป บางพื้นที่มีความเสี่ยงต่อการถูกบุกรุก การเข้ามาหาของป่าจากชุมชนอื่นๆ แต่อย่างไรก็ดีทรัพยากรในชุมชนยังมีความอุดมสมบูรณ์ไม่ว่าจะมีสภาพป่า น้ำตก แหล่งเสาดิน (คล้ายแพะเมืองผี) ตามธรรมชาติ และชุมชนเริ่มมีจิตสำนึกในเรื่องของการรักษาป่าร่วมกัน จึงสมควรที่จะสร้างแผนยุทธศาสตร์การจัดการป่าของชุมชนบ้านผาแมว ทั้งนี้เพื่อให้ชุมชนมีการอนุรักษ์ ป่า ฟื้นฟู ดูแล และป้องกันรักษาป่าชุมชนบ้านผาแมว ในระยะเวลา 5 ปี (พ.ศ. 2552 – 2556) โดยชุมชนและเพื่อชุมชน ต่อไป

2. วัตถุประสงค์

เพื่อให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการจัดการป่าในรูปแบบป่าชุมชนโดยชุมชน

3. พื้นที่ดำเนินการ

ป่าชุมชนบ้านผาแมวหมู่ที่ 8 ตำบลหัวเสือ อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง

4. กิจกรรม/โครงการ

(ปรากฏผังตาราง 4.5)

5. โครงการนำร่อง

จากการเรียนรู้ในกระบวนการวิจัยถึงข้อมูลการใช้ประโยชน์จากป่าและการจัดการป่าชุมชนจากอดีตสู่ปัจจุบันและได้ร่วมสร้างยุทธศาสตร์การจัดการป่าชุมชนของหมู่บ้าน ภายใต้อายุทธศาสตร์ดังกล่าว ได้มีโครงการนำร่องว่า “สืบทอด ดอยหลัง พลังชุมชนคนผาแมว ร่วมสร้างแนววิถีป่า ด้วยพึ่งพาและผูกพัน” เป็นโครงการแรกที่ชุมชนต้องการให้เกิดขึ้นที่เน้นในเรื่อง “คน” ซึ่งเป็นการเรียนรู้และปฏิบัติจริงเกี่ยวกับการสร้างฝายต้นน้ำลำธารต่อผู้นำและเยาวชนของหมู่บ้าน รวมถึงเป็นการสร้างแรงกระตุ้นต่อชุมชนให้เกิดพลังของชุมชนอย่างต่อเนื่อง ดังมีรายละเอียดในภาคผนวก ข

ตาราง 4.5 กิจกรรม/โครงการตามแผนยุทธศาสตร์การจัดการป่าชุมชนบ้านผาเมว

กิจกรรม/โครงการ	ฤดูกาล			หมายเหตุ
	ร้อน	ฝน	หนาว	
	(ก.พ.- พ.ค.)	(มิ.ย.- ต.ค.)	(พ.ย.- ม.ค.)	
1. การสร้างแนวกันไฟป่า	✓			
2. การดับไฟป่า/เตรียมอุปกรณ์ดับไฟ	✓			
3. การสร้าง/ซ่อมฝายคั้นน้ำลำธาร	✓	✓	✓	
4. การลาดตระเวนป้องกันไฟป่าและลักลอบตัดไม้ทำลายป่า	✓	✓	✓	
5. การเฝ้าระวังไฟป่าในงานบุญบั้งไฟประจำปี	✓			
6. การจัดเก็บข้อมูลรายได้จากการเก็บหาของป่า	✓	✓	✓	
7. การจัดสร้างจุดเฝ้าระวังไฟป่า	✓			
8. การเขียนป้ายชื่อลำห้วย	✓			
9. การปลูกป่าในพื้นที่ป่าเสื่อมโทรม/ล่อแหลมต่อการถูกบุกรุก รुकพร้อมทั้งการตั้งชื่อป่าให้หลังเพื่อป้องกันการบุกรุก		✓		
10. การเพาะชำกล้าไม้		✓		
11. การเลี้ยงฝิขุนน้ำ ฝิป่าตอนปู่ตา		✓		ทำก่อนช่วงทำนา หรือก่อนฤดูฝน
12. การบวชป่า			✓	
13. การจัดเวทีสนทนา(ผู้จา) เรื่องป่า			✓	
14. การอบรมเยาวชนเพื่อเรียนรู้เรื่องป่า			✓	

6. โครงการที่จะดำเนินการต่อเนื่องภายในระยะเวลา 5 ปี

นอกจากชุมชนได้ร่วมสร้างแผนยุทธศาสตร์การจัดการป่าในรอบปีแล้ว ยังอยากให้พื้นที่ป่าเป็นห้องเรียนที่มีชีวิตโดยการ “การปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์ของป่า เพื่อการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในชุมชน” ซึ่งเป็นการออกแบบและสร้างจินตนาการจัดการป่าร่วมกันให้สอดคล้องกับคำว่า “ระเบิดจากข้างใน” ที่จะสร้างฝืนป่าของหมู่บ้านให้เป็นแหล่งเรียนรู้และแหล่งท่องเที่ยวของชุมชนอย่างมีเอกลักษณ์อาศัฐานทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนที่มีป่าที่สมบูรณ์ น้ำตก แท่งเสาหิน คล้ายแพะเมืองฝิที่จังหวัดแพร่ เป็นต้น

6. คณะกรรมการป่าชุมชน

มีแกนนำชุมชนในรูปคณะกรรมการป่าชุมชน ที่จะช่วยขับเคลื่อนยุทธศาสตร์ให้สำเร็จ โดยประสานงานกับชุมชนและหน่วยงานต่างๆที่เกี่ยวข้อง

7. กองทุนป่าชุมชนของหมู่บ้าน

เป็นแหล่งงบประมาณที่ชุมชนหารายได้ทั้งจากภายในและภายนอกชุมชน เพื่อสนับสนุนการดำเนินงานตามแผนยุทธศาสตร์ให้บรรลุตามเป้าหมาย ปัจจุบันมีจำนวน 60,000 บาท

ผลสำเร็จและความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นระหว่างการทำงานวิจัย

จากการที่ผู้วิจัยได้ร่วมกับชุมชนทำกิจกรรมต่างๆที่ผ่านมาการสรุปถอดบทเรียนในการดำเนินงาน ในระหว่างการดำเนินงานวิจัย ซึ่งมีระยะของการวิจัยตั้งแต่ 2549 เป็นต้นมา ตามโครงการนำร่องเมื่อวันที่ 24 กุมภาพันธ์ 2552 และเวทีการปิดโครงการวิจัยในวันที่ 28 กุมภาพันธ์ 2552 พบว่าชุมชนได้มองเห็นเรื่องป่าประกอบไปด้วยโครงสร้างที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตไม่ว่าจะเป็นต้นไม้หลากหลายพันธุ์ทั้งน้อยใหญ่ ลักษณะน้ำ ดิน หิน แร่ธาตุ อากาศ สัตว์ป่าและชุมชนที่ไม่สามารถแบ่งแยกออกจากกันได้โดยสิ้นเชิง และสิ่งเหล่านี้มีอิทธิพลและความสัมพันธ์ต่อกัน ซึ่งมีหน้าที่ตามธรรมชาติของตัวเอง ผสมผสานกันอย่างลึกซึ้ง กลมกลืนและเชื่อมโยงกันอยู่อย่างเป็นระบบนิเวศ โดยสามารถอธิบายสิ่งที่เกิดขึ้นในระหว่างการดำเนินงานวิจัย ดังนี้

1. การเรียนรู้กระบวนการในงานวิจัยโดยได้ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมแก้ปัญหาของคนในชุมชน ซึ่งปัญหาบางอย่างต้องคุยกันด้วยเหตุผลและบ่อยครั้งขึ้น สามารถอยู่ด้วยกันตามกฎหมาย กฎ กติกาของหมู่บ้านโดยสันติ ชาวบ้านจากที่เคยเป็นผู้ฟังเพียงอย่างเดียวเปลี่ยนเป็นการทำให้ชุมชนมีความมั่นใจ ความเชื่อมั่น กล้าคิด กล้าแสดงออกมากขึ้นโดยการพูดคุย แลกเปลี่ยนกันทั้งภายในและภายนอกชุมชน การขยายความคิดจากวงเล็กสู่วงใหญ่ในชุมชนโดยอาศัยคณะกรรมการป่าชุมชนจาก 12 คน ชักนำหัวหน้าหมวดของหมู่บ้านและสู่ลูกบ้านเป็นทอดๆออกไปและที่สำคัญคืออาศัยข้อมูลจากการทบทวนอดีตที่ผ่านมาจนถึง การศึกษาปัจจุบันและการสานฝันในอนาคตนี้ ส่งผลให้ชาวบ้านมีการเข้าใจในตัวเอง เข้าใจภูมิสังคมของชุมชนแล้วมีความรู้สึกรับรู้เป็นส่วนหนึ่งและเป็นเจ้าของชุมชน มีความเห็นใจกันในเหตุการณ์ที่ผ่านมาและร่วมใจกัน ร่วมคิดกำหนดกฎ กติกาในชุมชน การสร้างแผนยุทธศาสตร์การจัดการป่าชุมชน การสร้างโครงการนำร่องเพื่อแก้ปัญหาของตนเองและ

รวมถึงการร่วมดำเนินงานในหมู่บ้าน ซึ่งจะสังเกตจากในวันที่สร้างฝายต้นน้ำลำธารจะต้องพบเห็นผู้คนเป็นจำนวนมาก ทั้งที่เป็นหญิงและชาย เด็ก ผู้ใหญ่ วัยทำงาน คนแก่และมีคนเข้าร่วมมากขึ้น คัชณีชีวิต คือ จำนวนชาวบ้านต้องไปทุกหลังคาเรือนหรือหากใครว่างก็ต้องไป จากที่เคยบังคับให้ไปร่วมทุกครัวเรือน กลับกลายเป็นการออกไปร่วมงานครอบครัวละหลายคนขึ้นโดยไม่ต้องใช้การบังคับ และได้สังเกตพบว่าเบื้องหลังการทำงานร่วมกันหรือความสำเร็จของงานที่มีการรวมคนเป็นจำนวนมากนี้คือกลุ่มแม่บ้าน สามารถชี้ให้เห็นถึงองค์กรภายในชุมชนที่มีการรวมตัวให้เข้มแข็งและจะสามารถขับเคลื่อนกิจกรรมต่างๆที่เกิดในชุมชนได้และมีการรู้จัก สามัคคีกันทั้งหมู่บ้าน ตลอดจนการรักษาระยะห่างกับผู้วิจัยในฐานะเป็นข้าราชการ อยู่ในลักษณะที่ที่เป็นพันธมิตรกันต่อกันจึงถูกเชิญไปร่วมงานต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นงานบุญประเพณี งานแต่งงาน การสร้างฝายต้นน้ำลำธาร เพื่อกระชับความสัมพันธ์ที่ดีในชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับลักษณะของการทำงานของผู้วิจัยได้เน้นในการเข้าหาชุมชนเป็นทุนเดิมอยู่แล้วนี้ ยังแสดงให้เห็นถึงความพยายามต่อรองอำนาจบางอย่างจากทางภาครัฐให้เป็นและยังมีความอยากให้ภาครัฐมอบอำนาจให้ชุมชนหรือในกรณีมีนายทุนจะเข้ามาในชุมชนชาวบ้านที่เป็นแฟนพันธุ์แท้จะต้องโทรศัพท์ติดต่อประสานงานกับผู้วิจัยเพื่อร่วมหาทางใช้ข้อดีของอำนาจรัฐป้องกันนายทุน เป็นต้น

2. เมื่อไฟฟ้าไม่มีหรือมีก็น้อยลง ความอุดมสมบูรณ์พื้นดินมา ป่ามีความหลากหลายเพิ่มขึ้นโดยชุมชนมีความเข้าใจว่าเมื่อมีความชื้นมาก ย่อมมีเชื้อรามากขึ้น เห็ดก็ย่อมมีมากขึ้นซึ่งมีข้อมูลเชิงประจักษ์ที่ทุกคนยอมรับกัน เช่น เห็ดป่าชนิดต่างๆ มีพิษกินได้ แมลง ผลไม้ป่า มีจำนวนมากขึ้น และสามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตจากป่าได้นานขึ้น โดยเมื่อก่อนเก็บหาในระยะเวลา 10 วัน แต่ปัจจุบันเก็บหาได้ระยะเวลานานถึง 2 เดือน สามารถนำมาอุปโภคบริโภคในครัวเรือนที่เหลือสามารถนำไปแบ่งปันต่อพี่น้องญาติมิตรและนำไปขายแก่ชุมชนอื่นๆ สำหรับการที่ไม่เกิดไฟฟ้าส่งผลให้หมดแรงทำไร่ทำนา ทำให้เก็บได้ง่าย เห็ดป่ามีหลากหลายชนิดมากขึ้นและเก็บได้ยาวนานขึ้น ผักหวานมีผลิบานใหม่และใบใหญ่และหนาขึ้นซึ่งไม่จำเป็นต้องใช้วิธีจุดไฟฟ้าให้ลวกต้นผักหวานแต่อย่างใดและเป็นที่น่า สนใจคือมีนกยูงที่เคยหายไปกลับคืนมาสู่ป่าในเดือนธันวาคม 2551 อยู่ประมาณ 1 คู่ ความอุดมสมบูรณ์ของป่ามีนี้ยังส่งผลให้คนที่เคยออกไปทำงานนอกถิ่น เช่น กรุงเทพฯ ชลบุรี เชียงใหม่ กลับมาทำมาหากินอยู่ในหมู่บ้าน รักถิ่นของตัวเอง

3. กรณีปัญหาเรื่องน้ำท่วมหมดไปจากชุมชน แต่ในเรื่องของตะกอน หิน ดิน ทราย ไหลลงอ่างเก็บน้ำห้วยเขียงยังคงอยู่แต่มีปริมาณน้อยลง ทั้งนี้เนื่องจากการที่ชุมชนได้ร่วมกันป้องกันไฟฟ้าควบคู่กับการสร้างฝายชะลอความชุ่มชื้น ซึ่งเป็นไปตามพระราชดำริคือ “แนวกันไฟฟ้าเปียก ” ตามแนวพระราชดำริขององค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ซึ่งทำให้ผืนป่ามีความชุ่มชื้นขึ้น เพิ่มความอุดมสมบูรณ์ ส่งผลให้เห็นปรากฏการณ์ ดังนี้

3.1 น้ำในอ่างเก็บน้ำห้วยเทียนของบ้านผาแมวแห่งนี้ น้ำในห้วยไม่แห้ง จึงมีปริมาณมากขึ้นกว่าเดิม สามารถเก็บกักน้ำได้เพียงพอต่อการทำการเกษตรและจำนวนบ่อยครั้งขึ้น นอกจากบ้านผาแมวได้รับประโยชน์แล้ว ยังได้เอื้อประโยชน์ต่อคนปลายน้ำ จากกลุ่มน้ำจากสู่ลุ่มน้ำแม่วังสู่เจ้าพระยาจนถึงอ่าวไทย ดังคำที่กล่าวไว้ว่า “จากภูผาจนถึงมหานที” ได้อีกด้วย

3.2. ที่ผ่านมาชุมชนได้เรียนรู้จากชุดประสบการณ์หรือชุดความรู้ในการสร้างฝายต้นน้ำลำธาร กล่าวคือ เมื่อตอนสร้างในตอนแรกในการทำฝาย โดยใช้กระสอบปุ๋ยบรรจุทรายมาเป็นวัสดุอุปกรณ์และทำบริเวณห้วยที่กว้างเกินไป จนเมื่อเกิดพายุฝนตกลงมาอย่างหนัก ส่งผลให้ฝายที่จัดทำขึ้นทั้งหมดจำนวน 32 ลูก พังทลายลงทั้งหมด ต่อมาชาวบ้านได้มีโอกาสไปร่วมงานวิจัยท้องถิ่นกับเครือข่ายลุ่มน้ำจากและสำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย เพื่อศึกษาวิธีการทำฝายอย่างถูกวิธีที่ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้อันเนื่องมาจากพระราชดำริ จังหวัดเชียงใหม่ จึงได้เปลี่ยนรูปแบบการทำฝายต้นน้ำลำธารขนาดเล็กๆ จากที่สูงลงมาสู่ที่ต่ำ สามารถคัดตะกอนและชะลอการไหลของน้ำป่าได้เป็นอย่างดี ชุมชนจึงได้เรียนรู้จากข้อมูลเชิงประจักษ์ เป็นความจริงที่เกิดขึ้นในชุมชน ให้ชุมชนได้ให้ความสำคัญของการรักษาป่าของตนเอง

4. การร่วมมือกับพันธมิตรภาคีเครือข่ายกับชุมชนภายนอก เช่น การเป็นสมาชิกขององค์กรพัฒนาเอกชน เครือข่ายลุ่มน้ำจาก ที่มีสมาชิกทั้งหมด 12 หมู่บ้านใน 4 ตำบล ท้องที่อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง โดยในตำบลห้วยเสือ ประกอบด้วยบ้านทุ่ง บ้านผาแมว บ้านสามขาและบ้านนาขาบ ในตำบลดอนไฟ ได้แก่บ้านดอนไฟและบ้านเอืยก ในตำบลบ้านกิ้ว ประกอบด้วย บ้านกิ้วหมู่ที่ 1,5,7,8 และ10 และในตำบลสันดอนแก้ว ได้แก่ บ้านสันดอนแก้ว โดยมีกิจกรรมที่ได้ร่วมคิดและร่วมดำเนินการในกิจกรรมต่างๆ ระยะเวลาที่ผ่านมา เช่น การจัดทำฝายต้นน้ำลำธาร รวมฝายที่ได้จัดทำขึ้นทั้งลุ่มน้ำจาก ประมาณ 10,000 ลูก การจัดทำแนวกันไฟ การดับไฟป่า การบวชป่า และการสืบชะตาป่า สำหรับการรวมกันเป็นเครือข่ายของลุ่มน้ำจากนี้ ได้มีคำขวัญของเครือข่ายดังนี้ “ป่าใหญ่ผืนกว้าง น้ำจากสะอาดใส รายได้พอกิน พื้นดินอุดม” แต่ก็มีมีการแยกกลุ่มน้ำสาขาเป็นสาขาย่อยได้แก่ลุ่มน้ำแม่ลู่ (บ้านผาแมว) ลุ่มน้ำแม่มาน (บ้านสามขา บ้านนาขาบและบ้านทุ่ง) ลุ่มน้ำแม่สะเปา (บ้านดอนไฟและบ้านเอืยก) และลุ่มน้ำแม่วะ (บ้านสันดอนแก้วและกลุ่มบ้านกิ้ว) ปัจจุบันนี้กำลังขยายเครือข่ายเป็นวงกว้างออกไป โดย นายวิเชียร กันแก้ว ผู้ใหญ่บ้านบ้านผาแมวคนปัจจุบันเป็นรองประธานเครือข่ายลุ่มน้ำจากและทั้งยังเป็นรองประธานเครือข่ายลุ่มน้ำแม่วังอีกตำแหน่งหนึ่งหรือการเป็นสมาชิกขององค์กรของรัฐ เช่น กรมป่าไม้ในนามของสมาชิกเครือข่ายป่าชุมชนจังหวัดลำปาง ซึ่งก็เป็นการรักษาระยะห่างอย่างใกล้ชิดแบบพันธมิตรต่อกันระหว่างชาวบ้านกับผู้วิจัยอีกรูปแบบหนึ่ง การเชื่อมสัมพันธ์ชุมชนในรูปแบบเครือข่ายนี้ก็มีส่วนหนึ่งที่ทำให้ชุมชนได้นำเสนอ

เรื่องราวของหมู่บ้านของตนเองสู่ภายนอกก็เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เป็นเงื่อนไข กลไกหนึ่ง ที่ทำให้ชุมชนสามารถอยู่ร่วมกับป่าได้โดยสันติ

5. การได้รับการยอมรับ ยกย่อง ชมเชยจากทางสังคม โดยได้รับรางวัลชมเชยของระดับประเทศในการจัดการทรัพยากรน้ำชุมชนตามแนวพระราชดำริเพื่อเฉลิมพระเกียรติ เนื่องในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 80 พรรษา 5 ธันวาคม พ.ศ. 2550 ก็สามารถเป็นสิ่งที่รับรองและรับประกันได้ว่าชุมชนมีการบริหารจัดการน้ำที่เป็นที่ยอมรับและเป็นที่ประจักษ์ต่อสายตาของชุมชนอื่นและได้รับรางวัลชนะเลิศป่าชุมชนตัวอย่างระดับจังหวัด ตามโครงการ “อนุรักษ์ป่า ป่ารักชุมชน” จากกรมป่าไม้ที่ทำให้กำลังใจและมองเห็นถึงศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่า ในปี พ.ศ. 2551 การได้รับเกียรติบัตรจาก SCG ในโครงการ “SCG รักรักษ์น้ำเพื่ออนาคต สร้าง 10,000 ฝาย ถวายพ่อหลวง”ในเดือนมกราคม 2552 สร้างเป็นขวัญกำลังใจให้ชาวบ้านได้ร่วมกันรักษาป่าให้อยู่คู่คนชุมชนแห่งนี้ ต่อไป

แต่อย่างไรก็ดี เนื่องจากเงื่อนไข ปัจจัยที่แตกต่างกันด้านภูมิสังคมของแต่ละชุมชนย่อมมีความแตกต่างกันไป เพื่อแสดงถึงภูมิสังคมที่มีความแตกต่างกันของแต่ละชุมชน ดังนั้น จึงสามารถเปรียบเทียบปัจจัยและเงื่อนไขต่างๆ ของบ้านผาแมวกับชุมชนอื่นๆ ที่มีการศึกษาและวิจัยไว้ดังนี้

มนัชยา มรรคอนันตโชติ และคณะ (2547: 166) ได้ศึกษาการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนของป่าห้วยไคร้ ตำบลเวียง อำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย พบว่าชุมชนบ้านห้วยไคร้ตั้งหลักแหล่งอยู่ในป่าห้วยไคร้ตั้งแต่ พ.ศ. 2410 เป็นต้นมา ซึ่งป่าห้วยไคร้เป็นป่าที่หนาทึบด้วยไม้ใหญ่ มีความหลากหลายทางชีวภาพด้วยพรรณไม้ สัตว์ป่าหลากหลายชนิดและเสื่อมโทรมลงหลังจากป่าห้วยไคร้ถูกสัมปทานทำไม้สักจากต่างชาติและถูกสัมปทานทำไม้ต่างๆ โดยคนไทยและป่าถูกแผ้วถางเป็นที่ทำกินและปลูกพืชเศรษฐกิจจนป่าต้นน้ำถูกทำลาย ทำให้ชุมชนบ้านห้วยไคร้เกิดภาวะแห้งแล้ง ชุมชนได้รับผลกระทบอย่างหนักทำให้วิถีชีวิตเปลี่ยนไป วัฒนธรรมความเชื่อบางอย่างขาดการสืบทอดเรียนรู้ จนกระทั่ง พ.ศ. 2522 ผู้นำชุมชนและชุมชนได้ร่วมกันคืนผืนป่าให้กับป่าต้นน้ำ โดยการคืนพื้นที่ทำกินที่อยู่บริเวณป่าต้นน้ำให้กับป่าและกำหนดเขตป่าต้นน้ำและกำหนดกฎการใช้ไม้ในป่า ป่าห้วยไคร้ได้รับการฟื้นฟูดูแลตั้งแต่นั้นมาจนเป็นป่าที่อุดมสมบูรณ์ มีความหลากหลายทางระบบนิเวศและเป็นคลังปัจจัยสี่ของชุมชน ป่าห้วยไคร้ทั้งป่าดงและป่าแพะมีศักยภาพในการผลิตพืชทั้งพืชยืนต้น พืชเครือเถา พืชเหง้าหัวและพืชที่เป็นพืชผักที่ชุมชนรู้จักชื่อ จำนวน 701 ชนิด เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์และแมลงที่ยังเหลืออยู่ในป่าและสำรวจพบจำนวน 99 ชนิด และป่าสามารถผลิตเห็ดที่ชุมชนรู้จักชื่อจำนวน 64 ชนิด ซึ่งทั้งพืช สัตว์แมลงและเห็ดมีแหล่งที่อยู่และระบบนิเวศแตกต่างกัน แบ่งออกตามสภาพการเจริญเติบโตได้ดี คือ อาศัยอยู่ในน้ำแบ่งออกเป็นน้ำลึกและน้ำ

ดิน อาศัยอยู่บนบกแบ่งออกเป็น บนดินซึ่งมีทั้งอยู่ริมน้ำ ได้ร่มเงาต้นไม้และจอมปลวก ได้ดินซึ่งมีทั้งได้ดินจอมปลวก ได้ดินน้ำขังและได้ดินที่มีมูลสัตว์กองอยู่ข้างบน และอาศัยอยู่บนบริเวณต้นไม้ซึ่งมีทั้งกิ่งและพุ่มไม้สด ในลำต้นหรือโพรงไม้และขอนไม้หรือตอไม้ที่ผุกร่อนและเจริญเติบโตตามฤดูกาลทั้งฤดูร้อน ฤดูฝน และฤดูหนาว

ในฤดูกาลต่างๆ ป่าห้วยไคร้มีพืช สัตว์ แมลงและเห็ดที่เป็นอาหาร สมุนไพรและเครื่องใช้สอยสำหรับใช้จักสาน ได้แก่ ฤดูร้อนมีพืชขึ้นต้นจำนวน 176 ชนิด พืชเถาเครือจำนวน 108 ชนิด พืชเหง้าหัวจำนวน 27 ชนิด และพืชผักจำนวน 55 ชนิด เป็นอาหารจำนวน 124 ชนิด เป็นสมุนไพร 356 ชนิด และเป็นพืชใช้จักสาน 26 ชนิด ฤดูฝนมีพืชขึ้นต้นจำนวน 176 ชนิด พืชเถาเครือจำนวน 118 ชนิด พืชเหง้าหัวจำนวน 76 ชนิด และพืชผักจำนวน 123 ชนิด เป็นอาหารจำนวน 165 ชนิด เป็นสมุนไพรจำนวน 493 ชนิด และเป็นพืชใช้จักสาน 26 ชนิด ฤดูหนาวมีพืชขึ้นต้นจำนวน 176 ชนิด พืชเถาเครือจำนวน 111 ชนิด พืชเหง้าหัวจำนวน 49 ชนิดและพืชผักจำนวน 62 ชนิด เป็นอาหารจำนวน 129 ชนิด เป็นสมุนไพรจำนวน 389 ชนิด และเป็นพืชใช้จักสาน 26 ชนิด สำหรับสัตว์และแมลงทั้ง 3 ฤดู ใช้เป็นอาหารจำนวน 49 ชนิด ใช้เป็นสมุนไพร 25 ชนิด และเห็ดใช้เป็นอาหารจำนวน 41 ชนิด ใช้เป็นสมุนไพร 10 ชนิด ดังนั้น ชุมชนจึงมีองค์ความรู้และภูมิปัญญาในการเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าในการเก็บเกี่ยวกลุ่มพืชโดยการเก็บหน่ออ่อน เก็บดอก เก็บผล เก็บใบ ก้านและยอดอ่อน เก็บลำต้นและเก็บเหง้าหรือหัวใต้ดิน กลุ่มสัตว์และแมลงโดยใช้ปิ่นยิง การใช้กับดัก การใช้สวิงดัก การตกเบ็ด การขุด การใช้บ่วงคล้อง การใส่หุ่น การสอยรัง และการตัดลำต้นไม้ที่แมลงอาศัยอยู่ สำหรับอาหารกลุ่มเห็ดเก็บเกี่ยวโดยการถอนก้านดอก ไข่มุหรือไม้แหลมเขี่ยเห็ดที่อยู่ใต้ดิน การเก็บเห็ดดอกโตให้หมดที่ขึ้นบนหรือตอไม้ผุ

สำหรับอำเภอพรสิริแสงสุวรรณ (2549: 116-118) ได้ศึกษาการใช้ประโยชน์จากของป่าของชุมชนในโครงการสถานีการพัฒนาการเกษตรที่สูงตามพระราชดำริ คอยอมพาย ตำบลปางหินฝน อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเป็นชนเผ่าละว้าบ้านสามใช้ประโยชน์อย่างน้อย 149 ชนิด โดยแยกเป็น

1. พืชอาหาร 76 ชนิด เช่น เตาร้างยักษ์ ผักหวานป่า ก่อเดือย มะเดื่อขน ผักหวานป่า แคลหางค่าง มะกล่ำต้น เม่าช้าง กำจัดดิน (มะแขว่น) มะแฟน กระตือป่าขาว กระตุงหมาบ้า ค้างหลวง จองสะบัด (ลัวะ) ชามง (ลัวะ) ชามักเอ (ลัวะ) โต๊ะคล้าย (ลัวะ) โต๊ะลอย (ลัวะ) โมะสะโตมด้อบ (ลัวะ) ละบูกาเกี้ยว (ลัวะ) เป็นต้น
2. สมุนไพร 28 ชนิด เช่น เข็มป่า ก่อสีเสียด มังแคร้าง สารภีป่า ทะโล้ ชิงช้าชาลี สะบ้า ตาตุ้มบก ราชาวดีป่า คาคะกั่ว กรุงเขมา เปล้าเลือด แดงหนู หญ้าถอดปล้อง เล็บมือนาง มะโหกโดน โคะชาถิ่น (ลัวะ) ยาแก(เครือ) (ลัวะ) เป็นต้น

3. พืชอาหารและสมุนไพร 17 ชนิด อาทิเช่น กลอย คนทา กระพี้เครือ อบเชย มันทา นางแย้มป่า กุ๊กิ ควดสะเอิม (ลัวะ) เป็นต้น
4. พืชใช้ในพิธีกรรม 2 ชนิด คือ แก้วป่าและคำปอง
5. พืชใช้ประโยชน์อื่นๆ 18 ชนิด เช่น รักน้อย สทิต ดอกแตบ ไก่แดง ก่อขาว ผีเสื้อ มะคำดีควาย เครือตาปลา ล้มเบ๊ะ (ลัวะ) กัดโครง (ลัวะ) เป็นต้น
6. พืชอาหารและใช้ในพิธีกรรม 2 ชนิด คือ สะพลูป่าและมะเหลียมหิน
7. พืชอาหารและใช้ประโยชน์อื่นๆ 3 ชนิด ปอกระสา ก่อแป้น และมะกอกหนั่ง
8. พืชสมุนไพรและใช้ประโยชน์อย่างอื่น 1 ชนิด คือ เตยหนาม
9. พืชอาหาร พิธีกรรมและใช้ประโยชน์อย่างอื่นอีก 2 ชนิด คือ ฝั่บง ส้มป่อย

ซึ่งได้ให้ความเห็นว่า ชุมชนบ้านสามได้ใช้องค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น มาจากอดีตโดยเป็นพัฒนาการด้านประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ที่ได้อยู่ร่วมกับธรรมชาติมาหลายชั่วคน โดยอาศัยธรรมชาติในเรื่องของความต้องการพื้นฐานไม่ว่าจะเป็นที่อยู่อาศัย อาหาร เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค ทุกอย่างล้วนได้มาจากทรัพยากรป่าไม้ทั้งสิ้น ซึ่งว่าจะรู้ว่าพืชชนิดใดใช้ประโยชน์ได้หรือไม่ได้นั้น ต้องผ่านการลองผิดลองถูกมานาน ซึ่งลักษณะการใช้ประโยชน์นี้มีความแตกต่างกันของชุมชนในแง่ของชาติพันธุ์ วิถีชีวิต วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ และสภาพแวดล้อมของแต่ละพื้นที่ที่มีความแตกต่างกัน ยกตัวอย่างเช่น ชาวลีซอ (Lisu) ในพื้นที่บ้านนาเลาใหม่ และบ้านแม่ฟ้าสวย หมู่ 2 ตำบลเมืองคอง อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ มีการใช้ประโยชน์พืชอาหารป่ารวม 36 วงศ์ 41 สกุล 56 ชนิด แยกเป็นพืชกินดอก 15 ชนิด ใบ 41 ชนิด ผล 18 ชนิด และอื่นๆ เช่น หัว ราก เปลือก ลำต้น หนั่ง ประมาณ 13 ชนิด โดยมีช่วงเวลาการเก็บพืชอาหารป่า 2 ลักษณะ คือ เก็บได้ทั้งปี 21 ชนิด และเก็บหาได้ตามฤดูกาล 35 ชนิด (เตือนใจ นุชดำรงค์และธีรยุทธ สมตน, 2548 อ้างใน อำไพ พรลีแสงสุวรรณ์, 2549: 96)

การใช้ประโยชน์พืชอาหารของชาวกะเหรี่ยงบ้านยางปู่โต๊ะ และ บ้านบางทุ่งโป่ง อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ มีการเก็บหาพืชอาหารป่า 106 ชนิด พืชสมุนไพร 52 ชนิด (วิทยา ปางอมรกุล, 2546 อ้างใน อำไพ พรลีแสงสุวรรณ์, 2549: 96) โดยแตกต่างกับชาวเขาเผ่าม้งชาวหมู่บ้านช่างเคี่ยน จังหวัดเชียงใหม่ มีการใช้พืชอาหารเพียง 22 ชนิด พืชสมุนไพร 46 ชนิด (รัชดา พงษ์สัตยาพิพัฒน์, 2535 อ้างใน อำไพ พรลีแสงสุวรรณ์, 2549: 96)

ในขณะที่ชาวขมุ ลัวะและชาวลีซอในบางพื้นที่ของจังหวัดน่าน มีการใช้ประโยชน์ทางด้านอาหารและยาสมุนไพรเป็นหลัก โดยพบพืชที่มีการนำมาใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันทั้งสิ้น 232 ชนิด 199 สกุล 85 วงศ์ สามารถจำแนกพืชตามลักษณะการนำไปใช้ประโยชน์เป็น 5

ประเภท คือ พืชสมุนไพร พืชอาหาร พืชที่ใช้สร้างที่อยู่อาศัย พืชเศรษฐกิจ และพืชใช้ประโยชน์อื่นๆ โดยการนำพืชมาใช้ประโยชน์เป็นอาหารพบว่ามีจำนวนมากที่สุด (ทิพย์สุดา ตั้งตระกูล, 2541 อ้างใน อำไพ พรลีแสงสุวรรณ์, 2549: 96) และจากผลการศึกษาชาวไทลื้อ ชาวม้ง และชาวเข่าในบางพื้นที่ของจังหวัดน่าน พบว่ามีการนำพืชจากป่ามาใช้ประโยชน์ 273 ชนิด แบ่งเป็นพืชอาหาร 98 ชนิด สมุนไพร 162 ชนิด พืชเศรษฐกิจ 11 ชนิด และพืชประโยชน์อื่นๆ 31 ชนิด (จันทราภิรักษ์ ไตรวานนท์, 2541 อ้างใน อำไพ พรลีแสงสุวรรณ์, 2549: 97) โดยมีแหล่งของความหลากหลายของพันธุ์พืชผักพื้นบ้าน พบว่าในหมู่บ้านของชาวลัวะพบผักพื้นบ้านตามบ้านหรือสวนรอบบ้าน 7 ชนิด ในไร่ 25 ชนิด ในนา 1 ชนิด ตามป่าหรือริมห้วย 13 ชนิด รวมทั้งสิ้น 52 ชนิด ซึ่งน้อยกว่า ชนเผ่าม้ง ลีซอ อาข่า ปกาเกอะญอ และคนเมือง ซึ่งมี 105, 110, 108, 269 และ 286 ชนิด ตามลำดับ นอกจากนี้การใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรของชาวลัวะ มีการเก็บหาจากบริเวณบ้านหรือสวนรอบบ้าน 47 ชนิด ในไร่ 87 ชนิด ในนา 19 ชนิด และในป่าหรือริมห้วย 89 ชนิด รวมทั้งสิ้น 215 ชนิด ซึ่งมากกว่า ชนเผ่า ม้ง ลีซอ อาข่า ปกาเกอะญอ และคนเมือง ซึ่งใช้ประโยชน์ 106, 90, 122, 69 และ 257 ชนิด ตามลำดับ (ยศ สันตสมบัติ, 2542 อ้างในอำไพ พรลีแสงสุวรรณ์, 2549: 97)

สหทยา วิเศษ และคณะ (2543:95-97) ได้ศึกษาและประมวลความรู้ในการใช้ประโยชน์และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของกลุ่มน้ำลาว-ยวน อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา ซึ่งเป็นชุมชนคนเมือง ไทลื้อ (อพยพมาจากสิบสองปันนา) ลาว (อพยพมาจากหลวงพระบางและภาคอีสาน) และไทยภูเขา (ม้ง เข่า) มีสภาพป่าเป็นป่าดิบเขา ดิบแล้ง สนเขา เบญจพรรณ และเต็งรัง เป็นต้น พบการใช้ประโยชน์จากป่า ดังนี้

พืชอาหาร พบว่ามีพันธุ์พืชนานาชนิดตามธรรมชาติที่เป็นผักพื้นบ้าน ผักบางชนิดเป็นเครื่องเทศและสมุนไพรด้วย ชาวบ้านนำมาปรุงอาหารแทบทุกประเภท ส่วนใหญ่จะทำอาหารประเภทแกง และต้มกินกับน้ำพริก โดยชาวบ้านจะเก็บมาประกอบอาหารโดยตรง หรือนำมาเป็นเครื่องปรุงประกอบอาหาร เช่น พืชผักประเภทกินยอด จำพวกผักปู้ย่า ผักหม (ผักโขม) ผักหนาม ส้มป่อย ผักหวาน ผักถูด ผักแว่น ผักหนอก (ใบบัวบก) ผักกาดนา ผักเผ็ด (ผักคราด) ยอดมันแกว พืชผักประเภทกินผล กินหน่อ กินหัว เช่น มะนอยป่า (บวบ) มันแกว กลอย มะเขือ มะม่วงป่า หน่อไม้ เห็ด และพืชผักประเภทกินใบ เช่น บอนแก้ว บอนคำ ผักแคป่า มะโห้ (มะระจีนก) เป็นต้น จะเห็นได้ว่ามีความหลากหลายในการบริโภคพืชอาหารของชุมชนมาก ดังคำพูดของชาวบ้านที่ว่า “พอเข้าหน้าฝนก็อยากจะกินแกงหน่อ ก็เข้าป่าเก็บหน่อมาแกงกินได้หม้อสองหม้อก็พอแล้ว”

ชาวบ้านบางคนจะหาผลผลิตจากป่า โดยจะนำไปขายที่ตลาดของหมู่บ้าน ตลาดในอำเภอเชียงคำ บางส่วนนำมาประกอบเป็นอาหารในครัวเรือน ผลผลิตจากป่าบางประเภทจะมีบางฤดูเท่านั้น เช่น หน่อไม้ หรือเห็ดจะมีในช่วงฤดูฝน พืชผักบางชนิดเก็บมาในปริมาณมาก สามารถ

เก็บไว้ได้โดยการถนอมอาหาร เช่น หน่อไม้อัดπίบ ความนิยมในการบริโภคผักพื้นบ้านในปัจจุบันจะเป็นแรงกระตุ้นให้ชาวบ้านเข้าไปหาพืชอาหารในป่ามากขึ้น เช่น ต้นฤดูฝน จะมีเห็ด หน่อไม้มาก ชาวบ้านก็จะเก็บมาขาย ชาวบ้านจะทราบว่าฤดูนี้จะเก็บอะไร ขายที่ไหน เวลาได้จะได้ราคาดี เป็นอาชีพเสริมหลังจากการเก็บเกี่ยวผลผลิต ในการหาผลผลิตจากป่า ชาวบ้านจะมีวิธีการในการเก็บผลผลิตโดยคำนึงถึงการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน ยกตัวอย่างเช่น

การเก็บหน่อไม้ หน่อไม้ที่ชาวบ้านนิยมรับประทานจะเป็นหน่อไร่ ที่มีมากในป่า จะมีมากในฤดูฝนถึงฤดูหนาว ชาวบ้านจะนำมาแกงหรือต้มกินกับน้ำพริก และทำเป็นหน่อไม้อัดπίบ เพื่อนำมาขายในช่วงที่ไม่มีหน่อไม้ ในการขุดหน่อไม้จากต้นไผ่ ชาวบ้านจะเลือกขุดหน่อไม้ที่มีขนาดปานกลางโดยใช้เลียม หรือมีดขุดในลักษณะเฉียงตัดตรงโคนของหน่อไม้ และใช้ดินกลบ หลังจากที้นำหน่อไม้ออกมาเพื่อให้หน่อไม้เจริญเติบโตต่อไป ในการขุดหน่อไม้ชาวบ้านมีความเชื่อว่า จะไม่ขุดจนหมดทั้งกอ เพราะหน่อไม้ที่เหลือจะโตเป็นต้นไผ่ และในปีต่อไปจะมีหน่อไม้รับประทานอีก

การเก็บพืชผัก ในป่าจะมีพืชผักมากมายหลายชนิดทั้งประเภทยืนต้น เถาเลื้อย และมีในทุฤดู โดยจะนำมาแกง และต้มหรือลวกทานกับน้ำพริกเป็นหลัก บางประเภทจะทานสด ในการเก็บพืชผักจะใช้การเด็ดขุดในส่วนที่จะนำมาประกอบอาหารเท่านั้น ส่วนที่เหลือจะออกมาตามธรรมชาติ

การเก็บเห็ด เห็ดเป็นผลผลิตจากป่าอีกประเภทหนึ่ง ชาวบ้านทั้งในเขตเมืองและชนบทนิยมรับประทาน เนื่องจากมีหลายประเภท และมีรสชาติที่แตกต่างกันไป เห็ดจะมีมากในฤดูฝน ชาวบ้านนิยมนำมาแกง ลวก หรือย่าง เห็ดที่หาได้ง่าย ได้แก่ เห็ดถอบ เห็ดข้าวดอก เห็ดไข่ เห็ดลม เห็ดดิน ส่วนเห็ดที่หายาก ได้แก่ เห็ดหำ เห็ดโคน ซึ่งเป็นเห็ดที่มีรสชาติอร่อยและมีราคาแพง การเก็บเห็ดจะเก็บในช่วงต้นของฤดูฝนจนถึงกลางฤดูฝนเท่านั้น หลังจากนั้นเห็ดก็จะไม่มี ส่วนสถานที่ที่ชาวบ้านเข้าไปหาเก็บเห็ดจะมีลักษณะของพื้นที่แตกต่างกันไปแล้วแต่ชนิดของเห็ด เช่น เห็ดถอบ ชอบอาศัยอยู่ในบริเวณที่ชื้นแฉะ และจะฝังตัวอยู่ใต้ใบไม้หรือฝังตัวอยู่บริเวณหน้าผาหิน อยู่รวมตัวกันเป็นกลุ่มๆ บริเวณที่ค่อนข้างชอบอยู่บนเขา ชาวบ้านที่เคยเก็บเห็ดถอบได้บริเวณไหน ในปีก่อน พอมาปีนี้ก็จะกลับมาเก็บในบริเวณนั้น เพราะคิดว่าจะเป็นอย่างนี้ตลอดทุกๆ ปี และมีความเชื่ออีกอย่างหนึ่งคือ หากปีนี้ไฟไหม้ป่ามาก พอเข้าหน้าฝนก็จะได้กินเห็ดถอบมากหรือหากปีไหนไฟไหม้ป่าน้อย ก็จะได้อินเห็ดถอบน้อยเช่นกัน ชาวบ้านจะเลือกเก็บเห็ดที่ตนเองรู้จักเท่านั้น เพราะเห็ดที่ไม่รู้จักอาจเป็นเห็ดพิษ

พืชสมุนไพร ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในลุ่มน้ำลาว-ขาน จะมีความรู้ในการใช้สมุนไพรในการรักษาโรคที่ได้รับการเรียนรู้ การสั่งสม และถ่ายทอดสู่คนรุ่นต่อมา ทั้งในลักษณะของการ

เรียนรู้ด้วยตนเอง การสืบทอดทางสายตระกูล ครูกับศิษย์ หรือการแลกเปลี่ยนความรู้กับหมอเมืองด้วยกัน และการศึกษาจากตำรายาโบราณที่บันทึกไว้ในใบปลิว ชาวบ้านจะเรียกว่าหมอเมือง หรือ หมอสมุนไพร โรคที่รักษาจะเป็นโรคทั่วไป ไม่ร้ายแรงมากนัก ชาวบ้านมีความรู้ว่าจะต้องใช้สมุนไพรประเภทใด ใช้วิธีการใดในการรักษา เช่น สูตรยาแก้ลม ประกอบด้วยสมุนไพร 5 ชนิด ได้แก่ มะตาสือ (ต้นข่อย) หมูปล้อย มะเขือแจ้เครือ ปูจะลิง คิงว่า ซึ่งนำมาเข้ายาทำเป็นยาแก้ลม แก้จุกเสียด แก้ไข แน่นท้อง แก้ปวดท้อง ปวดหัว สูตรยารักษาโรคไต หรือปวดกระเพราะปัสสาวะจะใช้หัวจะไค (ตะไคร้) มาต้มน้ำกิน แก้อาการเมาที่ใช้จะไคกับรางจืดมาแช่น้ำกิน หากเป็นแผลก็ใช้หญ้าสาบเสือ ทูบแล้วปิดแผล

สรุปข้อค้นพบได้ว่าลักษณะการใช้ประโยชน์และการจัดการป่าชุมชน ในหมู่บ้าน ผาแมว ตำบลหัวเสือ อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง สามารถสะท้อนให้เห็นถึงสภาพเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อมและสภาพทางสังคมหรือวิถีชีวิตของคน ซึ่งเชื่อมโยงต่อชาติพันธุ์ ประวัติศาสตร์ การตั้งถิ่นฐาน เหตุการณ์การต่อสู้ด้านการจัดการป่า ตำนาน ค่านิยม จิตใจ ความเชื่อ ศาสนา วัฒนธรรม ประเพณี ภูมิปัญญา การปกครองและวิกฤตการณ์ทางสังคมและสิ่งแวดล้อมเข้ามาใช้ในการจัดการป่าที่มีลักษณะทางกายภาพและชีวภาพในรูปแบบที่ชุมชนต้องการและอยู่ภายใต้การมีจิตสาธารณะ ในชุมชน การมีจิตสำนึกร่วมในการเป็นเจ้าของในชุมชน การถูกยอมรับทางสังคมและเหมาะสมต่อวิถีคิดของคนในชุมชน โดยสอดคล้องกับแนวคิดและทฤษฎีต่างๆ ที่ได้กล่าวไว้ในบทที่ 2 ดังนี้

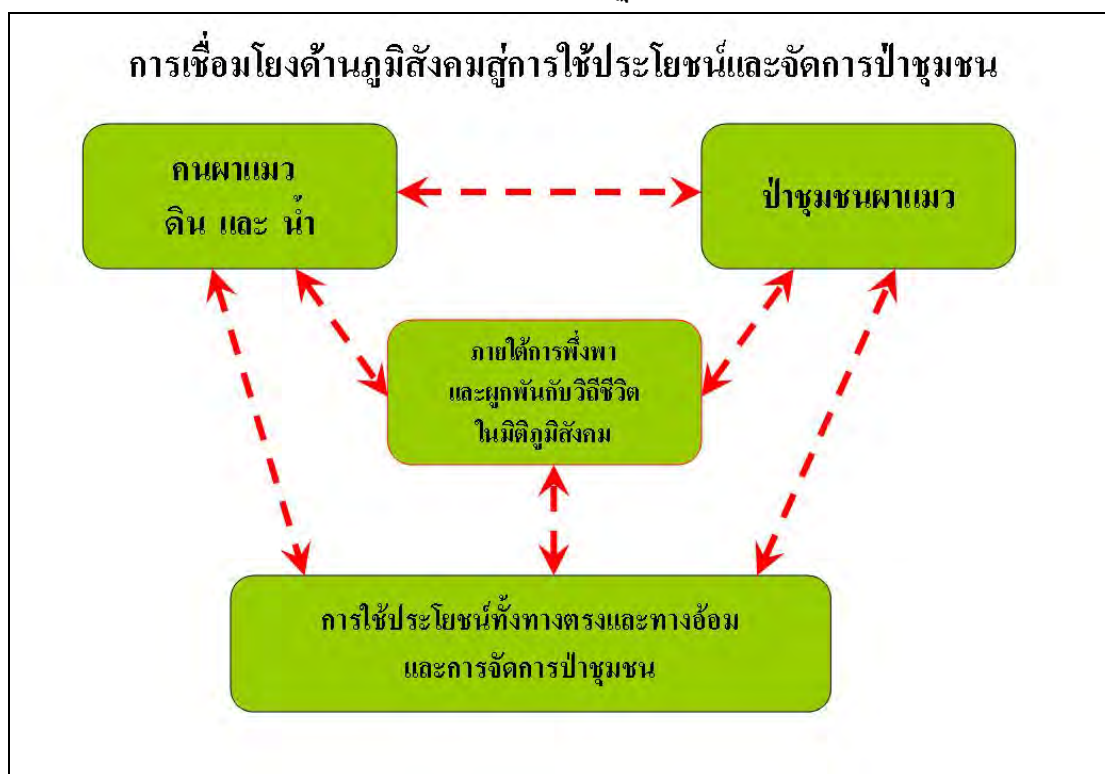
ข้อค้นพบในงานวิจัยครั้งนี้มีความสอดคล้องกับแนวคิดภูมิสังคม โดยหลักการบริหารทรัพยากรในท้องถิ่นให้เกิดประโยชน์สูงสุดด้วยวิธีที่เรียบง่ายและเป็นขั้นตอน ตามลักษณะภูมิประเทศและภูมิสังคม ด้วยมีหลักการที่คำนึงถึงประชาชนในท้องถิ่นก่อน เพราะประชาชนคือผู้ที่ได้รับผลกระทบจากการดำเนินงาน ประชาชนเป็นผู้ใช้และดำเนินชีวิต ดังนั้น จึงต้องมีการเรียนรู้สภาพภูมิประเทศในแต่ละพื้นที่ที่แตกต่างกันทั้งในด้านภูมิประเทศ สภาพแวดล้อม วิถีชีวิต วัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่น เพื่อให้เกิดความเข้าใจอย่างถ่องแท้และลึกซึ้งและหากมีสิ่งใดที่ไม่สอดคล้อง ไม่เหมาะสม ก็สามารถที่จะปรับให้สามารถเข้ากันได้กับสภาพภูมิประเทศนั้นๆ การทำความเข้าใจอย่างลึกซึ้งนี้เป็นหนทางที่ดีที่จะนำไปสู่การวางแผนการดำเนินงานที่สอดคล้องและตอบสนองความต้องการของราษฎรในชุมชนได้อย่างใกล้ชิดและถูกต้อง ซึ่งจะทำให้งานพัฒนานั้นประสบผลสำเร็จ จึงเป็นการพัฒนาโดยยึดปัญหาและสภาพแวดล้อมของแต่ละพื้นที่เป็นหลัก ชุมชนยังนำแนวพระราชดำริด้านป่าไม้มาประยุกต์ใช้ ได้แก่ การสร้างแนวกันไฟเปียก โดยการสร้างฝายชะลอความชุ่มชื้นหรือฝายต้นน้ำลำธารหรือฝายแม้ว การปลูกป่าทดแทนบริเวณป่าเสื่อมโทรม การปลูกป่า 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่าง และการปลูกป่าโดยไม่ต้องปลูก เนื่องจากชุมชนมีจิต

สาธารณะในการบริหารจัดการป่าในรูปแบบป่าชุมชน อาจกล่าวได้ว่าชาวบ้านได้ปลูกต้นไม้ลงในใจของตนเองไว้เป็นที่เรียบร้อยแล้ว ประกอบกับผลการศึกษาวิจัยยังสอดคล้องความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับป่าไม้โดยเฉพาะด้านประโยชน์จากป่าทั้งทางตรงและทางอ้อม แต่ก็มีบางอย่างที่ชุมชนไม่ได้ใช้ประโยชน์แล้ว เช่น การทำฝาดฟอกหนัง การใช้ยางในการทำเครื่องเงิน หรือการนำมาทำเครื่องหอม เป็นต้น ทั้งนี้เนื่องจากชุมชนก็มีรูปแบบการใช้ตามกระแสโลกที่ปรับเปลี่ยนค่านิยมตามยุคสมัยหรือตามยุคบริโภคนิยมในสังคมปัจจุบัน ผลการศึกษายังสอดคล้องกับแนวคิด ทฤษฎีด้านป่าชุมชนที่ให้ความสำคัญของคนกับการอยู่ร่วมกับป่าโดยสันติ ให้ชุมชนสามารถใช้ประโยชน์จากป่าได้และสามารถเข้าไปร่วมบริหารจัดการป่าตามความเชื่อ ค่านิยม วัฒนธรรม ประเพณี และอื่นๆ ในรูปแบบของการจัดการป่าไม้ที่น่าองค์กรประกอบของความต้องการของประชาชนและประชาชนผู้รับประโยชน์เข้ามาร่วมในการดำเนินการของชุมชนนั้นๆ ผลการศึกษายังเชื่อมโยงสู่แนวคิดและทฤษฎีในเรื่องสิทธิหน้าหมู่และสิทธิชุมชน ที่มองทรัพยากรในชุมชนให้เป็นระบบกรรมสิทธิ์ที่เป็นทรัพย์สินร่วมชุมชน (Communal Property System) ซึ่งอยู่บนฐานคิด หลักการของสิทธิการใช้ (Users Right) และมีระบบการจัดการโดยชุมชนและองค์กรของชุมชนเอง สำหรับผลของการศึกษาเมื่อนำไปเชื่อมกับทฤษฎีความต้องการของมนุษย์ ถึงแม้คนจะมีความต้องการที่เป็นอัตตาที่แตกต่างกัน ตามลำดับขั้นความต้องการของมาสโลว์ (Maslow's Hierarchy of Needs) แล้ว แต่เมื่อคนเมื่ออยู่ร่วมในชุมชนแห่งนี้แล้วจัดอยู่กลุ่มที่ 1 เป็นความต้องการขั้นที่ 1-4 เรียกว่า ความต้องการขั้นต่ำที่เป็นความต้องการเนื่องจากขาดหรือไม่มี ซึ่งต้องการการตอบสนองจากปัจจัยภายนอก อีกทั้งยังจัดอยู่ในกลุ่มที่ 2 เป็นความต้องการขั้นที่ 5-7 เป็นความต้องการพัฒนา เป็นความต้องการเนื่องมาจากการแสวงหา มิใช่เนื่องจากการขาดความต้องการขั้นต่ำ โดยมนุษย์จะพัฒนาความต้องการมาถึงขั้นที่ 5 ซึ่งเป็นความต้องการที่จะรู้จักตนเองตามสภาพและความสามารถที่ตนเองมีอยู่ได้อย่างสมบูรณ์ โดยจะสังเกตได้จากการที่ชุมชนสร้างแผนยุทธศาสตร์การจัดการป่าชุมชนของหมู่บ้านเป็นเครื่องชี้วัด ในขณะที่หากมองชุมชนในระดับบุคคลในรูปของจิตตามที่ซิกมันด์ ฟรอยด์ (Sigmund Freud) ได้ศึกษาถึงโครงสร้างทางจิตแล้ว พบว่าบุคคลเมื่อรวมตัวกันเป็นชุมชนแห่งนี้มีความเป็นซูเปอร์อีโก้ (Superego) คือมีมโนธรรมหรือจิตส่วนที่ได้รับการพัฒนาจากประสบการณ์ การอบรมสั่งสอน โดยอาศัยหลักของศีลธรรมจรรยา ขนบธรรมเนียมประเพณี และค่านิยมต่างๆ ในชุมชน โดยผ่านกระบวนการของโครงสร้างอิด (Id) ที่แสดงถึงค้นหาหรือความต้องการพื้นฐานของมนุษย์เป็นสิ่งที่ยังไม่ได้ขัดเกลา ซึ่งทำให้มนุษย์ทำทุกอย่างเพื่อความพึงพอใจของตนเองหรือทำตามหลักของความพอใจ (Pleasure Principle) เปรียบเหมือนสันดานดิบของมนุษย์ ซึ่งแบ่งออกเป็นสัญชาตญาณแห่งการมีชีวิต (Life Instinct) มาแล้ว ส่วนความเป็นอีโก้ (Ego) แสดงออกในส่วนที่ควบคุมพฤติกรรม ที่เกิดจากความต้องการของอิดโดยอาศัยกฎเกณฑ์ทาง สังคม

และหลักแห่งความจริง (Reality Principle) มาช่วยในการตัดสินใจ ไม่ใช่แสดงออกตามความพอใจของตนแต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น ดังที่ปรากฏในผลการศึกษารั้วนี้ที่เห็นชุมชนแห่งนี้มีจิตสาธารณะที่จะบริหารจัดการป่าในมิติของส่วนรวมชุมชนในรูปแบบของป่าชุมชน แนวคิดและทฤษฎีที่สำคัญคือการมีส่วนร่วม โดยการศึกษาครั้งนี้ได้นำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นเครื่องมือในที่เน้นให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม คิด ตัดสินใจ ปฏิบัติ ติดตาม และประเมินผล ดังนั้น แนวคิดและทฤษฎีที่กล่าวมาทั้งหมดมีความเชื่อมโยงกันอยู่อย่างเป็นเครือข่ายขององค์ความรู้ โดยที่ไม่สามารถแยกออกจากกันได้โดยสิ้นเชิง ไม่ว่าจะเป็นแนวคิดภูมิสังคม ป่าชุมชน สิทธิหน้าหมู่บ้าน สิทธิชุมชนและการมีส่วนร่วม ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับป่าไม้ รวมถึงลำดับขั้นความต้องการของมาสโลว์ ตลอดจนโครงสร้างทางจิตของชกมันด์ ฟรอยด์ จึงมีส่วนที่เหมือนและคล้ายกัน สัมพันธ์กันอย่างมีนัยสำคัญ

5. การเชื่อมโยงในปัจจัยหรือเงื่อนไขด้านภูมิสังคม การใช้ประโยชน์และการจัดการป่าชุมชนที่ทำให้ชุมชนกับป่าอยู่ร่วมกันได้

จากข้อมูลที่ได้จากการร่วมดำเนินการค้นหาลักษณะของการใช้ประโยชน์จากป่าและการจัดการป่าชุมชนจากอดีต ผู้การเรียนรู้ร่วมกันในงานวิจัยทั้งการร่วมคิด ร่วมตัดสินใจจนถึงการนำไปสู่การร่วมสร้างแผนยุทธศาสตร์การจัดการป่าชุมชน จะพบว่ามีความเชื่อมโยงกันอยู่เป็นระบบที่ไม่สามารถแยกเป็นอิสระออกจากกันได้ ปรากฏดังภาพ 4.12

ภาพ 4.12 แสดงการเชื่อมโยงการใช้ประโยชน์และการจัดการป่าชุมชนตามหลักภูมิสังคม

ข้อมูลการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของข้อมูลที่ได้ในครั้งนี้ ทั้งจากข้อค้นพบจาก ภูมิสังคม การใช้ประโยชน์จากป่าและการจัดการป่าชุมชนในการะบวนการศึกษาอดีต ทบสวน ปัจจุบันและการสร้างภาพฝันในอนาคต ของชุมชนต่อแนวคิดฐานคิดของหลัก “ภูมิสังคม” ที่แตกต่างกันในแต่ละภูมิภาคไม่ว่าจะเป็นต่าง ประเทศ เช่นอเมริกา แอฟริกา ยุโรป ออสเตรเลียหรือ เอเชีย รวมทั้งในประเทศไทยที่มีภาคเหนือ ใต้ กลาง อีสาน ซึ่งในส่วนของภูมิภาคในแต่ละจังหวัด อำเภอ ตำบลและหมู่บ้านก็แตกต่างกัน ซึ่งเป็นเงื่อนไขและ กลไกที่สำคัญ ประกอบด้วย ลักษณะภูมิประเทศทางภูมิศาสตร์ เช่น ทางกายภาพและชีวภาพ ทั้งที่เป็นส่วนของทรัพยากรดิน น้ำ ป่าและ ลักษณะภูมิประเทศทางทางด้านสังคมศาสตร์ ประกอบ ด้วย วิถีชีวิต ประวัติศาสตร์ การตั้งถิ่นฐาน เหตุการณ์การต่อสู้ด้านการจัดการป่า ดำเนินาน ค่านิยม จิตใจ ความเชื่อ ศาสนา วัฒนธรรม ประเพณี องค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น และการปกครอง องค์กร ผู้นำ รวมถึงวิกฤตทางสังคม กับสิ่งแวดล้อม ตลอดจนการทำงานร่วมกับคนภายนอกชุมชนทั้งภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชนและ เอกชน ในพื้นที่ของบ้านผาแมวสามารถอธิบายได้ ดังนี้

- **ภูมิประเทศทางภูมิศาสตร์** อันประกอบไปด้วยลักษณะดิน น้ำ ป่า ภายใต้ปัจจัยแวดล้อม เช่น ความลาดชัน ปริมาณน้ำฝน การเกิดภัยธรรมชาติด้านดิน น้ำ ลม ไฟ และอื่นๆ ตามสภาพป่าของชุมชนยังคงสร้างสิ่งต่างให้เกิดขึ้นตามประโยชน์ของป่าดั้งเดิมจนถึงปัจจุบัน ทั้งที่เป็นประโยชน์ในส่วนที่เป็นพรรณพืช เช่น ไม้กินได้ (พืชผักป่า ผลไม้ป่าและสมุนไพร) ไม้เชื้อเพลิง (ไม้ฟืน ถ่าน) ไม้ใช้สอย (เนื้อไม้เพื่อสร้างบ้านเรือน เครื่องมือเครื่องใช้ทางการเกษตร เครื่องเรือน ที่อยู่อาศัย) เส้นใย (เถาวัลย์) สารกำจัดแมลง และในส่วนที่ไม่ใช่พืช เช่น เห็ดป่า สัตว์ป่าชนิดต่างๆ และใช้พื้นที่ป่าเป็นแหล่งเลี้ยงสัตว์ในฤดูทำการเกษตร รวมถึงยังสร้างอาชีพขายของป่าให้คนในชุมชนได้อีกด้วย ตลอดจนเป็นแหล่งค้ำน้ำลำธาร แหล่งป้องกันบรรเทาภัยพิบัติทางธรรมชาติ แหล่งพักผ่อนหย่อนใจและท่องเที่ยวของชุมชน แหล่งรวมทรัพยากร ดิน น้ำ อากาศ และสัตว์ป่าให้มีความสมดุล โดยทั้งนี้ยังช่วยให้เป็นแหล่งรวมจิตใจของชุมชนในมิติทางด้านสังคม วัฒนธรรม และ จิตวิญญาณ

- **ประวัติศาสตร์ การตั้งถิ่นฐาน** ก็สามารถอธิบายให้เห็นถึงการใช้ประโยชน์และการจัดการป่าที่สอดคล้องกันมาโดยตลอด ไม่ว่าจะเป็นในอดีตคือเป็นหมู่บ้านที่มีความสัมพันธ์ระหว่างเมืองลำปาง บ้านสามขา บ้านนาเยาบ ที่มีบุคคลสำคัญในการกอบกู้เมืองลำปาง ซึ่งหมู่บ้านเหล่านี้ล้วนติดกับแนวชายป่าทั้งสิ้น จึงแสดงถึงการตั้งถิ่นฐานจึงใกล้แม่น้ำลำธารและริมป่าเขา ชุมชนจึงมีหนังสือแสดงสิทธิทำกิน (สทก.) ซึ่งออกให้โดยกรมป่าไม้รวมจำนวน ประมาณ 100 ไร่

โดยมีพื้นที่ทำกินที่ไม่มีเอกสารสิทธิ์ใดๆเลย รวมจำนวนประมาณ 500 ไร่ ที่ดินในป่าบางส่วนได้สร้างเป็นที่อยู่อาศัย ดังคำคนโบราณได้กล่าวว่า “คนอยู่ป่า ต้องแบ่งฮาง” แสดงให้เห็นถึงการตั้งถิ่นฐานที่อาศัยการดำรงชีวิตแบบดั้งเดิมที่คนกับป่าได้อยู่ร่วมกันมาก่อน ได้มีการพึ่งพากันมาโดยตลอดและยังแสดงถึงการใช้สิทธิในชุมชนที่สามารถใช้ทรัพยากรในชุมชน รวมถึงการใช้ป่าเป็นแหล่งสร้างความสมดุลทางธรรมชาติ ดันน้ำลำธาร และการป้องกันภัยพิบัติจากธรรมชาติให้ชุมชนอีกด้วย

- **ตำนานและเหตุการณ์การต่อสู้ และการปกครอง** กอปรกับการที่มีตำนานถ้ำสามพันกานที่ได้กล่าวถึงเรื่องราวของถ้ำศักดิ์สิทธิ์ให้คนในอดีตสามารถหยิบยืมด้วยขามทองคำออกมาในงานบุญ วันหรือสำคัญต่างๆ เมื่อเสร็จงานแล้วจึงนำไปคืนไว้ที่เดิม แต่ในภายหลังต่อมามีคนยืมออกไปจากถ้ำแล้วไม่นำไปคืน จึงเกิดปาฏิหาริย์ให้หินหน้าถ้ำถล่มลงมาปิดไว้ มีชาวบ้านบางส่วนที่จะพยายามเปิดหน้าถ้ำต้องใช้ไม้คานจากไม้ไผ่ถึง 3,000 ท่อน แต่ก็ไม่สามารถเปิดถ้ำได้แต่อย่างใด รวมทั้งการเกิดเหตุการณ์การต่อสู้กับคนที่มาลักลอบตัดไม้ในชุมชนในช่วงระยะเวลาอดีตที่ผ่านมา ส่งผลให้ผู้นำชุมชนและแกนนำในชุมชนใช้ข้อมูลดังกล่าวมาใช้ในชุมชน จึงได้เน้นกระบวนการลาดตระเวน ตรวจตราการลักลอบตัดไม้ทำลายป่า ซึ่งเป็นจุดเด่นของชุมชนที่มีชุดปรากฏการณ์สังคมที่เกิดขึ้นในชุมชนคือเหตุการณ์การต่อสู้การกับผู้ที่มาลักลอบตัดไม้ และมีความเสี่ยงถึงแก่ชีวิต โดยกรณีเช่นนี้อาจไม่เกิดขึ้นบ่อยนักกับชุมชนอื่นๆซึ่งพบกับชุมชนจึงเป็นปรากฏการณ์เฉพาะพื้นที่นี้เท่านั้น สิ่งที่เกิดขึ้นมองให้เห็นถึงความรักษาดินฐาน ความภาคภูมิใจในเกียรติยศ กระตุมพิศักดิ์ศรีของชุมชนการมีจิตสำนึกรักฐานถิ่นตั้งแต่เกิดจนถึงตายคงยังพึ่งพาและผูกพันกับหมู่บ้าน โดยเฉพาะการมีผู้นำชุมชน คณะกรรมการหมู่บ้าน คณะกรรมการป่าชุมชนที่สามารถขับเคลื่อนพัฒนาหมู่บ้านไปในทิศทางที่ชุมชนต้องการ ดังนั้น สิ่งเหล่านี้จึงเป็นสิ่งที่ยึดโยงคนกับป่าให้มีความสัมพันธ์ต่อกันอย่างงดงาม

- **วิกฤตทางสังคมและสิ่งแวดล้อมของชุมชน** สามารถอธิบายได้ถึงการสร้างฝายดันน้ำลำธาร โดยการที่ชุมชนใช้บทเรียนชุดประสบการณ์ การทบทวนถึงวิกฤตทางด้านสิ่งแวดล้อมในการเกิดอุทกภัยในปี พ.ศ. 2547 – 2548 จำนวน 2 ครั้งที่ผ่านมาเปลี่ยนเป็นพลังในจิตใจในการพัฒนาป่าชุมชนในปัจจุบัน และอนาคต ซึ่งเหตุการณ์เช่นนี้จะเกิดขึ้นเฉพาะพื้นที่ การรวมพลังของชุมชนได้รวมตัวกันลุกขึ้นมาเพื่อร่วมกันจัดสร้างฝายดันน้ำลำธารเพื่อป้องกันอุทกภัยไม่ให้เกิดขึ้นหรือช่วยบรรเทาความรุนแรงลงได้หรือในกรณีเกิดฝนตกหนักก็คลายกังวลที่จะเกิดอุทกภัยอีกครั้งสามารถกล่าวได้ว่าเป็นการพลิกวิกฤตให้เป็นโอกาสโดยเปรียบชุมชนนี้เป็นเหมือนคนที่เคยประสบ

ปัญหาในชีวิตแล้วสามารถแก้ไขปัญหาและยังยืนหยัดสู้ชีวิตได้อีกครั้งและจะไม่ให้เกิดประสพเหตุ เช่นเดิมอีกต่อไป อีกทั้งยังรวมถึงการจัดทำแนวกันไฟป่าก่อนถึงฤดูแล้งและการดับไฟป่ากรณีเมื่อเกิดไฟป่าขึ้น ตลอดจนการปรับปรุงกฎระเบียบการตัดไม้ในป่า ซึ่งถือได้ว่าเป็นการสร้างกฎ กติกา เพื่อรักษาป่าให้มีความสมดุลและยั่งยืนอาจเรียกได้ว่าเป็นการสร้าง **จารีตปฏิบัติ** ภายในชุมชนเอง ทั้งยังมีการปลูกป่าทดแทน (การปลูกเสริมป่าเสื่อมโทรม) การแบ่งเขตป่าออกเป็นป่าอนุรักษ์และป่า เพื่อการใช้สอยและกำหนดระยะเวลาในการตัดไม้ให้ออกจากป่า เหล่านี้เกิดขึ้นจากชุมชนได้มีสำนึก ร่วมในการเป็นเจ้าของ การสร้างวัฒนธรรมการอยู่ร่วมกัน การที่ได้รู้ถึงสิทธิและหน้าที่ของตนเอง ทั้งนี้อยู่บนพื้นฐานของข้อมูลเชิงประจักษ์ในระหว่างการศึกษา เช่น การที่ไม่เกิดไฟป่า ส่งผลให้ผืนดินแห้งทำรังต่างๆ ทำให้เก็บไขง่าย เห็ดป่ามีหลากหลายชนิดมากขึ้นและเก็บผลผลิตจากป่าเหล่านี้ได้ ยาวนานขึ้น ผักหวานมีผลิใบใหม่และใบใหญ่และหนาขึ้นซึ่งไม่จำเป็นต้องใช้ไฟป่าตามความเชื่อที่ ผ่านมาว่า “ไฟมา ป่าเป่ง ผดแดงเต่ง ผักหวานป่ง” แต่อย่างใด

- **ชาติพันธุ์ ค่านิยม วัฒนธรรม (กิน อยู่ แต่งกาย)** โดยชาติพันธุ์ของคนในชุมชน เป็นคนพื้นเมืองชาวไทยเหนือ (คนเมือง) เพียงชาติพันธุ์เดียว จึงจะสังเกตได้จากลักษณะการใช้ ประโยชน์ในส่วนที่เป็นอาหารจากป่า ดังนี้

1. เห็ดป่า จำนวน 29 ชนิด เช่น เห็ดโคน เห็ดหล่ม เห็ดลม เห็ดเผาะ (เห็ดถอบ) เห็ดมัน เห็ดหนู เห็ดไข่ห่าน- ไข่เหือง (เห็ดระโงก) เห็ดฮ่อมค่า เห็ดถ่านไฟ ฯลฯ
2. พืชผักป่า จำนวน 25 ชนิด เช่น ผักหวาน ผักสาบ ผักตุ๋ต ดอกต้าง ดอกอว ผักนางจม พ้อคำดีเมีย ปุ่มเป้ง ผักกูด ผักหนาม นางลาว นางแลว ฯลฯ
3. ผลไม้ป่า จำนวน 37 ชนิด เช่น มะไฟ คอแลน มะกอก กระท้อน มะมัน (กระบก) มะปิ่น (มะตูม) สมอไทย สมอพิเภก มะขามป้อม มะเฒ่า นมแมว นมวัว มะห้ำ น้ำนอง มะม่วงป่า มะเดื่อ ฯลฯ
4. พืชสมุนไพร จำนวน 47 ชนิด เช่น เปล้าหลวง เปล้าน้อย จะถ่าน เปี้ยลูกฟ่อน ส่อ สะพายควาย รางเย็นเครือ โดไม้รู้ลัม แหนเครือ มะเขือแจ้เครือ หน้าหางค้าง มะขามเครือ ฯลฯ
5. สัตว์ป่า จำนวน 114 ชนิด โดยแบ่งแยกเป็นจำพวก แมง แมลงจำนวน 27 ชนิด เช่น ผดแดง แมงมัน จิ้งหรีด (จิ้งกู่) ผีง มิม ต่อ หนอนรดควน จักจั่น (ด้วง/เงาะจักจั่น) ปลวก ด้วง ปมมะเนียง แมลงทับ ด้วงกว้าง ด้วงหน่อไม้ ฯลฯ โดยมีสัตว์ปีกจำนวน 36 ชนิด เช่น นกเอี้ยง นกเค้า นกนางเขน นกกระปูด นกหงอน นกกระโตก นกเขา นกขมิ้น นกกวก นกกระรางหัวขวาน (นกบะแหม้) ไก่ป่า นกคุ้ม นกนางแอ่น ฯลฯ สำหรับสัตว์บกจำนวน 32 ชนิด เช่น กระรอกบิน (บ่าง) กระแต (ไหนด) อีเห็น ลิงลม หมูป่า ลิ่น (นัม) อ้น ตุ่น แตน (ตะกวด) ฯลฯ และสัตว์น้ำมีจำนวน 19 ชนิด เช่น กบป่า อึ่งอ่าง ปู กบจุก ปูคิมดอก ปลาจาด ปลาตุกบอน ปลาจั่ว ฯลฯ

สิ่งที่ชุมชนได้ใช้ประโยชน์ดังกล่าวข้างต้นมีความสัมพันธ์กับคนในด้านวิถีชีวิต และชาติพันธุ์ของคนพื้นเมืองชาวไทยเหนือ (คนเมือง) ซึ่งมีในการนำสิ่งของเหล่านี้มาประกอบเป็นอาหารพื้นบ้าน อาจถือได้เป็นค่านิยมและวัฒนธรรมการกินอยู่ ไม่ว่าจะเป็นการแกง ต้ม ต้มยำ ต้มส้ม นึ่ง ผัดหรือคั่ว ยำ ลาบ หลาม หมก แอ็บ ห่อหนึ่ง น้ำพริก และการถนอมอาหารต่างๆ เป็นต้น ยกตัวอย่างอาหารเช่น แกงหน่อไม้ แกงแค/ปลาจากลำห้วย แกงเห็ด การต้มหน่อไม้ การต้มต้มเห็ดถอบ ต้มยำกบห้วย ต้มส้มไก่ป่า การนึ่งพืชผักป่า เช่น ผักกูด ผักหนาม ดอกแคป่า ดอกอาว การนึ่งเห็ดชนิดต่างๆ เช่น เห็ดหล่ม เห็ดด่าน เห็ดแดง เห็ดถ่านไฟ เป็นต้น การคั่ว เช่น คั่วไม้ไผ่ เห็ดขอนขาว เห็ดแก่น (เห็ดตีนตุ๊กแก) การลวกไก่ป่า ลาบเตา ลาบเห็ดชนิดต่างๆ การหมกเกลือทอด การหมกแมงนึ่ง การแอ็บปลา การทำน้ำพริกกบห้วย น้ำพริกเห็ดหล่ม น้ำพริกจี่กุ่ม น้ำพริกถาด่วน การจ่อมไข่แมงมัน เป็นต้น โดยในสภาพของอาหารจากป่าถือเป็นภูมิคุ้มกันชั้นยอดของชุมชน เปรียบเสมือนคลังหรือธนาคารอาหารที่จะรองรับและสร้างความมั่นคงทางอาหารให้กับชุมชนได้ ซึ่งเป็นไปตามการดำรงชีวิตของชุมชนสัมพันธ์ในแบบ “นา ป่า คน ” เชื่อมโยงกันอยู่อย่างเป็นระบบไม่สามารถแยกออกจากกันได้โดยสิ้นเชิง กล่าวคือในช่วงก่อนและหลังทำนาก็ใช้อาหารจากป่าทั้งสิ้น ทั้งนี้เนื่องจากคนเกี่ยวข้องกับป่ากับการทำนามาตั้งแต่อดีต เช่น ในช่วงหลังดำนาแล้วหากอาหารจากนามีน้อยจึงต้องพึ่งพิงอาหารจากป่ามากไม่ว่าจะเป็นเห็ดป่า หน่อไม้ พืชผักป่า สัตว์ป่าชนิดต่างๆ หรือเมื่อตอนกลับจากนาก็สามารถเข้าป่าเพื่อหาอาหารจากป่ามาประกอบอาหารในตอนค่ำได้ เป็นต้น รวมถึงคนในชุมชนส่วนใหญ่กว่าร้อยละเก้าสิบใช้พื้นหรือถ่านเป็นเชื้อเพลิงในการประกอบอาหาร ซึ่งจะทำให้อาหารมีรสชาติดีกว่าการประกอบอาหารด้วยเตาแก๊ส เช่น แกงอ่อม ตลอดจนการนำไม้พืชมามาก่อกองไฟเพื่อให้ความอบอุ่นต่อร่างกายในฤดูหนาว ภายใต้งานของ การดำรงไว้ซึ่งสภาพดิน น้ำ ป่า ที่มีศักยภาพที่เอื้อประโยชน์ต่อชุมชนได้อย่างเพียงพอและป่าชุมชนแห่งนี้ยังสามารถสร้างอาชีพขายของป่าให้คนในชุมชน นอกจากจะนำอาหารจากป่ามาประกอบอาหารแล้วหากเหลือก็สามารถนำไปขายได้ หรือหากมีของป่าที่มากพอก็สามารถให้คนได้มีอาชีพนำของป่าไปขายเป็นรายได้ตลอดทั้งปี สามารถเพิ่มรายได้ ลดรายจ่ายของคนในชุมชน สร้างเป็นภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว (self immunity) ที่แสดงถึงค่านิยมและวัฒนธรรมของชุมชนที่ได้ประโยชน์จากป่าจากอดีตมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งของป่าเหล่านี้ในอดีตถูกมองว่าให้คุณค่าหรือให้ความสำคัญน้อยกว่าเนื้อไม้ เป็นผลผลิตจากป่าที่มักมองไม่เห็น (invisible product) หรือ อาจเรียกว่าเป็นผลผลิตขั้นสอง คือ ผลผลิตที่ไม่ใช่เนื้อไม้ (non-wood product) หรือผลผลิตรอง (minor forest product) แต่ในข้อเท็จจริงแล้วผลผลิตรองเหล่านี้บางชนิดมีคุณค่ามากกว่าเนื้อไม้เสียอีก กล่าวคือในอดีต คนที่มีที่ดินทำกินน้อยหรือไม่มีที่ดินต้องอาศัยผลผลิตจากป่าเหล่านี้ในการเลี้ยงชีพ และหากผลผลิตทางการเกษตรปีใดได้ผลผลิตน้อย เช่น ข้าวไม่เพียงพอ ชาวบ้านต้องอาศัยของป่าเหล่านี้

ไม่ว่าจะเป็นเผือก มัน กลอยในป่ามาทดแทนในการยังชีพ อาจเรียกได้ว่าเป็นรัฐพืชที่ทำให้ชุมชนมีความอยู่รอด (survival) ตลอดจนเป็นการสร้างสุขภาวะที่ดี (well-being) ต่อบุคคลในชุมชนอีกด้วยและอาจมีคุณค่าทางมานุษยวิทยาหรือสังคมวิทยาที่ชุมชนเห็นถึงเหล่านี้เป็นทรัพย์สินส่วนรวมที่เชื่อมความสัมพันธ์ให้คนกับป่าผูกพันกันมาเนิ่นนานและคงยังสืบสานความสัมพันธ์นี้ไว้ ต่อไป

- **จิตใจ ความเชื่อ ศาสนา วัฒนธรรม(การอยู่)และประเพณี** โดยจะพบว่า ชุมชนมีประเพณีการบวชป่า เป็นการประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อ ความนับถือและศรัทธาในศาสนา นำศาสนาพุทธมาเป็นเครื่องมือ โดยวิธีการนำผ้าเหลืองแบบจีวรพระมาผูกไว้ที่ต้นไม้เปรียบเสมือนต้นไม้ที่บวชเป็นพระ คนที่เข้ามาในป่าก็จะไม่กล้าตัดต้นไม้เพราะจิตใจกลัวบาป ดังนั้น จึงเป็นการสร้างจิตวิทยาในการใช้สิ่งที่คนเคารพนับถือร่วมกันมาใช้เป็นเครื่องมือเพื่อป้องกันคนมาตัดต้นไม้ สำหรับการนำความเชื่อร่วมกันเรื่องผีและสิ่งที่เหนือธรรมชาติ (supernatural) ซึ่งความเชื่อเรื่องผีนี้มีความเชื่อว่ามีพลังศักดิ์สิทธิ์ อำนาจพิเศษ อิทธิฤทธิ์และปาฏิหาริย์ ไม่ได้มองในด้านผีเป็นสิ่งที่น่ากลัวหรือการทำร้ายหรือหลอกหลอนผู้คนแต่อย่างใด แต่กลับเป็นสิ่งที่ดี ส่งเสริมความเชื่อในสิ่งที่ดีในชุมชน ทั้งนี้ เนื่องจากชุมชนมีความเชื่อตรงกันข้ามที่ว่าผีที่อยู่ตามป่าเขา แม่น้ำ ลำธาร จะช่วยคลบบันดาลช่วยคุ้มครองไม่คนให้มีโรคภัยไข้เจ็บ ทำให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล ให้มีน้ำเพียงพอสำหรับการเกษตร ทำให้ไม่มีแมลงหรือแมลงมารบกวนผลผลิตทางการเกษตร โดยชุมชนได้มีการเลี้ยงผีขุนน้ำเป็นการเซ่นไหว้ที่อยู่บริเวณขุนน้ำ เพื่อให้ผีช่วยรักษาแหล่งต้นน้ำลำธารให้เกิดมีน้ำอุปโภคบริโภคและนำมาใช้ทางการเกษตรตลอดทั้งปี ในขณะเดียวกันที่มีการเลี้ยงผีปู่ต่อนป่าตาเป็นการเซ่นไหว้ผีที่ดูแลรักษาไร่นาและป่าหัวไร่ปลายนาก่อนที่จะมีการทำนา เพื่อที่ผีจะได้ช่วยคลบบันดาลให้ชาวบ้านสามารถมีผลผลิตทางการเกษตรที่ดีมีพืชพันธุ์ธัญญาหารสมบูรณ์ สิ่งเหล่านี้เป็นการชี้ให้เห็นว่าชุมชนได้ใช้ทรัพยากรดิน น้ำ ป่า วิถีชีวิต ความเชื่อ ศาสนา วัฒนธรรม (การอยู่) และประเพณีในชุมชนมาเชื่อมโยงเข้าหากันอย่างเกื้อกูลและพึ่งพา โดยเป็นการสร้างความตระหนักร่วมจิตสำนึกร่วม เพื่อรักษาทรัพยากรชุมชนในมิติด้านสังคม วัฒนธรรมและจิตวิญญาณ ที่มอง เห็นคนมีความผูกพันกับป่าและสามารถอยู่ร่วมกันได้โดยสันติและสืบสานจากรุ่นสู่รุ่นจากรุ่นลูกสู่หลาน เหลน โหลนในภายหน้า ภายใต้อาณัติสัมพันธ์ของคนกับป่าในรูปแบบ “ ผี พรหมณ์ พระดิน น้ำ ป่า คน ที่สมดุลและยั่งยืน ”

- **องค์ความรู้และภูมิปัญญา** นอกจากองค์ความรู้และภูมิปัญญาในเรื่องอาหารจากป่าแล้ว เนื่องจากคนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ดังนั้น จึงมีการสะสมองค์ความรู้ ภูมิปัญญาจากอดีตสู่ปัจจุบัน เพื่อนำมาประยุกต์ใช้ทรัพยากรตามความจำเป็น เหมาะสม ที่จะประกอบ

เป็นเครื่องมือเครื่องใช้ทางการเกษตร เช่น ค้อนจอบ เสียม มีด สานตอกไม้ ไม้ไผ่ตะกร้า กระบุง เถาวัลย์ สำหรับมัดสิ่งของต่างๆ รวมถึงเครื่องเรือน เช่น เบียง สาก ครก ม้านั่ง โต๊ะ เก้าอี้ ฯลฯ ตลอดจนใช้พื้นที่ป่าใช้เลี้ยงสัตว์ในช่วงฤดูที่รอการเก็บเกี่ยวผลผลิตซึ่งมีมาตั้งแต่สมัยก่อนกล่าวคือในช่วงหลังค่านาแล้วชาวบ้านต้องป้องกันสัตว์เลื้อยไปกินข้าวในนา ก็จะนำสัตว์เลี้ยงเช่น วัว ควาย ปล่อยเข้าไปในป่าให้หากินพืช หญ้าในป่า หรือผลไม้ป่า เช่น กระบก เป็นต้น นอกจากนี้ยังพบว่าชุมชนสามารถใช้ป่าเป็นแหล่งยารักษาโรค โดยอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น ยาบำรุงกำลัง ได้แก่ มะเขือแจ้ เครือ หญ้าหางก้าง มะขามเครือ โดไม่รู้ล้ม เป็ยลูกฟ้อน ฮ่อสะพายควาย จะค่าน บอระเพ็ด เพกา เป็นต้น ยาแก้ไข้ ได้แก่ รากหญ้าคา ยาแก้ไอ ได้แก่ มะขามป้อม เป็นต้น แสดงถึงการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการรักษาโรคภัยไข้เจ็บในชุมชน และรวมถึงการใช้สารกำจัดแมลง เช่น ปงมดง่าม ซึ่งเป็นยาพิษ สามารถนำไปกำจัดมดง่าม เป็นต้น แสดงถึงการค้นพบสิ่งนี้ในอดีตซึ่งเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นและชุมชนแห่งนี้สามารถนำมาสานต่อและรับใช้ในวิถีชีวิตปัจจุบัน

โดยสรุปแล้วชุมชนได้อาศัยปัจจัยในด้านองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นใช้เป็นเครื่องมือของการอยู่ร่วมกับป่าโดยสันติและเป็นเครื่องมือที่แสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตที่คนกับป่าที่อยู่ร่วมกันได้โดยตลอดเวลาและเป็นเวลามาช้านานแล้ว ประกอบการใช้ฐานคิดของ “ภูมิสังคม” ดังที่ได้กล่าวมาเบื้องต้น ทั้งที่เป็นส่วนของทรัพยากรดิน น้ำ ป่าและลักษณะภูมิประเทศทางทางด้านสังคมศาสตร์ ประกอบด้วย ชาติพันธุ์ ประวัติศาสตร์ ค่านาน ประเพณี การตั้งถิ่นฐาน องค์ความรู้ และภูมิปัญญาท้องถิ่น ความเชื่อ ศาสนา วัฒนธรรมการกินอยู่ เหตุการณ์การต่อสู้ด้านการจัดการป่า ค่านิยม จิตใจ จิตสาธารณะ สภาพทางเศรษฐกิจ การปกครองและองค์กรในหมู่บ้าน รวมถึงวิกฤตทางสังคมกับสิ่งแวดล้อม ตลอดจนการสร้างเครือข่ายร่วมกับคนภายนอกชุมชนทั้งภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชนและเอกชน เป็นต้น สามารถสร้างโมเดลภูมิสังคมของหมู่บ้านที่สัมพันธ์และเชื่อมโยงต่อการใช้ประโยชน์และการจัดการป่าชุมชนของหมู่บ้าน ดังภาพ 4.13

ภาพ 4.13 โมเดลภูมิสังคมเชื่อมโยงต่อการใช้ประโยชน์และการจัดการป่าชุมชนของบ้านผาแมว

บทที่ 5

สรุปและอภิปรายผล

สรุปผลการวิจัย

ความเชื่อมั่นของผู้วิจัยที่นำกระบวนการวิจัยแบบ PAR มาเป็นเครื่องมือวิจัยในครั้งนี้ ในมิติของหลักภูมิสังคมกับโจทย์วิจัยของการใช้ประโยชน์และการจัดการป่าชุมชน ในท้องที่หมู่บ้านผาแมว ตำบลหัวเสือ อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง ภายใต้ความสอดคล้องต่อแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 10 ที่ได้น้อมนำเอาปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง พร้อมด้วยหลักการทรงงานขององค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ มาเป็นแนวทางในการพัฒนาประเทศ โดยเน้นลักษณะทางสายกลางที่สอดคล้องกับสิ่งรอบตัวและสามารถปฏิบัติได้จริง ยึดหลักการเอา “คน” มาเป็นตัวตั้งและเป็นจุดศูนย์กลาง ให้ยึดหลัก “ผลประโยชน์ของประชาชน” และ “การมีส่วนร่วมตัดสินใจของประชาชน” สร้างชุมชนให้เข้มแข็งและพึ่งตนเองได้ ดังคำที่เรียกว่า “ระเบิดจากข้างใน” ใช้หลัก “ภูมิสังคม” ที่มีความแตกต่างกันในแต่ละภูมิภาคและท้องถิ่น คือ มีกระบวนการศึกษาและวางแผนที่สอดคล้องกับ “ภูมิ” หรือลักษณะภูมิประเทศทางภูมิศาสตร์ คือ สภาพแวดล้อมรอบตัวคนและต้องอยู่บนพื้นฐานเดิม “สังคม” หรือ ภูมิประเทศทางสังคมวิทยา ที่คำนึงถึงการดำเนินวิถีชีวิตของคนในสังคมหนึ่งๆ ซึ่งมีลักษณะเฉพาะทางวัฒนธรรม ค่านิยม ความเชื่อและศาสนา ประเพณี เศรษฐกิจและสภาพแวดล้อมในสังคมนั้นๆ โดยได้นำแนวคิดและทฤษฎีภูมิสังคม ป่าชุมชน สิทธิหน้าหมู่บ้าน สิทธิชุมชน การมีส่วนร่วม ความรู้ทั่วไปด้านป่าไม้ โครงสร้างทางจิตของซิกมันด์ ฟรอยด์ รวมถึงลำดับขั้นความต้องการของมาสโลว์ ตลอดจนงานวิจัยอื่นที่เกี่ยวข้องมาอธิบายเชื่อมโยงผลการศึกษาวิจัย การนำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นมาหรืองานวิจัยแบบ PAR มาใช้นี้ได้ให้ความสำคัญของการมีส่วนร่วมในการคิด แลกเปลี่ยน ตัดสินใจ ปฏิบัติการแก้ไขปัญหาและติดตามประเมินผล ในรูปแบบที่มีศิลปะการสร้างบรรยากาศ การกระตุ้นให้มีความอยาก อารมณ์ร่วมในการค้นหาข้อมูล การกินข้อมูล การนำข้อมูลไปใช้ประโยชน์ในชุมชน ตลอดจนการสรุปและ ถอดบทเรียน การเชื่อมโยงข้อมูลให้เป็นระบบและสัมพันธ์กันต่อกันทั้งหมดคือความเชื่อมโยงของระบบวิคิด (System Thinking) ของผู้วิจัยที่ได้มองแบบองค์รวม (Holistic) รวมทั้งการเชื่อมั่นแห่งความดี ความจริงและความงามให้เกิดในการศึกษาครั้งนี้

ผลการศึกษาพบว่าชาวบ้านใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนทั้งทางตรงและทางอ้อม ซึ่งทางตรงนี้ ประกอบ ด้วยใช้เป็นแหล่งอาหาร เช่น เห็ดป่า พืชอาหารป่า และผลไม้ป่า ยารักษาโรค ฟืน ถ่าน ที่อยู่อาศัย เครื่องเรือน เครื่องมือเครื่องใช้ทางการเกษตร สารกำจัดแมลง เลี้ยงสัตว์ และ

สร้างอาชีพขายของป่า ส่วนทางอ้อมนั้น ได้แก่ ใช้เป็นแหล่งสร้างความสมดุลทางธรรมชาติ ต้นน้ำลำธารและป้องกันภัยพิบัติจากธรรมชาติ รวมถึงเป็นแหล่งท่องเที่ยวของชุมชน ตลอดจนเป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชนในมิติทางด้านสังคม วัฒนธรรมและจิตวิญญาณและมีรูปแบบการจัดการป่าที่ผ่านมามีเอกลักษณ์ จากการร่วมวิเคราะห์ข้อมูลของการใช้ประโยชน์จากป่าและการจัดการป่าของชุมชนข้างต้น ส่งผลให้ชาวบ้านร่วมกันหามาตรการ ปรับปรุง แก้ไข และการบังคับใช้กฎระเบียบต่อคนในและนอกชุมชนขึ้นใหม่และร่วมสร้างแผนยุทธศาสตร์การจัดการป่าของชุมชน เพื่อสร้างเป็นเงื่อนไข ระบบการติดตาม ประเมินผลการดำเนินงานและเป็นความต้องการของชุมชนที่มีความสอดคล้องต่อคำว่า “ระเบิดจากข้างใน” ซึ่งมีกิจกรรมย่อย 14 กิจกรรมประกอบไปด้วย การสร้างแนวกันไฟป่า การดับไฟป่า/เตรียมอุปกรณ์ดับไฟ การสร้าง/ซ่อมฝายต้นน้ำลำธาร การลาดตระเวนป้องกันไฟป่าและลักลอบตัดไม้ทำลายป่า การเฝ้าระวังไฟป่าในงานบุญบั้งไฟประจำปี การจัดเก็บข้อมูลรายได้จากการเก็บหาของป่า การจัดสร้างจุดเฝ้าระวังไฟป่า การเขียนป้ายชื่อลำห้วย การปลูกป่าในพื้นที่ป่าเสื่อมโทรม/ล่อแหลมต่อการถูกบุกรุก พร้อมทั้งการตั้งชื่อป่าให้หลังเพื่อป้องกันการบุกรุก การเพาะชำกล้าไม้ การเลี้ยงผีขุนน้ำ ฝายคอนปู่ตา การบวชป่า การจัดเวทีสนทนา (อุ้จา) เรื่องป่าและการอบรมเยาวชนเพื่อเรียนรู้เรื่องป่า โดยมีโครงการนำร่อง คือ โครงการ “ฮึดฮอย ดวยหลัง พลังชุมชนคนผาแมว ร่วมสร้างแนววิถีป่า ด้วยพึ่งพาและผูกพัน” ซึ่งเป็นโครงการแรกที่ชุมชนต้องการให้เกิดขึ้นที่เน้นในเรื่อง “คน” ซึ่งเป็นการสร้างแรงกระตุ้นต่อชุมชนให้เกิดพลังของชุมชนขึ้นให้มีความต่อเนื่อง การร่วมลงมือปฏิบัติตามโครงการนำร่องของหมู่บ้านและได้สรุปบทบทวนการดำเนินงานวิจัยตั้งแต่เริ่มต้นจนจบกระบวนการ ปิดโครงการวิจัยและกระตุ้นให้ชุมชนขับเคลื่อนการดำเนินงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นโดยชุมชนเอง ให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ที่ชุมชนตั้งไว้ในแผนยุทธศาสตร์ของชุมชน ซึ่งกระบวนการเรียนรู้เหล่านี้คือการทบทวนอดีต ศึกษาปัจจุบันและการสร้างภาพฝันในอนาคต นั่นเอง ผลการศึกษาวิจัยมีความเชื่อมโยงกับแนวคิดภูมิสังคม ป่าชุมชน สิทธิหน้าหมู่บ้าน สิทธิชุมชนและการมีส่วนร่วม ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับป่าไม้ รวมถึงลำดับขั้นความต้องการของมาสโลว์ ตลอดจนโครงสร้างทางจิตของซิกมันด์ ฟรอยด์ จึงมีส่วนที่เหมือนและคล้ายกัน ที่มีความสัมพันธ์กันอย่างไม่สามารถแยกออกจากกันได้โดยสิ้นเชิง เมื่อย้อนกลับไปหาวัตถุประสงค์ในการวิจัยในเรื่องของการใช้ประโยชน์และการจัดการป่าชุมชนอย่างมีส่วนร่วมตามหลักภูมิสังคมของชุมชนที่มีความแตกต่างจากชุมชนอื่นๆ สะท้อนให้เชื่อมโยงไปยังความเชื่อมั่นในแนวคิดและทฤษฎีดังที่กล่าวไว้แล้วในบทที่ 4 จึงเป็นกระบวนการวิจัยที่สร้างสรรค์ปัญญาให้เกิดขึ้นในชุมชน เรื่องราวในกระบวนการวิจัยยังแสดงออกมาถึงความดี ความจริงและความงามที่ยังมีอยู่ในหมู่บ้านแห่งนี้

การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนแห่งนี้ชุมชนได้เห็นประโยชน์ในทางตรงมาก่อน นั่นคือในเรื่องปากท้องของชาวบ้าน ดังนั้น ในรูปแบบของประโยชน์ที่เป็นอาหารจากป่าที่มีอยู่อย่างมากมายนี้ เปรียบเสมือนเป็นธนาคารอาหาร/คลังอาหาร (Food Bank) โดยเป็นแหล่งสร้างรายได้ ลดรายจ่ายของชุมชนและมีการจัดการป่า ซึ่งเป็นกระบวนการสร้างความมั่นคงทางอาหาร (Food Security) ของชุมชน แล้วจึงขยายออกไปสู่ประโยชน์ทางอ้อมที่ชาวบ้านได้รับ โดยการใช้วิถีชีวิตอยู่อย่างเกื้อกูลกับป่าที่มีความผูกพันต่อกันระหว่างชุมชนกับระบบนิเวศ มีความเชื่อมโยงกับกระแสโลกที่กำลังหิวยิบยกและกล่าวถึงในเรื่องความอุดมสมบูรณ์ของสิ่งแวดล้อมและสุขภาพที่แข็งแรงของประชาชน (Healthy Environments – Health People) ความเป็นอยู่อย่างเกื้อกูลเพื่อความยั่งยืนในอนาคต (Philanthropy for Sustainable Future) การเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศ (Climate Change) ระบบนิเวศและความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น (Ecosystem and Human Well-Being) การอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ (Biodiversity Conservation) จิตสำนึก จิตวิญญาณและการอนุรักษ์ (Spirituality and Conservation)

สำหรับกระบวนการสร้างการมีส่วนร่วมจากทั้งภายนอกและภายในชุมชนเพื่อการจัดการป่าและการจัดสรรผลประโยชน์ กันอย่างทั่วถึงกันอย่างเป็นธรรมนี้ หากคิดพิจารณาให้ละเอียดลงไปถึงจิตใจของคนในชุมชนแสดงถึงการใช้ธรรมนำหน้า โดยมีคุณธรรมและจริยธรรมในการจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่าและคนในชุมชนทุกคนทุกฝ่าย สามารถจัดการหรือลดข้อขัดแย้งในการแย่งชิงทรัพยากรในชุมชน รวมถึงการสร้างอำนาจการต่อรองในชุมชนให้คนและป่าสามารถอยู่ด้วยกันโดยสันติในรูปแบบบูรณาการให้คน หรือ ชุมชนเป็นศูนย์กลาง เมื่อชุมชนได้เรียนรู้กับงานวิจัยท้องถิ่นที่เป็นกระบวนการมีส่วนร่วมและเป็นระบบการเรียนรู้สร้างและพัฒนา “คน” ให้มีความรู้ คือรู้เท่าทันจากเชิงกว้างจากโลกภายนอกและเชิงลึกจากภายในของชุมชน รู้ว่าดิน น้ำ ป่า นั้นมีความสัมพันธ์ เชื่อมโยงกันอย่างมีระบบและลึกซึ้ง ชาวบ้านรู้ว่าเมื่อมีดินดี ป่าย่อมดีขึ้น สิ่งที่เกิดขึ้นในป่าย่อมมีความหลากหลายและความมากมายจึงเกิดขึ้นตามมาอย่างเป็นระบบนิเวศที่สมดุล สัมพันธ์ต่อกันตามหลักวิทยาศาสตร์ที่อธิบายถึงเหตุและผลของความสัมพันธ์ของผู้ผลิต ผู้บริโภค และผู้ย่อยสลาย การได้รับประโยชน์ทั้งทางตรงมากขึ้นไม่ว่าจะเป็น เห็ดป่า พืชผักป่า ผลไม้ป่า ฯลฯ รวมถึงประโยชน์ทางอ้อมที่มีน้ำจากป่าให้ชุมชนได้ใช้บริโภคและอุปโภคกันอย่างเพียงพอ การนำงานวิจัยท้องถิ่นมาใช้ในชุมชนแห่งนี้ยังเป็นการยกระดับองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นให้สูงขึ้น โดยความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นนี้มีความเชื่อมสัมพันธ์ต่อกันในชุมชนมานานและเกือบแทบจะขาดสะบั้นลงไปตามกระแสการพัฒนาที่มุ่งในด้านอุตสาหกรรมแต่เพียงฝ่ายเดียว ประการสำคัญอีกอย่างมีนัยคือในหมู่บ้านยังมีองค์กรชุมชนในรูปแบบของคณะกรรมการป่าชุมชนที่อาศัยกองทุนป่าชุมชน หมู่บ้านพร้อมที่จะขับเคลื่อนแผนยุทธศาสตร์การจัดการป่าชุมชนให้สำเร็จ เมื่อผ่านกระบวนการวิจัย

เพื่อท้องถิ่นในครั้งนี้แล้ว ยังเป็นการเสริมอำนาจการต่อรองให้องค์กรชุมชนมีความแข็งแกร่งขึ้น นอกจากนี้ยังพบว่าชุมชนยังมีจิตสำนึกและจิตสาธารณะที่มีความประสงค์จะจัดการทรัพยากรให้ตอบสนองผลประโยชน์และความต้องการของคนในชุมชน จากการเรียนรู้ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชนได้เข้าถึงความดี ความจริง ความงามในชุมชน สร้างเป็นชุมชนให้เข้าสู่สังคมแห่งการเรียนรู้ เป็นสังคมอุดมปัญญาหรือเป็นชุมชนเข้มแข็ง บนพื้นฐานความรู้ รัก สามัคคี กันในชุมชน หากพิจารณาให้ลึกซึ้งแล้วผลประโยชน์ที่ชาวบ้านได้รับมีความสัมพันธ์ต่อมิติทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม โดยชาวบ้านได้เรียนรู้ในการใช้เหตุผล เพื่อใช้ประโยชน์จากป่าอย่างชาญฉลาด สามารถอยู่ร่วมกับป่าได้โดยสันติ ภายใต้การสร้างมาตรการ กฎ ระเบียบ และ ข้อบังคับร่วมกันของชุมชนที่สามารถบังคับและใช้ได้จริง ชาวบ้านยังได้คำนึงถึงความพอประมาณในการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์ให้เพียงพอต่อชุมชนทั้งในทางตรงและทางอ้อม ซึ่งถ้าหากคิดคำนวณถึงผลประโยชน์จากป่าในรูปของมูลค่าแล้วมีค่ามากมายมหาศาล แต่ชุมชนกลับได้เน้นถึงประโยชน์ในด้านคุณค่ามากกว่าด้านมูลค่า จึงเป็นเหมือนมีหลักประกันหรือสร้างภูมิคุ้มกันให้ชุมชนภายใต้ภูมิสังคมของชุมชน ในรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่าง “ผี พรหมณ์ พระ ดิน น้ำ ป่า คน” ซึ่งมีความสัมพันธ์ต่อกันเพื่อความสมดุลและความยั่งยืนจากรุ่นสู่รุ่น ต่อไป

กระบวนการวิจัยครั้งนี้ได้มีทั้งเรื่องราวการศึกษาอดีต ทบทวนปัจจุบันและสานฝันในอนาคตในเรื่องของทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนและคนในชุมชน โดยชุมชนคือผู้ชี้ชะตาและกำหนดขึ้นกันเอง ซึ่งสอดคล้องกับภูมิสังคมที่มีการศึกษาทั้งลักษณะภูมิประเทศทางภูมิศาสตร์และลักษณะภูมิประเทศทางสังคมที่แตกต่างกันแล้ว ยังสนับสนุนการใช้ 3 ห่วง คือ การมีเหตุผล พอประมาณและภูมิคุ้มกัน โดยมี 2 เงื่อนไข คือ ความรู้คู่คุณธรรม ตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในฉบับปัจจุบันที่ได้น้อมนำมาประยุกต์ใช้ โดยในหลักภูมิสังคมและปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงนั้นเป็นเพียงหลักคิดแนวคิดในเชิงทฤษฎีและปรัชญา แต่ถ้าหากนำเครื่องมือของวิจัยเพื่อท้องถิ่น งานวิจัยชาวบ้าน หรือ งานวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (PAR) มาใช้เพื่อสอดคล้องสนับสนุนแนวคิดดังกล่าว ผู้วิจัยมีความเห็นว่าเป็นเครื่องมือหนึ่งที่สำคัญมาก เนื่องจากมีเทคนิคและกระบวนการที่สอดคล้องกับแนวคิดภูมิสังคม ซึ่งได้ศึกษาฐานทรัพยากรธรรมชาติและคนในชุมชน โดยเฉพาะความต้องการของชุมชนที่มีความเชื่อมโยงต่อจิตใจ ค่านิยม ความเชื่อ วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณีต่างๆที่มีอยู่ในชุมชน อีกทั้งงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นก็ยังมีความเหมือนกับแนวคิด หลักการทรงงาน ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงและภูมิสังคม คือ การยึดหลักใช้ “คน” มาเป็นตัวตั้งหรือจุดศูนย์กลาง การยึด “ผลประโยชน์ของประชาชน” และ “การมีส่วนร่วมตัดสินใจของประชาชน” มีกระบวนการที่ “ทำให้ง่าย” การทำไปเรียนรู้ไปพร้อมร่วมแก้ปัญหาไปด้วยกัน สร้างชุมชนให้เข้มแข็งและพึ่งตนเองได้ ดังคำที่ว่า

“ระเบิดจากข้างใน” แล้วจึงพัฒนาเป็นเครือข่ายเชื่อมสู่สังคมภายนอก เพื่อความเจริญก้าวหน้าเป็นลำดับขั้นตอนและชาวบ้านคงจะไม่โง่ ไม่จน ไม่เจ็บ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกระบวนการวิจัยครั้งนี้มีการยืดหยุ่นการปรับเปลี่ยนแผนงานเมื่อพบปัญหาและอุปสรรค อาจมีรูปแบบที่ไม่แน่นอน ไม่ตายตัวและไว้รูปแบบนี้ก็ยังเชื่อมต่อกะแสโลกปัจจุบันที่ใช้ฐานคิดแบบพลวัตร (dynamic) ที่ได้อ้างอิงและแนวคิดของนักวิชาการในยุคสมัยใหม่ในปัจจุบันได้น้อมเอามาสู่หลักการวิเคราะห์โลกในสหศาสตร์ใหม่ ที่ผสมผสานแนวคิดแบบพุทธและเต๋าเข้ามามีกับทฤษฎีระบบโลกและแนวคิดทางฟิสิกส์ใหม่ คือ ทฤษฎีไร้ระเบียบ (Chaos) ที่ได้ยกเอาความไร้ระเบียบของระบบที่ไม่เป็นเส้นตรง แต่เป็นเส้นทางคดเคี้ยว กวักแกว่ง บางครั้งถึงก้าวกระโดดฉับพลัน ผลทำนายที่เกิดขึ้นจึงแม่นยำและมองถึงปัจจัยเล็กๆ ที่ดูไม่สำคัญสามารถแสดงบทบาทที่สำคัญหรือนำสู่การเปลี่ยนแปลงขนาดใหญ่ได้ ซึ่งเป็นที่มาของหลักผล กระทบของผีเสื้อตัวน้อยกระพือปีก (Butterfly Effect) รวมถึงได้เข้าใจว่าธรรมชาติทั้งหมดเชื่อมโยงกันเป็นหนึ่งเดียว มีความซับซ้อนอย่างยิ่งเป็นฐาน ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงความสนใจหลักวิชาการทางศาสตร์ทางตะวันตกได้ถูกหันมาสนใจศาสตร์ตะวันออกนี้ ทั้งเรื่องแนวคิดและปรัชญาของฟิสิกส์แห่งเต๋าหรือพุทธศาสนาที่มองเห็นถึงหลักของอทิปปัจจยตา แห่งพุทธเป็นกฎใหญ่ที่สุด ซึ่งเป็นวิธีคิดแบบมัชฌิมาปฏิปทาว่า “เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี” ไม่มีอะไรมีหรือไม่มีเป็นเอกเทศ ตายตัว ในขณะที่คนส่วนใหญ่มักคิดกันแบบตายตัวจึงแยกส่วน สดุดีต่าง ขัดแย้งและเข้าไปสู่ความบีบคั้นหรือความทุกข์ ดังนั้น การคิดแบบอทิปปัจจยตา คือ การเห็นทุกอย่างเป็นกระแสแห่งปัจจัยและพึ่งพิงอิงกันของปัจจัยต่างๆ ที่เชื่อมโยง กระทบถึงกันและกันทั้งหมด

บทสรุปจากผลการวิจัยสู่การเชื่อมโยงของแนวคิดและทฤษฎีต่างๆ นี้ผู้วิจัยมีความเชื่อมั่นถึงการพัฒนาประเทศให้เป็นไปตามหลักการทรงงานของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ โดยให้ยึดหลักภูมิสังคมและปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงที่เชื่อมโยงต่อหลักวิชาการในสมัยปัจจุบัน อาจนำงานวิจัยท้องถิ่นหรืองานวิจัยชาวบ้านมาใช้เป็นเครื่องมือและเป็นฐานรากใหม่ของการเปลี่ยนแปลง กระบวนทัศน์ของการพัฒนา โดยในบางครั้งอาจต้องสร้างผู้นำการเปลี่ยนแปลง (Change Agent) ให้เป็นที่นำเอาหลักวิชาการ ความรู้ การประพุดิปฏิบัติใหม่ๆ ที่จะประโยชน์ต่อชุมชน ให้ชุมชนได้รับรู้นำไปปฏิบัติและต้องทำงานร่วมกับชุมชนท้องถิ่นอย่างใกล้ชิด เพื่อที่จะได้มีโอกาสคอยแนะนำส่งเสริม (Extension Worker) ประสานความร่วมมือ (Link) และร่วมปฏิบัติการ (Catalyst) ให้ชุมชนเกิดการกระตือรือร้นในการแก้ไขปัญหาวางแผนและดำเนินการปฏิบัติ รวมทั้งเพื่อนำการเปลี่ยนแปลงและความเจริญมาสู่ตนเองและชุมชน บางครั้งผู้นำการเปลี่ยนแปลงอาจมาจากคนในหรือนอกชุมชนก็ได้ ทั้งนี้ควบคู่กับการใช้ฐานแนวคิดใหม่ๆ ที่หลากหลายมากขึ้น ทั้งแนวคิดด้านการพัฒนาชุมชนกับการบริหารจัดการทรัพยากรโดยการร่วมมือระหว่างรัฐ เอกชน

องค์กรพัฒนาเอกชนและชุมชน (Partnership) การพัฒนาที่เริ่มจากท้องถิ่น (The Main Stream of National Development) เสริมสร้างชุมชนให้เป็นชุมชนเรียนรู้ สร้างสังคมอุดมปัญญาที่ใช้แนวคิดด้านการศึกษาตลอดชีวิต (Long Life Education) ด้านความต้องการของชุมชน (Felt Needs) ด้านความริเริ่มของชุมชน (Local Initiative) เพื่อมุ่งสู่ด้านการช่วยเหลือและพึ่งตนเอง (Self-Reliance) การมีวิสัยทัศน์ที่มองเห็นแนวคิดในด้านการพัฒนาแบบองค์รวม (Holistic Approach) และความสมดุลของการพัฒนา (Balance Development) นั่นคือจะเป็นการพัฒนาไปในทิศทางที่ถูกต้องและเหมาะสมกับภูมิสังคมในแผ่นดินของเราที่เป็นคนไทยทุกคนให้มีความสมดุลทั้งทางด้านสังคม เศรษฐกิจ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม ซึ่งในท้ายที่สุดแล้วจึงจะสามารถเรียกได้ว่าเป็นการพัฒนาอย่างยั่งยืน (Sustainable Development)

ปัญหาและอุปสรรค

เนื่องจากเกิดปัญหาอุปสรรคในช่วงเริ่มงานวิจัย ซึ่งผู้วิจัยไม่สามารถควบคุมให้เป็นไปตามแผนได้ ทั้งนี้ เพราะยึดหลักความพร้อมของชาวบ้านมาก่อน โดยชาวบ้านให้ความสำคัญกับเรื่องการทำมาหากินเป็นอันดับแรก ต่อมาคืองานชุมชน เช่น งานบวช งานศพ งานแต่งงาน งานขึ้นบ้านใหม่ เป็นต้น รวมถึงการเลือกตั้งในระดับต่างๆ ตลอดจนกระแสทางสังคม เช่น ยางพารา ข้าวแพง ข้าวโพดราคาแพง ปุ๋ยแพงและการรุกรานที่ดินของรัฐโดยนายทุน โดยกิจกรรมที่ได้กำหนดไว้ในแผนงานจะเกิดขึ้นหรือไม่นั้น คำตอบอยู่ที่ชุมชนเพราะการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม ผู้วิจัยเป็นเพียงผู้อำนวยความสะดวกและกระตุ้นให้ชุมชนมีการตื่นตัวเท่านั้น ชุมชนจะต้องเป็นผู้กำหนดแผนงานและกิจกรรมต่างๆด้วยตัวเอง ไม่สามารถกำหนดให้ตายตัว ต้องสามารถยืดหยุ่นและปรับเปลี่ยนแผนงานตามสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชนได้เสมอ

ข้อเสนอในการวิจัยครั้งต่อไป

ในภายหลังจากการเสร็จสิ้นงานวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยพร้อมทั้งพี่เลี้ยงงานวิจัยได้กระตุ้นให้ชุมชนเป็นผู้ขับเคลื่อนงานวิจัยด้วยตนเอง โดยผู้วิจัยสังเกตเห็นจากภาพฝันของชุมชนและแผนยุทธศาสตร์การจัดการป่าของชุมชน ตลอดจนชุมชนจะดำเนินการสร้างฝืนป่าของหมู่บ้านให้เป็นแหล่งเรียนรู้และแหล่งท่องเที่ยวของชุมชนอย่างมีเอกลักษณ์ การอาศัยฐานทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนที่มีป่าที่ยังสมบูรณ์ น้ำตกและแท่งเสาหินคล้ายแพะเมืองผีที่จังหวัดแพร่ ในระยะเวลา 5 ปี ผลการศึกษาจากงานวิจัยครั้งนี้คงให้ชุมชนได้ใช้เป็นเครื่องมือหนึ่งที่นำไปใช้ประโยชน์ต่อในชุมชน

สำหรับการหนุนเสริมจากพี่เลี้ยงงานวิจัยก็ยังมีความสำคัญอยู่มาก เนื่องจากคนภายนอกอาจเห็นและสังเกตการณ์ปรากฏการณ์บางอย่างได้ดีกว่าคนในชุมชน ทั้งนี้ ไม่ได้หมายถึงคนในชุมชนไม่รู้ เพียงแต่การอยู่ในชุมชนถูกมองว่าเป็นเหตุการณ์ที่เห็นเป็นเรื่องปกติธรรมดาไม่นำมาสร้างเป็นพลังชาวบ้านยังให้ความสำคัญกับการทำมาหากินเพื่อปากท้องมาก่อนและในบางครั้งคนภายนอกชุมชนก็อาจสามารถกระตุ้นให้เกิดเวทีและเป็นคนกลางที่จะชี้ประเด็น สร้างบรรยากาศและอารมณ์ร่วมได้ดีกว่าคนในชุมชน โดยอาจจะขอรับการสนับสนุนความช่วยเหลือด้านต่างๆ ที่จำเป็นจากเครือข่ายของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) หน่วยประสานงานวิจัยท้องถิ่น (Node) องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง สามารถนำเครื่องมืองานวิจัยไปประยุกต์ใช้ในด้านในด้านอื่นๆ เช่น วิสาหกิจชุมชน การสร้างสุขภาวะในชุมชน เป็นต้น เพื่อแก้ปัญหาในชุมชน โดยชุมชนเป็นผู้ขับเคลื่อนเองได้ ต่อไป

บรรณานุกรม

- เกรียงศักดิ์ ศรีเงินขวง. 2549. เอกสารประกอบการสอนปรับปรุงพื้นฐานทรัพยากรธรรมชาติ.
เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยแม่โจ้. (เอกสารอัดสำเนา).
- เกษม จันทรแก้ว. 2551. วนศาสตร์วิเคราะห์: 72 ปี วนศาสตร์ บทเรียนการป่าไม้ไทย ป่าไม้เป็น
สิ่ง(แวดล้อม)ที่เหนือกว่าการป่าไม้. วารสารสมาคมศิษย์เก่าวนศาสตร์ 6, 1 (สิงหาคม): 25.
- โกมล แพรททอง. 2550. เอกสารประกอบการเรียนรายวิชา ภาว 543 ชุมชน ทรัพยากรและความ
หลากหลายทางชีวภาพ. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยแม่โจ้. (เอกสารอัดสำเนา).
- จุฑามาศ คำทอง. 2546. การจัดการทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการผลิตที่ยั่งยืนของชุมชน
วิทยานิพนธ์ปริญญาโท. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ดุสิต เวชกิจ. 2550. เอกสารประกอบการอบรม: การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากร
ป่าชุมชน กรณี ศึกษาภาคเหนือ. กรุงเทพฯ: กรมป่าไม้.
- นิวัติ เรืองพานิช. 2542. การอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม : คู่มือสำหรับการสอนและการ
ฝึกอบรม โครงการตำราชุดการจัดการและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เล่มที่ 1
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. กรุงเทพฯ: อักษรสยามการพิมพ์.
- นิวัติ เรืองพานิช. 2550. วนศาสตร์วิเคราะห์ : ความจำเป็นที่ต้องฟื้นที่ป่าไม้สำหรับประเทศ
ไทย. วารสารสมาคมศิษย์เก่าวนศาสตร์ 5, 1 (ธันวาคม): 23.
- บัณฑิตวิทยาลัย สถาบันราชภัฏเพชรบุรีวิทยาเขตกรณ ในพระบรมราชูปถัมภ์. 2545.
สังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนา: แนวคิดเกี่ยวกับการวิจัยและการพัฒนา. พิมพ์ครั้งที่ 1.
พระนครศรีอยุธยา: เทียนวัฒนา.
- ประมวล รุจนเสรี. 2547. สมดุลประเทศไทย. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ : มติชน.
- ปริศนา พรหมมา. 2545. “สาเหตุการสูญเสียพื้นที่ป่าไม้ในประเทศไทย”. เหลียวหลังแลหน้า
การจัดการป่าไม้เมืองไทย. (กันยายน 2545) : 21.
- พระธรรมปิฎก (พระ), (ป.อ.ปยุตโต). 2537. คนไทยกับป่า. กรุงเทพฯ: อักษรสยามการพิมพ์.
- มนัษยา มรรคอนันตโชติ และคณะ. 2547. โครงการ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติป่าชุมชนที่
ยั่งยืน ชุมชนบ้านห้วยไคร้ อำเภอกะเทิง จังหวัดเชียงราย. รายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นฉบับ
สมบูรณ์. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- มูลนิธิสิทธกรรมธรรมชาติ. 2548. โครงการพัฒนาศักยภาพเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง: กรณีศึกษา
กลุ่มเป้าหมายในระดับครอบครัว. กรุงเทพฯ. (เอกสารอัดสำเนา).
- เรืองศักดิ์ ศักดิ์แสง. 2546. “สิทธิมนุษยชน: การรับรองสิทธิเสรีภาพในการจัดการทรัพยากรป่าไม้

ตามเจตนารมย์รัฐธรรมนูญราชอาณาจักรไทย 2540”. ป่ากับชุมชน. 10, 19 (พฤศจิกายน): 10.

- วัชรพงศ์ บุญทันพฤษชัย. 2543. การดำเนินการโครงการจัดตั้งป่าชุมชนของบ้านแม่หาร จังหวัดแม่ฮ่องสอน. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท. มหาวิทยาลัยแม่โจ้.
- วัฒนา วชิโรดม. 2549. การฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้ตามลักษณะภูมิสังคม: กรณีศึกษากลุ่มน้ำแม่สอย อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่. โครงร่างวิทยานิพนธ์. มหาวิทยาลัยแม่โจ้.
- สถาบันส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน มูลนิธิพัฒนาภาคเหนือ. 2544. การจัดกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม. พิมพ์ครั้งที่ 1. เชียงใหม่: เชียงใหม่ บี.เอส. การพิมพ์.
- สมชาย นองเนื่อง. 2549. โครงสร้าง องค์ประกอบของป่า และการจัดการทรัพยากรป่าไม้: กรณีศึกษาโครงการสถานีพัฒนาการเกษตรที่สูงตามพระราชดำริ ดอยอมพาย. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท. มหาวิทยาลัยแม่โจ้.
- สมศักดิ์ สุขวงศ์. 2550. เอกสารประกอบการอบรม: แนวทางการจัดการหมู่บ้านวนศาสตร์ ชุมชนต้นแบบอย่างมีส่วนร่วม. ม.ป.ท. : ม.ป.พ. (เอกสารอัดสำเนา).
- สมาคมศิษย์เก่าวนศาสตร์. ม.ป.ป. 72 ปี วนกรไทย พ.ศ. 2551. กรุงเทพฯ: บริษัทออฟเซ็ทเพรสจำกัด.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2549. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 พ.ศ. 2550-2554. ม.ป.ท.: ม.ป.พ. (เอกสารอัดสำเนา).
- สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ. 2549. อันเนื่องมาจากพระราชดำริ. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัดอรุณการพิมพ์.
- สำนักวิชาการป่าไม้ กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่าและพันธุ์พืช. ม.ป.ป. “การจัดการป่าไม้ในประเทศไทย”. [ระบบออนไลน์]. แหล่งที่มา www.dnp.go.th/research/knowledge/mf-mgt.html. (8 กรกฎาคม 2550)
- สิทธิรัฐ ประพุทธนิตินสาร. 2547. การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม: แนวคิดและแนวปฏิบัติ. พิมพ์ครั้งที่ 3. เชียงใหม่: สำนักงานสนับสนุนการวิจัย.
- สุเมธ ดันติเวชกุล. 2549. “การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ตามภูมิสังคมไทย”. ม.ป.ท. : ม.ป.พ. (เอกสารอัดสำเนา).
- เสรี พงศ์พิศ. 2547. ร้อยคำที่ควรรู้. กรุงเทพฯ. สำนักพิมพ์พลังปัญญา.
- เสน่ห์ จามริก และยศ สันตสมบัติ. 2536. ป่าชุมชนในประเทศไทย: แนวทางการพัฒนา เล่ม 1. ม.ป.ท.: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

- โสภณ ศุภมมงคล. 2544. รายงานกรณีศึกษา: การมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนขององค์การบริหารส่วนตำบลท้องที่จังหวัดลำปาง. ม.ป.ท.: ม.ป.พ. (เอกสารอัดสำเนา).
- ศรีนิตย์ บุญทอง. 2548. การพัฒนาตามภูมิสังคม. วารสารอันเนื่องมาจากพระราชดำริ 3, 3 (กรกฎาคม - กันยายน): 20-22.
- ศูนย์ประสานงานจัดการทรัพยากรป่าไม้พื้นที่(แพร่). 2550. รายงานผลโครงการฝึกอบรมราษฎร : หลักสูตรการบริหารจัดการป่าและการพัฒนาอาชีพด้านป่าไม้ ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2550. ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
- ศูนย์เอกสารเพื่องานพัฒนาชนบท (RUDOC). 2532. “วิกฤตหมู่บ้านไทย”. ชุมชนพัฒนา 3, 1: 14.
- อุทิศ ภูอินทร์. 2536. การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้. กรุงเทพฯ: คณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- อำไพ พรสิแสงสุวรรณ. 2549. ความหลากหลายของป่าและการใช้ประโยชน์ของชุมชน: ในโครงการสถานีพัฒนาการเกษตรที่สูงตามพระราชดำริ ดอยอมพาย. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท. มหาวิทยาลัยแม่โจ้.

ภาคผนวก ก

ภาพแสดงกระบวนการวิจัย

ภาคผนวก ก.
กระบวนการวิจัย/เวทีสนทนากลุ่ม

เวทีค้นข้อมูล

ดำเนินการตามโครงการนำร่อง เวทีสนทนาเรื่องฝาย

สร้างฝายต้นน้ำลำธารตามโครงการน้ำร่อง

ปิดโครงการวิจัย

ภาคผนวก ข

รายชื่อแฟนพันธุ์แท้

ภาคผนวก ข รายชื่อแฟนพันธุ์แท้จำนวน 30 คน

1. นายวิเชียร กันแก้ว	11. นางน้ามัย วงศ์เก้	21. น.ส.ภัทรธิรา สารประ
2. นายจรัญ อินน้อย	12. นายบุญธรรม ใจร้อน	22. นายสมบุรณ์ ผัดป้อม
3. นายพัฒนา ต๊ะจันทร์	13. นายบุญปิ่น วงศ์สาป็น	23. น.ส. สุพัตรา โพธิ์ศรี
4. นายชวลิตร พิชญไทย	14. นายปทุมชัย ใจร้อน	24. นายวุฒิ สมยศ
5. สอ.สุรัตน์ โพธิ์ศรี	15. นายสุพรรณ อินน้อย	25. นายสุบิน ชมพูสีบ
6. นายนาน คำก้อน	16. นายพิทยา ใจยา	26. นางจันทร์ฉาย ลุนจุม
7. นายบุญช่วย วงศ์กาชัย	17. นายบุญมา ภาชีวัน	27. นายอินปิ่น สุด้วง
8. นายดิเรก จูอิน	18. นายจรัญ แก้วมูล	28. นายทอง สารประ
9. นายนาค บุญปิ่น	19. นายพร้อมพงษ์ มาป็นสาย	29. นายเจริญ ต๊ะเกียง
10. นายดี แก้วมูล	20. น.ส. สร้อยทิพย์ แก้วมูล	30. นายมนตรี ใจร้อน

ภาคผนวก ค

สภาพป่า

ภาคผนวก ค
สภาพป่า

ภาคผนวก ง

ปฏิทินและข้อมูล

ด้านอาหารจากป่า

[illegible]

[illegible]

ตาราง 11 ปฏิทินการเก็บหาผลไม้ป่า

เดือน	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.	หมายเหตุ
ชนิดผัก													
1. มะไฟ					↔								
2. คอแลน					↔								
3. มะกอก	↔												
4. กระเทียม					↔								
5. สะลัวะ		↔											
6. กระบก (มะมื่น)								↔					
7. มะตูม	↔												
8. มะนยะ								↔					
9. สวมอ								↔					
10. มะแคว้น					↔								
11. มะเฒ่า								↔					
12. มะขาม	↔												
ป้อม													
13. มะเกี๋ย								↔					
14. นมแมว								↔					
15. นมวัว								↔					
16. มะห้ำ(หว่า)					↔								
17. น้ำนอง					↔								
18. มะม่วงป่า					↔								
19. มะเดื่อ					↔								
20. มะน้อยด	↔												
21. ข่อย		↔											
22. มะเกลือ										↔			
23. ตระคร้อ						↔							
24. มะจ้ำ	↔												
25. มะคำโมง					↔								
26. มะแฟน						↔							
27. ห่าตุน									↔				
28. ห่าฟาน										↔			

ตาราง 11 (ต่อ)

เดือน	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.	หมายเหตุ
ชนิดผัก													
29. มะนาวแพะ													
30. มะก๊องเกาะ													
31. มะແໜ													
32. มะคันทง													
33. มะส้มจี๋ ส้ม เสี้ยน													
34. ม่อนขี้ไก่													
35. มะคูก													
36. มะขาง													
37. มะมอก													

ตาราง 12 สมุนไพรที่ชุมชนใช้ประโยชน์

ชนิด	ส่วนที่ใช้ประโยชน์	คุณค่าทางยา
1. มะเขือแจ้เครือ	ลำต้น(เครือ) เข้าเครื่องยา	บำรุงกำลัง
2. หญ้าหางก้าง	ใบ ต้น เข้าเครื่องยา	บำรุงกำลัง
3. มะขามเครือ	ใบ ลำต้น หัว (ทั้งต้น)	บำรุงกำลัง
4. โศไม่รู้อ้ม	ใบ ต้น ราก เข้าเครื่องยา	บำรุงกำลัง
5. เปี้ยลูกฟ้อน	ใบ หัว ต้น เข้าเครื่องยา	บำรุงกำลัง
6. สอสะปายควาย	ต้น เข้าเครื่องยา	บำรุงกำลัง
7. แหนเครือ	เปลือก เข้าเครื่องยา	แก้ขาง ซาง ท้องอืด
8. กวาวเครือขาว	หัว เข้าเครื่องยา	ยาอายุวัฒนะ
9. รวงเย็นเครือ	เครือ เข้าเครื่องยา	แก้ไอ
10. จะคำน	เครือ เข้าเครื่องยา	บำรุงกำลัง
11. เปล้าตองแตก	ราก (ยางในยอดใส่แผลสด)	ยางห้ามเลือด และรากแก้ มะโห้ (ริดสีดวงทวาร)
12. เปล้าหลวง	ใบ ต้น	ใช้อาบเมื่ออยู่ไฟรักษาแผล
13. เปล้าน้อย	ใบ ราก ต้น	ปวดท้อง

ตาราง 12 (ต่อ)

ชนิด	ส่วนที่ใช้ประโยชน์	คุณค่าทางยา
14. แมงราย/สาบเสือ	ใบ	รักษาแผลสด ห้ามเลือด
15. ปงมดง่าม	ทั้งต้น	ยาพิษ(กำจัดมดง่าม)
16. บอระเพ็ด (จิ้งจะลิง)	ลำต้นเข้ายา ใบ(ต้ม)	บำรุงกำลัง
17. ฟ้าทะลายโจร	ใบต้ม	แก้ไข้หนาว
18. รางจืด	ต้น (เครือ)	แก้เมาค้าง และแก้พิษงู
19. ผ่างแดง	แก่น	แก้ตกเลือด ช้ำใน
20. ขะเจะ	เปลือก	พอกหน้า
21. น้านอง	ลำต้น (กิ่ง)	แก้ท้องอืดท้องเฟ้อ ยาระบาย
22. ข่อย	เปลือก เมล็ด ใบ	ยาอายุวัฒนะ
23. เพกา (ลิ้นไม้,ลิ้นฟ้า)	ผล	บำรุงกำลัง
24. หญ้าคา	ราก(ใสน้ำข้าวเจ้า)	แก้ไข้
25. ส้มป่อย	ยอด ผล	รคน้ำดำหัว ไส้ผิ
26. แหนต้น	เปลือก	บำรุงกำลัง
27. ก้องแกบ	เปลือก	แก้โรคซาง
28. มะปิ่น (มะตูม)	ผล	แก้ไอ แก้หนาว
29. มะขามป้อม	ผล	แก้ไอ ปวดฟัน
30. ขอป่า	ต้น เปลือก เข้าเครื่องยา	บำรุงกำลัง บำรุงเลือด
31. จี๋เหล็กป่า	ใบ	ยาระบาย
32. เครือขานู้	ลำต้น เครือ	แก้ซาง
33. เสลดพังพอน	ลำต้น เครือ	แก้พิษงู
34. เครือตดหมา	ใบ	ลมพิษ ลมแพ้(ผื่นคัน)
35. ปังจี	ราก	ปวดท้อง ขับลม
36. กระชาย	ราก หัว	ท้องอืด
37. ขมิ้น	ราก หัว	บำรุงกำลัง
38. ข่า	ราก หัว	บำรุงกำลัง
39. น้านมฤาษี (ยางบอน)	ยาง	แก้ผื่นคัน

ตาราง 12 (ต่อ)

ชนิด	ส่วนที่ใช้ประโยชน์	คุณค่าทางยา
40. มะขามดิน	ใบ ราก เข้ายา ขม 5 พลัง (บอระเพ็ด สะเดา ฟ้าทะลาย โจร มะขามดิน จี๋เหล็ก)	แก้เบาหวาน
41. กาสะลองป่า/ปีป	แก่น	ปวดหลัง ริดสีดวง
42. มะเกลือ	แก่น เมล็ด ผล	ถ่ายพยาธิ น้ำกัดเท้า เม็ดยาใช้ย้อมผ้า ย้อมแห
43. สะเลียม	ใบ ผล ดอก	เบาหวาน กันแมลง
44. มะค่าโมง	ผล	คุมพิษแมงป่อง ช้ำใน
45. ผักหนอก	ใบ	แก้ช้ำใน
46. ข้อมตีนหมา	ราก	ยาถ่ายพยาธิอย่างแรง
47. ถ่อน	เปลือก	อายุวัฒนะ ต้ม รักษาตาควาย

สัตว์ป่า

1. แมลง แมง และอื่นๆ จำนวน 27 ชนิด ได้แก่ มดแดง(ไข่มดแดง) มดดำ(มดฮ) แมงมัน จิ้งหรีด (จิ้งกู่) แมลงกระซอน (แมงจอน) ผีเสื้อ มีม ต่อ แตน ตั๊กแตน แมงค่อม แมงดา แมงเวา (แมลงป่องข้าง) แมงนึ่ง (ระยะตัวอ่อนของแมลงปอ) หนอนรถไฟ (ตัวอ่อนของผีเสื้อกลางคืน/รุดควน, แมงแ่น) ตัวมวน ตัวกว้างเขา ตัวงวง ตะเข็บ ตะขาบ แมลงทับ ตัวหนอนไม้ ปลวก (ให้ไก่และเป็ดกิน) จักจั่น (ตัวจักจั่น /เงาะจักจั่น) คักเค้ (บั้งจี๋เหล็ก) บักจี๋บ้า (ตัวอ่อนกิ้งกืออยู่ในดิน) และปมมะเหียง (ตัวอ่อนที่อยู่ในเครือของรางจืดหรือนมแ่น)

2. สัตว์ปีก สัตว์ปีกจำนวน 36 ชนิด ได้แก่ นกเอี้ยง นกเค้า นกนางเขนบ้าน นกกระปูดใหญ่ นกยาง นกกวัก นกขมิ้น นกแพะ นกหงอน นกกระโถก นกเขา นกแซงแซว นกมะเห้ นกกระดิด ไก่ป่า เหยี่ยวรุ้ง เหยี่ยวนกเขา (เหยี่ยวนกเขาชีกครา) นกเป็ดน้ำ นกเงือก นกยูง นกคุ้ม นกเป็ดน้ำ นกปะทาง นกกระทา นกกาเหว่า นกกระแตแต้แว้ด นกกะถั่ว (กะรางหัวหงอก) นกตะขาบ นกนางแอ่น นกฟัด นกอีปู นกปรอดสวน นกเค้าดิน นกแซกเต้า นกกระบี่ และนกกองก้อย (นกระวังไพร)

3. สัตว์บก จำนวน 32 ชนิด ได้แก่ บ่าง (กระรอกบิน) กระแต (ไหนด) แะ กระเล็น (อีเล็น) อีเห็นธรรมดา อีเห็นเครือ ลิงลม พังพอน (จอน) หนู ลิ่น (นัม) จะก่า (กิ้งก่า) ตุ๊กแก (ตักโต) เต่า ตะกวด (แลน) เก้ง (ฟาน) หมูป่า เสี่ยงพา (เผื่อง) ลิงวอก (วอก) ตุ่น (อันเล็ก) อัน กระรอก กระต่าย งูสิง งูเห่า หมาจิ้งจอก หมาใน แม่น หมิหมา หมิควาย เสือ แมวป่า และกระจง (ไก้)

4 . สัตว์น้ำ สัตว์สะเทินน้ำ สะเทินบก อื่นๆ จำนวน 19 ชนิด ได้แก่ อิ้งอ่าง กบ เขียดคก เขียดขาคำ ปูฝา ปลาทั้ง ปลาจาด ปลาชีว ปลาหวย ปลาตอง กุ้ง กระจุก (เขียดจุก) อีเท่อ (ตัวอ่อนกระจุก) ปูจั่ว ปูน้ำคั้ง ปูคิมดอก หอย ปลาตุกบอน และจิ้งจกน้ำ

ภาคผนวก จ

ภาพอาหารจากป่า

ผนวก จ. ภาพอาหารจากป่า

ผักหวาน

ผักหนาม

ผักเอ็ด

ผักสาบ

หน่อไม้

ก้าน(บุก)

กลอย

ผักตู่

ผัก

เตา

ดอกนางลาว

ผักเสี้ยว

พ้อคำตีเมีย

ดอกขจร

แคขาว

ผักกูด

แคหางค่าง

ผัก

แคฉ่ำ

ใบกอลอย

ฮ้วนหมู

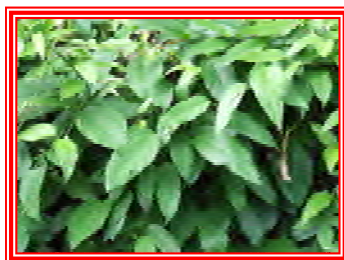
ผักหวาน

ตำ

บอน

รางจืด

ดอกอาว

ผลไม้ป่า

มะไฟ

มะกอก

มะขามป้อม

มะจ๋า

มะแคว้น

มะห้ำ(หว่า)

ไข่เต่า

นมวัว

สัตว์ป่า

ปลวก

จิ้งหรีด

หนอนรถไฟ(รถด่วน)

แมงมัน

ปลาซิว

ปู

กบ

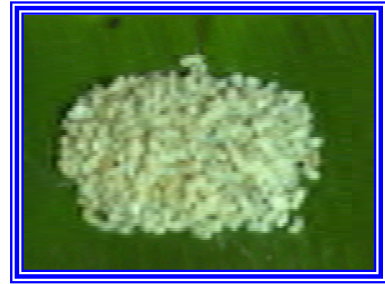

รังต่อ

สัตว์ป่า

รังมิม

ไข่มดแดง

แมงดา

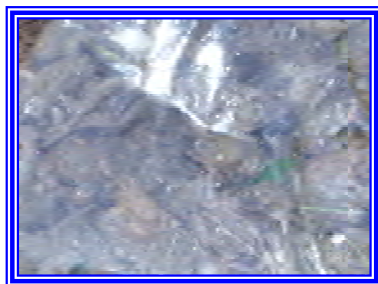
ด้วง

เงาะจักจั่น

แตน

เขียด

กระรอก

ภาคผนวก ช

โครงการ อีตฮอยทวยหลัง พลังชุมชนชนคนผาแมว
ร่วมสร้างแนววิถีป่า ด้วยพึงพา และผูกพัน
ภายใต้แผนยุทธศาสตร์การจัดการป่าชุมชนบ้านผาแมว

โครงการ อีตสอยตวยหลัง พลังชุมชนชนคนผาแม่ว ฮ่วมสร้างแนววิถีป่า ด้วยพึ่งพา และผูกพัน ภายใต้แผนยุทธศาสตร์การจัดการป่าชุมชนบ้านผาแม่ว

หลักการและเหตุผล

ตามวิถีชีวิตของบรรพบุรุษที่อยู่ร่วมกับป่ามาช้านาน ป่ายังคงเป็นแหล่งน้ำ แหล่งอาหารของชุมชน สามารถพึ่งพากันได้สอดคล้องและสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของชุมชน หากป่าถูกทำลายมนุษย์ก็ต้องรับผลกระทบ เช่น การเกิดอุทกภัยเป็นผลที่เกิดจากฝีมือมนุษย์ที่ทำกับป่า เป็นต้น เมื่อการรักษาป่าที่ถูกต้องและเอาใจใส่ของคนในชุมชนแล้ว ก็อาจส่งผลให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชน เช่น มีน้ำอุปโภค บริโภคตลอดจนเป็นแหล่งอาหารของชุมชนตลอดชั่วลูกชั่วหลาน สืบไป ทั้งนี้คือผลพวงจากการดำเนินงานวิจัยท้องถิ่นที่ผ่านมา โดยที่ชุมชนมีการทบทวน ค้นหาข้อมูลและเรื่องราวต่างๆที่อยู่ในชุมชนจากอดีตสู่ปัจจุบัน รวมทั้งการใช้ประโยชน์และการจัดการป่าชุมชนอย่างเป็นขั้นตอนและกระบวนการ ตลอดจนร่วมการวางแผนยุทธศาสตร์การจัดการป่าชุมชนในอนาคต ภายใต้โครงการใช้ประโยชน์และการจัดการป่าชุมชนอย่างมีส่วนร่วมตามหลักภูมิสังคม กรณีศึกษาบ้านผาแม่ว ตำบลหัวเสือ อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง ซึ่งชุมชนมีเห็นว่าความรักความหวงแหนป่า ความเอื้ออาทรซึ่งกันและกันของมนุษย์กับป่าถือเป็นสิ่งสำคัญ ดังนั้น เพื่อให้ชุมชนเกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์ป่าและการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกับป่าและธรรมชาติสิ่งแวดล้อมของชุมชน จึงมีโครงการนี้ขึ้น

วัตถุประสงค์

เพื่อให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้ในวิถีชีวิตของชุมชนในการอยู่ร่วมกับป่า มีจิตสำนึกในการดูแลรักษาอนุรักษ์วิถีชีวิตในการอยู่ร่วมกับป่าของชุมชนเกิดความรักความหวงแหน และร่วมเรียนรู้ในการบริหารจัดการให้ธรรมชาติอยู่คู่ชุมชนอย่างยั่งยืน

วิธีการดำเนินงาน

ให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้และความเข้าใจในการอนุรักษ์ดูแลรักษาป่า และธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ทั้งด้านความรู้และการปฏิบัติต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อมให้อยู่คู่ชุมชนตลอดไป

- ภาคเช้า เรียนรู้ร่วมกันเกี่ยวกับป่าชุมชนและการทำฝายต้นน้ำลำธาร
- ภาคบ่าย ร่วมกันทำฝายต้นน้ำลำธาร

ผู้รับผิดชอบโครงการ

ชุมชนบ้านผาแมว หมู่ 8 ตำบลหัวเสือ อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง

งบประมาณ

ได้รับการสนับสนุนจาก สกว. เป็นจำนวนเงิน 20,000 บาท

ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1. ชาวบ้านเกิดการเรียนรู้ร่วมกันทั้งภาควิชาการ และภาคปฏิบัติ
2. ชุมชนเกิดจิตสำนึกในการเรียนรู้ร่วมกัน และการอนุรักษ์ป่าของชุมชน
3. เกิดผลประโยชน์แก่ชุมชนในการร่วมกันอนุรักษ์ป่าของชุมชนให้อยู่คู่กับชุมชนตลอดไป

(ลงชื่อ)

ผู้เขียนโครงการนำร่อง (ลงชื่อ)

ผู้เสนอโครงการนำร่อง

(นายพัทธา ใจยา)

(นายวิเชียร กันแก้ว)

ส.อบต. หมู่ที่ 8 (แฟนพันธุ์แท้)

ผู้ใหญ่บ้านผาแมว

(ลงชื่อ)

(นายไพเวศ ศรีบุตรตา)

หัวหน้าโครงการวิจัยฯ

ภาคผนวก ซ

ประวัติผู้วิจัย

ประวัติผู้วิจัย

1. ชื่อ นายไพเวศ ศรีมุตตรา
2. ตำแหน่ง นักวิชาการป่าไม้ ตำแหน่งเลขที่ 733 สำนักจัดการป่าชุมชน กรมป่าไม้
3. ประวัติส่วนตัว/ที่อยู่
เกิดวันที่ 24 เดือน.....กรกฎาคม.....พ.ศ....2520
บ้านเลขที่ 55/1 หมู่ที่ 1 ตำบลปากหมัน อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

5. ประวัติการศึกษา

คุณวุฒิและวิชาเอก	ปีที่สำเร็จการศึกษา	สถาบัน
วิทยาศาสตร์บัณฑิต (วนศาสตร์)	พ.ศ.2543.....	มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

6. ประวัติการรับราชการ

วัน เดือน ปี	ตำแหน่ง	สังกัด
1 ก.พ. 45	นักวิชาการป่าไม้ 3	สำนักงานป่าไม้จังหวัดแม่ฮ่องสอน
1 ก.พ. 47	นักวิชาการป่าไม้ 4	สำนักงานป่าไม้จังหวัดแม่ฮ่องสอน
31 ม.ค. 48	นักวิชาการป่าไม้ 4	สำนักจัดการป่าชุมชน กรมป่าไม้ ปฏิบัติงาน ประจำสำนักงานป่าไม้สาขาจังหวัดลำปาง
1 ก.พ. 49	นักวิชาการป่าไม้ 5	สำนักจัดการป่าชุมชน กรมป่าไม้ ปฏิบัติงาน ประจำสำนักงานป่าไม้สาขาจังหวัดลำปาง
1 ต.ค. 50	นักวิชาการป่าไม้ 5	สำนักจัดการป่าชุมชน กรมป่าไม้ ปฏิบัติงาน ประจำสำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ 3 (ลำปาง)
13 พ.ค. 51	นักวิชาการป่าไม้ 6 ว	สำนักจัดการป่าชุมชน กรมป่าไม้ ปฏิบัติงาน ประจำสำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ 3 (ลำปาง)
24 ต.ค. 51	นักวิชาการป่าไม้ ระดับชำนาญการ	สำนักจัดการป่าชุมชน กรมป่าไม้ ปฏิบัติงาน ประจำสำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ 3 (ลำปาง)

7. ประสบการณ์ในการปฏิบัติงาน

- หัวหน้างานโครงการ ฝ่ายจัดการป่าไม้ สำนักงานป่าไม้สาขาจังหวัดลำปาง หัวหน้าโครงการ
หมู่บ้านป่าไม้แผนใหม่ตามแนวพระราชดำริ เกลิมพระเกียรติ 72 พรรษา พระบรมราชินีนาถ
บ้านใหม่พัฒนาตำบลดอนไฟและบ้านก้อม ตำบลหัวเสือ อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง
- หัวหน้าฝ่ายบริหารทั่วไปและหัวหน้าฝ่ายส่งเสริมการจัดการป่าชุมชน ส่วนจัดการป่าชุมชน
สำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ 3 (ลำปาง)

- วิทยาการในการฝึกอบรมราษฎรในเรื่องหลักการเศรษฐกิจพอเพียง, การใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างเป็นธรรมและยั่งยืน, เกษตรทฤษฎีใหม่และเศรษฐกิจพอเพียงและวิทยาการในโครงการฝึกอบรมนักเรียน นักศึกษา ในเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม